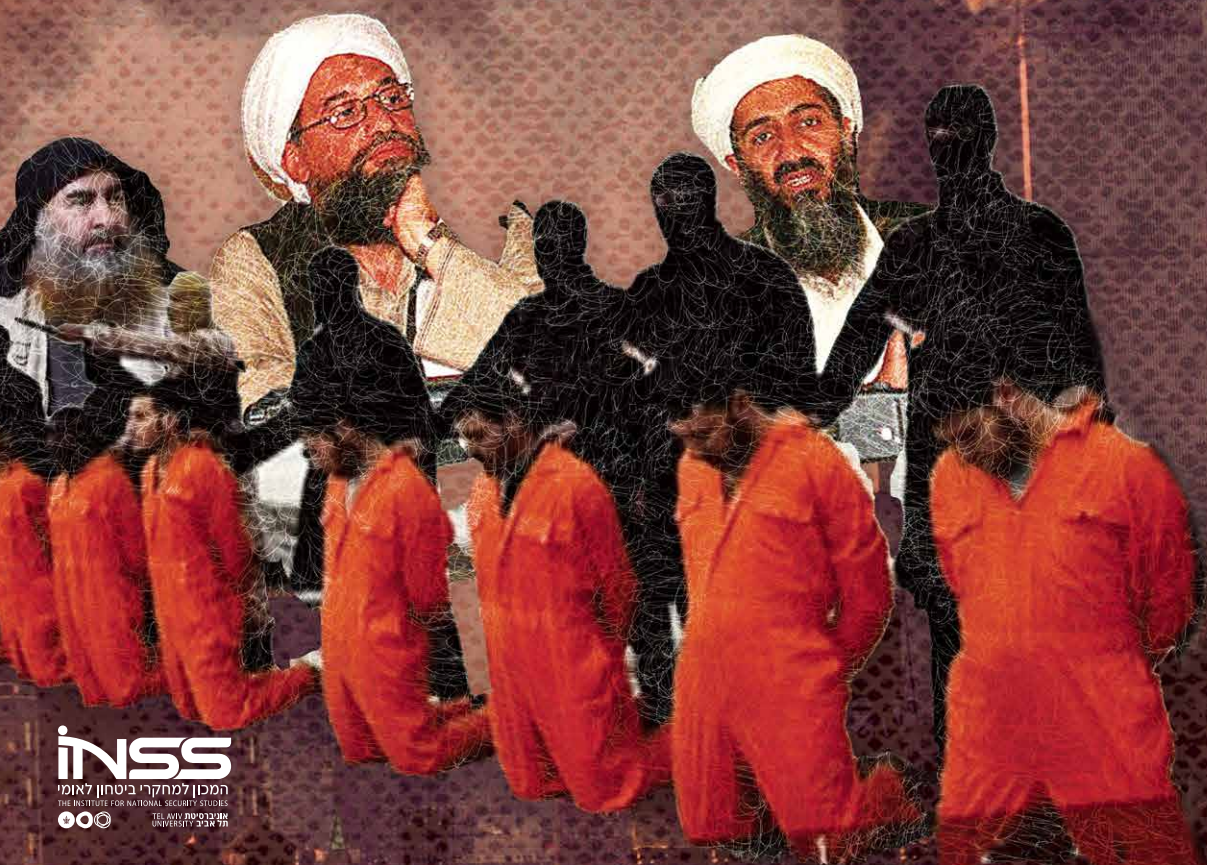

צומת 11/9

מסע בעקבות הטרור של
אל-קאעדה, דאע"ש ושותפיהם

יורם שוייצר, אביב אורג וחיים איסרוביץ

צומת 11/9

מסע בעקבות הטרור של אל־קאעדה,
דאע"ש ושותפיהם

יורם שוייצר, אביב אורג וחיים איסרוביץ

צומת 11/9

מסע בעקבות הטרור של אל־קאעדה, דאע"ש ושותפיהם

יורם שוייצר, אביב אורג וחיים איסרוביץ

המכון למחקרי ביטחון לאומי

משלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם בשנת 2006. למכון שתי מטרות מוצהרות: הראשונה היא לערוך מחקרים בסיסיים בנושאי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית, וזאת על פי אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר, והשנייה – לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים שנמצאים, או ראוי שיימצאו, בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהלי המטרה של המכון למחקרי ביטחון לאומי הם דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת קהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון בישראל ובעולם והציבור המתעניין באשר הוא.

המכון מפרסם מחקרים שלדעתו ראויים לתשומת הלב הציבורית ושומר על מדיניות נוקשה של אי־משוא פנים. הדעות המובעות בפרסומים הן של המחברים בלבד, ואינן משקפות בהכרח את העמדות של המכון, של נאמניו או של האישים ושל הגופים התומכים בו.

המכון למחקרי ביטחון לאומי

חיים לבנון 40

ת.ד. 39950

רמת־אביב

תל־אביב 6997556

info@inss.org.il

<http://www.inss.org.il/he>

ISBN: 978-965-92972-6-9

עורכת: ד"ר ענת קורץ, מנהלת המחקר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

עריכת לשון והגהה: מירה ילין

הביאה לדפוס: נעם רן, המכון למחקרי ביטחון לאומי

עיצוב גרפי: מיכל סמו קובץ, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב

אינפוגרפיקות ועזרים גרפיים: שי ליברובסקי, המכון למחקרי ביטחון לאומי

עיצוב העטיפה: שי ליברובסקי, המכון למחקרי ביטחון לאומי

תמונת העטיפה: Reuters, עיבוד: סטודיו INSS

תוכן העניינים

6	הקדמה
8	על הכותבים
10	היסודות האידיאולוגיים והמבניים של אל־קאעדה
19	שער ראשון: מכות הפתיחה של אל־קאעדה
20	‘הטיוטה’
33	הפיגוע הראשון: קניה וטנזניה — 6 באוגוסט 1998
36	הפיגוע במשחתת קול — 12 באוקטובר 2000
39	מתקפת ה־11 בספטמבר 2001
47	תגובת הממשל האמריקאי
67	שער שני: עשור של טרור
68	“ההתעוררות החלה”
69	אל־קאעדה ומנגנון פיגועי החוץ
82	אבו מוסעב א־זרקאוו וההתעוררות של אל־קאעדה בעיראק
90	יחידת פיגועי החוץ לאחר מעצרו של ח’אלד שיח’ מחמד
93	פעילי אל־קאעדה — ביסוס בריתות עם ארגונים שותפים
112	חיסול בן לאדן
116	שער שלישי: הסלפייה־ג’האדיה בעשור של אביב ערבי וחורף אסלאמי
117	איימן א־זוואהירי
129	הקמת דאע”ש
141	המרידות באל־קאעדה
150	ה־“סטייה” של ג’בהת א־נצרה
160	‘המדינה האסלאמית’

175	המחוזות ('וילאיתים') של 'המדינה האסלאמית'
180	יזמות מקומית ו"זאבים בודדים"
196	שער רביעי: סוגיות רוחביות בסלפייה־ג'האדייה
197	לוחמת התודעה של ארגוני הסלפייה־ג'האדייה
211	טרור המתאבדים של ארגוני הסלפייה־ג'האדייה
221	ישראל והג'האד העולמי
235	שער חמישי: הסלפייה־ג'האדייה – לאן?
236	קוו ואדיס?
245	לקחי ה־11 בספטמבר
254	מחפשים את מרכז הג'האד הבא
259	דפוסי פעולה מתפתחים
262	אפילוג
265	נספח 1: האידיאולוגיה הסלפית־ג'האדית וראשיתו של אל־קאעדה
267	נספח 2: פיגועי התאבדות בעולם
268	רשימת אישים
277	מקורות

רשימת האיורים

- איור 1: מבנה השגרירות האמריקאית ומיקום פיצוץ משאית התופת המתוכנן
מאחוריה, מתוך מסמך מקורי של פאזול הארון 34

רשימת המפות

- מפה 1: הפריסה הדמוגרפית של הקהילות בעיראק 131
מפה 2: פריסת הקהילות האתניות והדתיות בסוריה 135

רשימת התמונות

- תמונה 1: מנהיגים מקומיים בא־רקה נשבעים אמונים (ביעה) לדאע"ש ולאבו בכר
אל־בגדאדי 140
תמונה 2: סלמאן עבדי בדרכו למנצ'סטר ארנה עם מטען החבלה על גבו, כפי שתועד
במצלמות האבטחה 174

רשימת התרשימים

- תרשים 1: "הכוח הצבאי האסלאמי" – מבנה ארגוני כפי שהוצע ב־1987 15
תרשים 2: המבנה אל־קאעדה בסוף שנות ה־90, לאחר הוספת ועדת הביטחון
ויחידת המבצעים המיוחדים 29
תרשים 3: הפיצולים באל־קאעדה ובדאע"ש בעיראק ובסוריה 158
תרשים 4: המבנה ההיררכי של דאע"ש 163
תרשים 5: הח'ליפים של דאע"ש 252

הקדמה

כשנשאל ראש ממשלת בריטניה לשעבר, הרולד מקמילן, כיצד נקבעת מדיניות של ממשלה, הוא השיב "אירועים, נערי היקר, אירועים" (Will, 2002). טוני בלייר ואחרים הרבו לצטט אותו משום שביטא אמת המוכרת לרבים מהמנהיגים, שלפיה אף כי לראשי מדינות יש מדיניות נשאפת ומתוכננת מראש, לאור שיקולים אסטרטגיים המנחים אותה, בסופו של דבר אירועים חריגים המתרחשים באופן בלתי מתוכנן וההד התקשורתי שנלווה אליהם הם שמשפיעים על דעת הקהל ומקבעים סדר יום ותודעה ציבורית. פעמים רבות אירועים חריגים בעלי פרופיל ציבורי גבוה מאלצים פוליטיקאים וראשי מדינות לעסוק בהם ולסטות מתוכניותיהם המקוריות, בהתאם לעוצמת הלחצים שמפעיל עליהם הציבור, התובע מהם לדאוג לביטחונם ולרווחתם. ספר זה נע סביב הציור של מתקפת ה-11 בספטמבר 2001 בארצות הברית, שהיא האירוע המשמעותי ביותר בתולדות הטרור העולמי. אירוע זה הביא למותם הישיר של 2,977 בני אדם ושינה את חייהם של מיליונים רבים, לא רק בארצות הברית אלא בכל רחבי העולם. הוא זעזע את אמות הסיפים בארצות הברית שבתחומה התרחש, והוא השפיע לפרק זמן ממושך גם על מדיניותן של ארצות הברית ובעלות בריתה ואפילו של יריביה. האירוע הוביל לשרשרת של פעולות ופעולות נגד, ובאופן ישיר ועקיף לפחות לשתי מערכות צבאיות, באפגניסטן ובעיראק. המערכות הצבאיות הממושכות הללו גבו חיים של מאות אלפי קורבנות, נוסף על אלה שנגרמו מההתקפה בארצות הברית. מחירן הכלכלי האדיר חרג הרבה מעבר לעלויות ולנזקים הישירים שנגרמו בעטיו של האירוע הדרמטי והקטלני כשלעצמו.

אירועי ה-11 בספטמבר נבחנים מנקודת מבט של יותר מ-20 השנים שחלפו מאז התרחשו. הספר מציג ברטרופסקטיבה את הדרך שהובילה למתקפה ואת המתקפה עצמה, מרחיב ומנתח את ההתפתחויות בתקופה שאחריה, כאשר ארגון אל-קאעדה שהיה אחראי להתקפה ושותפיו תכננו שורה ארוכה של פיגועי טרור דרמטיים לא פחות, שחלקם הגדול סוכלו אבל חלקם גם מומשו, ואשר בהשפעת נסיבות התרחשותם היו אלה שעיצבו את מפת הטרור שצמחה בשני העשורים שחלפו מאז.

ייחודו של ספר זה הוא בתובנות הנובעות ממבט רטרופסקטיבי על הדינמיקה הארגונית והבין-ארגונית, על הדמויות המרכזיות בארגוני הטרור ועל אלה שפעלו נגדם כדי לסכלם עוד בטרם מתקפת הטרור בארצות הברית ואחריה במשך יותר משני עשורים, תוך ניצול חוכמת הבדיעבד. הספר כולל פרקים בלעדיים המנתחים את התפתחות טרור המתאבדים העולמי משנת 2001 ואילך, את הסיבות לשוליות היחסית של פעילות הטרור של אל-קאעדה,

דאע"ש/המדינה האסלאמית' ובעלי בריתם נגד ישראל ואת מאפייני מדיניות הלוחמה בטרור של ישראל נגד ארגוני "הג'האד העולמי".

המקורות שבהם השתמשנו לכתיבת הספר כללו ראיונות עם גורמי מודיעין וביטחון בישראל ומחוצה לה, תוך שמירה על האנונימיות של רובם. כמו כן הסתמכנו על מסמכים, מכתבים וכתבים, ראיונות ויומנים, סרטונים והצהרות פומביות של טרוריסטים שהיו מעורבים ישירות בפעילות הטרור, ומנגד פודקסטים וראיונות שנערכו עם דמויות מרכזיות שעסקו בלחימה בטרור במדינות שונות. מקורות מרכזיים שבהם עשינו שימוש רחב היו ממצאי חקירות ותחקירים שערכו גורמים רשמיים על אודות האירועים, ובראשם ממצאי ועדת החקירה של הקונגרס האמריקאי לפיגועי ה-11 בספטמבר שפורסמו ברבים, לצד דוחות חקירה מסווגים של פעילי טרור אשר דלפו לתקשורת או הגיעו לידינו בדרכים שונות.

מקור חשוב נוסף היו ספרים רבים שעסקו באופן ישיר או עקיף בנושא ופורסמו בשנים שחלפו מאז מתקפת ה-11 בספטמבר, הן על ידי אנשי מעשה מארגוני הביטחון השונים ומתחום הלוחמה בטרור והן על ידי אקדמאים מובילים ועיתונאים חוקרים בעלי שם. כל אלה כיסו באופן מעמיק ומרשים היבטים וגוונים שונים של התפתחות הטרור הסוני-פונדמנטליסטי, הנמנה עם הזרם האידיאולוגי-רעיוני של הסלפייה-הג'האדייה, ומהם שאבנו ידע ותובנות שמוטמעים בספר זה. אולם ייחודו של חיבור זה הוא בבחירה להמחיש את התפתחות הטרור ב-20 השנים מאז המתקפה בארצות הברית באמצעות תיאור של מספר פיגועים נבחרים ושל אישים מובילים, וכן של אירועים שחלקם לא זכו לכיסוי ההולם את חשיבותם ואת תרומתם להתפתחות הארגונים אל-קאעדה, דאע"ש ושותפיהם, הפעילים גם כיום, בפתחו של העשור השלישי מאז אירועי ה-11 בספטמבר 2001.

תודות

ברצוננו להודות מקרב לב לשותפינו לעשייה, שסייעו לנו במקצועיות ובנועם להביא את מסע הכתיבה של ספר זה לסיומו. תודות מיוחדות לעורכות – ד"ר ענת קורץ, ד"ר גליה לינדנשטראוס ומירה ילין; לפרופ' דויד טל ולתום שרון על הערותיהם ועצותיהם החכמות והטובות; לאביעד מנדלבאום, עוזר המחקר החרוץ שנרתם בכל מאודו לעבודה על הספר; למתמחי תוכנית המחקר לטרור ולוחמה בעצימות נמוכה במכון למחקרי ביטחון לאומי; לתת־אלוף (בדימוס) עוזי עילם על סיועו בתהליך הפרסום; לנעם רן ולשי ליברובסקי שטרחו על ההפקה והעיצוב של הספר; תודה לאנשי ביטחון בארץ ובעולם שסייעו רבות, ומסיבות מובנות ישארו חסויים; ואחרונים חביבים – תודה לבני משפחותינו על סבלנותם ועל העידוד והתמיכה במאמצינו להגיע לקו הגמר של המסע המרתק והמלמד שעברנו.

על הכותבים

יורם שוייצר

יורם שוייצר הוא חוקר בכיר וראש התוכנית למחקר טרור ומלחמה בעצימות נמוכה במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) משנת 2003.

סגן-אלוף (מיל') שוייצר שירת בקהילת המודיעין כראש מדור טרור בינלאומי באמ"ן וכאיש צוות בכוח המשימה לאיתור שבויים ונעדרים במשרד ראש הממשלה. לאחר שחרורו שימש יועץ מומחה לארגוני טרור במשרד ראש הממשלה ובמשרד הביטחון, וכן כיהן כחוקר במכון למדיניות נגד טרור (ICT) בהרצליה.

בעל תואר MA בהיסטוריה צבאית ודיפלומטית מאוניברסיטת תל אביב, משתתף מזה שנים בכנסים בישראל ובחו"ל ומרצה בנושאים שבתחומי מומחיותו. בין פרסומיו: הספר **'הפתעה צפויה – מתקפת הטרור בארצות הברית ב-11 לספטמבר 2001 והשלכותיה'** (עם שאול שי, 2002); **המדינה האסלאמית – דגל שחור מתנוסס מעליה** (עורך וכותב עם עומר עינב, 2015).

אביב אורג

אביב אורג הוא יוצא קהילת המודיעין הישראלית, עמד בראש דסק 'אלקאעדה והג'יהאד העולמי' בזירת טרור בחטיבת המחקר באגף המודיעין של צה"ל. לאחר שחרורו ייסד את חברת 'סייפאיט' המייצעת לגורמים בינלאומיים ממשלתיים ופרטיים בנושאי מודיעין וטרור, בדגש על טרור מבית מדרשם של גורמי הג'יהאד העולמי.

אורג מרצה במסגרת המסלול ללימודי ביטחון בחוג למדע המדינה באוניברסיטת תל אביב. בין פרסומיו הבולטים: המזכר **האודיסיאה של אלקאעדה אל הג'יהאד העולמי** עם יורם שוייצר (2014) במסגרת המכון למחקרי ביטחון לאומי; הספר *The Global Jihad Movement* עם פרופסור רואן גונרטנה (2015) שפורסם בניו יורק; והספר *O Terror Entre Nós* עם הנריקה צימרמן (2018), שיצא לאור בפורטוגל. אביב אורג הוא היוצר (עם הבמאים הנריקה צימרמן ואנה סומרשף והמפיק גידי אביבי) ואחראי התחקיר והתוכן של סדרת הטלוויזיה התיעודית 'ג'יהאד עכשיו', ששודרה בערוץ 1 בשנת 2016 ואשר הייתה מועמדת לפרס פורום היוצרים הדוקומנטריים 2016.

חיים איסרוביץ

ד"ר חיים איסרוביץ הוא עמית מחקר במכון למדיניות נגד טרור (ICT) באוניברסיטת רייכמן וכתב ופרשן לענייני חוץ. עבודת הדוקטור שלו באוניברסיטת בר־אילן עסקה בהתפתחות הדוקטרינה הבריטית ללחימה בטרור בצפון אירלנד בשנים 1968 עד 2005, והדוקטרינה הישראלית מול ארגוני הטרור הפלסטיניים באותן שנים.

קיבל את הפרס הראשון של מלגת קרן רגונים במכון למדיניות נגד טרור על מחקרו

להכריז ולחסום: הצו הנשיאותי 13224 ומשמעותו במסגרת המאבק במימון הטרור
(2019), העוסק בזווית הכלכלית של המאבק האמריקאי בטרור. ד"ר איסרוביץ היה חבר בוועדה המייעצת של SAFE-COMMS – פרויקט של ישראל והאיחוד האירופי לגיבוש מדריך להתנהלות תקשורתית במהלך אירועי טרור. הוא משמש כתב ופרשן לענייני חוץ של העיתון מעריב, מפרסם כתבות בנושאי חוץ וביטחון במגזינים ישראליים מובילים ומפרשן בכלי תקשורת בסוגיות חוץ וביטחון.

היסודות האידיאולוגיים והמבניים של אל־קאעדה

ארגון אל־קאעדה התבסס מאז תחילת דרכו על אידיאולוגיה דתית פונדמנטליסטית מזרם הסלפייה־ג'האדייה, שהתגבשה במהלך שנות ה־80 של המאה ה־20 על בסיס כתביהם של אידיאולוגים אסלאמיים ממאות קודמות. אידיאולוגיה זו מגלמת תפיסות עולם, פרשנויות ודעות שהתפתחו לאורך השנים בקרב הוגי דעות וחכמי הלכה, תוך התאמתם לשינויים שהתרחשו בעולם הערבי־המוסלמי ולנוכח נסיבות המשתנות גם בעולם שמחוצה לו.

באסלאם קיימים ארבעה מד'האבים – אסכולות פרשנות שונות של האסלאם הסוני. האסכולה השפאעית, החנפית והמאלכית הן המרכזיות, והשפעתן משתרעת הלכה למעשה על רובו של עולם האסלאם הסוני. המקורות האידיאולוגיים של אל־קאעדה ומחנה הג'האד העולמי שאובים מהאסכולה החנבלית והנאו־חנבלית של פרשנות האסלאם, שפיתח תקי א־דין אבן תיימיה במאה ה־14. האסכולה זו, הנקראת על שם אחמד בין חנבל (780–855), היא הקטנה מכולן וכן השמרנית והקיצונית ביותר. הדוגלים בה נחשבים למתווי הקו הנוקשה ביותר באסלאם. היא מתייחסת לכל משפט או פסוק בקוראן או בחדיית' (התורה שבעל־פה) כמות שהוא, ואינה מותירה כלל מקום לפרשנויות או לשיקול דעת. האסכולה החנבלית תומכת בהחלת השריעה (ההלכה האסלאמית) כחוקת המדינה. היא גם מקור הייחוס של הוואאבייה, שהיא כיום האסכולה הבלעדית בערב הסעודית ובסיס ההתייחסות היחיד של החוקה הסעודית (מליח ושי, 2009, עמ' 82–83). ראשוני האסכולה החנבלית הטיפו לגישה פוריטנית נוקשה והפעלת אלימות כלפי הסוטים מדרך האסלאם הטהור. התמורות שהביאו עימם המודרנה, החילון והלאומיות שינו את האתגר שעמד בפני מאמיני הגרסה החנבלית – משימור הדרך והיצמדות לטקסט האלוהי להישרדות ולעמידה מול אותן מגמות שינוי שנתפסו כמסכנות את עצם קיומו של האסלאם. האסכולה החנבלית ובעיקר הוגה הדעות המפורסם שלה תקי א־דין אבן תיימיה היוו את הבסיס הרעיוני לתנועות זרם הסלפייה המודרניות שהתגבשו במאה ה־20 במצרים, ובמרכזן תנועת 'האחים המוסלמים' וזרם הסלפייה־ג'האדייה.

תנועת האחים המוסלמים שהוקמה במצרים בשנת 1928 על ידי חסן אל־בנא הייתה תוצר של תהליכי המודרניזציה שהתרחשו במדינה. בתחילת הדרך היא פעלה כתנועת התעוררות דתית, ומרבית הפעילות התמקדה בנשיאת דרשות של חברי התנועה בכל מקום שבו התאפשר הדבר, במסגדים או בבתי הקפה. עם הזמן נעשתה התנועה מעורבת יותר בחיים הפוליטיים באזור, ולדרשות נוספו רכיבים פוליטיים. מבחינה תיאולוגית ראו

האחים המוסלמים בסדר הפוליטי והדתי רכיב לגיטימי וחיוני גם לאחר מותו של הנביא מוחמד. מבחינת אל־בנא האסלאם יכול להתקיים רק כאשר קיים מנהיג פוליטי אסלאמי. אם הוא סטה מדרך האסלאם יש לתקן את דרכיו, יש לפעול מולו באמצעי שכנוע אך אין לפעול נגדו בכוח כדי להזיזו מהשלטון. אף על פי שסיסמת התנועה הייתה שהקוראן הוא מקור החוקה היחיד, אל־בנא האמין בכמה מושגים חשובים שתמכו בחוקת מדינה, ביניהם שמירה על חירותו של הפרט; מושג ההתייעצות (שורא); אחריותו של השליט לעם; והפרדת הרשויות. נוסף על כך גרס אל־בנא כי כדי לשנות את המצב הקיים נוכח המציאות הקשה ועל פי תקדים הנביא עומדת לרשות המוסלמי חובת הג'האד, אך בראייתו חובה זו מופנית אך ורק נגד "אויב חיצוני" – אויב שהשתלט על אזורים שהיו בעבר תחת שלטון האסלאם ושאותו יש לגרש בכוח – ובשום מקרה היא אינה מכוונת לג'האד פנימי נגד שליט מוסלמי (ליטבק, 2015; מליח ושי, 2009; קארה, 1989).

האצת החילוניות בד בבד עם דיכוי האחים המוסלמים במצרים הביאו לצמיחת זרם הסלפייה־ג'האדייה. סלף בערבית פירושו אבות קודמים, ומונח זה מתייחס לתקופת הנביא מוחמד ושלושת הדורות שאחריו, כשהאסלאם היה בשיא תפארתו. המונח 'סלפייה' אמור לשמש דוגמה ומופת למוסלמים בכל הדורות, משום שבמסורת המוסלמית מסמלים הנביא וחבריו הסלפים בפמלייתו את הקהילה האולטימטיבית שחיה חיי קהילה טהורים. היא הדגם לחיקוי לכל קהילת מוסלמים באשר היא, ולאורח חייה הטהור יש לשאוף. הסלפייה שואפת לחקות את אורח חייהם של הסלפים הראשונים, ומשמעותה המרכזית היא חיים על פי המילה הכתובה של הקוראן והחדית' (ליטבק, 2015).

אבי זרם הסלפייה־ג'האדייה היה סייד קטב, מנהיג בכיר משורות האחים המוסלמים במצרים, שבמהלך שנות ה־60 יצא נגד הפסיביות של התנועה, ביקר בחריפות את דוקטרינת השכנוע והפעילות החברתית כדרך היעילה וקרא לפעולה אלימה גם נגד המשטר המצרי באמצעות ג'האד, כדי לטהר את החברה האסלאמית מבפנים ולהחזיר את הכבוד האסלאמי ואת תור הזהב האסלאמי. המהפכה האלימה, על פי קטב, היא קודם כול פנימית ומכוונת בראש ובראשונה נגד השליטים הכופרים המקומיים שהשתלטו על מדינות האסלאם. בניגוד לרעיון של אל־בנא, שגרס כי ג'האד מכוון אך ורק נגד הכוחות הלא־אסלאמיים החיצוניים הכובשים (הקולוניאליזם), פיתח סייד קטב את רעיון הג'האד נגד שליטים מוסלמים "כופרים" בארצות האסלאם (ג'האד פנימי). רעיונותיו סללו את הדרך לרדיקלים המחמירים שבאו אחריו (הקוטביים) והיו אלה שהולידו את תנועת הסלפייה־ג'האדייה.

להתפתחות התפיסה שאימץ אל־קאעדה תרמה משנתו של מחמד עבד אל־סלאם פרג' המצרי, הנמנה עם זרם הקוטביזם בקרב האחים המוסלמים, אשר יצר מיזוג בין שתי הגישות של קטב ואל־בנא וקבע כי השקפתם מבקשת להפיל שליטים ומשטרים בעולם המוסלמי באמצעות ג'האד אלים, במטרה לבסס מדינות אסלאמיות וממשלות המושתתות על החוק האלוהי כפשוטו. צעדים אלו נועדו להוביל להחייאת הח'ליפות האסלאמית, האמורה להקיף את העולם בשלמותו. במשנתו על הג'האד, המכונה "החובה הנזנחת", העניק פרג' את אחת מהתרומות החשובות לעולם הסלפייה־ג'האדייה, והיא ההבחנה בין האויב הקרוב, "אל־עדו אל־קריב", והאויב הרחוק, "אל־עדו אל־בעיד" (ליטבק, 2015; Al-Tamimi, 2019). ההבחנה הזו באה לידי ביטוי כ־15 שנים לאחר מכן, במהלך המחצית השנייה של שנות ה־70, אז התפתחה באפגניסטן מלחמה פנימית עזה על השליטה במדינה בין גורמים פרו־קומוניסטים, בעיקר מקרב הצבא האפגני, לבין גורמי דת אסלאמיים אפגנים, תומכי תנועת האחים המוסלמים. בדצמבר 1979 פלש צבא ברית המועצות לאפגניסטן כדי לסייע לבעלי בריתה הקומוניסטים במאבקם על שמירת שלטונם, ומולם התייצבו ארגונים אפגניים שונים שניהלו נגדם לוחמת גרילה. הפלישה הסובייטית היוותה נקודת ציון משמעותית בהתפתחות של תנועות הסלפייה, שעד אז התמקדו במאבק עם "האויב הקרוב", קרי לחמו להחלת משטר אסלאמי מול השליטים המקומיים. לנוכח הפלישה הזרה חל שינוי בסדר העדיפויות של התנועות, והן פעלו מול הניסיון של ברית המועצות להשתלט על המדינה (ליטבק, 2015). המערכה באפגניסטן, שנתפסה בעולם המוסלמי כמערכה דתית בין "אימפריה צלבנית" כובשת הפולשת לאדמות האסלאם לבין גורם אסלאמי אותנטי, עודדה מוסלמים רבים לבוא לאפגניסטן כמתנדבים ולהשתתף בלחימה בפולש הסובייטי. האיש שעיצב וביסס את האידיאולוגיה העדכנית היה עבדאללה עזאם, פלסטיני יליד כפר סילת אל־חרתיה באזור ג'נין שבגדה המערבית, שהיה קרוב במשנתו הפוליטית־דתית לתנועת האחים המוסלמים ולמייסדה חסן אל־בנא, ומרוחק מאוד ממשנת הסלפייה־ג'האדייה של סייד קטב ותומכיו. עזאם ראה בפלישה הסובייטית לאפגניסטן מקרה קלאסי של היווצרות "זירת ג'האד", שבה מתנהלת מלחמה עם אויב חיצוני לא־מוסלמי וכופר שפלש לאדמה אסלאמית. הוא קבע כי הלחימה באויב הזר הפולש היא בסיס החובה האישית (פרצ' אל־עין) שכפה האסלאם על מאמיניו מראשיתו, בשעה שקיים הכרח להדוף את האויב התוקפן ועל בסיס פסוק 97 מסורת הנשים בקוראן: "אולם את הנמנעים, החוטאים לנפשותיהם ישאלו המלאכים במותם: 'למה לא הצטרפתם ליורדים למלחמה ומה היו מעשיכם?' וכאשר יענו: 'היינו חלשים וחסרי

כוח במקומותינו, יוגד להם: 'האם אין ארץ אללה נרחבת? הלא יכולתם להגר ממקומכם ולהצטרף למלחמה'. חוטאים אלה, מעונם וסופם האיום הוא הגיהנום".

במסגרת זו ביסס עבדאללה עזאם שני חידושים הלכתיים: הוא "העלה את הג'האד לדרגת המצווה השנייה בחשיבותה באסלאם לאחר האמונה בייחודו של האל, ולחובה אישית המוטלת על כל מוסלמי. אבל, בשונה מהוגים אחרים וכנראה בשל מוצאו הפלסטיני, התמקד עזאם בחובה להשיב לשלטון האסלאם את השטחים שנכבשו בידי אויביו החיצוניים [...]. הוא הסביר כי על לוחמי האסלאם לגבש סדר עדיפויות שלפיו יתמקדו בזירה אחת כיעד ראשוני לג'האד, אך יציבו זירה נוספת כיעד משני. לאחר שחרור היעד הראשוני והקמת אמירות אסלאמית בו יעבור הג'האד ליעד השני, ובה בעת יוחלט על יעד שלישי, וכך יימשך הג'האד עד שחרור כל האדמות האסלאמיות והקמת הח'ליפות, שתשתרע מאינדונזיה במזרח עד מרוקו וספרד במערב" (ליטבק, 2015, עמ' 35–36).

בעקבות פסק הלכה שפרסם עזאם בשנת 1984, אשר הגדיר את הג'האד באפגניסטן בתור "פרצ' אל-עין" (חובה אישית) ואת אפגניסטן כזירת ג'האד, נהרו מתנדבים רבים למדינה מכל רחבי העולם המוסלמי, ועזאם הפך לאידיאולוג ולמורה הדרך של המתנדבים הערבים שנענו לקריאתו ובאו להילחם לצד אחיהם במלחמת הג'האד האפגנית. בין המתנדבים הרבים שהגיעו לאפגניסטן היה גם אוסאמה בן לאדן, מיליונר סעודי צעיר¹ שהצטרף למאבק בסובייטים. הוא חבר למורהו הרוחני עבדאללה עזאם ויחדיו הקימו את "מכתאב אל-ח'דמאת" – משרד השירותים – לטיפול ולמימון פעילות המתנדבים הערבים, שיותר ויותר מהם נענו ובאו לאפגניסטן בעקבות קריאתו של עזאם להצטרף ללחימה (ליטבק, 2015; מליח, 2012; מליח ושי, 2009, עמ' 35–45; קארה, 1989; שוייצר ואורג, 2014, עמ' 15–29; 39; 26–27, pp. (Bergen, 2006).

בשנת 1980 הגיע לאפגניסטן ד"ר איימן א־זואהירי, רופא מצרי שאימץ במצרים את רעיונות הסליפה הג'האדיה של סייד קטב, בתור רופא מתנדב שעזר לטפל בפליטים האפגנים שנמלטו מהקרבות עם הסובייטים לעיר הגבול הפקיסטנית פשוואר. כעבור שנה חזר א־זואהירי למצרים ונכלא שם בידי השלטונות במסגרת גל המעצרים שבוצע במדינה בעקבות רצח הנשיא סאדאת (אוקטובר 1981). בשנת 1986 הוא חזר לאפגניסטן, וזאת לאחר שבכלא המצרי נעשה לאחד המנהיגים הבולטים בקרב הפונדמנטליסטים המצרים. א־זואהירי, שעמד בראש ארגון הג'האד המצרי, ראה באפגניסטן קרקע פורייה

1 בן לאדן היה בן למשפחה סעודית קבלנית עשירה שעסקה בעבודות עפר. כאשר הגיע לאפגניסטן נאמד הונו העצמי ב-100–300 מיליון דולר.

לקידום רעיונות הסלפייה־ג'האדיה במצרים, ולכן עסק בעיקר בגיוס מתנדבים חדשים לארגונו מקרב האזרחים המצרים שבאו לאפגניסטן להילחם בסובייטים. ככל שהתקרבה הלחימה באפגניסטן לסיומה, התחדדו והקצינו המחלוקות בין עזאם לא־זוואהירי. במרכז ניצבה השאלה אם להמשיך בג'האד חיצוני ולנוע לכיוון זירות ג'האד חדשות שבהן נלחמים מוסלמים בפולש זר שאינו מוסלמי, כפי שגרסו עבדאללה עזאם ותומכיו,² או שמא לנצל את ההישג הצבאי באפגניסטן לגיוס לוחמים כדי להוליך לפתיחת מערכה פנימית של ג'האד נגד השלטונות הכופרים במדינות המוסלמיות ובראשן מצרים, על פי משנתו של סייד קטב ובהנהגת א־זוואהירי.

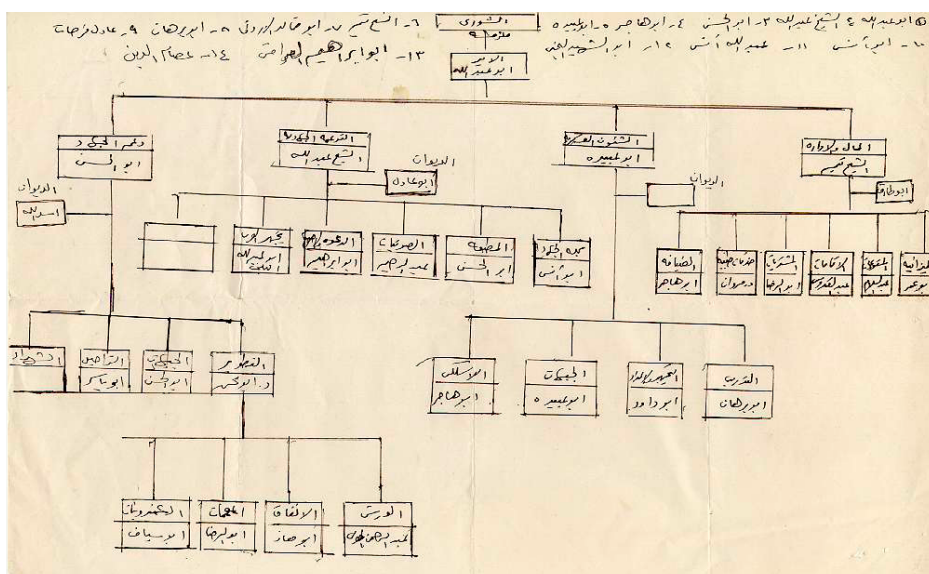
יעד מרכזי לניסיונות השכנוע היה בעל הממון אוסאמה בן לאדן. הוא צידד בתחילת הדרך במשנתו של עזאם אך הושפע מאוד גם מאישיותו וגם ממשנתו של א־זוואהירי, שקרא לשחרר את המדינות המוסלמיות מהשליטים המוסלמים הכופרים. גורמים בכירים מקרב המוג'אהדין באפגניסטן העידו כי א־זוואהירי הצליח להוביל את בן לאדן לתמוך בו באמצעות הכפשת שמו של עזאם בעיקר, ובהאשמתו בשיתוף פעולה עם צרפת ועם ארצות הברית וסוכנות המודיעין שלה, ה־CIA. שיאו של המאבק בין הסיעות היה בנובמבר 1989 עם רציחתו של עבדאללה עזאם. רבים מתומכיו טענו כי הרצח בוצע בהוראתו הישירה של א־זוואהירי – סוגיה שלא הגיעה לפתרונה עד היום.

הדגש ששם בן לאדן על פעילות מבצעית ונטילת חלק פעיל יותר במערכה נגד הסובייטים באפגניסטן גרם לריחוק בינו לבין עזאם. בשנת 1987 ובניגוד גמור לדעתו של עזאם הקים בן לאדן כוח ייחודי ערבי שלא היה חלק ממסגרת הארגונים האפגניים. לצורך הקמת הכוח חבר בן לאדן לפעילים מצרים דוגמת אבו עוביידה בנשירי ומחמד עאטף – לימים בכירי מפקדיו של ארגון אל־קאעדה – והקים את מחנה 'אל־מסאדה' (גוב הארץ) בחזית הלחימה עם הסובייטים באזור הכפר ג'אג'. בן לאדן העביר את המגויסים החדשים שבאו להילחם במלחמת הקודש באפגניסטן למחנהו בחזית, שם קיבלו הכשרה בסיסית ויצאו להילחם בסובייטים כמסגרת אוטונומית לחלוטין. באפריל 1987 קנו לוחמי אל־מסאדה את תהילתם המבצעית ואת פרסומם ברחבי אפגניסטן והעולם הערבי בעקבות קרב המכונה 'קרב ג'אג', ובו הצליחו הלוחמים במתחם להחזיק מעמד מול הכוחות הסובייטים במשך כשלושה שבועות עד שהדפו את המתקפה (שוויצר ואורג, 2014, עמ' 15–29; Bergen, 2006, pp. 26–27, 39, 49, 74).

2 הוזכרו בהקשר זה פלסטין, הרפובליקות של מרכז אסיה, חבל קשמיר, האי מינדנאו בפיליפינים ואפילו אזור אנדלוסיה בספרד, שהיה בשלטון מוסלמי עד סוף המאה ה־15.

את המהלכים להקמתו של ארגון חדש – צבא אסלאמי עולמי שמטרתו לקדם רעיונות אסלאמיסטיים-ג'האדיים ברחבי העולם לאחר תום המלחמה באפגניסטן – עשה בן לאדן בשנים 1987-1988, כאשר כוח הפעולה של הארגון התבסס בעיקר על פעילים מאל-מסאדה. כבר בתחילת הדרך היה ברור לבן לאדן שכדי להבטיח את קיומו של הארגון החדש לאורך שנים, עליו להתבסס על היררכיה ברורה ועל מערכת סדורה של הנחיות ונוהלי עבודה. ואכן כבר בשנת 1987 שורטטה הדיאגרמה הראשונה, שתיארה את המבנה העתידי של הארגון ונמצאה במסמכי "טריק אוסאמה".³

תרשים 1: "הכוח הצבאי האסלאמי" – מבנה ארגוני כפי שהוצע ב-1987⁴

מקור: מסמכי טריק אוסאמה

- 3 המסמכים התגלו אצל ענאם ארנוט, מאנשיו הקרובים של בן לאדן בשנותיו הראשונות של הארגון, שהיה אחראי לבניית ארכיון אל-קאעדה. הארכיון, שנתפס על ידי גורמי נאט"ו בתחילת המילניום בבוסניה, מכיל עשרות אלפי מסמכים ורשימות מהתקופה ומכונה "טריק אוסאמה". המסמכים מצויים כיום באוגדן הראיות התומכות בקבילותן של הצהרות קושרי הקשר בתיק המשפטי "ארצות הברית נגד ענאם ארנוט" בבית המשפט של המחוז הצפוני של אילינוי, שהוגש ב-6 בינואר 2003 (טריק אוסאמה עמ' 91-94, 136; Associated Press, 2003; Bergen, 2006, pp. 49-95; United States v. Arnaout, 2002).
- 4 תרשים זה מתאר את המבנה הראשוני של הארגון, הכולל מועצה מנהלת (שורא – מעין ממשלה) וחלוקה פנימית לוועדות נושאיות (מעין משרדים מיניסטריאליים).

באוגוסט 1988, במהלך מספר ימי דיונים בביתו של בן לאדן בפשוואר עם פעילים בכירים של אל־מסאדה, הוחלט על שינוי רדיקלי באופי הפעילות של משרד השירותים, ששימש מעין משרד לקליטה ומיון של המתנדבים שהגיעו להילחם באפגניסטן, ועל הקמתו של ארגון אל־קאעדה. מקור השם הוא בביטוי "אל־קאעדה אל־סולבה" או "הבסיס המוצק", שטבע עבדאללה עזאם — בהתייחסו לבסיס המאמינים שעליו יוקם הצבא האסלאמי ושממנו תצא הקריאה לג'האד — במגזין אל־ג'האד פרי עטו במהדורתו חודש אפריל 1988. מטרת הארגון החדש כפי שהוגדרה הייתה עמומה וכללית: "אל־קאעדה הוא גוף אסלאמי מאורגן, שמטרתו להפיץ את דברו של האל ולהפוך את דתו למנצחת" (טריק אוסמה, מסמך 127). כן נקבעו דרישות הקבלה לאל־קאעדה: נכונות להישאר באפגניסטן לתקופה בלתי מוגבלת; הקשבה וצייתנות לחוקים ולהוראות של אל־קאעדה; נימוסים טובים; הפניה מגורם מהימן; ולבסוף שבועת אמונים (ביעה) לארגון ולמנהיגיו. אחת הסיבות לדרישות אלו הייתה הבחנתו של בן לאדן בין המתנדבים שבאו לאפגניסטן לפי משך שהותם. אלו שבאו לזמן מוגבל היו אמורים לעבור אימונים מידי האפגנים על ידי ארגון איתחאד אל־אסלאמי אל־אפע'אני של עבד אל־רסול סיאף במחנה צדא, ולאחר מכן להישלח להילחם בחזית. הטובים שבהם נבחרו ל"צבא אל־קאעדה". אחרים מבין המתנדבים הערבים אכן באו לאפגניסטן לזמן מוגבל, למשל לתקופת חופשת סמסטר או בסיום שנת לימודים.

ב־10 בספטמבר 1988 החל הארגון החדש בפעילותו הרשמית ומנה ביום הקמתו 15 פעילים, מהם תשעה שניהנו בתפקידי מנהלה. כעבור עשרה ימים הכפיל הארגון את כוחו ומנה כ־30 פעילים, כולם לוחמי אל־מסאדה, ובסוף שנת 1988 היו בארגון קרוב למאה חברים להוסיף הפניה: (שוויצר ואורג, 2014, עמ' 20). בשנותיו הראשונות לא היו לאל־קאעדה מטרות ברורות ולא נקבעו לארגון סדר יום או מטרה ברורים. לדברי ג'מאל אל־פדל, מאנשי אל־מסאדה ומראשוני המצטרפים לארגון, שערך ממנו והפך למקור מידע של האמריקאים, הוא הוצג כגוף העתיד להתמקד בג'האד ושייעשה בו שימוש לביצוע "פעילות נוספת מעבר לאפגניסטן".⁵ עם זאת, מבנה הארגון היה ברור כבר אז וכלל מנהיג (אמיר) — אוסאמה בן לאדן — שתחתיו פעלה מועצה מייעצת (מג'לס א־שורא), שתפקדה כמעין ממשלה או קבינט והייתה אחראית בין היתר לפעילות השוטפת של הארגון באמצעות כמה ועדות נושאיות שסרו למרותה. בין הוועדות היו הוועדה הצבאית, ועדת ההלכה והדת, ועדת המדיה והוועדה המנהלית. ככל ארגון, מבנה זה הלך והתפתח ובד בבד הותאמו משימותיו לצרכים

5 תמליל תחקור ג'מאל אל־פצ'ל על ידי ה־FBI, העתק מצוי בידי המחברים.

החדשים ולייעוד החלוצי ופורץ הדרך שהתווה בן לאדן. האידיאולוגיה של הארגון ומדיניות הפיגועים שנגזרה ממנה השתנו מעת לעת על רקע הנסיבות המשתנות.

בשנים הראשונות להקמתו היה אל־קאעדה מעורב במלחמת האזרחים האפגנית שהתפתחה במדינה לאחר עזיבת הסובייטים. מעורבות זו ספגה ביקורת קשה מקרב המתנדבים הערבים באפגניסטן, ובעיקר מצד תומכיו של עבדאללה עזאם. דוגמה לכך היו דבריו של מוסטפא חמיד, מתומכיו הוותיקים של עזאם, על החלטתו של בן לאדן לערב את הכוחות הערביים במלחמת האזרחים באפגניסטן, ובעיקר בקרב על ג'לאלאבאד. לימים, על רקע מלחמת המפרץ הראשונה שהחלה באוגוסט 1990, ניסה בן לאדן לשכנע את השליטים בערב הסעודית לפרוס את ארגונו ככוח מגן במדינה אל מול איומי הפלישה העיראקיים, אך הצעתו נדחתה (שוויצר ואורג, 2014, עמ' 15–29; Combating Terrorism; Center, n.d.; Gunaratna & Oreg, 2015, p. 66).

בשנת 1991, נוכח העימות שהתגלע בין בן לאדן לבין בית המלוכה הסעודי סביב האירועים שהובילו לפרוץ מלחמת המפרץ, עברו אנשי אל־קאעדה לסודאן, בעקבות הבנתו של מנהיגם כי הלחימה בפולש הזר באפגניסטן הסתיימה וכי עליהם להתמקם קרוב יותר לליבת ההתרחשות במזרח התיכון. בסודאן, שמנהיגה אימץ השקפת עולם אסלאמית שתאמה את זו של אל־קאעדה, יכול היה בן לאדן לממש את תוכניתו לנתב את פעילות הארגון כך שישמש בסיס (בערבית: אל־קאעדה) לסיוע לוגיסטי ומבצעי לכל מי שנרתם למשימת הג'האד, לניהול מחנות אימונים עצמאיים שיכשירו לוחמים ללחימה באזורי "זירות הג'האד נגד אויב חיצוני" וכדי לנהל בעתיד גם "ג'האד פנימי".

דרך זו של בן לאדן יצרה, ייתכן אף שללא כוונה תחילה, סינתזה בין תפיסת "הג'האד הפנימי" של אימן א־זוואהירי לבין תפיסת "הג'האד החיצוני בזירות ג'האד" של עזאם. בשלב זה של התפתחות הארגון לא היה אפשר לקבוע אילו מן התפיסות העדיף בן לאדן, אם בכלל. בשנות השהות בסודאן העניק הארגון שירותי אימון, בסיסי בעיקר, ללוחמים שגויסו לטובת פעילות בזירות "הג'האד הפנימי" ולפעילים שגויסו או נשלחו ללחימה בתוך "זירות הג'האד" החדשות שהתפתחו לאחר מלחמת אפגניסטן. וכך, אף על פי שמרבית משאבי הארגון הושקעו בהקמת מחנות אימונים בעבור גורמי הטרור מזירות "הג'האד הפנימי", ובעיקר עבור ארגון הג'האד המצרי, דאג הארגון בה בעת לארגן ולכוון את הפעילות בזירות הג'האד בבוסניה ובצ'צ'ניה. לדוגמה, חטיבה שלמה בצבא הבוסני — חטיבת המוג'אהדין על שם אבו מאעלי — הורכבה מבוגרי המערכה באפגניסטן בהכוונת אל־קאעדה, ובצ'צ'ניה בלטה פעילותו של אבן חט'אב, מבוגרי מלחמת אפגניסטן אשר הקים במדינה כוח צבאי שפעל

עם המורדים והורכב מבוגרי הג'האד באפגניסטן. יתרה מזו, לפי מסמכי "טריק אוסאמה" אף הגדיל הארגון לעשות כששלח בשנת 1993 קבוצת לוחמים מאנשיו להשתתף בלחימה בסומליה נגד כוחות ארצות הברית. בן לאדן ראה בנוכחות האמריקאית בסומליה פעולה של כוח כובש מערבי זר, ולכן צירף את אנשיו ככוח עזר ללוחמים המקומיים. בכך הוא ראה מימוש של תפיסת הג'האד והלחימה בכובשים הצלבנים שבה דגל, וגם הזדמנות לאנשיו לרכוש ניסיון מבצעי בלחימה (שווייצר ואורג, 2014, עמ' 15–29; The Court Reporters; Office, 2001a; Watts et al., 2007).

ניתן לומר כי באמצעות אותה "דרך שלישית" ששילבה בין שתי הגישות והעניקה "שירותי אימון צבאי בסיסיים" ללוחמיהם, ניסה בן לאדן לגשר על המתח הפנימי שבין אידיאולוגיית "הג'האד הפנימי" של קטב ותומכיו לעומת אידיאולוגיית "הג'האד החיצוני נגד פולש זר בזירות ג'האד" של האחים המוסלמים ועבדאללה עזאם.

לצד זאת, בן לאדן גם ביסס את פעילותו של הארגון החדש על פיגועי התאבדות. תפיסת ה'אסתשהאד' כאמצעי לוחמה היא חלק מתפיסת עולם כוללת, הרואה בג'האד אקטיבי נגד מי שנתפסים כאויבי האסלאם עמוד תווך מרכזי ומופת ארגוני. הנכונות להקרבת החיים למען האל ובדרכו (פי סביל אללה) מהווה על פי השקפת העולם של אל־קאעדה, שהונחלה גם לשותפיו, ביטוי ליתרון המוסרי של הלוחם המוסלמי על יריביו. הקרבת החיים הפכה באל־קאעדה לערך עליון וחשיבותה הסמלית משתווה לערכה הטקטי ואף עולה עליו. אל־קאעדה אימץ את כלי ההתאבדות כסמל המסחרי של הג'האד העולמי והעלה את המרטיריות האסלאמית (השהאדה) לדרגה של מעין עיקר אמונה.

שער ראשון

מכות הפתיחה של אל־קאעדה

'הטיוטה'

'פיגוע התאומים' הראשון – 26 בפברואר 1993

בתאריך 26 בפברואר 1993 החריד פיצוץ אדיר את מרכז הסחר העולמי בניו יורק. טנדר גדול עמוס חומר נפץ מאולתר במשקל של טונה התפוצץ בחניון התת־קרקעי של צמד המגדלים. שישה בני אדם נהרגו ויותר מ־1,000 נפצעו, בעיקר משאיפות עשן רעיל. מומחי חבלה קבעו כי אילו החנו מבצעי הפיגוע את הטנדר שנשא את המטען בצמוד לעמוד מרכזי, היו המגדלים קורסים. את מטען הנפץ הכין רמזי יוסף, או בשמו האמיתי עבד אל־באסט עבד אל־כרים, "מומחה החבלה" של רשת הטרור שהקים. יוסף, אשר למד באפגניסטן להכין מטעני נפץ קטלניים מחומרי גלם שניתן לרכוש בכל חנות למוצרי גינון או לחומרי ניקוי וקוסמטיקה, נכנס לארצות הברית כחמישה חודשים קודם לכן ונעזר בכספים שנשלחו אליו, מקצתם על ידי דודו ח'אלד שיח' מחמד מפקיסטן, וכן בתשתית מקומית שגיבש סביבו, שהורכבה מפעילים אסלאמיים מסביבתו של השיח' עומר עבד אל־רחמן (השיח' העיוור). השיח' העיוור היה מייסד ארגון הטרור הפונדמנטליסטי המצרי ג'מעה אסלאמייה, אשר ביצע שורה של פיגועי טרור רבי נפגעים במדינה. השיח' הצליח למלט עצמו ממצרים ולקבל מקלט מדיני בארצות הברית, שם המשיך בפעילות ההסתה וההטפה של משנתו וקנה לעצמו מעריצים רבים במסגדים שבהם נאם בניו יורק וסביבותיה. השיח' העיוור שהה במעצר בבית כלא בצפון קרוליינה, ארצות הברית, ומת בכלאו ב־18 בפברואר 2017. מייד לאחר הפיגוע הצליח יוסף לחמוק מארצות הברית ללא פגע וטס לקראצ', שם התמקם. יחד עם חבורת סייענים בוגרי אפגניסטן, ובהם דודו ח'אלד שיח' מחמד, התגבשה קבוצה שהמשיכה לתכנן פעילות טרור על בסיס שיתוף קשרים וסיוע מצד גורמי טרור מקומיים ומימון של ארגוני סיוע אסלאמיים, ובראשם אלה שהיו קשורים לג'מאל חליפה, גיסו של אוסאמה בן לאדן. מקראצ' ניהלה הקבוצה עוד אירועי טרור בעיר ומחוצה לה, ששיאם בניסיון התנקשות בראש ממשלת פקיסטן דאז, בנזיר בהוטו. לאחר מכן עזבו פעילי הקבוצה את פקיסטן והתמקמו בפיליפינים, שם החלו בבניית תשתית חבלנית ולוגיסטית לקראת מימוש תוכנית גרנדיוזית לביצוע טרור אווירי נגד ארצות הברית, ללא חשש להפרעה מצד כוחות הביטחון המקומיים במנילה. מדירת המסתור שלהם במנילה, ברחוב דונה ג'וזפה 711, הגו חברי הקבוצה תוכניות התנקשות באפיפיור ובנשיא קלינטון שביקרו במדינה האסייתית, אשר לא הבשילו לפיגוע, ובמקביל יזמו את מבצע בוג'ינקה.

מבצע בוג'ינקה – דצמבר 1994–ינואר 1995

לאחר כישלון פעולת התאומים תכננו רמזי יוסף וח'אלד שיח' מחמד את מבצע בוג'ינקה עם כמה מחבריהם, ותיקי המלחמה באפגניסטן עבד אל-חכים מוראד, ואלי אמין שאה, עבד אל מג'יד מדאני ורד'ואן עצאם א־דין, המוכר יותר כ'חמבאלי'. הייתה זו תוכנית פיוגוע שאפתנית – לרסק ביום אחד 11 מטוסי נוסעים אמריקאיים במהלך טיסתם בשמי האוקיינוס השקט. ח'אלד שיח' מחמד נטל לצד אחיינו חלק מרכזי בבחינת היתכנות של הברחת חומרי החבלה והנפצים לתוך המטוסים, כדי להערים על אמצעי הביטחון.

לאחר סיום ההכנות, שכללו "תרגול רטוב" של הטמנת מטען חבלה בתיאטרון המקומי במנילה, בירת הפיליפינים, כדי לבחון את כמות חומר הנפץ הנדרשת לפיצוץ מוגבל ומבוקר בקרקע, ביצע רמזי יוסף "ניסוי כלים" דומה באוויר בתוך מטוס. יוסף טס ממנילה בטיסת PAL 434 של חברת התעופה הפיליפינית דרך העיר סיבו שבמדינה ליעד הסופי בטוקיו, יפן. בתחנת הביניים ירד יוסף מהמטוס, לאחר שהטמין את מטען החבלה בחגורת הציפה מתחת למושב. כיוון שמדובר היה בניסוי בלבד שם יוסף כמות קטנה של חומר נפץ, כך שבשעה שהמטען התפוצץ "רק" הנוסע היפני שעלה בעיר סיבו והתיישב לרוע מזלו על הכיסא שפינה יוסף, נהרג. בשל הכמות הקטנה של חומר הנפץ שהטמין יוסף המטוס בסופו של דבר לא התרסק, אך גם בזכות תושיית הטייס, שהצליח בקושי לנחות נחיתת אונס ולהציל את חיי כל הנוסעים. ארגון הטרור הפיליפיני אבו סיאף נטל אחריות לפיוגוע.

בעקבות הניסוי המוצלח עברו חברי התא לממש את תוכניתם הגדולה, שבמסגרתה היו אמורים חמישה פעילים להביא להפלתם של 11 מטוסים באמצעות תוכנית מבצעית פשוטה יחסית. על פי התוכנית, פעיל אמור היה לעלות לטיסה של חברת תעופה אמריקאית שכוללת נחיתת ביניים (לדוגמה, טיסת אמריקן איירליינס מבנגקוק דרך מנילה ללוס אנג'לס) עם מטען חבלה נוזלי שלא ניתן לזיהוי בשערי המגנומטר. את מטען החבלה אמור היה להשאיר מתחת לכיסאו ולרדת מהמטוס בתחנת הביניים. המטען היה מחובר למנגנון השהיה, וכעבור זמן מסוים שנקבע מראש, לאחר שהמטוס ממריא ליעדו הסופי, המטען אמור היה להתפוצץ ולגרור להתרסקות המטוס. הפעיל שירד בתחנת הביניים אמור היה לעלות על מטוס אחר ולבצע את אותן הפעולות במטוס הנוסף. כך יכלו חמישה פעילים להפיל 11 מטוסים. ואולם התוכנית השתבשה, שכן עשרה ימים לפני שעת השי"ן, בשעה שרמזי יוסף עסק בערבוב ובהכנת חומרי הנפץ בדירת מסתור בפיליפינים, אירעה תאונת עבודה ופרצה שריפה, וחברי הקבוצה ברחו מהדירה הבוערת. בחיפוש בדירה מצאו מכבי האש שהוזעקו למקום מספר חומרים כימיים בלתי מזוהים, ובעיקר מחשב נייד שהכיל את כל התוכניות

המבצעות של הפיגוע המתוכנן. רמזי שלח לדירה את אחד מחברי הקבוצה, עבד אל־כרים מוראד, כדי לקחת את המחשב הנייד מחשש לחשיפת המזימה, וגרם לכך שמוראד נפל לידי המשטרה הפיליפינית שארבה במקום, בעוד הוא נמלט. לאחר חקירה מאומצת חשף מוראד בפרוטרוט את תוכנית הפיגוע. הכישלון המבצעי לא ריפה את ידיהם של רמזי יוסף ושל דודו ח'אלד שיח' מחמד, שהמשיך לעסוק במקביל במקצועו האזרחי התמים, מהנדס, ולתכנן פיגוע טרור בינלאומי גרנדיוזי, שאותו הגה בעקבות הכישלון המבצעי של מבצע בוג'ינקה. לפי הרעיון החדש שהגה ח'אלד שיח' מחמד, הדרך האפקטיבית ביותר לביצוע פיגועי ראויה היא באמצעות חטיפת מטוסי נוסעים על ידי מחבלים מתאבדים שיוכשרו כטייסים, וריסוקם אל הקרקע במטרות נבחרות.

בעקבות פרשיית בוג'ינקה ומעצרו של מוראד החל מרדף עולמי אחר חברי הקבוצה, בהובלת ה-FBI. המרדף נשא פרי ובמארס 1995 נעצר בפקיסטן רמזי יוסף, ובסוף אותה שנה נעצר במלזיה גם ואלי אמין שאה, אחד מפעילי התא. בעקבות החקירות הפכו שאר חברי הקבוצה למבוקשים אשר סכומים של מיליון עד שני מיליון דולר הוצעו על ראשם. לאחר מעצרו של שלושה מבין חמשת המבוקשים שררה בשירותי המודיעין האמריקאיים תחושה שהאיום הוסר, כוונות הפיגוע של הקבוצה סוכלו ופעילותה הגיעה לקיצה. ה-FBI, שהיה אחראי על חקירת המקרה, הותיר שניים מסוכניו לביצוע חקירה ומרדף אחר המעורבים באירוע, כדי להשלים את התיק עד תומו ולהגיש כתבי אישום מלאים. בכך נותר בעצם ח'אלד שיח' מחמד היחיד שניתן לעצור ולהעמיד לדין. בכל החקירות הוזכר שמו של ח'אלד שיח' מחמד, אבל תפקידו וחשיבותו הוצנעו ולא הובנה מרכזיותו, ובייחוד הסכנה הטמונה בו כמוח יצירתי של מחולל טרור, ובעיקר – הוא לא שויך לארגון אל־קאעדה ונותר מבוקש רק על מנת לסגור סופית את תיקי הפיגועים בתאומים ובבוג'ינקה.

שנה לאחר שסוכל מבצע בוג'ינקה, במהלך 1996, פנה ח'אלד שיח' מחמד עם הרעיון המבצעי החדש שלו לבן לאדן. בשלב זה הוא לא היה חבר באל־קאעדה אך הכיר את בן לאדן מהעבר המשותף באפגניסטן, ובעיקר מהקרב בג'אג'י. כשנפגשו בשנת 1996 באפגניסטן ניסה ח'אלד שיח' מחמד לעניין את בן לאדן במתווה הפיגוע שהגה וביקש ממנו מימון בסך חצי מיליון דולר, וכן להקצות עבורו פעילים המוכנים לבצע פיגועי התאבדות, שהיו מצויים בשפע במחנות האימונים של אל־קאעדה, כדי לממש את תוכניתו. בן לאדן דחה בשלב זה את ההצעה משום שבשנת 1996 היה ארגונו של בן לאדן בצומת דרכים: אל־קאעדה סיים אז להעתיק את פעילותו ומקום מושבו מסודאן בחזרה לאפגניסטן והיה עסוק בעיקר בהתמקמות במקום מושבו החדש־ישן, בבניית התשתית של ארגונו ובחבירה

לגורם הכוח המרכזי המתפתח במדינה, ארגון הטאליבאן. זו הסיבה המרכזית לכך שבאותו שלב לא הייתה נכונות מצד מנהיג אל־קאעדה לצאת להרפתקאות כה שאפתניות בזירה הבינלאומית. כך, הפיגועים שבמרכזם ניצבו ח'אלד שיח' מחמד ורמזי יוסף, הדוד ואחיינו הכוויתים ממשפחה ממוצא באלוצ', שפעלו כיזמי טרור חופשיים (פרילנסרים), היוו קדימון ומעין טיוטה שעליה התבססה מאוחר יותר, לאחר שלוטשה על ידי בן לאדן והותאמה ליכולת ולמטרות של ארגון אל־קאעדה, מתקפת הטרור בארצות הברית ב־11 בספטמבר 2001. הפיגוע בניו יורק משנת 1993 ומבצע הטרור שנרקם בפיליפינים בשלהי שנת 1994, הגם שלא בוצעו על ידי חברי אל־קאעדה רשמיים אלא בידי פעילי תא טרור של בוגרי אפגניסטן שהוקם אד הוק לצורך הוצאתם לפועל, היו ממאפייני פעילות אל־קאעדה במחצית הראשונה של שנות ה־90. ארגון אל־קאעדה פעל אז כארגון, כמסייע וכמפיץ של רעיון הג'האד הסוני־פונדמנטליסטי באמצעות טרור שמבצעיו פעלו באופן ספורדי, שלא ביוזמתו, בפקידו ובשליטתו בהם ובתוכניותיהם, תוך הישענות על ניסיונם המבצעי בתחום החבלה, שאותו רכשו כ"בוגרי אפגניסטן". הפיגועים הללו היו התחלה של פעילות טרור שכוונה לתחומה הריבוני של ארצות הברית.

בסמוך לאירועים במזרח הרחוק וללא קשר אליהם נאלץ אל־קאעדה, ארגון שמנה אז מאות אחדות של פעילים ובני משפחותיהם, לעזוב את מקום מושבו בסודאן בעקבות לחץ בינלאומי שהופעל עליו לאחר ניסיון התנקשות שבוצע נגד נשיא מצרים חוסני מובארכ באתיופיה בשנת 1995, בסיועו של בן לאדן. בן לאדן וארגונו גלו שוב לאפגניסטן, שם מצאו מקלט בחסות ארגון הטאליבאן. הטאליבאן הוא קבוצת סטודנטים אפגנים שלמדו בפקיסטן ואוגדו לכדי ארגון על ידי המודיעין הפקיסטני (ISI) כדי לקדם אינטרסים של פקיסטן באזור. הארגון לא השתתף הלכה למעשה בלחימה בסובייטים בשנות ה־80, אך לקח חלק במלחמת האזרחים האפגנית שהתפתחה לאחר עזיבתם. בעת שארגון אל־קאעדה שב לפקיסטן, הטאליבאן הביס בכוח הזרוע את גורמי 'החזית הצפונית' – איחוד של ארגונים אפגניים שלחמו בפולש הסובייטי – ולמעשה השלים את השתלטותו על אפגניסטן. כך, בחסות הטאליבאן הקים אל־קאעדה תשתית אימונים רחבת היקף בכל רחבי המדינה, ובמהלך השנים הבאות העניק שירותי אימון מסוגים שונים לאלפי פעילי ג'האד מוסלמים מעשרות מדינות (שוויצר ואורג, 2014, עמ' 15–29; Soufan, 2017, pp. 172–175).

הרעיון להעתיק את מרבית תשומת הלב המבצעית של אל־קאעדה לזירה הבינלאומית, ובראש ובראשונה נגד ארצות הברית, החל לצמוח בראשו של בן לאדן כבר בעת שהותו בסודאן. ואומנם פעילים של הארגון שהשתתפו ב'פרויקט סומליה', הלחימה נגד האמריקאים

במדינה, נשארו בקרן אפריקה גם לאחר נסיגת האמריקאים ממוגדישו. תפקידם המיועד היה להקים תשתית מבצעית רדומה של הארגון בקרן אפריקה, שתופעל בעתיד נגד גורמים אמריקאיים וישראלים באזור. בתקופה זו קיימה איראן נוכחות רבה ובולטת בסודאן, ובתיווך גורמי משמרות המהפכה – למרות המתח המהותי בין אל־קאעדה הסוני למשטר השיעי באיראן – נוצר שיתוף פעולה מבצעי עם גורמי טרור שיעים, ובראשם משמרות המהפכה וגורמי מודיעין איראניים וארגון חזבאללה הלבנוני, ובמסגרתו אף יצאו פעילים בכירים של אל־קאעדה לאימונים במחנות של חזבאללה בבקעת הלבנון, שכללו בעיקר אימוני חבלה ופיצוץ מבנים (Hegghammer, 2008; The Court Reporters Office, 2001a; The Court Reporters Office, 2001b).

הרצון להפנות את פעילות ארגונו לזירה הבינלאומית ולמקדה בראש ובראשונה בארצות הברית התפתח אצל בן לאדן במהלך שנות ה־90. לאחר שצבר ניסיון והתייעץ עם מקורבים הוא גיבש את אסטרטגיית הפעולה הרצויה להגשמת חזונו. התבטאויותיו הפומביות העידו כי כבר בשנים הראשונות לאחר הקמת הארגון התייחס בן לאדן לנוכחותה ההולכת וגוברת של ארצות הברית במזרח התיכון בתור "נוכחות של פולש זר באדמות האסלאם" שיש להילחם בו ולסלקו – גישה המייצגת את תפיסת העולם ואת האידאולוגיה של האחים המוסלמים מבית מדרשם של בנא ושל עבדאללה עזאם. לשיטתו של בן לאדן, הנוכחות האמריקאית על אדמת ערב הסעודית⁶ ממלחמת המפרץ הראשונה בשנת 1991 הייתה משפילה במיוחד, מעצם נוכחות צבא כופר, על חייליו וחיילותיו, על האדמה המקודשת שהיא ערש הולדתו של האסלאם, ובשטחה נמצאים שני המקומות המקודשים ביותר באסלאם. כמו כן, כניסת כוחות אמריקאיים לסומליה במבצע השבת התקווה ב־1993 הפכה את המדינות הללו ל"זירות ג'האד" דוגמת זו האפגנית, שבשטחן חובה על המוסלמים בראשות אל־קאעדה לקיים ג'האד נגד האמריקאים (Watts et al., 2007).

לצורך הפעילות בסומליה הקים אל־קאעדה כוח חלוץ ייעודי ואיכותי, ובו פעילים בכירים ביותר מקרב הוועדה הצבאית של הארגון, כדי לאמן את כוחותיו של מנהיג המיליציות האזרחיות הסומלי מוחמד פרח עיידיד ולהשתתף בלחימה באמריקאים. הכוח כונה בשורות

6 בעקבות פלישת עיראק לכווית תחת שלטון סדאם חוסיין בקיץ 1990 התערערה היציבות באזור, שבתורה הובילה לתחושת איום בקרב מדינות המפרץ ובראשן ערב הסעודית. בן לאדן עצמו פנה אז לסעודים והציע את שירותי ההגנה של אל־קאעדה, על בסיס הכוח האסלאמי שהקים, מפני סדאם חוסיין. ערב הסעודית דחתה את הצעתו ובחרה להזמין את ארצות הברית להקים בסיסים צבאיים בשטחה לצורך מלחמה בפולש העיראקי. בסיסים אמריקאיים אלו נשארו פעילים גם לאחר מלחמת המפרץ הראשונה והבסתה של עיראק.

הארגון 'פרויקט סומליה', אשר הושק בשנת 1993 במהלך שנות שהותו של הארגון בסודאן. באותה שנה הובילה ארצות הברית מבצע הומניטרי בשם 'השבת התקווה', להעברת סיוע לאזרחי סומליה הנקרעים במלחמת אזרחים ארוכת שנים במדינה האפריקאית, אשר במהלכה הגיעה אוכלוסייה רחבה לחרפת רעב.

בארגון אלקאעדה ראו בהתערבות האמריקאית הזו, אשר לוותה בשליחת כוחות אבטחה צבאיים, התערבות חיצונית קולוניאליסטית במדינה מוסלמית, שהייתה זהה להתערבות הסובייטית באפגניסטן. במסגרת הפרויקט יצאה לסומליה קבוצת חלוץ שכללה בכירים בארגון, אשר הקימה מחנות צבאיים לאימון פעילים של הארגון הסומלי האסלאמי 'איתיחאד אל-אסלאמי א-סומלי' בהובלת עייד ונתנה להם הכשרה צבאית למטרת התנגדות לכוחות האמריקאיים והשתלבות ככוח אסלאמי במלחמת האזרחים. שיא פעילותם של כוחות אסלאמיים אלו היה בהפלת שני מסוקי בלק הוק של כוחות הנחתים האמריקאיים במוגדישו והריגת 18 מלוחמיהם באוקטובר 1993. בעקבות זאת הוציאה ארצות הברית את כוחותיה מהמדינה השסועה והביאה לסיום 'פרויקט סומליה' של הארגון. עם זאת, באלקאעדה הוחלט להשאיר בקרן אפריקה כוח קטן שיהווה את הבסיס לתא אפריקה של הארגון. תא זה נועד להיות הראשון שיופעל לביצוע פיגועים נגד יעדים אמריקאיים בקרן אפריקה, וכך היה כשהתקבלה בהנהגת הארגון ההחלטה לעבור לג'האד עולמי בשנת 1998 (Watts et al., 2007).

לעומת זאת, התפתחות הפעילות המיוחסת לאלקאעדה בערב הסעודית הייתה איטית יותר והדרגתית ובוצעה בפרופיל נמוך. כך למשל, במחצית הראשונה של שנות ה-90 יצא בן לאדן בקריאות פומביות להמוני הסעודים לפעול נגד ארצות הברית, והביע תמיכה בפעילות גרילה ומחאה. לבן לאדן "גיבור אפגניסטן" הייתה השפעה לא־מבוטלת בקרב ההמון בערב הסעודית, וקריאותיו המיליטנטיות נגד הנוכחות האמריקאית הטרידו את ראשי השלטון. נציגי השלטונות הסעודיים ניהלו משא ומתן חשאי עם בן לאדן והסכימו לתת לו לשוב לערב הסעודית ולהשיב לו את דרכו, מעמדו וממונו, בתנאי שיפסיק להסית את ההמון נגד האמריקאים. בן לאדן סירב להצעת ערב הסעודית ובתגובה ניסו השלטונות להתנקש בחייו בהיותו בסודאן. בשנת 1995 בוצע פיגוע במתחם מגורים של חיילים אמריקאים ששהו בריאד, שבו נהרגו חמישה בני אדם ועשרות נפצעו. בן לאדן העתיר שבחים על הפעולה ועל מסירותם של המבצעים, שהיו סעודים "בוגרי אפגניסטן" שהודו באשמה. פיגוע נוסף בממלכה נגד חיילים אמריקאים בוצע ביוני 1996 במגדלי ח'ובר והסתיים במותם של 19 חיילים וכמה עשרות פצועים, ומי שהואשם בביצועו הייתה איראן. בן לאדן שיבח גם פעולה

זו אך לא קיבל אחריות על אף אחת מהן, אם כי הועלה חשד, שלא אומת, כי בשני הפיגועים התקיים שיתוף פעולה עקיף בין אל־קאעדה לבין איראן (ברגמן, 2011; Hegghammer, 2008; Soufan, 2007, pp. 63-65).⁷

א־היענותה של ארצות הברית לתביעת בן לאדן לפנות את חייליה מערב הסעודית גרמה לו להכריז בספטמבר 1996 על "ג'האד עולמי" נגדה. במאמר דעה חריף שנשלח בפקס אל מערכת העיתון הלונדוני אל־אסלאח, ואשר כותרתו הייתה "הכרזת הג'האד נגד ארצות הברית", טען בן לאדן שבעיות העולם המוסלמי נגרמו מידי ארצות הברית (Combating Terrorism Center, n.d.). הוא הסביר מדוע חייבים לתקן ובקווים כלליים פירט כיצד יש לעשות זאת. ברטוריקה משופעת בציטוטים מהקוראן הציג בן לאדן את האמריקאים ובעלי בריתם כיצורים אכזרים הצמאים לדמם של המוסלמים, מתענגים על הלחימה ושואפים לחסל את העולם המוסלמי. לתפיסתו, ההוכחות להתנהגותה הברברית של ארצות הברית בזירה הבינלאומית ניכרות בכל מקום: ההפצצות על הירושימה ונגסאקי; ההפצצות והסנקציות על עיראק; הכיבוש הישראלי של ירושלים; הצבת כוחות אמריקאיים "נוצרים" באזור מכה ומדינה; הסנקציות הנמשכות של האו"ם על לוב, סוריה, איראן וסודאן; וכן ה"טבח" באזרחים שעשתה ישראל בשנת 1996 במחנה הפליטים בכאנא שבלבנון. לשיטתו, כל אלו ועוד הם חלק מהמתקפות האנטי־מוסלמיות שארצות הברית מובילה (Bin Laden, 1996). בנובמבר 1996 פירט בן לאדן בראיון לכתב העיתון אל־קדס אל־ערבי את הגורמים שהביאו אותו להכריז על ג'האד כללי נגד ארצות הברית: "חשבנו שהפיגועים בח'ובר ובריאד היוו איתות מספיק חזק עבור מקבלי ההחלטות ההגיוניים בקרב האמריקאים על מנת להימנע ממאבק כולל בין האומה האסלאמית והכוחות האמריקאיים, אבל נראה שהם לא הבינו את האיתות. הבנת האיתות צריכה הייתה לבוא לידי ביטוי בהסגת כל הכוחות האמריקאיים מחצי האי ערב" (FBI, 2004, p. 30).

בעקבות הגברת אמצעי הביטחון בערב הסעודית וא־היענות של ערב הסעודית לקריאה לג'האד נגד ארצות הברית פרסם בן לאדן ב־23 בפברואר 1998 בעיתון אל־קדס אל־ערבי הלונדוני פסק הלכה (פתווה), ובו הודיע על הקמת 'החזית האסלאמית למלחמה ביהודים ובנוצרים'. בראש הכותבים התנוסס השם 'השיח' אוסאמה בן מוחמד בן לאדן,

7 ד"ר רונן ברגמן העלה אפשרות זו, ואכן נראה שישנם סימנים לכך שאנשי אל־קאעדה שהתאמנו במחנות חזבאללה בלבנון היו מעורבים בפיגועים בערב הסעודית. עם זאת אין בנמצא נתונים מבוססים המאששים את הטענה שאיראן ידעה מראש על כוונות הפיגוע של אל־קאעדה בארצות הברית ב־11 בספטמבר 2001 או שסייעה בפועל לביצוע, כפי שנרמז במאמר (ברגמן, 2011).

ותחתיו ארגונים נוספים אשר חתמו על הפתווה בדבר הקמת החזית האסלאמית למלחמה ביהודים ובנוצרים: השיח' איימן א־זוואהירי, מנהיג הג'האד האסלאמי המצרי; אבו יאסיר ריפאעי אחמד טהא, מנהיג הג'מאעה אסלאמיה במצרים; השיח' מירח מזה, מזכיר הארגון הפקיסטני ג'מאעת אל־עולמא; ופאזלור רחמן, מנהיג תנועת הג'האד של בנגלדש. בן לאדן הודיע על החלטה להעביר את הלחימה באמריקאים לזירה הבינלאומית, וקרא לפגוע באמריקאים וביהודים עושי דברם באשר הם (FBI, 2004, pp. 25-40, 56-57).

בן לאדן יצר למעשה "אסטרטגיה" חדשה, שלישית, של ג'האד, שונה במהותה הן מזו של "הג'האד נגד אויב חיצוני בזירות ג'האד" של עזאם, והן מזו של "הג'האד הפנימי" של א־זוואהירי. האויב העיקרי שנגדו צריך לפעול במסגרת אסטרטגיה חדשה זו הוא "המערב" באשר הוא ובראשו ארצות הברית, אשר פגיעה בה תוביל להסתלקותה מהמזרח התיכון, תסיים את תמיכתה במשטרים המוסלמיים הכופרים ותוביל להתמוטטות שותפיה. תפיסה זו ניצבה בבסיס פעולות אל־קאעדה וקראה לניהול ג'האד עולמי נגד ארצות הברית והמערב. הקמתה של החזית האסלאמית למלחמה ביהודים ובנוצרים ומדיניות הפיגועים שנגזרה ממנה היו בעצם ביטוי לאמונתו של בן לאדן בשותפויות עם בעלי ברית ובמימוש כוונתו לבצע התקפות בזירה הבינלאומית נגד ארצות הברית והמערב. לגיבוש החלטת בן לאדן להכריז על ג'האד עולמי סייעו התאקלמותו המהירה מחדש של אל־קאעדה באפגניסטן תחת שלטון הטאליבאן והנוחות והביטחון שמהם נהנה הארגון. בתנאים אלה יכול היה הארגון לקיים הכשרות אינדוקטרינריות ומבצעיות של מאות לוחמים, ובגלוי. אף שכבר בשנת 1996 החל בן לאדן בגיבוש התפיסה המחייבת יציאה לג'האד נגד המערב והאמריקאים, רק בראשית 1998 הוא הרגיש בטוח ובשל מספיק כדי לממש בפועל את החלטתו לפתוח במערכת הטרור בינלאומית (Anonymous, 2002, p. 4).

אימוץ אידיאולוגיית הג'האד העולמי נגד המערב וארצות הברית בראשו חייב שינוי מקביל באסטרטגיית הפעולה של אל־קאעדה, והוא בוצע באופן הדרגתי: בן לאדן קבע כי יש להביא לשילובם של ארגוני טרור אסלאמיים נוספים במאבק, פרט לאל־קאעדה. בן לאדן סבר כי בדרכו של הארגון להצלחה יצוצו שותפים אקראיים שלא ידרשו מהם טוהרה דתית ואמונות זהות כדי להפוך לבעלי ברית או שותפים לג'האד. תחילה פנה בן לאדן לשותפיו המסורתיים והוותיקים ובראשם 'הג'האד המצרי', ארגון שהתמזג להלכה ולמעשה עם אל־קאעדה. המיזוג עם אל־קאעדה ואימוץ אידיאולוגיית "הג'האד החיצוני" על חשבון "הג'האד הפנימי" עוררו התנגדות רחבה בקרב אנשי הג'האד המצרי, וזו הופנתה נגד א־זוואהירי והפכה במקרים רבים להתנגדות אישית כלפיו. כך או אחרת, שני הארגונים התאחדו ויחדיו

יצרו את 'אל־קאעדת אל־ג'האד', וכך נעשה איימן א־זוואהירי, מנהיג הג'האד המצרי, לסגנו הרשמי של בן לאדן בהנהגת הארגון המאוחד. בהמשך חברו לאל־קאעדה ארגונים נוספים מרחבי העולם, שאימצו את תפיסתו החדשה ואת מדיניות הפיגועים שנגזרה ממנה (Anonymous, 2002, p. 55; Cullison, 2004).

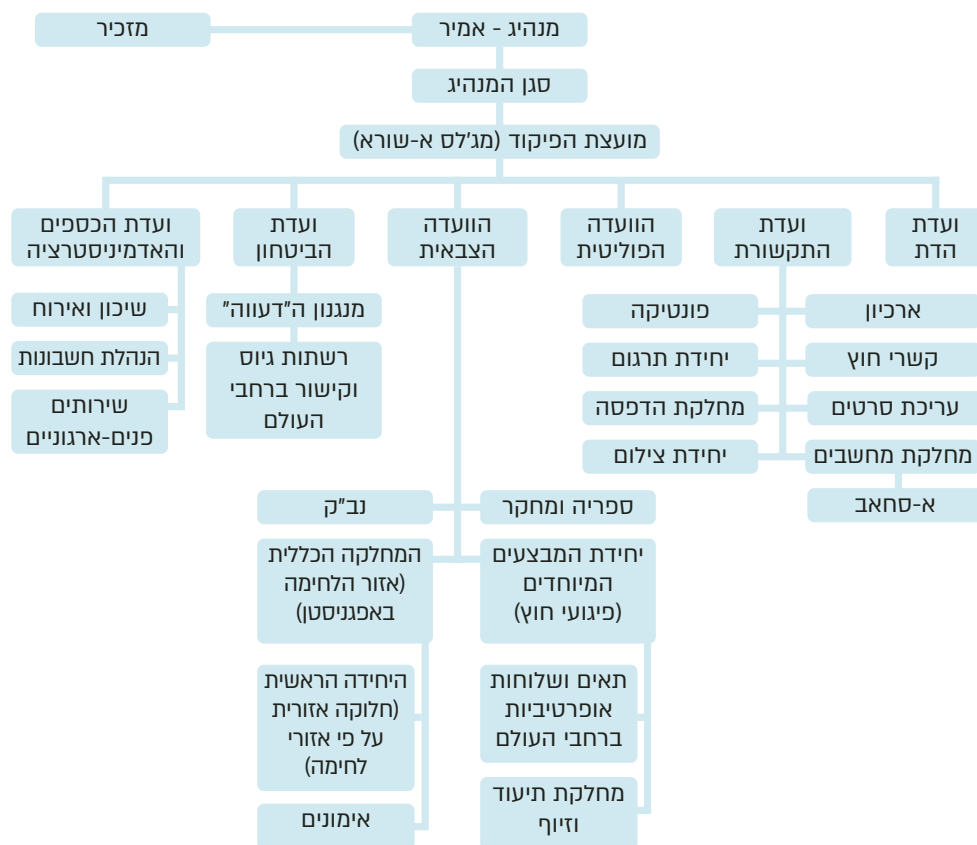
כך הפך אל־קאעדה למוקד השראה וחינוך אופרטיבי ומבצעי עבור מוסלמים נוספים. בן לאדן חתר ליצור הנהגה ומוטיבציה שתניע פעולה של יחידים ושל ארגונים נפרדים מאל־קאעדה. לדבריו, הוא ואנשיו לא שלטו על כל לוחמי הג'האד אלא פעלו לעורר, לדבר, לסייע ולהביא את המוסלמים לנקודת הצתה. בראיון לרשת ABC האמריקאית בשנת 1998 אמר בן לאדן: "זוהי חובתנו להוביל את האנשים אל האור", וכי הוא ומוסלמים אחרים בעצם קוראים למוסלמים "לציית לעקרונות הדתיים המוטבעים בעומק תודעתם של הרוב" (Interview Osama Bin Laden, 1998). בראיון עיתונאי אחר שהתקיים לאחר פיגועי ה־11 בספטמבר טען בן לאדן כי "בעזרת אלה, סופה של אמריקה קרב. סופה אינו תלוי בהישרדותו של עבד זה [או אחר] של האל, בלי להתחשב במותו או הישרדותו של אוסאמה, ההתעוררות החלה [...] זו הייתה מטרת מבצעים אלו" (Anonymous, 2002, pp. 61-62; CNN News, 2001).

באמירה זו בן לאדן הניח למעשה את הבסיס והמאפיינים האסטרטגיים להמשך הג'האד, כשקבע שתפקידו ההיסטורי של אל־קאעדה הוא לעורר, להצית ולסחוף את כלל המוסלמים למאבק. בהפניית אצבע מאשימה לארצות הברית ובפעילותו המבצעית נגדה ניסה בן לאדן למצב את מאבק אל־קאעדה כמאבק בין האומה המוסלמית לבין אימפריית רשע, שהיא אנטי־אסלאמית במהותה. בניסיון לגייס את האנטגוניזם ששרר בציבור המוסלמי והתפתח במהלך המחצית השנייה של המאה ה־20 כלפי העקרונות, הפעילות ומדיניות החוץ של ארצות הברית, טען בן לאדן: "הזהרתי כי אם היא [ארצות הברית] תפתח בקונפליקט עם בני ארץ שני המקדשים הקדושים' (ערב הסעודית), אמריקה תשכח את זוועות וייטנאם. זהו אכן המקרה, תודה לאל. מה שעתידי לבוא אף עוד גדול יותר, אם ירצה האל" (Anonymous, 2003, pp. 61-62; CNN News, 2001).

במקביל לשינוי האסטרטגי ביצע אל־קאעדה שינויים פנימיים של המבנה הארגוני והתאמה לאסטרטגיה החדשה ולשינויים הטקטיים והאופרטיביים הנגזרים ממנה. עם זאת, אל־קאעדה הוא ארגון היררכי הפועל על פי תקנון "תפעולי" ומבוסס על חלוקת תפקידים ברורה של ועדותיו ופעיליו. מועצת הפיקוד והייעוץ – מג'לס א־שורא – שימשה מעין ממשלה או קבינט בארגון, ובן לאדן וסגנו א־זוואהירי היו הבכירים בה. תחתיה פעלו

ועדות שתפקדו כמשרדים מיניסטריליים והיו אחראיות לנושאים כמו פעילות צבאית, אדמיניסטרציה וכספים, דת, תעמולה ועוד. רק פעילים בכירים ביותר של הארגון יכלו להימנות עם מועצת השורא, ולפיכך מילאו תפקיד זה רק ראשי ועדות ומנהיגים בולטים של יחידות משנה אחרות.

תרשים 2: המבנה אל־קאעדה בסוף שנות ה־90, לאחר הוספת ועדת הביטחון ויחידת המבצעים המיוחדים

מקור: Gunaratna & Oreg, 2010, p. 1055

לאחר קבלת ההחלטה לעבור לג'האד עולמי נוספו לאותו מבנה בסיסי שני גופים ייעודיים בעלי חשיבות עליונה לג'האד נגד המערב: הראשון, ועדה ביטחונית האחראית למנוע חדירת גורמי ביון מערביים לשורות הארגון, ובכפיפות אליה מנגנון הדעווה, האחראי במקביל לגיוס פעילים חדשים לשורותיו באמצעות מנגנון גיוס משומן. גוף זה כלל רשת של אימאמים ואנשי דת שנפרסה במהלך שנות ה־90 בבירות מרכזיות בעולם. מנגנון הדעווה הורכב מפעילי הארגון שהשתתפו בלחימה בסובייטים באפגניסטן, ועליו הוטל לאתר ולגייס צעירים מתאימים במדינות מערביות ולשלוח אותם לאימון במחנות הארגון באפגניסטן. פעילים אלו, אשר תפקידו למעשה כקציני הקישור (Point Of Contact – POC) של הארגון במקומות שונים בעולם ופעלו במסווה של אנשי דת ואימאמים במסגדים ובמרכזים אסלאמיים בעיקר במדינות מערב אירופה, ניצלו תסכולים סוציו־אקונומיים ואישיים בקרב בני הדור השני והשלישי של מהגרים מוסלמים במערב אירופה – רובם ככולם ילידי המערב ובוגרי מערכות החינוך במדינות מושבם, שלא הצליחו להשתלב בחברה המערבית (Gunaratna, 2010).

מחקרים רבים ניסו לשרטט את תהליך ההקצנה שעוברים אזרחים ממוצא מוסלמי במדינות המערב, אשר מובילים בסופו של תהליך רב שנים לחיק הג'האד העולמי. על פי ממצאיהם, תהליך ההקצנה כולל ארבעה שלבים עיקריים. השלב הראשון, הפרה־רדיקליזציה, מאפיין את הג'האדיסטים לעתיד בטרם התחילו את תהליך ההקצנה. מדובר בגברים צעירים, משכילים, לא־דתיים המנהלים אורח חיים חילוני, שאינם מעורבים בפשע ואינם סובלים מבעיות כלכליות. השלב השני הוא שלב משברי שבו האנשים חווים משבר שמוביל אותם לתהליך של הקצנה. המשבר יכול להיות כלכלי, חברתי או אישי, ולעיתים הוא תולדה של חיפוש דרך מצד האדם, המוביל אותו להקצנה. בשלב זה ממלא תפקיד חשוב האינקובטור – מוסד שנותן את הדלק והדחיפה הנחוצה לפרט בחיפושיו אחר התשובה. בדרך כלל האינקובטור היה מסגד, אך כיום רובם המוחלט של בתי הגידול הם הרשתות החברתיות השונות ואתרים ברשת האינטרנט. בבתי הגידול הללו פוגש האדם אנשים אחרים שנמצאים במצבו וכך נוצרים ומתגבשים הקבוצה או התא, שהופכים למרכז עולמו של הפרט. כל אדם מאמץ בשלב זה מאפיינים חיצוניים אסלאמיים, עובר בהדרגה ללבוש אסלאמי מסורתי ומגדל זקן.

בשלב השלישי עוברים האנשים הנחלה והקניה – אינדוקטרינציה. שלב זה מתאפיין בקבלה טוטאלית של אידיאולוגיית הסלפייה ובאימוץ ההכרה של אותו אדם כי הוא בדרך הבלתי נמנעת לקיום מצוות הג'האד. ההיבט המרכזי בשלב זה הוא הלגיטימציה, הצידוק

והעידוד שניתן לפעילות אלימה נגד כל כופר. בשלב זה יש חשיבות מרכזית לדמות התומך הרוחני או המודל לחיקוי, אשר מתווה דרך לקבוצה. מדובר בדרך כלל באדם מבוגר יותר הנהנה מכריזמה דתית אסלאמית, ויותר מכך מהילה מבצעית, מכיוון שהוא השתתף במלחמת הקודש (ג'האד) באפגניסטן, בבוסניה, בקשמיר או בצ'צ'ניה.

השלב רביעי הוא שלב הג'האד – שלב אופרטיבי שבו היחיד, במסגרת הקבוצה, עוסק בהכנות להשתלבותו בג'האד. בשלב זה מתקבלת גם ההחלטה היכן לבצע את הג'האד. בחלק גדול מהמקרים שואפת הקבוצה להגיע לזירת ג'האד – בעבר בוסניה, צ'צ'ניה וקשמיר ולימים עיראק, וכיום סומליה וסוריה. במקרים אחרים מצליחה הקבוצה או התא שהתגבש ליצור קשר עם גורמי טרור אסלאמיים שפועלים בזירה הבינלאומית ובראשם אל-קאעדה, ובשנים האחרונות ארגון 'המדינה האסלאמית'. אנשים אחרים מחליטים בשלב זה לבצע את הפעילות המבצעית על בסיס יכולותיהם האישיות וללא סיוע מבצעי חיצוני, מעבר להשראה הרעיונית. לאחר קבלת ההחלטה על הג'האד מתחילות ההכנות, שכוללות אימונים ייעודיים לקראת ביצוע ושינוי דרסטי בסממנים החיצוניים, על מנת לא למשוך תשומת לב ביטחונית. אנשי הקבוצה מגלחים את הזקנים, משנים שוב את לבושם ללבוש מערבי ועוזבים את המסגד (Silber & Bhatt, 2007).

מגמת ההקצנה על רקע פערים סוציו-אקונומיים, זו שניכרה בקרב בני המהגרים, החלה להתפשט באירופה בשלהי שנות ה-80 וראשית שנות ה-90, התעצמה לאחר פיגועי ה-11 בספטמבר והתרחבה גם לצפון אמריקה ולאוסטרליה. צעירים הפנו את כעסם נגד המדינה והחברה שבה חיו ופנו לחיפוש מקורות ושורשים בתהליך של "חזרה בתשובה" לאסלאם ואימוץ אורח החיים האישי והקהילתי הנגזר ממנו. במהלך מסע אישי ארוך זה של אנשים צעירים לעבר שורשיהם הדתיים אסלאמיים נוצרו ממשקים ביניהם לבין רשתות הגיוס והאיתור שפרס ארגון אל-קאעדה ברחבי אירופה. התהליך הביא להצטרפותם של חלק מהצעירים למחנות האימונים של הארגון בסודאן ואחר כך בעיקר באפגניסטן, ולשילוחם לזירות הג'האד השונות שפעלו באותן שנים בבוסניה, בצ'צ'ניה, בקשמיר ובאפגניסטן עצמה נגד גורמי החזית הצפונית.

החלטתו האסטרטגית של בן לאדן לנהל ג'האד עולמי הפכה את הצעירים המערביים לכלי מבצעי בעל ערך רב עבור הארגון. בניגוד לפעילי אל-קאעדה המסורתיים, שמרביתם הגיעו מהמזרח התיכון, הפעילים החדשים דיברו את שפות המערב, נשאו תיעוד אירופי והיו בעלי השכלה מערבית והיכרות מעמיקה עם התרבות ואורח החיים המערביים. כל אלה אפשרו פעילות מבצעית מתקדמת על אדמת המערב. הגוף השני היה היחידה

למבצעים מיוחדים, אשר קיבלה אחריות בלעדית וייעודית לתכנון ולביצוע פיגועים בזירה הבינלאומית, שהוקמה במסגרת הוועדה הצבאית של הארגון. בין שני הגופים החדשים הללו התקיימו זיקות ושיתופי פעולה, שעה שמרבית התכנונים המבצעיים של יחידת העילית החדשה – יחידת המבצעים המיוחדים (שמשלהי 1998 הייתה בראשות ח'אלד שיח' מחמד) – התבססו על פעילים מערביים שגויסו ברובם באמצעות "מנגנון הדעווה". כזה היה 'תא המבורג', אשר שלושה מחבריו הוכשרו להיות הטייסים המתאבדים בפיגועי ה־11 בספטמבר (Gunaratna & Oreg, 2010).

לאחר הכרזת המלחמה של בן לאדן באוגוסט 1996 נערך הארגון לממש את תוכניתו באמצעות הפיכתו מאמרגן טרור לשחקן פעיל. התכנון היה לבצע פיגועי ראוה קטלניים נגד יעדים אמריקאיים, כדי להוכיח כי הענק האמריקאי הוא בסך הכול נמר של נייר וכי ניתן לפגוע בו. הצלחותיהם של נתמכי אל־קאעדה בביצוע פיגועי טרור נגד הכוחות האמריקאיים ששהו בתימן בדצמבר 1992 והפגיעה במסוקי הבלק הוק האמריקאיים בסומליה, שהביאה לנסיגת כוח האו"ם במהירות מסומליה, עודדו את בן לאדן כי הם יכולים להמשיך לפגוע ביעדים אמריקאיים. פיגועים אלה הובילו לבסוף לתוכנית הנועזת מכולן, שנועדה לפגוע בלב ארצות הברית עצמה והתרחשה בספטמבר 2001.

אל־קאעדה ראה עצמו כגוף אוונגרדי ההולך לפני המחנה ומשמש מורה דרך ומצפן אידיאולוגי לשותפיו שהכשיר במחנותיו, למוסלמים ברחבי העולם שפועלים במסגרות של ארגונים שאינם חלק משותפיו הפורמליים, או לאלה הפועלים בתאים וברשתות טרור אד הוק. על כן הארגון בחר לבצע פיגועים מעטים יחסית, אך כל אחד מהם תוכנן כפיגוע ראוה קטלני במיוחד נגד מטרות בעלות ערך סמלי. פעולות הארגון בוצעו כפיגועי התאבדות כדי לממש את רעיון ההקרבה העצמית בדרך האל ולהופכו לסמל ארגוני מלכד. כל הפיגועים תוכננו ופוקחו על ידי מפקדת הארגון שיזמה אותם, באמצעות יחידת פיגועי חוץ ותחת ניהולו של "פרויקטור" – מפקד המבצע שמונה לפקח על המפקד בשטח מטעם הארגון. לרוב ההכנות היו ממושכות וחשאיות מאוד.

ההתקפות הראשונות שבוצעו על פי ההחלטה לצאת למערכה של טרור נגד ארצות הברית היו שני פיגועים נועזים וראוותניים, הראשון בשנת 1998 והשני ב־2000, שנוהלו בידי יחידת המבצעים המיוחדים החדשה של הארגון ובראשות מפקדה הראשון עבדאללה אחמד עבדאללה, המוכר גם כאבו מחמד אל־מצרי. בהסתמכו על תשתית הטרור שביסס הארגון באפריקה כבר משנת 1993 בחר בן לאדן להוציא לפועל את המבצע הראשון של אל־קאעדה כארגון טרור פעיל וכחלוץ לפני המחנה באפריקה – בקניה ובטנזניה.

הפיגוע הראשון: קניה ומנזניה – 6 באוגוסט 1998

הופעת אל־קאעדה כשחקן מבצעי במגרש המשחקים של הטרור הבינלאומי

יבשת אפריקה משכה את דמיונם של בן לאדן ואנשיו עוד מימי פעילותו של הארגון בסודאן. כך, עם סיומו של 'פרויקט סומליה' החליט בן לאדן להשאיר בקרן אפריקה תא קטן של פעילים. מטרתו של התא הייתה להפיץ את רעיון הג'האד בקרב האוכלוסייה המוסלמית במדינות האזור, לגייס פעילים חדשים ובעיקר להוות בסיס תשתיתי עתידי לפעילות מבצעית של הארגון. עם קבלת ההחלטה של בן לאדן לעבור לג'האד עולמי הוטל על תא אפריקה לבצע את יריית הפתיחה המבצעית של מדיניות חדשה זו באמצעות פיגועים נגד יעדים אמריקאיים במזרח היבשת.

הפיגועים בניירובי ובדאר א־סלאם

בעקבות הכרזתו של בן לאדן בפברואר 1998 על הקמת החזית האסלאמית למלחמה ביהודים ובנוצרים, שהייתה למעשה הכרזת מלחמה על המערב ועל ארצות הברית, החליט אל־קאעדה, כיריית פתיחה, לבצע פיגוע ראויה בשגרירויות ארצות הברית במזרח אפריקה. תא הארגון באזור הופקד על הכנת הפיגועים והוצאתם אל הפועל. התא הורכב מתושבים קנניטים שהצטרפו לארגון בפיקודו של הארון פאזול, פעיל אל־קאעדה מאיי קומורו שנמנה עם 'פרויקט סומליה', ועליהם פיקח אחד מבכירי אל־קאעדה, עבדאללה אחמד עבדאללה (אבו מחמד המצרי), שהיה אחראי על יחידת פיגועי חוץ החדשה של הארגון. חברי התא רכשו חומרי חבלה ואחסנו אותם בדירות ששכרו בניירובי, ולאחר מכן בחרו מטרות ואספו מידע לקראת ביצוע הפיגועים. המטרות שנבחרו היו שגרירויות ארצות הברית בניירובי, קניה ובדאר א־סלאם, טנזניה. לקראת ההתקפות ביצעו חברי התא תצפיות לעבר השגרירויות בניירובי ובדאר א־סלאם לצורך איסוף מודיעין. בתחילת האביב הגיע למומבסה שבקניה מומחה החבלה של אל־קאעדה, עבד אל רחמאן אל מוהג'ר, לאישור הטכני של חומרי הנפץ ומטעני החבלה שבהם ייעשה שימוש בפיגוע. במהלך יוני 1998 החלו להגיע לניירובי המחבלים המתאבדים ששלח אל־קאעדה לביצוע הפיגועים. אז גם נקנתה משאית התופת במומבסה וחומרי הנפץ הועמסו עליה.

איור 1: מבנה השגרירות האמריקאית ומיקום פיצוץ משאית התופת המתוכנן מאחוריה, מתוך מסמך מקורי של פאזול הארון

מקור: Muhammad, 2009, p. 340

חברי התא נקטו צעדי זהירות מחשש שייחשפו, וחששם זה היה מוצדק. פעיל לשעבר של אל־קאעדה, שנשלח ללמוד טיס אזרחי על חשבון הארגון ושימש תקופה מסוימת בתור טייסו האישי של בן לאדן, התייצב ב־1997 באחת מהשגרירויות האמריקאיות באפריקה והעביר דיווח מלא על פעילות הארגון ל־CIA. במסגרת דיווחיו סיפר הטייס גם על פעילות הארגון בסומליה ועל התא שהוקם בקניה. האמריקאים גילו עניין בתא הקטן בקניה והחלו בפעילות מודיעינית, סיגינטית ויומינטית, להרחבת המידע על אודותיו. אנשי התא הקנייתי חשדו שמידע על פעילותם הודלף לאמריקאים והגבירו את צעדי הזהירות והמנע. במקביל המשיכו חברי התא בקידום ההכנות לביצוע הפיגועים והכינו את האמצעים – מקומות מסתור, חומרי נפץ ומשאיות להובלת חומרי הנפץ, ונמשכו גם ההכנות להכשרת מתאבדים שיבצעו את הפעולות. בראשית אוגוסט 1998 הושלמו ההכנות. מטעני הנפץ סודרו במשאיות והמחבלים המתאבדים יצאו לדרכם בניירובי ובדאר א-סלאם והוציאו לפועל את ההתקפות המשולבות ב־6 באוגוסט 1998. כ־300 בני אדם, בהם 12 אמריקאים מעובדי שגרירות

ארצות הברית בקניה, נהרגו בפיגוע ויותר מ־5,000 אזרחים נוספים נפצעו. בטנזניה פוצץ המחבל המתאבד את משאית התופת מחוץ למתחם השגרירות. עשרה עוברי אורח מקומיים נהרגו ויותר מ־80 נפצעו.

שניים מחברי התא הקנייתי נעצרו ונשפטו בארצות הברית למאסר עולם על חלקם בפיגוע. כל שאר אנשי התא הקנייתי הצליחו להימלט מאפריקה ולהגיע לאפגניסטן, שם מילאו חברי התא האפריקאי בשנים הבאות תפקידים שונים באל־קאעדה, בעיקר בוועדת התיעוד וזיוף הדרכונים שפעלה בתוך יחידת פיגועי החוץ. ראש יחידת התיעוד היה המפקד המבצעי בשטח של פיגועי אפריקה, הארון פאזול, שהכין בין היתר את דרכוניהם של טייסי ה־11 בספטמבר – מחמד עטא, זיאד ג'ראח והאני האנג'ור. במהלך 2000–2001 שבו לקניה חלק מאנשי התא ובראשם פאזול, ובנובמבר 2002 הוציאו לפועל פיגוע נגד יעדים ישראליים במומבסה (יפורט בנפרד). חברים אחרים של התא חוסלו או נעצרו במרוצת השנים הבאות.

הפיגוע במשחתת קול – 12 באוקטובר 2000

הפיגועים במזרח אפריקה היוו הצלחה גדולה עבור אל־קאעדה, משום שהם הציבו את הארגון על המפה העולמית כמבצע ולא רק כמארגן ותומך לחימה. הפיגועים הסימולטניים הוכיחו את יכולתו של הארגון לפגוע ביעדים אמריקאיים ולהתעמת איתם, אף שרובם המוחלט של ההרוגים בהתקפות הללו היו מקומיים ובהם מוסלמים רבים – דבר שעורר ביקורת חריפה נגד הארגון. הפגיעה בשגרירויות – סמלי האימפריאליזם האמריקאי – הייתה הישג תודעתי חשוב לארגון החדש, שהטביע לראשונה את חותמו בעולם הטרור הבינלאומי והפך עצמו מאיום תקשורתי לאיום מוחשי. הארגון אומנם לא קיבל אחריות רשמית לפיגוע אך מפקדיו, ובראשם בן לאדן, שלחו רמזים עבים באשר לאחריותם למתקפה. הם אף איימו כי זוהי רק תחילת הדרך, וכי המאבק נגד ארצות הברית יימשך גם בעתיד.

בערב המילניום, בפתחה של שנת 2000, רבו ההתרעות על כוונות פיגוע של אל־קאעדה ביעדים מערביים, אך אלה לא התממשו. סיכולם סייע ליצור את הרושם בקרב בכירים בממשל האמריקאי כי האיום של אל־קאעדה אינו כה גדול ודחוף, כפי שטענו אנליסטים ב־CIA וב־FBI (סינדי סטורר, אצל אורג ועמיתיו, 2016; 2021, Morell). על רקע זה של עמעום האיום מצד אל־קאעדה בעיני מקבלי ההחלטות בממשל האמריקאי, בזכות סיכולים או בשל תקלות מבצעיות של הארגון שנודעו רק בדיעבד, יש חשיבות להתקפה השנייה שהוציא הארגון בתימן באוקטובר 2000 – הפיגוע הגדול השני שלו בזירה הבינלאומית.

פעילים מהשלוחה התימנית של יחידת המבצעים המיוחדים של אל־קאעדה ביצעו באמצעות סירת תופת פיגוע התאבדות במשחתת האמריקאית USS Cole ב־12 באוקטובר 2000. בפיגוע נהרגו 17 מלחים ונפצעו 39, והמשחתת הגיעה לסף טביעה. ריפעי טהא, מבכירי הג'מאעה אסלאמייה, שנמנה עם החתומים על הקמת 'החזית האסלאמית למלחמה ביהודים ובנוצרים' ומי שהוצג בתקשורת כדוברו של בן לאדן, אמר לעיתון א־שרק אל־אוסט כי הפעולה בוצעה באמצעים דלים ובעלות נמוכה של 5,000 עד עשרת אלפים דולר וגרמה להרג רב ולפגיעה שעלותה כחצי מיליארד דולר במשחתת אמריקאית – סמל הזרוע הצבאית של האימפריאליזם האמריקאי בחופי המזרח התיכון – שאותה כינה "יעד צבאי השייך למדינה עוינת" (אל־בואבה, 2000). יכולתו והצלחתו של הארגון להכות באמריקאים היוו "תעמולה באמצעות מעשה", אשר גרמה למוסלמים רבים לבקש להצטרף לשורות הארגון המיליטנטי.

גם בפיגוע זה הקפיד אל-קאעדה להשתמש במתאבדים כדי לבסס את ההקרבה העצמית בדרך האל כסמלו המסחרי של הארגון. במקביל העניק הארגון את ברכת הדרך לחלק משותפיו, בעיקר מקרב תאי ורשתות טרור שהוקמו אד הוק לאחר שראשיתן התאמו במחנות באפגניסטן, לתכנן ולבצע פיגועים במערב על בסיס יכולותיהם המבצעיות וללא הכוונה או סיוע ישיר ממנו. במסגרת זו בלטו כוונות הפיגוע של 'רשת בגאל' בבליגיה ובהולנד וכן ניסיונות לבצע פיגועים בערב המילניום החדש במקומות שונים ברחבי העולם, ובהם שדה התעופה של לוס אנג'לס ובעמאן, ירדן, על ידי רשת טרור מקומית שהתבססה על בוגרי אפגניסטן – נגד תיירים אמריקאים וישראלים בעת ביקוריהם במקומות הקדושים לנצרות ובמעבר הגבול בין ירדן לישראל. פגיעה במשחתת האמריקאית USS Sullivan במפרץ עדן תוכננה אף היא להתבצע בסמוך לשני הפיגועים שסוכלו, אך הסירה עמוסת חומרי הנפץ, שהייתה אמורה להיות מושטת בידי מתאבדים, לא הצליחה לשאת את משקל חומר הנפץ וטבעה. לכן הפעולה נדחתה לאוקטובר אותה שנה. זו הייתה מערכת הטרור שתכנן אל-קאעדה סביב פתיחת המילניום החדש (שוויצר ושי, 2002, עמ' 129–130, 159–179). לאחר הצלחת הפיגועים במזרח אפריקה ובמפרץ עדן החליט בן לאדן כי הגיעה העת להעלות הילוך ולבצע פיגועים מרשימים יותר ורבי נפגעים, לפגוע בלב היריב האמריקאי כדי לגרום לדמורליזציה בקרב כוחותיו ולהשפיע באופן ישיר על דעת הקהל בארצות הברית, ובאמצעותה גם על שאר יריביו. כן ביקש להאדיר את שמו וכוחו של אל-קאעדה בקרב המוסלמים כהשראה להצטרפות למאבק של רבים ככל האפשר מקרבם. לשם כך צירף בן לאדן בסוף שנת 1998 את ח'אלד שיח' מחמד לארגון אל-קאעדה, ולאחר שזה נשבע לו אמונים מינה אותו לראש יחידת המבצעים המיוחדים של הארגון ונתן לו למעשה אור ירוק להתחיל בהכנות לפיגועי ה-11 בספטמבר.

התפתחות זו, שעל פניה נראתה טקטית ופנים-ארגונית, התבררה לימים כבעלת השלכות אסטרטגיות ואופרטיביות קריטיות שנעלמו מעיניהם של שירותי המודיעין האמריקאיים. כאן טמון אחד הכישלונות הבולטים של שירותי הביטחון האמריקאיים, שלא זיהו כי ח'אלד שיח' מחמד, שנתפס אצלם כספיח שולי לפרשיות התאומים ובוג'ניקה, נעשה חבר בכיר בפיקוד המבצעי של אל-קאעדה, וזאת למרות שהגיע לרשותם מידע אמין וספציפי שהצביע על כך. ב-CIA, שמיקד לאחר הפיגועים באפריקה את עיקר משאבי איסוף המידע המודיעיני שלו בחברי ארגון אל-קאעדה באפגניסטן, לא ייחסו חשיבות למידע זה. גם ב-FBI לא ראו חשיבות רבה במרדף אחרי ח'אלד שיח' מחמד. שני סוכני FBI, פרנק פלגרינו ומת'יו בשיר, נבחרו לעקוב אחריו, אך המשמעות של מעצרו נעלמה מעיני כול והתבהרה רק בהמשך.

בקשות הסוכנים מה־CIA לטפל במידע ולהרחיב את המעקב אחר ח'אלד שיח' מחמד לא נענו ברצינות הראויה. קהילת המודיעין האמריקאית ובעלי בריתם ברחבי העולם התקשו לחבר את הנקודות בין כלל המידע שהצטבר על ח'אלד שיח' מחמד ועל מאפייני הפיגועים והתוכניות המבצעיות שבהם היה מעורב, פיגוע התאומים הראשון ותוכנית בוג'ינקה, לבין המידע החדש שהצביע על הצטרפותו של מחמד לאל־קאעדה ומינויו ל"קצין בכיר" בשורות הארגון. אלמלא הכישלון המודיעיני הגדול, ייתכן שאפשר היה להיערך מבחינה הגנתית לפיגועי ה־11 בספטמבר, ואולי אף למנוע או לסכל אותם. קהילת המודיעין העולמית בהובלת ה־CIA התמקדה מאז הפיגועים באפריקה באופן בלעדי כמעט בפעילי אל־קאעדה באפגניסטן ובפעילותם שם, וכל מי שלא נחשב פעיל הארגון, דוגמת ח'אלד שיח' מחמד, נדחק לשוליים (McDermott & Meyer, 2012, pp. 153-154).

עם הצטרפותו של ח'אלד שיח' מחמד לאל־קאעדה הוא הביא עימו כנדוניה גם את רשת קשריו הישנים שטווה לאורך השנים במחנה צדא ובקראצ'י, ביניהם גם הגורמים הבכירים בארגוני הטרור לשכר א־טויבה הפקיסטני, לשכר ג'אנגווי, אבו סיאף הפיליפיני והג'מעה אסלאמייה הפועל בדרום־מזרח אסיה. ארגונים אלו עתידים היו לסייע לח'אלד שיח' מחמד בתכנון, בהכנה ובביצוע פיגועי אל־קאעדה השונים ברחבי העולם, ואף לבצע פיגועים עצמאיים נגד יעדים מערביים בכפוף להנחיותיו.

מתקפת ה'יו בספטמבר 2001

קשה להפריד בין מתקפת הטרור ב־11 בספטמבר 2001 בארצות הברית, שבוצעה על ידי ארגון אל־קאעדה, לבין דמותו הייחודית הרצחנית ורבת הניגודים של ח'אלד שיח' מחמד, שמונה על ידי בן לאדן לפקד על המבצע ושימש מטעמו מוציא לפועל של פיגוע שנבנה ברוחו ובצלמו. ח'אלד שיח' מחמד – משכיל, בוגר אוניברסיטה אמריקאית, דובר מספר שפות, איש העולם הגדול, בעל קסם אישי רב היודע להלך עם הבריות בכל מקום שבו הוא שוהה – היה נטוע בעולם המוסלמי המסורתי שבו גדל, חונך ופעל כבוגר לאחר שרכש השכלה דתית, לימד בעצמו באוניברסיטה בפשוואר והתאמן במחנות אימונים של האחים המוסלמים בכוית ואחר כך במחנות של הסלפייה־ג'האדייה באפגניסטן ובפקיסטן. דמותו של ח'אלד שיח' מחמד התעצבה בשני העולמות הללו. בהמשך הוא פעל גם כאיש עסקים במדינות שונות ברחבי העולם, תוך התמקדות בדרום־מזרח אסיה בכלל ובפיליפינים בפרט. ח'אלד שיח' מחמד ניהל אורח חיים כפול שבו עבד כמהנדס במקצועו והיה יזם ואיש עסקים, ובמקביל גייס כספים והכין תשתית לוגיסטית ומבצעית בקראצ'י, עיר הולדתם של בני משפחת הוריו, וכן במנילה. אלה שימשו אותו בהמשך לפיגועי טרור כאשר הפך את העיסוק בטרור לקריירה הבלעדית שלו משלהי שנות ה־90. במהלך שנות פעילותו פיתח ח'אלד שיח' מחמד את היכרותו עם הפוטנציאל הגלום במדינות דרום־מזרח אסיה כדי לייצא משם טרור למערב ובעיקר לאמריקה.

לאחר שסיים את תקופת ה"טירונות" המבצעית שלו בדרום־מזרח אסיה, שהסתיימה בכישלון, ח'אלד שיח' מחמד ביקש לממש את הרעיון המבצעי שהגה בעקבות הכישלון בפיליפינים וקיבל הזדמנות לכך מבן לאדן, שזיהה את הלהט שלו ואת הפוטנציאל המבצעי בתוכניתו, לאחר ליטושה והתאמתה. בן לאדן גם זיהה אותו כמי שיוכל לקדם את החזון שלו לפגיעה אסטרטגית באמריקה. ח'אלד שיח' מחמד נרתם בכל מאודו להוציא לפועל. הפיגוע היה תפור למידותיו: רצחני ורווי דמים, אדיש לחלוטין לאובדן חיים המוני של קורבנות אזרחיים, ראוותני, יצירתי ומקורי בפשטותו אך יסודי בביצועו. מאפיינים אלה בלטו בעיקר לנוכח רשלנות עיתית, קלות דעת וחוסר דמיון של יריביו האמריקאים, שלא האמינו למה שהמידע המודיעיני שהגיע לידיהם רמז לגבי היתכנותו. כך יצא לדרכו הפיגוע שהדהים וזעזע את ארצות הברית ואת העולם כולו. ח'אלד שיח' מחמד היה גם רוצחו של דניאל פרל, העיתונאי היהודי־אמריקאי שאותו הוציא להורג במו ידיו, ללא היסוס או חרטה גם בדיעבד, תוך שהוא מצלם את מעשה הזוועה. הוא גם דאג להפיץ את הסרטון כדי ליצור

אפקט תודעתי עוד לפני שמעשים כאלה הפכו לשגרת יומם של טרוריסטים רצחנים מסוגם של אבו מוסעב א־זרקאוו והירדני ואנשי 'המדינה האסלאמית'.

אין ספק כי פועלו ותדמיתו של ח'אלד שיח' מחמד כמחולל טרור מקצועני התפתחו לאורך העשור, שבו עבר מתפקיד סייען ויועץ לפיגועי טרור שהוביל אחיינו רמזי יוסף ב־1993 לתפקיד המפקד המבצעי בכיר של אל־קאעדה בתחום הטרור הבינלאומי. הוא היה אחראי לא רק לביצוע פיגוע הטרור הקטלני בהיסטוריה אלא גם היה הדמות המרכזית שהובילה לשורת מבצעים קטלניים נוספים במספר יבשות. יש לציין כי כאשר ח'אלד שיח' מחמד הגיע למחנה אל־קאעדה הוא נתפס כ"לא שייך" לארגון ומי שאינו לוחם בנשמתו אלא כאדם מרבה להג, קצת שרלטן. אלמלא העניק לו בן לאדן חסות ב־1999, אימץ את רעיונותיו המבצעיים, מינה אותו לתפקיד בכיר במימושם וניהל איתו קשר חשאי וישיר, סביר להניח שלא היה נקלט בארגון, בוודאי לא במעמד כה בכיר. הדבר נכון בייחוד כאשר גם הוא עצמו לא גילה התלהבות יתר להישבע אמונים לבן לאדן, להגביל את עצמאותו ולהכפיף עצמו לחלוטין באמצעות ה'ביעה', שבועת האמונים שתקצץ את כנפיו. אולם אחרי מתקפת ה־11 בספטמבר שמו וכינויו ('המוח' ו'המוח' תאר) כבר נישאו לתהילה בפי חברי הארגון ואוהדיו ואף האפילו על שמו של אחיינו רמזי יוסף, שנישא לפניו כמי שביצע את הפיצוץ במגדלים התאומים בשנת 1993. דימויו של ח'אלד שיח' מחמד כמפקד מבצעי מהשורה הראשונה הרקיע שחקים הן בקרב הארגון והן בעיני עצמו. גם העובדה כי הוא זה שניהל באופן אוטונומי את מערכת המבצעים העולמית מטעם אל־קאעדה לאחר המתקפה בארצות הברית, כאשר שאר חבריו להנהגה נמלטו על נפשם מאפגניסטן לפקיסטן ולאיראן, לצד העובדה שהוא פעל מקראצ' ומתחת לרדאר המודיעיני של רודפי הנהגת אל־קאעדה, הפכו אותו לדמות משמעותית בארגון. העובדה כי שמו כמפקד הפעולה נחשף בפני המודיעין האמריקאי רק כחצי שנה אחרי ההתקפה, וחלפה כשנה נוספת עד שנעצר, סייעו לו לבסס את תדמיתו כטרוריסט־על וכיעד מספר אחת של ארצות הברית לצד בן לאדן.

עם זימונו לאל־קאעדה בשנת 1999 וקבלת האור הירוק להתחיל בהכנות המבצעיות עסק ח'אלד שיח' מחמד בבדיקות היתכנות של הרעיון המבצעי שהעלה בפני בן לאדן שלוש שנים קודם לכן, אשר כלל חטיפת מטוסי נוסעים וריסוקם במטרות נבחרות. הוא גיבש את הרעיון המבצעי הראשוני, שעל פיו יחטוף הארגון מספר מטוסי נוסעים אמריקאיים בשמי ארצות הברית, אשר יתרסקו על יעדים ובניינים נבחרים במדינה, ובמקביל יבצעו פעילים אחרים של הארגון פיגועי התאבדות על סיפון מטוסי נוסעים אמריקאיים במהלך טיסתם בשמי המזרח הרחוק וביאו לריסוקם.

בשלב הראשון נבחרו ארבעה פעילים מהארגון לביצוע הפיגועים ונשלחו לתדרוך ראשוני בביתו של ח'אלד שיח' מחמד בקראצ' שבפקיסטן, ומשם לפגישת ההתנעה של הפיגועים המתוכננים במלזיה. סוכנות הביון האמריקאית המרכזית (CIA) הייתה מודעת לקיומה של הפגישה בקואלה לומפור, וזו אף הוגדרה כפגישה מבצעית של פעילים בכירים באל־קאעדה, למרות הערפל המודיעיני שאפף את מהותה ואת משתתפיה. ה־CIA נמנע משיתוף גורמים פדרליים אחרים במידע רלוונטי על אודות הפגישה, ואיבד למעשה מגע עם משתתפיה בתוך מספר ימים. שניים ממשתתפי הפגישה יצאו מספר ימים לאחר סיומה לארצות הברית והחלו בהכנות למילוי משימתם — ללמוד טיסה לקראת השתתפותם כטייסים בפיגוע המתוכנן. השניים נתקלו בקשיים במימוש תוכניותיהם ולקראת מאי 2000 ויתרו לגמרי על תוכניות הטיסה שלהם. בהמשך הם הפכו להיות חלק מחבורת ה"שרירנים" שאבטחו את הטייסים. לאור זאת החליט ח'אלד שיח' מחמד לבטל את החלק של פיצוץ מטוסים אמריקאיים באוויר בשמי האוקיינוס השקט ולהתמקד בפיגועי החטיפה והריסוק בארצות הברית.

מספר חודשים קודם לכן קיבלו תוכניות הפיגוע חיזוק ניכר ממקור בלתי צפוי ובצורה אקראית כמעט, שעה שארבעה סטודנטים ממוצא ערבי — מחמד עטא המצרי, רמזי בן א־שיבה התימני, מרואן א־שחי מאיחוד האמירויות וזיאד ג'ראח הלבנוני, שלמדו בגרמניה ועברו כל אחד בנפרד תהליך רדיקליזציה אסלאמית, ובסופו התגבשו לתא ג'האדיסטי בהמבורג — הגיעו למחנה אל־קאעדה באפגניסטן לצורך קבלת הדרכה ואימון צבאי. באל־קאעדה התרשמו מאוד מיכולותיהם של הארבעה: משכילים, דוברי אנגלית, בעלי יכולות אישיות גבוהות ובעלי מנטליות וניסיון חיים מערביים, והחליטו לשלבם ב"פרויקט המטוסים" כטייסים. בתחילת הקיץ של שנת 2000 הגיעו שלושה (הרביעי, רמזי בן א־שיבה, לא הצליח לקבל ויזת שהייה בארצות הברית) מחברי "תא המבורג" לארצות הברית והחלו בלימודי טיס בבתי ספר שונים לטיסה בפלורידה, ובמימון אל־קאעדה. במקביל להתקדמות ההכנות של "תא המבורג" בפלורידה איתר הארגון טייס רביעי, האני האנג'ור, בעל רישיון טיס אזרחי מקרב פעיליו הוותיקים, אשר יצא אף הוא לארצות הברית והחל ברענון כישורי הטיסה שלו בבית ספר לטיסה באריזונה.

עם סיום הכשרתם הבסיסית כטייסים לקראת סוף שנת 2000 החלו ארבעת הטייסים באימונים להטסת מטוסי סילון רחבי גוף בסימולטורים שונים ברחבי ארצות הברית, וההכנות לפיגוע המתוכנן החלו לצבור תאוצה. בהמלצת ה"טייסים" בארצות הברית ובאישורו של ח'אלד שיח' מחמד נבחרו יעדי התקיפה — סמלים פוליטיים, כלכליים וצבאיים אמריקאיים

ראשונים במעלה – והטייסים ביצעו טיסות לאיסוף מודיעין בנתיבי הטיסות שנבחרו. 16 פעילים של הארגון נבחרו אישית על ידי בן לאדן ואף אומנו ויועדו להשתתף בפיגוע כ"שרירנים" שהיו אחראים להשתלטות על המטוס, ויאפשרו בכך ל"טייסים" להטיסו לעבר היעד שנבחר. באפריל 2001 החלו ה"שרירנים" להגיע בנפרד לארצות הברית, שם חברו ל"טייסים" והמשיכו בהכנות למילוי חלקם בתכנון המבצעי באמצעות אימוני כושר ופיתוח גוף במכוני כושר מקומיים. לקראת סוף אוגוסט 2001 הושלם הציוות המבצעי וחוליות הביצוע המורכבות מטייס עם ארבעה שרירנים (למעט צוות אחד שכלל שלושה שרירנים בלבד, שכשלו במשימתם להשתלט על המטוס ולאפשר לטייס להטיסו ליעד שנבחר בגבעת הקפיטול בווישינגטון, והמטוס החטוף התרסק בסופו של דבר בשדה בור בפנסילבניה) יצאו ליעדיהם לקראת הביצוע המתוכנן ב־11 בספטמבר.

לאורך כל ההכנות לפיגוע לא שררה תמימות דעים בתוך הארגון באשר לנחיצותו. פעילים בכירים של הארגון, בהם ראשי ועדות וחברי מועצת השורא, הביעו התנגדות לביצוע הפיגוע. ניכר כי החשש המרכזי שלהם היה מהתגובה הצפויה של ארצות הברית לפיגוע כזה, שתמוטט את משטר הטאליבאן באפגניסטן ותגרום לחיסול אזור המקלט של אל־קאעדה ולקץ היד החופשית שממנה נהנו באפגניסטן. ראש האגף הביטחוני בארגון, סייף אל־עאדל, היה הריאלי והפרגמטי מכולם ונערך מבעוד מועד למצב החירום שצפה. הוא הכין את התשתית לפינוי הבכירים ובפועל היה אחראי במידה רבה למילוטם בשלום של בכירי אל־קאעדה באפגניסטן למקומות מחסה בעקבות ההתקפות האמריקאיות, אשר החלו כשלושה שבועות אחרי הפיגוע. ראוי לציין כי בן לאדן הצליח להעביר את האישור לביצוע ההתקפה במועצת השורא ואכף את רצונו על מתנגדיו.

בצמתים שונים לאורך ההכנות לביצוע הפיגוע הגיעו רסיסי מידע ספורדיים לגביהם לידי גורמי הביטחון הרלוונטיים בארצות הברית, ובראשם ה־CIA וה־FBI. הללו כשלו בחיבור הנקודות לכדי תמונה מודיעינית כוללת שעשויה הייתה להצביע על כוונות הפיגוע של אל־קאעדה ואולי אפילו להביא לנקיטת צעדים שונים, אופרטיביים ומגננטיים, שיכלו להוביל למניעתו או לחלופין למזעור נזקיו. כישלון זה נבע בעיקר מבירוקרטיה פנים־ארגונית מוגברת, שהובילה למידור מידע בעיקר בין ה־CIA וה־FBI, לחשדנות הדדית ובסופו של דבר לכישלון המהדהד בגיבוש תמונת המודיעין.

מתקפת ה־11 בספטמבר נחשבה להצלחה הגדולה ביותר של ארגון טרור מאז ומעולם. למרות המידור הקפדני שנקט הארגון, לא מעט אנשים היו אחראים להצלחת הפעולה, ביניהם המבצעים שהתנדבו למשימת ההתאבדות ועשרות אנשים שעמלו בדרך לסייע

למימושה בדרכים שונות, רובם המכריע מבלי שידעו את פרטי הפעולה הספציפית ומועדה המדויק. המידור היה המפתח להצלחתה. ואולם בהתבוננות לאחור על חלקם של אנשי מפתח מרכזיים בהתקפות ה'11 בספטמבר צצים ועולים שמותיהם של שני ה"אדריכלים": ח'אלד שיח' מחמד ובן לאדן.

הצד המבצעי היה רובו ככולו נתון לפיקודו ולניהולו של ח'אלד שיח' מחמד. הוא היה המנהל המבצעי של "מבצע המטוסים" וזכה בארגון לכינויים 'המוח'תאר' ו'המוח'. תהילתו בארגון נבעה מכך שהוא היה חתום על הצלחתו של מבצע המטוסים, תרומתו הייתה חיונית וניתן להניח שבלעדיו רעיון המבצע לא היה נולד, קורם עור וגידים ויוצא לפועל בהצלחה מסחררת מבחינת הארגון. ח'אלד שיח' מחמד היה היוזם של הרעיון ההיולי שהניח לפתחו של בן לאדן עוד בשנת 1996, אשר זרעיו נזרעו עוד בתוכנית בוג'ינקה בפיליפינים. הוא ליווה מקרוב את מימוש תוכניתו מראשיתה ועד הוצאתה לפועל לאחר כשנתיים של הכנות, ושימש הדמות הפיקודית העליונה והמקשר בין המבצעים לבין בן לאדן. ח'אלד שיח' מחמד הכשיר בדירות המבצעים שלו בקראצ' את האנשים המרכזיים שהובילו אותה באשר להתנהלותם המבצעית הממודרת, אבל גם קבע את התנהלותם השגרתית בארץ היעד כדי לא לעורר את תשומת ליבם של שירותי הביטחון בארצות הברית.

ח'אלד שיח' מחמד הקפיד על מידור פנימי בארגון ובקרב חברי התא, ואפילו חלק גדול מהחוטפים עצמם למדו על פרטיה המדויקים של התוכנית רק זמן קצר לפני ביצועה. גם בארגון ידעו מעטים בלבד על מטרתה ויעדיה. לצד קפדנותו היתרה, ח'אלד שיח' מחמד הקפיד לתת גיבוי לאנשיו מבצעי הפעולה וסמך ידיו על מחמד עטא, ראש הקבוצה ואיש אמונו בשטח. לשם כך אף היה מוכן להתעמת עם הנהגת הארגון, וכאשר בן לאדן ביקש להקדים את המתקפה במספר חודשים ומחמד עטא, מפקד המבצע בשטח, קבע שאין בשלות מבצעית, גיבה אותו ח'אלד שיח' מחמד ואישר לו לקבוע בלעדית את התאריך המתאים לביצוע המתקפה. ח'אלד שיח' מחמד גם גיבה את עטא במחלוקת אחרת אשר ליעד הרביעי, נוסף על המגדלים התאומים והפנטגון. בן לאדן דרש לתקוף את הבית הלבן. מחמד עטא קבע שהדבר אינו בר־ביצוע בשל קוטנו של הבית הלבן ואמצעי ההגנה שסביבו. כאשר התגלעו מתחים בין חברי הקבוצה, למשל כאשר אחד מהם, זיאד ג'ראח הלבנוני, כמעט פרש מהמשימה, הוא זה שפתר את הסוגיה באמצעות שיגור שליח מטעמו ששכנע את ג'ראח לחזור למסלול, תוך מתן גיבוי למחמד עטא, שהתעמת עם ג'ראח על התנהלותו. הוא גם הכין חלופות מבצעיות אך נמנע מלערב בכך את הנהגת אל־קאעדה. בהיותו אדם זהיר וממודר הקפיד ח'אלד שיח' מחמד לנהל את המבצע כולו בעיקר מפקיסטן, למעט

גיחות עיתיות למפקדת הארגון באפגניסטן. כך שמר על ריחוק מזיהויו כמפקד המבצעי הבכיר בארגון בכלל ושל מבצע המטוסים בפרט, לפרק זמן שנמשך גם אחרי הפיגועים, באופן שאפשר לו להמשיך לנהל את פעילות הטרור של הארגון למשך כחצי שנה ללא הפרעה, ובהמשך גם כשזוהה כמפקד הפעולה, ועוד כשנה נוספת עד לכידתו.

ח'אלד שיח' מחמד נמנע משבועת אמונים לבן לאדן, שמשמעותה צייתנות להנחיותיו ולמנהיגותו. בחקירותיו התברר כי במידה רבה הוא זלזל ביכולתו המבצעית של אל־קאעדה, עד שהארגון הוכיח את רצינות כוונותיו בהתקפות שביצע באפריקה. ח'אלד שיח' מחמד לא ראה בבן לאדן מנהיג דגול אלא עמית שווה ושותף, ולא יותר מאשר אמצעי עזר למימוש שאיפותיו ויומרותיו, והאמין כי הוא עצמו היה זה שהביא לארגון את הישגו הגדול ביותר.

מחקירותיו של ח'אלד שיח' מחמד לאחר שנלכד ניתן ללמוד על ההפתעה שהייתה לארגון כולו ולח'אלד שיח' מחמד בפרט מתגובת היתר האמריקאית ומהערכת החסר של אל־קאעדה לתגובה האמריקאית העוצמתית. ההפתעה נבעה מניתוח התגובה האמריקאית הרופסת לפיגועי קניה וטנזניה משנת 1998, שהסתכמה בשיגור מספר טילי טומהוק לעבר מחנה אימונים של אל־קאעדה באפגניסטן ומפעל ייצור תרופות שנחשד כמפעל ליצור חומרים כימיים בסודאן, וכן מהיעדר מוחלט של תגובה להתקפת המשחתת קול. הפסיכולוג שחקר את ח'אלד שיח' מחמד סיפר כיצד הוא התלונן באזניו על כך שארצות הברית "הפרה את הכללים" ונהגה באופן שונה וחריג לעומת מדיניות התגובה שלה לטרור בעבר.

ברור כי מי שבסופו של דבר היה אדריכל־העל של מתקפת ה־11 בספטמבר הוא בן לאדן, וזאת מתוקף מעמדו העליון בארגון, אשר על פיו יישק דבר. בן לאדן התגלה כמנהל היורד לפרטי הביצוע הקטנים, ובה בעת יודע להתגמש מול אילוצי המציאות. הוא היה מעורב בקביעת המטרות לפגיעה והתעקש במיוחד על בחירת הבית הלבן כיעד לתקיפה, כמעט עד מועד ביצוע הפעולה, אולם קיבל לבסוף את עמדת עטא כי אין היתכנות לתקיפה, ואישר לתקוף את הקפיטול כיעד חלופי. בן לאדן גם דרש את הקדמת מועד התקיפה, אך נאלץ לוותר בשל התעקשותו של ח'אלד שיח' מחמד כי המועד מוקדם מדי, וסופו שייקבע על ידי מחמד עטא, המפקד בשטח.

בן לאדן העיד על עצמו כי הוא, שהיה האופטימי מבין כל צמרת הפיקוד באשר למידת הצלחת המבצע, העריך כי הנזק הפיזי שייגרם למגדלים התאומים יהיה חלקי ועיקר ההישג יהיה תודעתי, ולכן הופתע לגלות כי המגדלים קרסו. חשיבותה האסטרטגית של מתקפת ה־11 בספטמבר ביטאה את נחישותו להרחיב את מעגל המלחמה של ארגונו אל תוך ארצות הברית ולדבוק באסטרטגיה הזו בעקשנות, למרות התנגדות לרעיון הדמיוני

הזה מצד חברים בולטים במועצת השורא של הארגון וסביבתה, בהם סייף אל-עאדל, אבו חאפס' המאוריטני, אבו מוסעב א-סורי ועוד (למרות שאחרי שהחלטה נפלה כולם נרתמו לקידום המשימה על אף הסתייגויותיהם). חלקם חששו לגורלו של הארגון בעקבות ההתקפה בארצות הברית. חלקם חששו לשרידותו של משטר הטאליבאן שאירח את אל-קאעדה והזהר על ידי ארצות הברית, בעקבות ההתקפות באפריקה ובתימן, לבל יתיר את פעילותו נגדה. חלקם ראו בהתקפה הפרה של שבועה דתית, משום שלא קיבלה את אישורו של מולא עומר, אשר לו בן לאדן ואנשיו נשבעו אמונים (Borger, 2001).

ייתכן שרצונו של בן לאדן להראות את שליטתו המוחלטת בא לידי ביטוי גם באופן שבו ניסה לעצב את ההיסטוריוגרפיה של המתקפה. נלי לח'וד, שחקרה את החומרים שאספו לוחמי הקומנדו האמריקאים מבית המחסה של בן לאדן באבוטאבאד במהלך המבצע לחיסולו של מנהיג אל-קאעדה במאי 2011, איתרה פתקים שכן לאדן החל לכתוב בספטמבר 2002 תחת הכותרת "לידתו של רעיון ה-11 בספטמבר". לפי הגרסה של בן לאדן, הוא גיבש את רעיון המתקפה לאחר ששמע כיצד גמיל אל-בטוטי, ששימש טייס משנה בטיסה 990 של חברת איג'יפט אייר, ריסק את המטוס לתוך האוקיינוס האטלנטי ליד החוף המזרחי של ארצות הברית ב-31 באוקטובר 1999 וגרם למותם של כל 217 הנוסעים ואנשי הצוות. "למה הוא לא ריסק אותו לתוך מגדל פיננסים?" תהה בן לאדן (Lahoud, 2022, pp. 16-17). אולם הגרסה שמופיעה בפתקים של בן לאדן מנוגדת לדוח ועדת החקירה לפיגועי ה-11 בספטמבר, שקבע באופן חד-משמעי כי האישור להתחלת העבודה על "מבצע המטוסים" ניתן עם הצטרפות ח'אלד שיח' מחמד לאל-קאעדה, בעקבות המלצת מחמד עאטף שיישבע שבועת אמונים (ביעה) כדי שיוכל לקבל את התפקיד, בסוף 1998–תחילת 1999. המסקנה התבססה על ממצאי חקירתו של ח'אלד שיח' מחמד (שלוש גרסאות שונות מפורטות מאוד) עם השלמות מחקירותיהם של חמבאלי, עבדאללה א-נשירי, אבו זוביידה וח'אלד אל עטאש, שסיפר כי הוא נשלח על ידי בן לאדן להוציא ויזה לארצות הברית כדי להשתתף בפיגוע המטוסים כבר באפריל 1999, חצי שנה לפני התרסקות המטוס בטיסה 990.

קשה לקבוע מי מהשניים השפיע יותר על התרחשותה של ההתקפה הנועזת ביותר שביצע ארגון טרור אי פעם, וחסרונו של מי מהם יכול היה למנוע את ההתקפה. ח'אלד שיח' מחמד, המצביא של ההתקפה, שהגה אותה, פיקד עליה וניהל ומימש אותה מטעם הארגון, התגלה כאיש מבצעים מהמעלה הראשונה ובעל תרומה ייחודית, שבלעדיו הפעולה המורכבת הזו — מהרעיון ועד לביצועו ומבלי שהתגלו בידי שירותי הביטחון, ובפרט הצלחתו בשמירה על חסיון תפקידו בהתקפה עד כחצי שנה אחריה — לא הייתה יוצאת לפועל. מולו ניצב

בן לאדן, שהנהיג את הארגון בדרך החתחתים והיה זה שדחף לביצוע ההתקפה בארצות הברית וקיבל על עצמו את מלוא האחריות לתוצאותיה על אף התנגדות הספקנים ורואי השחורות. בסופו של דבר ברור שהשניים השלימו זה את יתרונותיו של זה.

תגובת הממשל האמריקאי

הטרור הבינלאומי בכלל והטרור האסלאמי של אל-קאעדה בפרט לא היוו חידוש עבור ארצות הברית, שטעמה כבר מנחת זרועו עוד לפני התקפות ה-11 בספטמבר, אך פגיעתו חסרת התקדים חלחלה לתודעת האמריקאים באופן שונה בתכלית, שהבהיר למנהיגיה ולאזרחיה כי מדובר בתפנית המחייבת תגובות קשות וחמורות מאלה שננקטו בעבר, ולצידן גם שינוי מבני מוסדי בקרב גורמי המודיעין והאכיפה שלה ושל שותפיה בעולם. שמונה ימים לאחר הפיגועים הכריז הנשיא ג'ורג' בוש על פתיחתה של "המלחמה נגד הטרור", שמכוונת בראש ובראשונה נגד אל-קאעדה, אך גם נגד כל ארגוני הטרור הבינלאומיים. בנאום בפני שני בתי הקונגרס הדגיש בוש כי המלחמה החדשה תכלול:

את כל אמצעי הדיפלומטיה, את כל כלי המודיעין, את כל כלי אכיפת החוק, כל השפעה פיננסית וכל כלי מלחמה הכרחי — על מנת לשבש ולהביס את רשת הטרור העולמית [...] המלחמה עשויה לכלול תקיפות דרמטיות שאפשר יהיה לראות בטלוויזיה ופעולות חשאיות, שיישארו סודיות גם בעת הצלחה [...] אנחנו נרעיב טרוריסטים ממימון, נפנה אותם אלה נגד אלה, נגרום להם לעבור ממקום למקום, עד שלא יהיה להם מקום מקלט או מנוחה. ואנחנו נרדוף מדינות שישפקו סיוע או מקלט לטרור. כל אומה, בכל אזור, צריכה לקבל החלטה — או שאתם איתנו או שאתם עם הטרוריסטים (A nation challenged, 2001).

תשעים אחוזים מהאמריקאים הביעו תמיכה בהתנהלותו של בוש ובתגובתו להתקפה, והעידו על האופן שבו הנשיא ידע לזהות את הזעם ואת הרצון לנקמה לנוכח ההתקפה חסרת התקדים בליבה של ארצות הברית כדי לגייס את הציבור האמריקאי, וכך גם את בעלות בריתה של ארצות הברית, לפעולת בזק צבאית. פחות מחודש לאחר המתקפה, ב-7 באוקטובר 2001, כבר הובילה ארצות הברית קואליציה בינלאומית שפתחה במתקפה אווירית נגד מטרות של אל-קאעדה והטאליבאן באפגניסטן, בעוד יחידות מיוחדות סייעו לכוחות 'הברית הצפונית', קואליציה של ותיקי המוג'אהדין שנלחמו בטאליבאן. ב-13 בנובמבר נפלה הבירה קאבול וב-6 בדצמבר נכבשה גם העיר קנדהאר, ערש הטאליבאן בדרום אפגניסטן, ובכך נפל סופית השלטון של התנועה האסלאמית הקיצונית (Hetherington & Nelson, 2003; Malkasian, 2021, pp. 53-78; Rashid, 2001, p. 220).

בהתאם להצהרתו של בוש המרדף התמקד באל־קאעדה, החל מבן לאדן ודרג ההנהגה והפיקוד הבכיר ועד הפעילים הזוטרים. בוש התיר לסוכנות הביון המרכזית (CIA) להשתמש בסיכולים ממוקדים נגד מנהיג אל־קאעדה ועוזריו הקרובים, ובכך המשיך את ההנחיה של קודמו, הנשיא ביל קלינטון, בעקבות הפיגועים בשגרירויות באפריקה ב־1998. אולם בעוד שבתקופת קלינטון היישום היה לקוי – בשל מחסור במודיעין זמין, בשל הסתייגויות מצד אנשי ה־CIA ובשל מחסור ביכולות לביצוע מיידי למעט טילי שיוט – התמונה הייתה שונה לאחר ה־11 בספטמבר. למפנה תרמה בעיקר כניסתם לפעולה של כלים חדשים, שלא היו זמינים מבחינה מבצעית מלאה קודם לכן – כלי טיס בלתי מאוישים (כטב"מים) שהופעלו על ידי ה־CIA ואפשרו פגיעה ממוקדת ומהירה, לרוב ללא צורך בסיכון חיילים בשטח. כל מי שנחשד כפעיל אל־קאעדה הפך יעד לתקיפה אפשרית או למעצר, הן על ידי האמריקאים והן על ידי בעלי בריתם, ובראשם שירותי הביון הפקיסטניים, שכלל הנראה ביקשו להרחיק את עצמם מהזעם האמריקאי על תמיכתם המוקדמת בטאליבאן. באמצעות העצורים ביקשו סוכני ה־CIA לבנות תמונה של ארגון אל־קאעדה, להבין את התוכניות המבצעיות מחשש לאפשרות של פיגועים נוספים בתוך ארצות הברית ונגד יעדים אמריקאיים ברחבי העולם, ולעלות על עקבותיהם של מבוקשים נוספים.

הרצון לסחוט את המודיעין עד תום הוביל גם לשימוש באמצעים חריגים. על פי אישורו של הנשיא הועברו חשודים למתקני מעצר סודיים במדינות זרות, שם הופעלו נגדם שיטות חקירה נוקשות שכללו גם עינויים כדוגמת הטבעה מדומה. כדי להתמודד עם מספרם העצום של העצורים הממשל האמריקאי גם הפך את הבסיס במפרץ גואנטנמו בקובה למתקן מעצר שאליו הובאו מאות חשודים שהוגדרו "לוחמים בלתי חוקיים", וזאת בעת שנשקלו הצעדים הבאים נגדם, החל ממשפטים צבאיים ועד כליאה ללא הגבלת זמן וללא יכולת שחרור. בשנים הבאות, כאשר ההלם מההתקפה נרגע, החל חשבון נפש פנימי עם תחקירים עיתונאיים וחקירות בקונגרס, שהובילו לביטול חלק מהצעדים השנויים במחלוקת שהיו מנוגדים לאידיאלים של זכויות אדם וליברליזם, אשר אותם מבקשת ארצות הברית לקדם ברחבי העולם.

כבר בתקופת הנשיא קלינטון, מאז הפיגוע הראשון במגדלים התאומים בפברואר 1993, ננקטו צעדים שנועדו להסדיר את הפעילות של סוכנויות הממשל מול האיום הגובר מצד טרור הסלפיה־ג'אדיה, כולל מינוי של מתאם מטעם הבית הלבן למלחמה בטרור וחלוקת סמכויות בנושא הטיפול בטרור מבית ומחוץ. אולם בפועל המערכת התקשתה להתאים את עצמה להתמודדות עם האיום החדש מצד אל־קאעדה, והיא גם ניהלה מאבקי כוחות

פנימיים בין הבולשת הפדרלית (FBI) שהייתה אחראית לממד של אכיפת החוק והמאבק המשפטי, ובין סוכנות הביון המרכזית (CIA) שטיפלה באיסוף המודיעין, כאשר "חומה" שניצבה בין הארגונים אפשרה לכל צד לשמור לעצמו את המידע שהשיג ומנעה תמונה מלאה של האיום. כעת, בצל ההלם והרצון להציג בפני הציבור צעדים מידיים, הבית הלבן והקונגרס מיהרו לפעול ובתוך שבועות ספורים קיבלו החלטות מעשיות, ובהן הקמת המשרד להגנת המולדת, שהפך לארגון גג עבור כל הסוכנויות והמחלקות שעוסקות בתחומי הגנת המולדת והיו מפוזרות בין משרדי ממשל שונים, ואישור חוק הפטריוט, שהעניק כלים לרשויות אכיפת החוק בהתמודדות מול איום הטרור והסיר חסמים בתיאום בין יחידות אכיפת החוק לבין סוכנויות המודיעין. בהמשך גם הוקם משרד מנהל המודיעין הלאומי, שממונה על כל סוכנויות הביון האמריקאיות ואחראי על התיאום ביניהן. למרות זאת, לא כל המחלקות בין ה-CIA לבין ה-FBI נעלמו, בייחוד על רקע שיטות החקירה של עצורים החשודים בטרור. התגובה הצבאית והמבצעית לפיגועים ביטאה את הרצון המידי לנקמה, ובמקביל ננקטו גם צעדים מבניים שנועדו לסגור פרצות ביכולות האבטחה והמודיעין, על רקע הגילוי שהיה בידי רשויות אכיפת החוק והביון מידע שעשוי היה לסייע בסיכול המתקפה, וגם כדי למנוע פיגועים נוספים בתוך ארצות הברית, לנוכח החששות שמתקפת ה-11 בספטמבר הייתה רק הראשונה בגל טרור אפשרי.

ההתמודדות עם אלי-קאעדה לפני מתקפת ה-11 בספטמבר

בתקופת כהונתו של הנשיא ביל קלינטון חל שינוי בתפיסה האמריקאית ביחס לאיום הטרור לאחר תום המלחמה הקרה. ריצ'רד קלארק, שהצטרף למועצה לביטחון לאומי בשלהי ממשל בוש האב בסוף 1992, היה אחראי על התחום של תוכניות בינלאומיות ובכללן הטרור, אולם הוא הודה כי הטרור נחשב לנושא שולי. הפיגוע הראשון במגדלים התאומים בפברואר 1993 וחשיפת תא הטרור שתכנן מתקפות נוספות בניו יורק הביאו למפנה כאשר בממשל הבינו את הסכנה של טרור אסלאמי שיכול לתקוף גם בתוך ארצות הברית, ולכך הצטרף גם הפיגוע של גזענים לבנים נגד הבניין הפדרלי באוקלהומה סיטי ב-1995, שהיה הקטלני ביותר על אדמת ארצות הברית עד אז (Clarke, 2004, pp. 73-99).

אירוע ביטחוני נוסף שעיימו התמודד ממשל קלינטון בתחילת דרכו היה ההסתבכות בסומליה, שם האמריקאים הציבו כוחות כדי להבטיח את הסיוע ההומניטרי במהלך מלחמת האזרחים שפרצה ב-1991. ב-3 באוקטובר 1993 הפילו כוחותיו של מנהיג המיליציה מוחמד פרע עייד שני מסוקי בלק הוק אמריקאיים, ובלחימה נהרגו 18 חיילים אמריקאים ויותר

מאלף סומלים. למרות הלחץ הציבורי החליט קלינטון להשאיר את הכוחות בסומליה למשך שישה חודשים נוספים, תוך הגברת הלחץ על האו"ם לקבל את האחריות למשימה ההומניטרית. בדיעבד התברר כי בן לאדן שלח יועצים צבאיים שסייעו לעיידיד, כולל באירוע "בלק הוק דאון". עם זאת, בראיון לרשת פוקס בשנת 2006 הדגיש קלינטון כי "לא היה אף יצור חי בעולם שחשב כי לאוסאמה בן לאדן יש קשר כלשהו לבלק הוק דאון, ולא היה מישהו שהקדיש לו תשומת לב או אפילו ידע שאל־קאעדה מהווה חשש גובר באוקטובר 1993". הוא הוסיף כי "אילו עזבנו עוזבים מייד, זה היה מצביע על חולשה" (Clarke, 2004, pp. 84-88; Fox News, 2006).

הפיגועים בניו יורק ובאוקלהומה סיטי הובילו את ריצ'רד קלארק ואת צוות המועצה לביטחון לאומי להבנה כי קיים איום של טרור פנימי בארצות הברית, וכי עליהם לגבש מדיניות לאומית חדשה נגד טרור. ביוני 1995 חתם קלינטון על ההנחיה הנשיאותית מספר 39 (PDD, 1995), שהצהירה כי:

המדיניות של ארצות הברית היא להרתיע, להביס ולהגיב במרץ לכל התקפות הטרור בשטחנו ונגד אזרחים או מתקנים, בין שהן מתרחשות בתוך המדינה, במים בינלאומיים או במרחב אווירי בינלאומי או על אדמה זרה [...] ארצות הברית מתייחסת לכל הטרור כאל איום אפשרי על הביטחון הלאומי כמו גם מעשה פלילי, והיא תיישם את כל האמצעים הראויים כדי להילחם בו [...] ארצות הברית תקדם במרץ מאמצים להרתיע ולתת מכה מקדימה, לעצור ולתבוע או לסייע לממשלות אחרות להעמיד לדין יחידים שביצעו או תכננו לבצע התקפות כאלה.

ההנחיה כללה ארבעה תחומים: שיפור יכולות ההגנה על מתקנים ממשלתיים ועל תשתיות חיוניות בארצות הברית וברחבי העולם; הרתעת הטרור באמצעות תגובות נוקשות נגד מבצעי הטרור והתומכים שלהם, ובכללן שיבוש יכולות הטרוריסטים, הסגרת טרוריסטים לצורך העמדתם לדין ופעילות דיפלומטית נגד מדינות תומכות טרור; טיפול בטרור באמצעות הסדרת הניהול של אירועי טרור ושל התגובות האפשריות, שיפור התיאום בין סוכנויות הממשל השונות ובעיקר בין קהילת המודיעין לבין רשויות אכיפת החוק, וגיבוש אמצעים להגנה על התעופה האווירית; פיתוח יכולות הגנה מפני איום של טרור בלתי קונוונציונלי. המדיניות החדשה קבעה כי ה־FBI תהיה הסוכנות המובילה בטיפול המבצעי בתקריות טרור בתוך ארצות הברית, וגם תוביל את החקירות של פיגועים בתוך ארצות הברית או נגד יעדים אמריקאיים ברחבי העולם, ואילו מחלקת המדינה תוביל את הטיפול באירועי

טרור בינלאומיים מחוץ לארצות הברית. כמו כן נאמר כי ה־FBI וה־CIA יהיו אחראיות יחד על איסוף המודיעין, ומנהלי הסוכנויות נדרשו להבטיח "באופן אישי" שהן מיישמות שיתוף פעולה מרבי, כפי שהחוק מאפשר (PDD, 1995).

הטרור המשיך להעסיק את מקבלי ההחלטות בממשל קלינטון גם בעקבות הפיגוע של איראן וחזבאללה ("חזבאללה חג'אז") נגד החיילים האמריקאים במגדלי ח'ובאר בעיר דהראן שבערב הסעודית ביוני 1996, הפיגוע שבוצע בידי אזרח אמריקאי בפארק האולימפי באטלנטה ביולי 1996, פעילות של גורמי טרור אסלאמיים בבלקן וההתמקדות הראשונית בפעילות של בן לאדן בסודאן. בנאום שנשא קלינטון באוגוסט 1996 הוא כינה את הטרור "האויב של הדור שלנו" והדגיש כי:

זה יהיה מאבק ארוך וקשה [...] יהיו אכזבות לאורך הדרך. אבל בדיוק כפי שאף אויב לא הצליח להניא אותנו מהמאבק להתייצב מול האתגרים שלנו ולהגן על הערכים שלנו במלחמת העולם השנייה ובמלחמה הקרה, לא נירתע מהקרב הקשה נגד הטרור היום [...] אנחנו יכולים להביס טרוריסטים, אבל יעבור זמן רב עד שנביס את הטרור (Clinton, 1996).

ביוני 1998 חתם קלינטון על הנחיה 62 (PDD, 1998), שנועדה להדק את ההתמודדות עם הטרור לנוכח השינויים שהתרחשו מאז הנחיה 39, שלוש שנים קודם לכן. המרכיבים של המדיניות המעודכנת היו דגש על לכידת טרוריסטים, הסגרתם לארצות הברית והעמדתם לדין; פעילות של ה־CIA כדי לסכל מראש יכולת של טרוריסטים זרים להוות איום; הגברת שיתוף הפעולה הבינלאומי ומאבק במקומות מקלט לטרוריסטים; נקיטת צעדים שנועדו למנוע מטרוריסטים להשיג גישה לחומרים בלתי קוננונציונליים; ניהול משברים של פיגועי טרור שיצאו לפועל; אבטחת התעופה האזרחית; הגנה על תשתיות חיוניות ומערכות מחשבים (סייבר); הבטחת המשך תפקוד הממשל גם לאחר ניסיון לפגוע בבכירי השלטון; התמודדות עם איום של טרור זר בתוך ארצות הברית, כולל מניעת כניסה של טרוריסטים וצעדים משפטיים נגד טרוריסטים שנמצאים בתוך ארצות הברית ונגד מי שמנסים לסייע כלכלית לטרוריסטים זרים; והגנה על אזרחים ומתקנים אמריקאיים מחוץ לארצות הברית. ההנחיה גם יצרה את התפקיד של מתאם לאומי לסוגיות ביטחון, הגנת תשתיות ולחימה בטרור במסגרת המועצה לביטחון לאומי. הגדרת התפקיד של המתאם הייתה לשלב את כל המדיניות והתוכניות של הממשל לגבי האיומים הבלתי קוננונציונליים, התקפות על תשתיות ומערכות מחשבים, טרור והגנות נגד משלוחים חשאיים של כלי נשק להשמדה

המונית. ריצ'רד קלארק, שמילא את התפקיד, ציין כי בעיני התקשורת הוא זכה להגדרה של "צאר הטרור" כמי שאחראי על כל התחום, אולם בפועל לא היו לו כלים או סמכויות ליישם זאת מאחר שלא היה לו צוות משלו, תקציב או יכולת קבלת החלטות מבצעית (Clinton, 1996; PDD, 1998).

ההתמקדות של ה-CIA בפעילותו של בן לאדן עלתה שלב לאחר שובו לאפגניסטן מסודאן ב-1996, ועברה גם לשלב מבצעי. גארי שרואן, שעמד בראש התחנה של סוכנות הביון האמריקאית בפקיסטן, הוביל את הפעילות נגד בן לאדן תוך שיתוף פעולה עם מפקדי מוג'אהדין אפגנים שהכיר מהתקופה שבה עמד בראש התחנה בקאבול, בעיצומה של הלחימה נגד הצבא הסובייטי. היחידה של שרואן יזמה ניסיונות התנקשות בבן לאדן, כולל מארבים לשיירה שלו ופשיטות על החווה שלו, אולם הוא הצליח להתחמק (Debusmann, 2022; King, 2022).

מתקפת הטרור נגד השגרירויות האמריקאיות בקרן אפריקה באוגוסט 1998 הציבה את אל־קאעדה ברשימת איומי הטרור של ארצות הברית. התגובה של ממשל קלינטון לאירוע התמצתה בשיגור טילי שיוט לעבר מטרות שזוהו עם אל־קאעדה בסודאן ובאפגניסטן, לצד צו נשיאותי שהטיל סנקציות כלכליות על בן לאדן ועל אל־קאעדה, כאשר במקביל גיבש הממשל תוכנית פעולה כוללת פוליטית-צבאית להתמודדות עם ארגון הטרור ולנטרולו. על פי ריצ'רד קלארק, במסגרת התוכנית נדרשו סוכנויות הביון לזהות את תאי הטרור ולפרק אותם, למצוא את כספי הטרור, לאמן את יריבי אל־קאעדה ולחסל את המנהיגות, כאשר הנשיא קלינטון אף קיבל אישור משפטי להתנקש בחייהם של בן לאדן ועוזריו הבכירים, בטיעון שהאיסור הקיים בחוק האמריקאי על סיכולים ממוקדים אינו תקף במקרים של הגנה עצמית; רשויות אכיפת החוק קיבלו משימות דומות בתוך ארצות הברית; המשימה של מחלקת המדינה הייתה לתאם את הפעילות הבינלאומית נגד אל־קאעדה; מחלקת המדינה ומשרד ההגנה נדרשו לחזק את האבטחה של מתקנים אמריקאיים; והזווית של מאבק במימון הטרור קיבלה משנה תוקף כאשר משרד האוצר נקרא להקפיא חשבונות טרור בתוך ארצות הברית ולפעול להקפאת חשבונות מחוץ לארצות הברית.

לכאורה, הצעדים שננקטו על ידי ממשל קלינטון נועדו לספק את הכלים הנדרשים לתגובה יעילה לאיום הגובר מצד אל־קאעדה, אולם בפועל הם לא שינו באופן דרמטי את המצב ולא מנעו את מתקפת הטרור של ה-11 בספטמבר. קלארק האשים כי הבולשת הפדרלית נמנעה מלשתף במידע את המועצה לביטחון לאומי ואת הסוכנויות האחרות שעמן הייתה צריכה לפעול בתיאום, וכי אנשי הבולשת לא ראו באל־קאעדה איום משמעותי;

ה־CIA לא הצליח להשיג את המודיעין הנדרש בזמן אמת כדי לפגוע בבן לאדן ובבכירי הארגון, וכן נרתע מנקיטת צעדים שהיו עלולים לפגוע בהמשך בתדמיתו, כדוגמת תמיכה בברית הצפונית של אחד שאה מסעוד, שנלחמה בטאליבאן בשל מעורבותו בסחר בסמים ובפגיעה בזכויות אדם; את קלינטון הוא האשים בכך שלא נקט צעדים נגד מנהלי ה־FBI וה־CIA אף שאלה לא פעלו כנדרש מול אל־קאעדה, אך גם הודה כי ההתנגדות הפוליטית שמולה ניצב קלינטון עוררה ביקורת על כל צעד שנקט נגד הטרור, וכי הרקע שלו כמתנגד למלחמת וייטנאם העיב על יחסיו עם הצבא (Clarke, 2004, pp. 181-204; 209-210, 225). ועדת החקירה מטעם הקונגרס שחקרה את פיגועי ה־11 בספטמבר ציינה ארבעה כשלים עיקריים מצד הרשויות האמריקאיות וסוכנויות המודיעין ואכיפת החוק בתקופה שקדמה לפיגועים. הראשון הוא חוסר דמיון: מקבלי ההחלטות התקשו לראות באל־קאעדה איום ממדרגה ראשונה, בוודאי לא ארגון שמסוגל להוציא לפועל התקפה שתוביל לאלפי קורבנות. זאת ועוד, המרכז ללוחמה בטרור (CTC) לא התייחס לאפשרות שמטוסים יוכלו להפוך לכלי נשק ולא פיתח ארגז כלים שיאפשר לזהות איום כזה; הכשל השני נגע למדיניות של ממשלי קלינטון ובוש כלפי אל־קאעדה, שהיווה איום שונה מן האיומים בעבר, אשר הגיעו מצד מדינות ולא מצד ארגונים בודדים. לפי ועדת החקירה, לממשל לא הייתה מדיניות ברורה לגבי אופן הטיפול באל־קאעדה אף שנוצרו הזדמנויות לגבש מדיניות ולגייס את הציבור מול האיום, למשל אחרי הפיגועים בשגרירויות או הפיגוע במשחתת קול. נוסף על כך, הדוח ציין שלא נעשה שימוש מספק בכלים דיפלומטיים או צבאיים, בין השאר כדי ללחוץ על הטאליבאן להפסיק להעניק מקלט לבן לאדן ולאנשיו, וכי הטיפול באל־קאעדה היה רק בידי ה־CIA, שהיה בעל יכולות מוגבלות. עם זאת הדוח מצטט את ריצ'רד קלארק, שהודה כי גם אילו התקבלו העצות שלו לגבי אופן הטיפול הנדרש באל־קאעדה, לא ניתן היה למנוע את המתקפה; כשל שלישי התמקד ביכולות של סוכנויות הממשל מול אל־קאעדה. הדוח מתח ביקורת על כך שהממשל הסתמך על מוסדות ועל יכולות שבהם נעשה שימוש גם כדי לנהל את סיומה של המלחמה הקרה. ה־CIA היה אחראי על הפעולות החשאיות, אולם היכולות שלו היו מוגבלות והדרג הבכיר לא פעל להרחיב אותן. גם בכירי משרד ההגנה והצבא הסתייגו מהפעלת כוח נגד אל־קאעדה על אף האיום מצד ארגון הטרור; שאלת הניהול הייתה הכשל הרביעי. הוועדה מצאה בעיות של העברת מידע בין הסוכנויות ומשרדי הממשל השונים, שהקשו על חיבור כל חלקי הפאזל של ההתקפה הצפויה, אף כי הייתה הבנה שבאל־קאעדה מתכננים פיגוע. כמו כן במטה ה־CIA, הסוכנות המובילה במאבק נגד אל־קאעדה, לא גיבשו אסטרטגיה ניהולית למלחמה בטרור, בעיקר בשל

אילוצים תקציביים, ובשל כך התקשו לגייס את כל קהילת המודיעין למשימה (The 9/11 commission report, 2004, pp. 339-360).

הגורם המרכזי לכשל הניהולי במאבק בטרור היה קיומה של ה"חומה" שהפרידה בין פעילות מודיעין לבין פעילות אכיפת החוק, וזאת במטרה להגן על מקורות מודיעין. ה"חומה" הקשתה על העברת מידע בין ה־FBI, סוכנות אכיפת החוק המובילה, לבין ה־CIA, סוכנות הביון המובילה, אך גם בין התובעים הפליליים לבין אנשי המודיעין של ה־FBI. הדוגמה הבולטת ביותר לאופן שבו הפריעה ה"חומה" לסיכול המתקפה הייתה סביב המידע שנאסף על שניים מהמחבלים, ח'אלד אל־מיחדאר ונואף אל־חאזמי. ה־CIA היה מודע להשתתפותם של השניים בפגישה המבצעית של אל־קאעדה בקואלה לומפור בסוף דצמבר 1999, אולם הוא לא שיתף את הבולשת הפדרלית במידע, כך שכניסתם לארצות הברית בראשית שנת 2000 לא נמנעה. ביוני 2001 ביקשו סוכני ה־CIA מסוכני ה־FBI שחקרו את הפיגוע במשחתת קול לזהות תמונות מהפגישה במלזיה, אולם אנשי ה־CIA סירבו לספק פרטים על הפגישה ואף לא סיפרו לעמיתיהם שלא־מיחדאר יש ויזה לארצות הברית, ובכך מנעו מהם לאסור את כניסתו למדינה או לחפש אחריו בתוך ארצות הברית. ועדת החקירה קבעה כי "ברור כעת שכל המעורבים היו מבולבלים לגבי התקנות שניהלו את שיתוף המידע שנאסף בערוצי המודיעין והשימוש בו" (רייט, 2007, עמ' 356-360, 367-368).

מקרה נוסף של כשל בזיהוי המוקדם נגע לזכריא מוסווי, שהיה אמור להשתתף בגל השני של הפיגועים ונעצר ב־16 באוגוסט, כשלושה שבועות לפני התקפות ה־11 בספטמבר, אחרי שעורר את חשדם של המדריכים בסימולטור טיסה במינסוטה. מחלוקת התגלעה בין הסוכנים במיניאפוליס שחקרו את הפרשה והזהירו שמוסווי הוא טרוריסט, לבין בכירים במטה הבולשת שסברו כי אין מספיק ראיות שיוכיחו זאת, ועל כן סיכלו את בקשתם של הסוכנים לקבל צו מיוחד שיאפשר חיפוש ברכושו של מוסווי, אשר עשוי היה לזהות את הקשר שלו לטרוריסטים של מתקפת ה־11 בספטמבר. לימים תספר סינדי סטורר, חוקרת CIA בכירה במדור אל־קאעדה, כיצד היו חוקרים הן ב־FBI והן ב־CIA שרצו לבצע בדיקה בחפציו ובמחשבו האישי של מוסווי. לטענתה התגלע ויכוח סוער בסוגיה שתסכלה רבים, ולימים התברר כי אלמלא עורכי דין שמרנים הבדיקה יכולה הייתה להתבצע (אורג ועמיתיו, 2016; רייט, 2007, עמ' 356-360).

הקמת גופי ממשל חדשים

דוח ועדת החקירה של פיוגעי ה-11 בספטמבר התפרסם בשנת 2004, אולם בממשל בוש הבינו מייד לאחר המתקפה שהיו כשלים ביכולתן של הסוכנויות להתמודד עם האיום, והחלו בצעדים מידיים. יותר מכך, סוכנויות הממשל נכנסו לסחרור מחשש שפיוגעים נוספים עלולים להתבצע. לפי הנשיא בוש, בין ה-11 בספטמבר 2001 לאמצע 2003 הוא קיבל עדכונים על 400 איומים בממוצע בכל חודש, ועל כן היה צורך לבצע את ההתאמות הנדרשות במהירות רבה. 11 ימים בלבד לאחר המתקפה הוקם המשרד להגנת המולדת (Office of Homeland Security – OHS) בבית הלבן, והמושל טום רידג' מונה למנהלו הראשון. תפקיד המשרד היה לתאם אסטרטגיה לאומית מקיפה להגנה על ארצות הברית מפני פיוגעי טרור ולמתן תגובה לפיוגעים עתידיים. ביוזמתו של הסנטור הדמוקרטי ג'ו ליברמן אישר הקונגרס בנובמבר 2002 את החקיקה להפיכתו של המשרד להגנת המולדת למחלקה בקבינט (Department of Homeland Security – DHS), שגם אחראית על הקשר עם הרשויות המדינתיות והמקומיות ועם המגזר הפרטי בכל הקשור להתמודדות עם אירועי טרור ומצבי חירום נוספים. הנשיא בוש הודה כי תחילה חשש מהבירוקרטיה הכרוכה בהקמת משרד ממשלתי, בייחוד בעיצומו של איום מתמשך, אולם הגיע למסקנה כי המהלך יסדיר את סוגיית האחריות מאחר שכל המחלקות העוסקות בהגנת המולדת יהיו תחת קורת גג אחת. המשרד החדש שהחל לפעול במארס 2003 כלל 22 סוכנויות ומחלקות פדרליות שהיו שייכות למשרדי ממשל אחרים לפני הפיוגעים, כדוגמת הסוכנות לניהול מצבי חירום, השירות החשאי, משמר החופים והמשרד להגנת סייבר. במסגרת המשרד הוקמה גם הסוכנות למכסים ולהגנת הגבולות (CBP), שמאגדת בתוכה את כל המשימות שקשורות להגנה על מאות נקודות הכניסה לתוך ארצות הברית, ואשר עד אז היו מפוזרות בין סוכנויות ומשרדי ממשל שונים (Bush, 2010, pp. 153-156; U.S Department of Homeland Security, n.d.).

חקיקה נוספת של הקונגרס נועדה לסגור את הפרצות באבטחת המטוסים ושדות התעופה בארצות הברית. ב-19 בנובמבר 2001 התקבל חוק האבטחה בתעופה ובתחבורה, שבמסגרתו הוקם המנהל לאבטחת תחבורה (TSA) במשרד התחבורה, אשר לאחר מכן עבר למחלקה להגנת המולדת. המנהל אחראי על כל ההיבטים הגלויים והחשאיים של האבטחה בנמלי התעופה ובמטוסים. כמו כן, המנהל מעורב באיסוף ובקבלת מודיעין שקשור לאבטחת התחבורה ונמצא בקשר עם כל סוכנויות המודיעין ואכיפת החוק בכל

הקשור להגנה על התחבורה. הוא גם אחראי לגיבוש מדיניות להתמודדות עם איומים אפשריים על התחבורה (TSA, n.d.).

ועדת החקירה של פיגועי ה־11 בספטמבר ציינה כי הממשל האמריקאי "חייב למצוא דרך לאגור מידע ולהשתמש בו כדי לתכנן ולהקצות אחריות עבור מבצעים משותפים עם ארגונים נבדלים כמו ה־CIA, ה־FBI, מחלקת המדינה, הצבא והסוכנויות שמעורבות בהגנת המולדת" (The 9/11 commission report, 2004, p. 357). לצורך כך המליצה הוועדה לבצע רפורמה בקהילת המודיעין ולייסד את התפקיד של מנהל המודיעין הלאומי, אשר אחראי על כל סוכנויות איסוף המודיעין בארצות הברית. משרד המנהל החל לפעול באופן רשמי בפברואר 2005, אחרי שהקונגרס אישר את חוק הרפורמה במודיעין ומניעת טרור. הוא אחראי לקביעת יעדי האיסוף המודיעיניים, לתיאום בין כל הסוכנויות על מנת לספק מודיעין אובייקטיבי וזמין לנשיא ולכל ראשי המחלקות בזרוע המבצעת, לצבא ולקונגרס, ולקידום שיתוף הפעולה והתיאום עם גופי איסוף זרים וארגונים בינלאומיים. תחת פיקוחו של מנהל המודיעין נמצאים 18 ארגונים ובהם סוכנות הביון המרכזית, הסוכנות לביטחון לאומי, סוכנות הביון של משרד ההגנה, מודיעין חיל האוויר, הסוכנות למודיעין גיאוגרפי (National Geospatial-Intelligence Agency – NGA) ומשרד הסיוור הלאומי (National Reconnaissance Office – NRO). אחד הגופים החשובים הוא המרכז הלאומי נגד טרור (NCTC), שהוקם כמענה לכשל התיאום בין סוכנויות המודיעין לפני מתקפת הטרור. תפקידיו של המרכז הם לרכז מודיעין שנאסף בתוך ארצות הברית ומחוצה לה ולהכין דוחות מודיעיניים לנשיא ולשרים, לארגן את שיתוף המידע בין כל סוכנויות הביון ולספק מידע עבור משרדי הממשל הרלוונטיים (Office of the Director of National Intelligence, n.d.; TSA, n.d.; U.S Department of Homeland Security, n.d.).

חוק הפטריוט

הביטוי החשוב ביותר לאופן שבו הזרוע המחוקקת מיהרה לגבש צעדים שיחזקו את היכולת האמריקאית להתמודד עם אתגרים של טרור היה חוק הפטריוט. שם החוק הוא ראשי תיבות של המשפט "איחוד וחזקת אמריקה באמצעות כלים ראויים שנדרשים ליירוט ולמניעת טרור" (USA PATRIOT ACT – Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism). החוק שנחתם על ידי הנשיא בוש ב־26 באוקטובר 2001 אפשר לבצע רפורמה מקיפה ביכולות של רשויות אכיפת החוק מול איום הטרור. החקיקה לא הציעה חוקים או מהלכים חדשים אלא ניצלה

את הכלים שהיו זמינים במשך שנים לחקירות של פשע מאורגן וסחר בסמים והרחיבה את השימוש בהם גם לתחום הטרור. בין השאר, החוק אפשר לבצע מעקבים אלקטרוניים בחקירות שקשורות לטרור, כדוגמת מזימות לפגוע באמריקאים ברחבי העולם, שימוש בכלי נשק להשמדה המונית ומימון טרור; סיפק יכולת לבצע מעקב אחר חשודים ספציפיים במקום אחר אמצעי תקשורת, ובכך להקשות על טרוריסטים להתחמק באמצעות החלפת מכשירים; ואפשר לעכב הודעות על צווי חיפוש כדי למנוע מחשודים להיעלם או להשמיד ראיות. ממד חשוב של חוק הפטריוט, שפתר את אחד הכשלים המרכזיים בתקופה של ערב מתקפת ה-11 בספטמבר, הוא הסרת החסמים החוקיים שמנעו שיתוף מידע בין רשויות אכיפת החוק וסוכנויות המודיעין והביטחון. סעיף 314 בחוק גם הנחה את שר האוצר לפרסם הנחיות שנועדו להגביר את שיתוף הפעולה בין המוסדות הפיננסיים, הרשויות הרגולטוריות ורשויות אכיפת החוק, כולל באמצעות שיתוף מידע, כאמצעי במאבק במימון הטרור. זאת ועוד, החוק אפשר לרשויות אכיפת החוק לבקש צווי חיפוש גם בבתי משפט שאינם במחוז שבו צריך לבצע את החיפוש.

מבחינת הדין הפלילי, חוק הפטריוט יצר עבירה חדשה של איסור על מתן מחסה למי שביצעו פעולת טרור או מתכוונים לבצע התקפה; קבע עונשים חמורים יותר על מורשעים בעבירות טרור שונות; וביטל את תקנות ההתיישנות על עבירות טרור מסוימות. הוא גם הקשה על זרים שהיו מעורבים בפעילות טרור להיכנס לתחומי ארצות הברית (The USA Patriot Act, 2001).

המאבק במימון הטרור – הצו הנשיאותי 13224

אחד התחומים הראשונים שבהם התמקד הממשל לאחר מתקפת ה-11 בספטמבר היה המאבק במימון הטרור. כשל בולט של סוכנויות הביון ואכיפת החוק לפני מתקפת הטרור היה חוסר נכונות להשקיע משאבים במעקב אחר מסלולי הכסף של הטרוריסטים או לתאם יחד את הטיפול במימון הטרור, וזאת על אף הניסיון של המועצה לביטחון לאומי לשים דגש על מימון הטרור. דוח מיוחד של חברי ועדת החקירה לפיגועי ה-11 בספטמבר ציין כי "מימון הטרור לא היווה עדיפות עבור איסוף מודיעין פנימי או זר. כתוצאה מכך, דיווח מודיעיני על חשדות למימון טרור היה מקרי, בלתי מספק ולעתים בלתי מדויק". עוד נאמר בדוח כי "באופן הבסיסי ביותר, האסטרטגיה הפנימית למאבק במימון הטרור בתוך ארצות הברית מעולם לא נבעה מתוך תחושת דחיפות" (Roth et al., 2004, p. 4, 34).

ב־23 בספטמבר חתם הנשיא בוש על הצו הנשיאותי מספר 13224 שנועד "לחסום רכוש ולאסור על העברות כספים עם אנשים וישויות שמבצעים, מאיימים לבצע או תומכים בטרור". הצו גם אפשר לממשל לקבוע רשימות של אנשים וישויות אשר "ביצעו או מהווים סיכון משמעותי של ביצוע פעולות טרור", ושל מי שמסייעים לגורמי הטרור. נוסף על כך בוש ציין כי הצו יאפשר לחזק את שיתוף הפעולה הבינלאומי גם מעבר למערכת הבנקאית והפיננסית האמריקאית ולהעניש בנקים ומוסדות פיננסיים שאינם פועלים נגד כספי הטרור. "שיגרנו מכה נגד היסוד הפיננסי של רשת הטרור העולמית. כסף הוא צינור החיים של פעולות טרור", הצהיר בוש. "בגלל יכולת החדירה וההתרחבות של היסוד הפיננסי של טרוריסטים זרים, סנקציות כלכליות עשויות להיות מתאימות עבור אנשים וישויות זרים שתומכים או קשורים באופן אחר לטרוריסטים הזרים האלה". הצו קובע כי ניתן להפעיל את הסנקציות על "ישויות ואזרחים זרים שביצעו או מהווים סיכון משמעותי של ביצוע פעולות טרור שמאיימות על הביטחון של אזרחים אמריקאים או על הביטחון הלאומי, מדיניות החוץ או הכלכלה של ארצות הברית", ואוסר על אזרחים וישויות אמריקאים לקיים עימם קשר עסקי כלשהו. לפני פיגועי ה־11 בספטמבר, סנקציות דומות הופעלו נגד ארגוני טרור ונגד בכירים ביותר בדרג ההנהגה. הצו הנשיאותי סיפק שינוי מרכזי מאחר שהוא לא התמקד רק באחריות ישירה אלא הרחיב את הגבולות גם לסיוע ישיר ועקיף. על פי הצו ניתן להכניס לרשימת הסנקציות גם אישים וישויות "שמסייעים, מממנים או מספקים תמיכה פיננסית, חומרית או טכנולוגית או שירותים פיננסיים או אחרים עבור או למען מעשי טרור או אישים או ישויות שהוכרוזו תחת הצו", וגם אישים וישויות "שקשורים בדרך כלשהי עם (with associated otherwise) אנשים או ישויות מסוימים שהוכרוזו במסגרת הצו" (Executive Order No. 13224, 2001).

הכנסתם של האישים והישויות לרשימת הסנקציות במסגרת הצו הנשיאותי נועדה להשיג מספר יעדים. ראשית, לחסום את הצינור שדרכו הגורמים המוכרזים מעבירים כספים ופועלים בתוך המגזר הפיננסי; שנית, לעדכן גורמים חיצוניים שעלולים לממן פעילות באופן בלתי מודע שהם נמצאים בקשר עם תומכי טרור, למשל תורמים לעמותות צדקה חשודות; יעד שלישי הוא לספק מנוף לחץ והרתעה נגד גורמים בלתי מוכרזים שעלולים לרצות לממן פעילות טרור; רביעית, לחשוף את נתיבי העברת הכספים עבור גורמי טרור, ובכך להגיע גם לתאי טרור ומממני טרור שלא היו מוכרים קודם לכן; חמישית, לאלץ את הטרוריסטים להשתמש בדרכים חלופיות ובלתי רשמיות לצורך מימון הפעילות. בין 24 בספטמבר 2001 ל־31 בדצמבר 2001 הוכנסו לרשימת ההכרזות שמות של 164 אישים

וישויות, אולם הרשימה המעודכנת כוללת רק 116 מהשמות. מספרן הרב של ההכרזות נבע מן הרצון של הממשל להראות שהוא נוקט פעולה מיידית נגד הטרור, וזאת אף על פי שהיו פגמים באיסוף ראיות נגד הגופים המוכרזים. חודשים ספורים אחרי מתקפת הטרור כבר החל משרד האוצר למחוק חלק מהשמות המוכרזים, וזאת בשל לחץ בינלאומי ובשל הקושי להשיג הרשעות בבתי המשפט (איסרוביץ, 2019, עמ' 41–46; CNN News, 2001; Executive Order No. 13224, 2001).

הצו הנשיאותי 13224 לא היה הביטוי היחידי לאופן שבו שינה הממשל האמריקאי את גישתו להתמודדות עם מימון הטרור כחלק מהטיפול הכולל באיום הטרור. משרד האוצר עבר הליך ארגוני בסוף שנת 2004, עם הקמת מחלקה בשם המשרד למודיעין טרור ופיננסים (Terrorism and Financial Intelligence) באחריותו הישירה של תת־מזכיר חדש במשרד האוצר. משימתה של המחלקה הייתה "לארגן את תפקודי המודיעין והאכיפה של משרד האוצר עם היעדים הכפולים של הגנה על המערכת הפיננסית מפני שימוש בלתי חוקי, ושל מאבק במדינות סוררות, מסייעים לטרור, מפיצים של נשק להשמדה המונית, מלביני כספים, ברוני סמים ואיומים אחרים על הביטחון הלאומי" (Terrorism and Financial Intelligence, n.d.).

כן הוקמה יחידת מודיעין במשרד האוצר – המשרד למודיעין ולניתוח (Office of Intelligence and Analysis – OIA) – שנועדה לחבר בין משרד האוצר לבין שאר הארגונים בקהילת המודיעין האמריקאית ולרכז את כל המודיעין שמאפשר מעקב אחרי איומים בתחום הכלכלי. גם סוכנויות ממשל נוספות התגייסו למאבק במימון הטרור. הבולשת הפדרלית הקימה מייד לאחר מתקפת הטרור את קבוצת הבחינה הפיננסית (FRG – Group Review), שבהמשך נקראה האגף למבצעי מימון טרור (TFOS – Terrorist Section), שבהמשך נקראה האגף למבצעי מימון טרור ולגיוס כספים לטרור (Operations Financing) ופעלה במסגרת היחידה ללוחמה בטרור במטה ה־FBI. היחידה פעלה פעלה "לזהות, לחקור, לשבש ולנטרל את כל הפעילויות למימון טרור ולגיוס כספים לטרור" ותיאמה את המדיניות הכוללת עבור ה־FBI ומשרדי השטח שלו. כמו כן, היחידה פעלה מול סוכנויות ממשל אחרות וקיבלה גישה לרשומות של כל המוסדות הפיננסיים בארצות הברית. הפעילות המרכזית בסוכנות הביון המרכזית הייתה במסגרת המרכז למעקב אחר נכסי טרוריסטים זרים (Foreign Terrorist Asset Tracking Center), שהקמתו התעכבה בשל מאבק כוחות בין ה־CIA לבין משרד האוצר לפני מתקפת הטרור. משרד האוצר הפעיל את המרכז מייד לאחר הפיגועים, ובין השאר קיבל גישה לרשת SWIFT שעוקבת אחרי כל העברות הכספים בעולם, והפעילות החשאית התנהלה דרך מטה ה־CIA עד שנחשפה

Audit of the Federal Bureau of Investigation's, 2013, pp. 3-5; בשנת 2006 (Zarate, 2013, pp. 63-64).

המועצה לביטחון לאומי בבית הלבן הקימה ועדה לתיאום מדיניות בדבר מימון טרור, שהייתה מעורבת בתהליכי ההכרזות במסגרת הצו הנשיאותי. בהמשך הפכה הוועדה לקבוצה לביטחון נגד טרור, שעסקה בנושאי מימון טרור ובתיאום המדיניות בהשתתפות נציגים ממשרד האוצר, מהבולשת, ממחלקת המדינה, ממשרד המשפטים, מהמשרד להגנת המולדת ומקהילת המודיעין. המזכר על מימון הטרור של ועדת החקירה למתקפת הטרור של ה-11 בספטמבר משנת 2004 התייחס לשינוי שהתחולל ביחס הממשל לסוגיה, וציין כי "בפעם הראשונה, הממשל האמריקאי התמקד במימון טרור והקדיש אנרגיה משמעותית ומשאבים לבעיה. בעקבות זאת יש עתה לארצות הברית הבנה טובה יותר לגבי השיטות שבהן הטרוריסטים מגייסים, מניעים ומשתמשים בכספים והיא מיישמת את הידע הזה לטובתנו" (Perl, 2006, pp. 14-15; Roth et al., 2004, pp. 6-7; Schmitt, 2015).

התרת הרסן במאבק בטרור

הרצון האמריקאי להגיב במהירות למתקפת הטרור באמצעות "כל כלי מלחמה", כפי שאמר הנשיא בוש בנאום ההכרזה על המלחמה נגד הטרור, ולספק מענה לכשלים שהתגלו, כמו גם הרצון לאסוף מודיעין רב ככל האפשר לגבי מתקפות נוספות, הובילו גם להתרת הרסן מצד ממשל בוש, שהתיר צעדים שנויים במחלוקת שנחשבו אסורים במשך שנים ארוכות, ואשר עוררו ביקורת הן בתוך המערכת הפוליטית ובקרב הציבור בארצות הברית והן מצד מדינות וארגונים זרים. התרת הרסן באה לידי ביטוי בין היתר בשימוש בהאזנות סתר גורפות, בעינויים ("שיטות חקירה נוקשות"), בהפעלת מחנה גואנטנמו כמתקן כליאה המוני ובכלי הסיכולים הממוקדים.

האזנות גורפות

אחד הסעיפים הבולטים והשנויים ביותר במחלוקת של חוק הפטריוט היה סעיף 215, שאפשר לסוכנויות הממשל לבקש מבית המשפט הפדרלי לפיקוח על מודיעין זר (FISA) צו שמאפשר להשיג גישה לרשומות עסקיות כלשהן במסגרת חקירות טרור. בפועל, כך חשפו תחקירים בתקשורת ובקונגרס, הסעיף נוצל על ידי הממשל לאסוף באופן גורף רשומות של כל שיחות הטלפון של האמריקאים ומידע על כל המבקרים באתרי אינטרנט (Savage, 2020b).

לכך הצטרפה תוכנית המעקב אחרי טרוריסטים שהנשיא בוש אישר בתחילת אוקטובר 2001, ואשר העניקה לסוכנות לביטחון לאומי (NSA) את הסמכות לעקוב ללא צורך בצו משפטי אחר מספרי טלפון בתוך ארצות הברית, שיש חשד כי הם משמשים פעילים של אל-קאעדה. בוש טען כי הוא נקט צעדים שנועדו להבטיח כי לא תהיה פגיעה באזרחים חפים מפשע, הן באמצעות דיווח למשרד המשפטים שיחקור הפרות של התוכנית והן באמצעות אישור מחודש של הנשיא, אולם הבהיר כי הוא מאמין שהמעקב היה נחוץ להגנה על אזרחי ארצות הברית (Bush, 2010). כמו במקרה של סעיף 215, החשיפה בתקשורת הובילה לעתירות נגד הממשל בטענה לפגיעה בתיקון הרביעי לחוקה, שמגן על הזכות לפרטיות (Maclin, 2007). בקיץ 2008, אחרי שיחות שנמשכו יותר משנתיים בין הממשל לבין חברי הקונגרס, אישרו בית הנבחרים והסנאט הצעת חוק שהסדירה את סמכויות המעקב של הממשל הפדרלי אחר חשודים בטרור, וקבעה כי חברות תקשורת שסייעו לסוכנות לביטחון לאומי יזכו לחסינות מפני צעדים משפטיים. חוק החירות משנת 2015 אסר על הסוכנות לביטחון לאומי לבצע איסוף גורף של השיחות ושל תעבורת האינטרנט ולשמור את המידע הגולמי, אולם סעיף 215 נותר על כנו. במארס 2020 פג תוקפם של סעיף 215 ושל שני סעיפים נוספים של חוק הפטריוט: האזנה לחשודים בטרור ולא למכשירים ספציפיים, ואישור להפעיל "כלים של ביטחון לאומי" נגד חשודים בטרור שפועלים לבדם ("זאבים בודדים"), אם לא נמצא קשר ביניהם לבין ארגון טרור זר. בית הנבחרים והסנאט העבירו גרסאות שונות של חקיקה שנועדה לאפשר את חידוש הפעילות, אולם מחלוקות פוליטיות מנעו גיבוש של הצעת חוק מוסכמת והקפיאו בפועל את היישום של הסעיפים (Lichtblau, 2008; Savage, 2020a; Savage, 2020b).

עינויים

ב־17 בספטמבר 2001 חתם הנשיא בוש על מזכר חשאי שהעניק ל־CIA סמכות "לבצע פעולות שנועדו ללכוד ולעצור אנשים שמהווים איום מתמשך ומשמעותי של אלימות או מוות כלפי אנשים ואינטרסים אמריקאיים, או שהם מתכננים פעילויות טרור" (Senate Select Committee & Feinstein, 2014, p. Xviii). המשמעות הייתה שסוכנות הביון קיבלה את האחריות לקבוע את מי צריך לעצור, את הבסיס למעצרים ואת אורך המעצר. אף שהמזכר של בוש לא התייחס לסוגיה של שיטות חקירה נוקשות — הכינוי הרשמי של שימוש בעינויים — בסוכנות החלו לבחון את הסוגיה. עורכי דין של ה־CIA גיבשו בנובמבר 2001 מזכר שגרס כי "עינוי הוא הכרחי כדי למנוע פגיעה מיידי, משמעותית ופיזית באנשים, וכאשר אין אמצעים זמינים אחרים למנוע את הפגיעה הזו" (Senate Select Committee).

19. (& Feinstein, 2014, p. 19). עמדה זו זכתה לתמיכה של הנשיא וב־7 בפברואר 2002 הוא חתם על מזכר נוסף שקבע כי עצורים של אל־קאעדה והטאליבאן לא יוגדרו כאסירי מלחמה על פי אמנת ז'נבה, ועל כן הסעיף שדורש להעניק להם יחס אנושי אינו תקף ביחס אליהם (Senate Select Committee & Feinstein, 2014, p. 20).

העצור הראשון שעליו הופעלו האמצעים המיוחדים היה אבו זוביידה (זיין אל־עבדין), שנלכד בפקיסטן בסוף מארס 2002. ב־CIA החליטו לא להחזיק אותו במתקן צבאי אמריקאי מחוץ לארצות הברית, מאחר שהדבר חייב להצהיר על כך בפני הצלב האדום, ועל כן הוא הועבר למתקן סודי בתאילנד, הראשון מבין "אתרים שחורים" (Black Sites) שהפעילה הסוכנות במדינות זרות. בחקירת ה־FBI סיפק אבו זוביידה פרטים על ח'אלד שיח' מחמד ותפקידו החיוני במתקפת ה־11 בספטמבר. עם זאת, ב־CIA היו בטוחים שהוא מפקד בכיר בארגון הטרור ומחזיק בפרטים על פיגועים מתוכננים, והחליטו להשתמש בשיטות חקירה נוקשות ב"אתרים השחורים". פרקליטים של הסוכנות ושל משרד המשפטים הגיעו למסקנה שהשיטות אינן נוגדות את החוקה ואת החוקים שאוסרים על עינויים, אולם הנשיא בוש הורה להימנע משימוש בשתיים מהשיטות המוצעות שהוצגו בפניו, מאחר שהן "הרחיקו לכת". במהלך אוגוסט 2002 עבר אבו זוביידה עינויים קשים, כולל עשרות מקרים של הטבעה מדומה (Waterboarding), ולאחר מכן הודו אנשי הסוכנות כי לא היה ברשותו מידע נוסף. גם ח'אלד שיח' מחמד עבר יותר מ־180 אירועים של הטבעה מדומה ועוד מגוון פעולות במסגרת שיטות החקירה המוגברות אחרי מעצרו במארס 2003, בניסיון להוציא ממנו מידע על כוונת אל־קאעדה לבצע פיגועי טרור בכלל ומאמצים להשיג מזוודות גרעיניות בפרט. מג'יד חאן, שהודה בהעברת כספים לפיגועי טרור ובתכנון פיגועים עם ח'אלד שיח' מחמד, העיד במשפטו בגואנטנמו כיצד עבר עינויים בעת שהוחזק במשך שלוש שנים במתקנים חשאיים, אחרי שנעצר בשנת 2003. לטענתו הוא עבר הטבעה מדומה, נתלה עירום מעמוד בתקרה למשך תקופות ממושכות, צינור השקיית גינה הוכנס לפי הטבעת שלו אם הוא סירב לשותות, וכל ניסיון שלו לקיים שביתת רעב או לא לציית להוראות הביא להכנסת צינור הזנה לגרונו בכוח. מלבד זאת הוא גם הוכה, הותקף מינית והורעב, וטען כי מלבד הסוכנים, גם רופאים של הסוכנות השתתפו בעינויים.

התוכנית הופסקה רשמית בשנת 2008, אולם בפועל היא הוקפאה כבר בשנת 2006 בשל פרסומים עיתונאיים, מגבלות חוקיות והתנגדותן של מדינות זרות למקם בשטחן את מתקני המעצר. עם זאת, בוש שוב הגן על ההחלטה להשתמש בעינויים, בטענה שהצורך להגן על הציבור הצדיק את השימוש באמצעים שהיו מנוגדים לערכים האמריקאיים והצליח

להציל חיים. על פי דוח ועדת חקירה של הסנאט האמריקאי מדצמבר 2014, שבדק את תוכנית המעצרים והחקירות, לפחות 119 חשודים נעצרו במסגרת התוכנית, כאשר לפחות 26 מהעצורים הוחזקו בשווג. הדוח האשים כי סוכנות הביון הטעתה את הבית הלבן ואת בית הנבחרים והסנאט לגבי היקפי התוכנית ולגבי יעילותה, ובכך מנעה פיקוח יעיל על התנהלות התוכנית (Andrews & Parlapiano, 2014; Mazzetti, 2014; Rosenberg, 2021; United States & Feinstein, 2014).

מחנה גואנטנמו

מרבית העצורים האחרונים שנותרו בידי ה-CIA הועברו במהלך שנת 2006 למתקן המעצר בבסיס חיל הים האמריקאי במפרץ גואנטנמו שבדרום-מזרח קובה. המתקן החל לפעול ב־11 בינואר 2002, כאשר מטוס עם 20 עצורים ראשונים, לבושים בברדסים כתומים, הגיע מאפגניסטן למחנה X-Ray. בסוף אותו החודש כבר הוחזקו במחנה יותר מ־150 עצורים בחשד לחברות באל־קאעדה ובטאליבאן. בחודש אפריל 2002 נסגר מחנה X-Ray הזמני ובמקומו נפתח מחנה דלתא, שהורכב ממספר מחנות משנה וממתקן רפואי (Seelye, 2002; The New York Times, 2022).

הממשל הגדיר את העצורים "לוחמים בלתי חוקיים" בטענה כי מאחר שהשתייכו לארגון טרור ולא לצבא רשמי, הם אינם יכולים להיות "אסירי מלחמה". "אלה לא פושעים פשוטים או עובדי אורח שבטעות נסחפו לשדה הקרב", אמר הנשיא בוש בנאום בספטמבר 2006. "מי שמוחזקים בגואנטנמו הם חשודים בייצור פצצות, מאמני טרור, מגייסים ותומכים ומחבלים מתאבדים פוטנציאליים. הם במעצר אצלנו כדי שלא יוכלו לרצוח את האנשים שלנו" (President Bush's speech, 2006).

הממשל הצהיר גם כי כל העצורים זוכים ליחס הומני ולזכויות חלקיות על פי אמנת ז'נבה, אף שמעמדם אינו מחייב זאת. ואולם נחשף כי בסוף 2002 אישר מזכיר ההגנה דונלד רמספלד להפעיל שיטות חקירה נוקשות כלפי העצורים, ובהן שימוש בכיסוי ראש וחקירות של 20 שעות ברציפות. אף שהאישור היה בתוקף למשך חודש בלבד, מזכר נוסף ממאוס 2003 התיר להתעלם מהחוקים שנוגעים לעינויים אם יש סכנה לביטחון הלאומי, ואף נחשף כי נעשה שימוש באמצעים מיניים במהלך החקירות, וכי חוקרות התפשטו בכוונה מול העצירים המוסלמים.

אחת משאלות המפתח ביחס לעצורי גואנטנמו נגעה להעמדתם לדין. בנובמבר 2001 חתם הנשיא בוש על צו שמקים בתי דין צבאיים עבור טרוריסטים עצורים, בדומה לבתי

הדין שהוקמו כדי לשפוט פושעים נאצים שחדרו לארצות הברית בזמן מלחמת העולם השנייה. ביוני 2006 החליט בית המשפט העליון לבטל את ההוראה מאחר שלא היה אישור של הקונגרס. בעקבות זאת אישר הקונגרס חקיקה שמאפשרת הקמת ועדות צבאיות עבור ההליכים המשפטיים, כולל הזכות לעורך דין והנחת החפות מפשע והזכות לערער על הרשעה. המשפט הראשון היה של סלים חמדאן, נהגו לשעבר של בן לאדן, שהורשע באוגוסט 2008 על סיוע לטרור ונידון ל־66 חודשי מאסר, אולם בשנת 2012 בוטלה ההרשעה. עציר נוסף, עלי חמזה אל־בהלול, נידון ב־2008 למאסר עולם אחרי שהורשע בקשירת קשר לחברות באל־קאעדה, שידול לרצח באמצעות סרט גיוס לארגון הטרור ומתן סיוע חומרי לטרור, אולם בית משפט ביטל את שני הסעיפים האחרונים בטענה שאינם מצדיקים משפט צבאי. עוד עציר, מג'יד שאוקת חאן, הורשע בפשעי מלחמה על סיוע לח'אלד שיח' מחמד.

הנשיא ברק אובמה, שחתם עם כניסתו לתפקיד בינואר 2009 על צו לסגירת מתקן המעצר, תכנן להעביר עצורים מגואנטנמו למשפט בפני בית דין פדרלי אזרחי בניו יורק, אולם הקונגרס העביר חוק שאסר על כך. בעקבות זאת הורה אובמה במארס 2011 על חידוש פעילותן של הוועדות הצבאיות, למורת רוחם של ארגוני זכויות האדם. בסך הכול הוחזקו בגואנטנמו 780 עצירים, האחרון שבהם הגיע במארס 2008. 540 מתוכם שוחררו בתקופת בוש, 200 שוחררו במהלך כהונתו של אובמה, שחתם על צו לסגירת מתקן המעצר עם כניסתו לתפקיד ב־2009, ועוד עציר אחד שוחרר בתקופת דונלד טראמפ. ממשל ביידן, שגם פעל לסגור את מתקן המעצר, אישר את שחרורם של 14 עצירים נוספים, האחרונים שבהם (בזמן כתיבת הספר) היו האחים מוחמד אחמד ועבד אל־רחים ע'ולאם רבאני, שהועברו לפקיסטן בפברואר 2023 אחרי שהוחזקו בגואנטנמו מאז 2004 מבלי שהואשמו כלל, אף שנעצרו בחשד שסייעו לח'אלד שיח' מחמד. עוד תשעה אסירים מתו במהלך אחזקתם במחנה. מבין העצירים שעדיין נמצאים בגואנטנמו, 17 מוחזקים ללא הגבלת זמן בשל "צורך ביטחוני", הם אינם צפויים לעמוד בפני הליכים משפטיים וגם לא יהיו זכאים לשחרור. עשרה מהעצירים שמוגדרים "עצירים ברמה גבוהה" ממתנים למשפטם בפני הוועדות הצבאיות, בהם ח'אלד שיח' מוחמד, רמזי בין א־שיבה ועבד אל־רחים א־נשירי, ושניים בלבד הורשעו במשפט בפני הוועדות הצבאיות (Bravin & Jaffe, 2004; The New York Times, 2023).

סיכולים ממוקדים

החלטה נוספת שהנשיא בוש קיבל בימים שלאחר מתקפת הטרור הייתה להתיר ל־CIA ולכוחות הביטחון לבצע סיכולים ממוקדים נגד בכירים באל־קאעדה, תוך ביטול חוק ארוך

שנים שאסר על ביצוע התנקשויות. הגדרה מקובלת של סיכול ממוקד היא התנקשות מכוונת באדם מזוהה מסוים שמוגדר כטרוריסט בכיר מוכר, אשר מתבצעת מחוץ לשטח המדינה ואשר קיבלה אישור של גוף בעל סמכות של הממשלה, וזאת ללא הליך משפטי עצמאי (Blum & Heymann, 2010). הגדרה נוספת מציינת שסיכול ממוקד הוא "הריגה מתוכננת מראש, מקדימה ומכוונת של אדם או מספר אנשים שידועים או שיש סברה כי הם מייצגים איום נוכחי ו/או עתידי לביטחונה של מדינה באמצעות השתייכות לקבוצות טרור או לטרוריסטים". נהוג גם להפריד בין סיכול ממוקד שמוגדר כצעד שנועד להגנה עצמית לבין התנקשות שמיועדת להשגת מטרות פוליטיות או אידיאולוגיות (Banka & Quinn, 2018). מאז שנות ה-70 של המאה ה-20 הוטל איסור על הממשל לבצע התנקשויות. ועדה של הסנאט בראשותו של פרנק צ'רץ' הוקמה כדי לבדוק את המעורבות של ה-CIA בניסיונות התנקשות במנהיגים בכירים, בהם פידל קסטרו בקובה וג'ון דיין דיאם מווייטנאם. הוועדה המליצה לאסור על התנקשויות באמצעות חקיקה, אולם במקום זאת חתם הנשיא ג'רלד פורד בפברואר 1976 על צו נשיאותי 11905, שאסר על התנקשויות פוליטיות. הנשיא רונלד רייגן הרחיב את האיסור בצו הנשיאותי 12333 בדצמבר 1981, שקבע כי "שום אדם שמועסק על ידי הממשל האמריקאי או פועל בשמו לא יהיה מעורב בהתנקשות", וכי "אף סוכנות של קהילת המודיעין לא תשתתף או תבקש מאדם כלשהו לבצע פעילויות שאסורות בצו" (Yoo, 2012, p. 71).

גם הנשיאים הבאים אשררו את הצווים של פורד ושל רייגן. עם זאת, חלק מהממשלים האמריקאיים הבאים בחנו לאורך השנים את גבולות האיסור וטענו כי סיכול ממוקד של טרוריסטים אינו מנוגד לחוק הבינלאומי, מאחר שמדובר בהגנה עצמית. בשנת 1986 ביצעה ארצות הברית מתקפה נגד מטרות בלוב בתגובה לפיגוע במועדון של חיילים אמריקאים בברלין, ואחד היעדים שהותקפו היה האוהל שבו שהה מנהיג לוב מועמר קדאפי, אולם הוא לא נפגע. לאחר מתקפת הטרור נגד השגרירות האמריקאית באפריקה ב-1998 אישר הנשיא ביל קלינטון ל-CIA להשתמש בכוח קטלני נגד בן לאדן ועוזריו הבכירים (Yoo, 2012, pp. 64, 71).

מייד לאחר מתקפת ה-11 בספטמבר, הרצון לנקמה הוביל מחוקקים בוושिंगטון לקרוא לביטול האיסור על התנקשויות במסגרת הפעילות נגד אל-קאעדה. הנשיא בוש החליט לא לבטל את הצו הנשיאותי, אולם חתם על הנחיה שהעניקה ל-CIA אישור לבצע משימות חשאיות שנועדו לחסל את בן לאדן ואת עוזריו הקרובים, אך גם לפגוע ביכולות התקשורת של אל-קאעדה, במנגנון הביטחון ובתשתיות בכל מקום שיתאפשר. "יש פוסטר ישן במערב

שאומר 'מבוקש חי או מת', אמר בוש ב-17 בספטמבר, בהתייחסו לשאלה אם הוא רוצה בחיסולו של בן לאדן. ההחלטה לאשר את מבצעי הסיכול התבססה על שתי חוות דעת משפטיות (Yoo, 2012, p. 59). הראשונה גובשה עוד בתקופתו של הנשיא קלינטון ב-1998 וקבעה כי לנשיא מותר להוציא הנחיות שמנוגדות לצו נשיאותי והוא אינו חייב להודיע על כך באופן פומבי, וכי האיסור על סיכולים ממוקדים אינו תקף במקרים של הגנה עצמית או נגד יעדי פיקוד ושליטה של גורם עוין. ההנחיה השנייה, מייד לאחר ה-11 בספטמבר 2001, העניקה לנשיא סמכות להשתמש "בכל הכוח ההכרחי והראוי" נגד מעורבים במתקפת הטרור (Banka & Quinn, 2018; Bush, 2010, p. 170; Clarke, 2004, p. 204; Yoo, 2012). הכלים העיקריים במערכה החדשה היו כלי הטיס הבלתי מאוישים (כטב"מים) החמושים שעמדו לרשות ה-CIA. הסוכנות הפעילה כטב"מים מדגם פרדטור (Predator) לטובת איסוף מודיעין מעל אפגניסטן כבר במהלך 1999, ולאחר שבאחת המשימות זוהה בן לאדן הוחלט להאיץ את הפרויקט של כטב"מים חמושים בטיילי הלפייר. בראשית ספטמבר 2001 התקבל אישור לבצע משימות איסוף באמצעות כטב"מים חמושים, והפעם הראשונה שבה הפעילה סוכנות הביון פרדטור חמוש הייתה ב-7 באוקטובר 2001. החיסול הבולט הראשון התבצע בנובמבר 2001, כאשר פרדטור חמוש תקף פגישה של בכירים באל־קאעדה ליד קאבול וחסל את האחראי על הזרוע הצבאית, מוחמד עאטף. החיסול הראשון מחוץ לאפגניסטן התבצע כעבור שנה, כאשר פרדטור שיגר טיל לעבר מכונית ליד צנעא בירת תימן וחסל את אבו עלי אל־חארת'י, בכיר אל־קאעדה בתימן שהיה מעורב בפיגוע במשחתת קול, יחד עם חמישה פעילים נוספים ובהם כמאל דרוויש, אזרח אמריקאי שהקים תא רדום בניו יורק. מאז בוצעו עוד מאות תקיפות אוויריות שחיסלו מפקדי ופעילי טרור רבים בדרגים שונים, הן בזירות הלחימה באפגניסטן ובעיראק והן בפקיסטן, בתימן, בסוריה ובסומליה (Blum, 2012; Heymann, 2010; Bergen et al., 2021; Yoo, 2012). אשר הביאו לפגיעה קשה ביותר בארגוניהם. המקרה הבולט בקיץ 2022 שבו נעשה שימוש במדיניות הסיכול הממוקד היה חיסולו של מנהיג הארגון שירש את בן לאדן, איימן א־זוואהירי, ב-31 ביולי 2022. על פי מכתבי בן לאדן שנתפסו באבוטאבאד, ברור כי אל־קאעדה ראה בסיכול הממוקד באמצעות כלי טיס בלתי מאוישים, אך לא רק בהם, את הנשק המפחיד והיעיל ביותר של ארצות הברית במלחמה שנוהלה מולו. ואכן הסיכול הממוקד הוא שחיסל רבים מבכירי הארגון ומקרב שותפיו עד עצם היום הזה, ופגע קשות במפקדים הבכירים באל־קאעדה, בשותפיו ובארגון מדינה האסלאמית, שאיבד שניים מהח'ליפים שלו בפעילות סיכול ממוקד קרקעית בסוריה.

שער שני
עשור של טרור

"ההתעוררות החלה"

הרושם שהותירה מתקפת ה־11 בספטמבר על העולם יצר לאל־קאעדה תדמית של "כוח אסלאמי בנסיקה" – ענק טרור רב־כוח ובעל השפעה מאגית על תומכיו. תדמית זו הגבירה את ההתלהבות מהארגון בקרב צעירים מוסלמים ברחבי העולם, תרמה להצטרפותם של מתנדבים חדשים רבים, הכניסה לו כסף רב מתרומות ובעיקר הכניסה את אל־קאעדה לתנופה לא רגילה של פעילות ותכנון פיגועים שיזמו מפקדיו הצבאיים של הארגון עוד לפני ה־11 בספטמבר 2001, בפרט ח'אלד שיח' מחמד, שיזם שורה של מבצעי טרור במקביל להתמקדותו בהכנות ל"מבצע המטוסים". בעיני מפקדי אל־קאעדה, הצלחת המתקפה הוכיחה שתפיסת הג'האד מצליחה לחולל שינוי תודעתי אצל פעילי הארגון ותומכיו בנוגע לאפשרות לגרום לנפגעים רבים ולנזקים כבדים בפיגוע יחיד. ההתלהבות של הארגון ושל תומכיו מההצלחה המסחררת של המתקפה נתקלה במהרה באגרוף ברזל שהפעילה ארצות הברית נגד הארגון ופטרוניו מהטאליבאן, שהביא את הארגון למצוקה קשה, פיזית וכלכלית, ולהימלטות של מפקדיו ואנשיו. למרות מצבו הקשה של הארגון, כפי שבא לידי ביטוי ברור במכתבי בן לאדן, הצליחו אלה מקרב בכירי הארגון ומקרב שותפיו שנותרו בחיים וחופשיים לנסות להוציא לפועל פיגועי טרור ראוותניים, קטלניים ובעלי משמעות אסטרטגית, שחלקם תוכננו קודם לכן.

בראיון ראשון שהעניק בן לאדן אחרי פיגועי ה־11 בספטמבר לרשת אל־ג'זירה הוא טען כי "בעזרת האל, סוף אמריקה מתקרב. סופה אינו תלוי בהישרדותו של אבו עבדאללה (כינויו של בן לאדן עצמו) כזה או אחר. לא משנה אם אוסאמה נהרג או שרד, ההתעוררות החלה, שבחים לאל. זו הייתה התוצאה של פעולות אלה" (These young men, 2001). כפי שעולה מדבריו, הפיגועים בניו יורק ובושינגטון היוו לטענתו השראה עצומה לגורמים נוספים, מאורגנים או ספורדיים, להצטרף למעגל הפיגועים נגד המערב וארצות הברית בראשו. כך בשנים שלאחר מכן ראינו, מעבר לפיגועים בזירה הבינלאומית שיזם אל־קאעדה באמצעות מנגנון פיגועי החוץ שלו, גם פיגועים שבוצעו על ידי ארגוני ג'האד רשמיים הפעילים זה זמן בזירות המקומיות, ויזמות מקומית של קבוצות קטנות ואפילו יחידים שביצעו פיגועים במגוון יעדים ברחבי העולם על בסיס יוזמתם ויכולותיהם המבצעיות תחת הסמל של אל־קאעדה, שגם אם לא בוצעו בידיעתו – יוחסו לו ושיוו לארגון דימוי עוצמה מאיים.

אל־קאעדה ומנגנון פיגועי החוץ

עם מינויו של ח'אלד שיח' מחמד בידי בן לאדן בסוף שנת 1998 לראש יחידת "המבצעים המיוחדים" האחראית לפיגועי החוץ של אל־קאעדה, חל שינוי במאפייני העבודה ובדפוסי הפעילות של הארגון בזירה הבינלאומית. מעבר להכנות לקראת התקפות ה־11 בספטמבר עסק ח'אלד שיח' מחמד בארגון מחדש של היחידה לפיגועי החוץ, תוך אימוץ שיטות ניהול מערביות מתקדמות. במסגרת זו בנה ח'אלד שיח' מחמד מעין מטה שפעל ממקום מושבו בקראצ', אשר ניהל את פעילות השלוחות השונות והתאים השונים ואת הקשרים עם הארגונים העמיתים ברחבי העולם. הגם שבסוף שנת 2000 ובתחילת 2001 עיקר הפעילות של יחידה זו של אל־קאעדה התמקדה בהכנות למבצע המטוסים, עסק ח'אלד שיח' מחמד גם בבניית תוכנית עבודה רב־שנתית ובתכנון הפעילות המבצעית בעולם לתקופה שאחרי ההתקפה המתוכננת בארצות הברית.

פעילים ממדינות המערב שהגיעו למחנות האימון של בן לאדן באפגניסטן סוננו מבחינה ביטחונית והועברו לקראצ' לצורך הכשרתם לפעילות נגד אויבי ג'האד החדשים שמעבר לאוקיינוסים ועל אדמתם. המגויסים שוכנו בדירות מבטחים בעיר, שם עברו אימונים ותדרוכים מבצעיים לקראת פיגועיהם המתוכננים. פעילים אלו השתתפו בתור "שרירים" וטייסים בחטיפות המטוסים בהתקפות ה־11 בספטמבר וביצעו מאוחר יותר את הפיגוע בבית הכנסת בג'רבה, תוניסיה (אפריל 2002) ובבית הכנסת באיסטנבול (נובמבר 2003). נוסף על כך תכנן הארגון לפוצץ מטוסים באמצעות מתאבדים שבנעליהם הוטמנו חומרי נפץ, כמו גם לבצע משימות ג'האד ברחבי העולם שלא יצאו בסופו של דבר אל הפועל עקב כשל טכני־מבצעי, חששות המבצעים שקיבלו "רגליים קרות", סיכול מוצלח של שירותי המודיעין המסכל המקומי ורשויות אכיפת החוק, או סתם מזל.

יחידת המבצעים המיוחדים מימנה, יזמה, כיוונה ואף ניהלה טקטית את מרבית הפיגועים הגדולים ואת ניסיונות הפיגוע הראוותניים שנעשו במהלך העשור ביעדים חשובים במיוחד, דוגמת נמלי אוויר וים, מִצְרֵי ים, מכליות נפט, תחנות כוח, יעדי תעופה, תשתיות אנרגיה, יעדי תיירות ובתי מלון. היחידה יזמה פיגועי הרג המוני באמצעות הטמנת פצצות וירי, וכן עסקה בתכנון לפגוע ביעדים כלכליים ומסחריים אחרים. בדומה לפיגועים בארצות הברית, גם הפיגועים ותכנוני הפיגועים שאחריהם היו חדשניים וכוונו לגרום הרג המוני. אלמלא סוכלו רוב כוונות הפיגוע של היחידה, מספר הנפגעים היה גדול לאין שיעור מזה שנגרם בפועל והיה מגיע לאלפי הרוגים ואולי אף לעשרות אלפי הרוגים.

אסטרטגיית הפעולה שהנחתה ניסיונות אלה התבססה על חמישה עמודי תווך: טרור מתאבדים, לוחמה פסיכולוגית, ג'האד כלכלי, שאיפה לרכישת יכולת לבצע טרור בלתי קונוונציונלי ופיתוח יכולות סייבר. במהלך עשור זה היו אל־קאעדה ושותפיו אחראים לעשרות רבות של פיגועי התאבדות רבי נפגעים. מובן שמתקפת פיגועי ה־11 בספטמבר, שבהם נהרגו כשלושת אלפים בני אדם, הייתה החריגה והקטלנית ביותר. שימוש במחבלים מתאבדים בזירה הבינלאומית כדפוס פעולה מועדף על ידי ארגוני טרור החל כבר 15 שנים לפני הופעת אל־קאעדה, ואולם ארגון זה הוא שהפך את אתוס ההקרבה העצמית בשם האל והדת למטרה בפני עצמה, ותרם למינופו של טרור המתאבדים ולשדרוג הפעלתו והיקף קורבנותיו. ראיה לכך ניתן למצוא בתיאוריו של הארון פאזול באשר לעשרות הפעילים שבאו מאירופה לסומליה במטרה להיות שהידים (Muhammad, 2009).

יתר על כן, דפוס פעולה זה אומץ בידי חלק ניכר מגורמי הג'האד העולמי למיניהם, כמו לדוגמה בפיגוע בבאלי, אינדונזיה, באוקטובר 2002, שמבצעיו היו טרוריסטים מארגון ג'מאעה אסלאמיה בדרום־מזרח אסיה. הפיגוע שבו נהרגו 202 אזרחים, רובם תיירים, היה פיגוע ההתאבדות הראשון של הארגון והראשון מסוגו באינדונזיה בכלל. גורמים אלו הפיצו את השימוש במתאבדים לאזורים ולמדינות שלא חוו את האיום עד אותו עשור. מנתוני מחקר המתאבדים הנערך בתוכנית המחקר לטרור ולוחמה בעצמות נמוכה במכון למחקרי ביטחון לאומי עולה כי לעומת כ־180 פיגועי התאבדות בשני העשורים שקדמו לו, במהלך העשור הראשון של המאה ה־21 בוצעו כ־2,600 פיגועי התאבדות, חלקם המכריע על ידי ארגוני טרור המזוהים עם אל־קאעדה ושותפיו (שוויצר, 2021).⁸

יחד עם השימוש בפיגועי התאבדות כגורם הרג מרכזי, השתמש אל־קאעדה בלוחמה פסיכולוגית ובתעמולה למינוף האידיאולוגיה. עם ההתפתחות הטכנולוגית של אמצעי התקשורת ובראשם אתרי האינטרנט ויכולת ההפקה העצמית של סרטונים הוקמו אלפי אתרי אינטרנט המזוהים עם רעיונות אל־קאעדה והג'האד העולמי, והוצגה בהם פעילות מבצעית שצולמה במהלך התרחשותה. באמצעות אתרים אלה ובהפקות מושקעות וחזותיות ברורות הופצו ברחבי העולם צילומים של פעולות צבאיות ושל פיגועים שהשתתפו בהם

8 יחד עם פיגועים רבי נפגעים בזירה הבינלאומית היה הארגון שותף לעשרות פיגועי טרור בזירות ג'האד (אפגניסטן, ובעיקר עיראק). גם בהם יושמו שיטות הפעולה שנועדו למקסם את מספר הנפגעים, ואולם בזירות הג'האד עוררה פעילות זו התנגדות רבה ואפילו הביאה לכרסום בלגיטימציה של הארגון בעיני האוכלוסייה המוסלמית, בגלל המספר הרב של המוסלמים שנפגעו.

אנשי הפלגים השונים, מלווים במסרים אידיאולוגיים ואסטרטגיים ובפיאור עוצמת הארגונים לעומת חולשת יריביהם ופגיעותם.

עמוד התווך השלישי של אסטרטגיית הלוחמה של אל־קאעדה ושותפיו בעשור זה היה ניסיון להתשה כלכלית של המערב, שלטענתם נועדה לפצות על העושק וגזילת משאבי המדינות המוסלמיות. אל־קאעדה ושותפיו ריכזו במהלך העשור מאמץ בערוצים שונים כדי לפגוע בצורה קשה ככל האפשר בכלכלה העולמית, כחלק ממערכה כוללת שנועדה לרושש את המערב באמצעות פגיעה בעורקי התעשייה, המסחר האנרגיה והתעופה האזרחית, וכן על ידי התשת צבאותיו בלחימה מבוזרת בזירות לחימה שונות ורחוקות זו מזו, כדי שעלות אחזקתם תצמח ותגדל באופן כזה שלא יוכלו לעמוד בכך ויאלצו להסיג את צבאותיהם כדי שלא יקרסו, ואז יוצגו כמובסים. כאשר הנחה בן לאדן את פעיל אל־קאעדה סאג'ד באדאת, שהיה אמור לרסק מטוס נוסעים אמריקאי במהלך טיסה באמצעות חומר נפץ שהוסלק בנעליו, אמר לו: "הכלכלה האמריקאית היא כמו שרשרת. אם אתה שובר חוליה אחת, הכלכלה כולה תתפרק. לכן אחרי ההתקפות [של ה־11 בספטמבר] המבצע הזה [של באדאת] יהרוס את תעשיית התעופה ואחרי זה כל הכלכלה תיפול" (McVeigh, 2014).

ההשלכות הכלכליות הישירות ובעיקר העקיפות של פיגועי ה־11 בספטמבר על מדינות המערב ובראשן ארצות הברית, ובכלל זה הוצאות אבטחה, שיגור כוחות צבא לאפגניסטן ולעיראק ומימון הימצאותם שם, מוערכות בטריליוני דולרים בכל שנה. לא פחות מכך, הפיגועים הללו השפיעו על אורח החיים במערב. גורמים כלכליים מעריכים שההשלכות הכלכליות של הגברת צעדי האבטחה והלחימה בשתי זירות תרמו למיתון הכלכלי שפקד את העולם בשנת 2008.⁹ יתרה מזו, נכון לאוגוסט 2021, מכון ווטסון לענייני ציבור ויחסים בינלאומיים באוניברסיטת בראון מצא כי ארצות הברית הוציאה 2.3 טריליון דולר במאמצי המלחמה באפגניסטן (Watson Institute, 2021). התעשיות המרכזיות המניעות את כלכלת המערב, כגון תעשיות הנפט, התיירות, התחבורה הציבורית והתעופה סומנו והותקפו, ומאמץ

9 אחד ההסברים לפרוץ המיתון הכלכלי החריף הפוקד את העולם המערבי ובראשו ארצות הברית מאז שנת 2008 הוא זה הגורס כי פיגועי ה־11 בספטמבר גררו הגברה של אמצעי האבטחה בשדות תעופה לרמה חסרת תקדים, וזו הקשתה מאוד על יעילות תנועת הנוסעים ברחבי ארצות הברית. לפיכך העדיפו קונצרנים וחברות גדולות רבות אחרות להשתמש במטוסים פרטיים שנקנו על חשבון השימוש בטיסות של חברות התעופה. הירידה החדה במספר הנוסעים, ובעיקר בנוסעי המחלקות היקרות, הובילה חברות תעופה רבות בינוניות וקטנות, בעיקר בארצות הברית, לפשיטת רגל ולפיטורי עשרות אלפי עובדים וספקים. מהלך זה הגביל את יכולתם של המפוטרים לעמוד בהתחייבויות המשכנתה שלהם, מה שהוליד את משבר המשכנתאות הגדול, שממנו המשק האמריקאי מנסה עדיין להתאושש.

מיוחד הושקע בניסיונות לחסום מְצָרֵי תעבורה ימית מרכזיים באמצעות פיגועים, דוגמת הפיגועים בִּמְצָרֵי גיברלטר באביב 2002, בִּמְצָרֵי באב אל־מנדב באביב 2003 ובִּמְצָרֵי הורמוז באוגוסט 2010. תוכננו גם פיגועים, שרובם לא יצאו אל הפועל, ביעדים פיננסיים בינלאומיים ובהם בנקים גדולים, בנייני בורסה ברחבי העולם והמתחם הפיננסי בוול סטריט. נוסף על הפגיעה הכלכלית הישירה ראו הארגון ושותפיו מטרה בפני עצמה גם בפגיעות כלכליות עקיפות הנגזרות מפעילותם. כך למשל קבע ארגון אל־קאעדה בחצי האי ערב כי אחת המטרות של 'מבצע דימום' (Operation Hemorrhage) – התקיפות שביצע נגד מטוסי מטען אמריקאיים באוקטובר 2010 ושנקראו גם 'מבצע 4,200' (על שם הסכום בדולרים שעלתה הפעולה) – הייתה לגרום לאמריקאים להשקיע עשרות מיליוני דולרים בפיתוח מערכות אבטחה חדשות וביישומן בשטח, במענה לאיום החדש. העובדה כי מדובר באסטרטגיית פעולה הובאה במאמר במגזין אינספיייר (Inspire). זהו מגזין תעמולה מקוון בשפה האנגלית המיועד לקהל מערבי מטעם ארגון אל־קאעדה, שהופק והופץ בשלוחת הארגון בחצי האי ערב. בגיליון מספר 3 שהתפרסם בנובמבר 2010 נאמר בין השאר:

מאז פיגועי ה־11 בספטמבר השקיע המערב אמצעים רבים בשדרוג האבטחה במטוסי נוסעים. פיגועי ה־11 בספטמבר, ובעקבותיהם ניסיונות הפיגוע במטוסים על ידי ריצ'רד ריד ופארוק מוטאלב וניסיון הפיגוע בנמל התעופה הית'רו הכריחו את מדינות המערב להשקיע מיליארדי דולרים בשדרוג מערכות האבטחה במטוסי נוסעים [...] ומה לגבי טיסות מטען? תעשיית טיסות המטען העולמית היא תעשייה אדירה המוערכת במיליארדי דולרים [...] ומכיוון שתעשייה זו הכרחית... הכרחנו [בפיגועים אלה] את המערב לבצע שינויי אבטחה משמעותיים כדי להתמודד עם האיום החדש שאנו מציבים, ואלה יכבידו מאוד על הכלכלה שלהם המקרטעת גם ככה [...] כך יצרנו שתי אפשרויות בעבור המערב: או שהמערב ישקיע מיליארדי דולרים בבדיקה ביטחונית של כל חבילה וחבילה או שלא ישנה דבר ואנחנו ננצל זאת על מנת לתקוף שוב (Stiglitz, 2011; Stiglitz & Bilmes, 2010).

בן לאדן ציפה שהמכה הכלכלית והמורלית אחרי מתקפת ה־11 בספטמבר תגרום לציבור האמריקאי להתקומם נגד הממשל, אך בחלוף שנים אחדות הבין שנכשל בהשגת מטרה זו. על כן הורה בשנת 2010 למפקד יחידת פיגועי החוץ של הארגון לארגן תקיפה של שבע מכליות נפט אמריקאיות במקביל, והאמין כי הצלחתה תוביל לנזק חמור מאוד לכלכלת ארצות הברית ולמחאה ציבורית המונית נגד הממשל האמריקאי (Lahoud, 2022, pp. 134-141).

ולבסוף, נוסף על השקעותיו בתחום המתקפה הקונונציונלית והג'האד הכלכלי השקיע הארגון מאמצים רבים בניסיון להשיג או ליצור יכולות בלתי קונונציונליות. מאמצים אלה לא נשאו פרי ולא באו לידי מימוש באף אחת מההתקפות. כך, נוסף על ניסיונות חובבניים שלא צלחו, לייצר אמצעי נשק בלתי קונונציונלי במסגרת שלוחת הארגון בעיראק ומנהיגו אבו מוסעב אל־זרקאווי, הפעיל אל־קאעדה פרויקט ייחודי וסודי לייצור נבגי אנתרקס. אחד הרעיונות שנבחנו לשימוש בנבגי האנתרקס היה פיזורם בשדות חיטה נרחבים בארצות הברית באמצעות מטוסי ריסוס שכורים, ומוחמד עטא, ראש תא הטייסים בפיגועי ה־11 בספטמבר, הונחה לבדוק את היתכנותו המבצעית של רעיון זה. פרויקט זה התנהל בפיקוחם הישיר של איימן אל־זואהירי וח'אלד שיח' מחמד אחריו, והוכפף לניהולו המקצועי של המיקרובילוג המלזי יזיד סופאת מארגון ג'מעה אסלאמיה. בפרויקט זה הצליח הארגון לייצר נבגי אנתרקס במעבדות ייעודיות שהוקמו בקנדהאר ואחר כך בקראצ'י, ובעת שהמעבדות נתפסו בידי כוחות הקואליציה בשנת 2002 כבר היו הנבגים בשלב שכפול. דיווחים אחרים משנת 2004, שמהימנותם אינה ברורה ועיקרם ממידע שהודלף במסמכי ויקיליקס מתוך חקירתם של אבו אל־פרג' אל־ליבי ושל "שריף", ראש הוועדה הצבאית של אל־קאעדה ומפקד גזרה ביחידת הפנים של הארגון דאז, בהתאמה, הצביעו על כך שאל־קאעדה קיבל מתקן גרעיני בגודל בינוני מאנשי פרויקט הגרעין של פקיסטן, בראשותו של אבי הפצצה הפקיסטנית עבד אל־קדיר ח'אן. על פי מידע זה נועד המתקן לשמש את הארגון לפיגוע נקמה בארצות הברית במקרה של פגיעה בראש הארגון אוסאמה בן לאדן. על פי מידע זה עסקו פעילי הארגון בהעברת המתקן לארצות הברית, ובשנת 2008 הגדירו גורמי מודיעין אמריקאיים את המידע כ"פער מודיעיני" (Getman, 2002; Department of Defense, 2008).

גם בפיתוח יכולת סייבר הושקעו מאמצים: ח'אלד שיח' מחמד הנחה פעיל של הארגון בארצות הברית לבחון אפשרויות פריצה למערכות המחשב של בנקים מובילים בארצות הברית ולפגוע בחשבונות בנק פרטיים ועסקיים. בשנת 2002 התגלתה נוכחות סייבר של אל־קאעדה במערכות הפיקוח, השליטה ואיסוף הנתונים בתשתית המנהלות בארצות הברית, בעיקר תברואה וחשמל. בה בעת נודע על התעניינות פעילים של אל־קאעדה בממד הקיברנטי של מערכת סכרים גדולה בארצות הברית. חרף ניסיונות אלו נראה כי מאמציו של אל־קאעדה לשים את ידיו על נשק בלתי קונונציונלי או לייצרו בעצמו לא צלחו. בשלב זה נדמה היה כי האיום שהארגון יצליח לייצר או אף לרכוש נשק בלתי קונונציונלי בעל פוטנציאל להרג המוני, בין גרעיני ובין סוגים קטלניים של נשק ביולוגי, אינו קרוב להגשמה.

גם בנושא הסייבר לא התגלו עד כה ממצאים המעידים על הצלחה של תוכנית כזאת או אחרת (Department of Defense, 2006).

שיתופי פעולה עם ארגוני ג'האד מקומיים

מעבר לניהול הפעילות של תאי אל־קאעדה ברחבי העולם, הכפופים ישירות ליחידת פיגועי החוץ של אל־קאעדה, עשה ח'אלד שיח' מחמד שימוש מבצעי בקשרים ישנים שטווה לאורך השנים עם שורה של ארגוני ג'האד מקומיים. הללו דבקו בכיוון האידיאולוגי החדש של אל־קאעדה, והפנו בעקבות פיגועי ה־11 בספטמבר חלק ממאמצייהם המבצעיים מן "הג'האד הפנימי" במדינות האם שלהם ואזורי פעילותם המסורתיות אל "הג'האד העולמי" נגד המערב וארצות הברית בראשו. בפועל הרחיבו אותם ארגונים את מדיניות הפיגועים שלהם גם ליעדים מערביים, בעיקר בגזרת פעילותם, ומקצתם אף יצאו אל מחוץ לגבולותיהם, בעיקר בגלל מערכת היחסים האישיים ארוכת השנים שטופחה מאז מלחמת אפגניסטן עם הסובייטים, בין מנהיגים באל־קאעדה למנהיגי אותם ארגונים מקומיים.¹⁰

במסגרת זו היו היחסים האישיים של ח'אלד שיח' מחמד עם ראשי אותם ארגונים הגורם הדומיננטי שעמד מאחורי אימוץ אידיאולוגיית "הג'האד העולמי" של אל־קאעדה על ידי אותם ארגונים. לארגונים המקומיים שהביא ח'אלד שיח' מחמד עם הצטרפותו לאל־קאעדה בתור "נדוניה" היה חלק חשוב ודומיננטי במערכת הטרור שאחרי פיגועי ה־11 בספטמבר, הן כסייענים והן כיוזמי טרור. הקשר בין ח'אלד שיח' מחמד לבין אותם פעילים שהפכו למנהיגי אותם ארגונים החל במחנה צדא באפגניסטן. אותו מחזור של מתאמנים במחנה כלל את רד'וואן עסאם א־דין (חמבאלי), שהפך בראשית המילניום החדש לראש הזרוע הצבאית בארגון ג'מאעה אסלאמיה (JI) בדרום־מזרח אסיה; חאפז סעיד שהקים בשנת 1993 את ארגון לשכר א־טובה (LET); ועבד אל־ראזק ג'נג'לאני שהקים בשנת 1991 את הארגון הפיליפיני אבו סיאף (ASG) (Gunaratna & Oreg, 2015, p. 245). אין תמה אפוא כי ברגע שהצטרף ח'אלד שיח' מחמד לאל־קאעדה, מונה לראש יחידת פיגועי החוץ של

10 מעבר לקשריו של ח'אלד שיח' מחמד בלט בהקשר זה גם בכיר אל־קאעדה אבו לית' אל־ליבי, אשר קשריו עם ראשי הארגון האוזבקי IMU הביאו בסופו של דבר לפיצול בארגון ולהקמת ארגון IJU, איחוד הג'האד האסלאמי (IJU – Islamic Jihad Union), שאימץ את מדיניות הפיגועים הבינלאומית של אל־קאעדה וביצע בקיץ 2004 פיגועים סימולטניים באמצעות שלושה מחבלים מתאבדים, שכוונו לשגרירויות ישראל, ארצות הברית ובריטניה בטשקנט (Gunaratna & Oreg, 2015, pp. 290-291).

הארגון והפך למיישם העיקרי של הדוקטרינה הבינלאומית החדשה של בן לאדן, היו ארגונים אלו הראשונים שהצטרפו לפעילות מבצעית בזירה הבינלאומית.¹¹

דוגמה לשיתוף פעולה מבצעי שנרקם בין אל-קאעדה לארגונים מקומיים הייתה בסינגפור עם ארגון הג'מעה אסלאמיה בדרום-מזרח אסיה, ובסמיכות מיידית להוצאתם לפועל של פיגועי ה-11 בספטמבר בארצות הברית. התכנון המבצעי של הפיגוע בסינגפור נועד לפגוע בזמנית ביעדים אסטרטגיים במדינה, על מנת לערער את יציבותה ולהחליש את מעמדה האזורי כמדינה בעלת מאפיינים אוריינטליים בליבו של אזור מוסלמי.¹²

ח'אלד שיח' מחמד גייס את מחמד מנצור ג'בארה, יליד כווית שהיגר בצעירותו עם הוריו לעיר הקנדית סינט קטרין, המרוחקת רבע שעה נסיעה ממפלי הניאגרה. ג'בארה לא הצליח להשתלב בחברה הקנדית, ולאחר תהליך הקצנה הדרגתי שעבר הגיע בתחילת קיץ 2001 למחנה אימונים של אל-קאעדה באפגניסטן. ג'בארה הצטיין במיוחד באימונים שעבר, ובשל הדרכון הקנדי שהחזיק נבחר להימנות עם יחידת העילית של הארגון, יחידת המבצעים המיוחדים האחראית לביצוע פיגועים ברחבי העולם, ונשלח למטה היחידה בקראצ', לידיו האמונות של ח'אלד שיח' מחמד. המשימה שהטיל ח'אלד שיח' מחמד על ג'בארה הייתה לפקח על ההכנות לביצוע פיגוע משולב של הארגון במדינת האי סינגפור, בשיתוף עם חברי תא סינגפור של ארגון הג'האד האזורי ג'מעה אסלאמיה.¹³ ח'אלד שיח' מחמד הטיל על ג'בארה לבחור מטרות לפיגוע ולפקח על איסוף המודיעין, כולל צילומי וידאו של המטרות שנבחרו לשם ביצוע התקיפה. את פיגועי ההתאבדות אמורים היו לבצע מחבלים מתאבדים של אל-קאעדה שתוכנן כי יגיעו לסינגפור לאחר השלמת ההכנות. ג'בארה הגיע לסינגפור למחרת ה-11 בספטמבר 2001 והחל לנהל את מבצע איסוף המודיעין. שבע מטרות חדשות ברחבי האי נבחרו כיעדי הפיגוע המתוכנן, וחברי התא המקומי אספו

11 המונח טרור בינלאומי מתייחס לביצוע פיגוע שבו מעורבים לפחות שני גורמים מעבר לגורם המבצע. לדוגמה, בעוד שפיגוע שמבצע ארגון אבו סיאף נגד יעד פיליפיני בפיליפינים ייחשב פיגוע טרור, פיגוע שמבצע ארגון אבו סיאף נגד יעד אמריקאי בפיליפינים או פיגוע שמבצע ארגון אבו סיאף ביעד פיליפיני באוסטרליה ייחשבו פיגוע טרור בינלאומי.

12 בין השאר תוכנן לתקוף את שגרירויות ישראל, ארצות הברית, אוסטרליה ובריטניה, לצד יעדים כלכליים מרכזיים באי.

13 חברי התא הסינגפורי של הג'מעה אסלאמיה הם בני המיעוט המוסלמי של סינגפור. בסינגפור מיעוט מוסלמי המונה 18 אחוזים מאזרחי האי, אשר מוצאם בעיקר מלזי. הם נהנים מחופש ומשוויון מלא, ובכל זאת מיעוט זניח מהם בחר לחבור לארגון הג'האד העולמי של הג'מעה אסלאמיה בדרום-מזרח אסיה, השואף להפוך את האזור לח'ליפות אסלאמית הנשלטת על ידי השריעה.

מידע ואף צילמו את היעדים הפוטנציאליים. מטרות הפיגוע שנבחרו כללו את שגרירויות ארצות הברית, בריטניה, אוסטרליה וישראל, לצד מטרות תשתית ומסחר מרכזיות באי. כעבור שלושה חודשים גילו הכוחות האמריקאיים, שפלוש לאפגניסטן ב־7 באוקטובר 2001 בתגובה לפיגועי ה־11 בספטמבר, קלטת וידאו שתיעדה איסוף מודיעין לקראת מבצע. גורמי המודיעין האמריקאיים זיהו על פי התמונות בקלטת שאיסוף המודיעין התבצע בתחנת רכבת בסינגפור, והעבירו את הקלטת לרשויות המוסמכות שם. למרות שאיסוף המודיעין שתועד בקלטת בוצע מספר שנים קודם לכן, פתח משרד ביטחון הפנים הסינגפורי ה־ISD (Internal Security department) בחקירה נרחבת וזיהה כי התא הסינגפורי של ארגון ג'מאעה אסלאמיה מבצע פעילות עכשווית של איסוף מודיעין לגבי יעדים דיפלומטיים, תשתיתיים וכלכליים באי. בדצמבר 2001 ביצע משרד ביטחון הפנים הסינגפורי מעצרים נרחבים שבמהלכם נעצרו כל 18 חברי התא, והפיגוע המתוכנן סוכל. מחמד מנצור ג'בארה, המפקח מטעם אל־קאעדה, הצליח להימלט ברגע האחרון ממעצר בסינגפור ולחזור דרך תאילנד לקראצ'י (Singapore ministry of home affairs, 2003).

במקביל לתכנון הפיגוע בסינגפור תכנן הארגון שתי פעולות נוספות, בהסתמכו בעיקר על פעילים של ג'מאעה אסלאמיה מדרום־מזרח אסיה, אשר אילו יצאו אל הפועל היה בהן סיכון ניכר לשינוי פני המערכה כולה. נוסף על הניסיונות לייצר נבגי אנתרקס שהוזכרו לעיל תכנן ח'אלד שיח' מחמד גם פיגוע במאפיינים זהים לפיגועי ה־11 בספטמבר במזרח הרחוק. לשם כך הוא העביר כסף לפעילים של ג'מאעה אסלאמיה ושלח אותם ללמוד טיס בבתי ספר לטיסה באוסטרליה ובניו זילנד. בסופו של דבר נתפסו חברי ההתארגנות בסרי לנקה, וכוונות הפיגוע סוכלו. במסגרת הכנותיהם של חברי התא לפיגוע המתוכנן הועברה לרשותם נעל נפץ שייצר הארגון, אשר התכוונו להשתמש בה להבקעת דרך לתא הטייס בזמן ביצוע הפיגוע (Gunaratna & Oreg, 2015, p. 145).

מעבר לאלו ביצע ארגון ג'מאעה אסלאמיה של דרום־מזרח אסיה פיגועי טרור בינלאומי נוספים, שהבולטים שבהם היו:

- פיגוע התאבדות משולש באי הנופש באלי, הראשון שבוצע באינדונזיה, נגד מועדוני לילה ומקומות בילוי באוקטובר 2002. 202 בני אדם נהרגו במתקפה, רובם המוחלט תיירים מאוסטרליה.
- פיגוע התאבדות במלון מריוט בג'קרטה בירת אינדונזיה באוקטובר 2003, שבו נהרגו שמונה אזרחים, בהם אנשי עסקים מארצות הברית ומאירופה אשר שהו במלון.

- פיגוע התאבדות נגד שגרירות אוסטרליה בג'קרטה בספטמבר 2004.
- גם ארגון הטרור הפיליפיני אבו סיאף סייע בשנת 2004 להתארגנות אל-קאעדה בתכנון פיגועים באמצעות משאיות תופת נהוגות בידי מחבלים מתאבדים נגד שגרירויות ארצות הברית וישראל במנילה, שלא יצאו אל הפועל.

קלטת המתאבדים בנעלי הנפץ

בעקבות הצלחת פיגועי ה-11 בספטמבר הגה ח'אלד שיח' מחמד רעיון מבצעי נוסף – לפוצץ מטוסים באוויר ולגרום להרג רב ולפעולות ראוות, כדי להטיל אימה על הציבור במערב ולהוביל לשיתוק התעבורה האווירית ולפגיעה כלכלית קשה. במסגרת זו הכשיר ח'אלד שיח' מחמד חמישה מתאבדים שאמורים היו לעלות על מטוסי נוסעים אזרחיים כאשר חומר נפץ מוטמן בנעליהם, במטרה לפוצצם במהלך טיסותיהם. ח'אלד שיח' מחמד סבר כי חשוב מאוד להמשיך בתנופה את הישגי המתקפה בארצות הברית, באמצעות גרימת אסונות אוויריים נוספים.

בבוקר ה-12 בנובמבר 2001 התרסק המטוס בטיסה 587 של חברת אמריקן איירליינס לתוך שכונת המגורים רוקאווי בולבארד ברובע קווינס שבניו יורק, 106 שניות לאחר ההמראה משדה התעופה קנדי. כל 260 הנוסעים ואנשי הצוות נהרגו, נוסף על חמישה מתושבי השכונה שבה התרסק המטוס. לאורך שנים טוענים גורמי התעופה האמריקאיים כי המטוס התרסק בשל טעות אנוש של טייס המשנה. מחקירתה הרשמית של רשות התעופה הפדרלית האמריקאית עולה כי המטוס נכנס לתוך מערבולות אוויר שנגרמו על ידי מטוס אחר שהמריא משדה התעופה קנדי כשתי דקות קודם, ותגובת יתר של טייס המשנה כריס מולן למערבולות האוויר הללו, אשר לחץ באגרסיביות קיצונית על דוושות ההיגוי, הובילה בסופו של דבר להתפרקות הפין שמחבר את זנב המטוס לגוף המטוס, וכתוצאה מכך להיפרדות הזנב ולצלילה מהירה והתרסקות של המטוס. עם זאת, מידע מגוון שנאסף לאורך השנים ואשר יפורט להלן מעורר שאלות וספקות לגבי הקביעה האמריקאית, ומעלה את האפשרות כי התרסקות טיסת אמריקן איירליינס 587 בשמי ניו יורק 106 שניות לאחר המראתה הייתה בעצם תוצאת פיגוע טרור של ארגון אל-קאעדה.

חמישה ימים לאחר מכן ובמרחק של חצי עולם נברו סוכני ה-CIA וה-FBI בערימת הבטון של מה שנותר מביתו של מחמד עאטף המצרי, ראש הוועדה הצבאית ("שר הביטחון") בארגון אל-קאעדה, בקאבול בירת אפגניסטן. בין ההריסות קיוו הסוכנים האמריקאים למצוא עדויות וקצות חוט לתכנוני פיגועים עתידיים של הארגון. בין הממצאים שחולצו מתוך

הריסות ביתו של עאטף הייתה גם קלטת וידאו שבה נראים חמישה פעילים של הארגון – אזרחי ותושבי מדינות מערביות – נשבעים אמונים לאל־קאעדה ומקריאים צוואה לפני צאתם לביצוע פיגועי התאבדות: ריצ'רד ריד וסאג'ד באדאת הבריטים, פארוק בארוסה ועבד אל־ראוף ג'די הקנדים ורמזי בין א־שיבה, האזרח התימני שהתגורר מאז אמצע שנות ה־90 בגרמניה ונמנה עם חברי 'תא המבורג'. כל החמישה התנדבו למשימת ביצוע פיגועי התאבדות באמצעות חומר נפץ שיוטמן בנעליהם במטוסי נוסעים אמריקאיים ברחבי העולם. "הפיגועים האלו", אמר אוסאמה בן לאדן בתדריך האחרון שנתן לסאג'ד באדאת לפני צאתו, "נוסף על ההצלחה בפיגועי ה־11 בספטמבר, יהרסו סופית את תעשיית התעופה האמריקאית ויובילו למיתון עמוק ולמשבר כלכלי ארוך שנים, אשר בסופו של דבר יובילו לקריסת הכלכלה האמריקאית" (Deposition in U.S. v. Adis Medunjanin, 2012, p. 36). במהלך נובמבר 2001 יצאו ריד ובאדאת למשימותיהם. ריד יצא לפריז, שם קיבל סיוע מתשתית מקומית של הארגון הפקיסטני לשכר א־טויבה, וב־22 בדצמבר 2001 עלה על טיסת אמריקן איירליינס 63 מפריז למיאמי. במהלך הטיסה ניסה ריד להצית את סוליות נעליו, ובכך להביא לפיצוץ המטוס. מאחר שנעליו של ריד היו ספוגות במים עקב הגשם שירד בפריז בטרם הגיעו לשדה התעופה, הוא נכשל בניסיונותיו להצית אותן וליזום את הפיצוץ שלו ייחל. דיילת אמיצה ומספר נוסעים נחושים הסתערו על ריד וריתקו אותו לרצפת המטוס עד לנחיתה הלא־מתוכננת בבוסטון, שם נעצר על ידי אנשי ה־FBI.

סאג'ד באדאת יצא משדה התעופה במנצ'סטר לאמסטרדם וקנה כרטיס לטיסת המשך לארצות הברית. באמסטרדם קיבל באדאת רגליים קרות ופרש מביצוע משימתו. באדאת שב לביתו בעיר גלוסטר שבבריטניה והמשיך בחייו הרגילים. הוא פיצל את המטען בכך שניתק את הנפץ היוזם מנעל הנפץ שלו והחביא את המרכיבים בשני מקומות שונים בבית הוריו. עוד לפני ששב לבריטניה מסר באדאת נעל נפץ נוספת שהייתה ברשותו לחבורה של אזרחים מלזים, שהיו אמורים לבצע פיגוע גל שני בנוסח מתקפת ה־11 בספטמבר, על מנת שתשמש אותם לפריצת דלת תא הטייס.¹⁴ יותר משנה חלפה בטרם הצליחה משטרת בריטניה, בעקבות מידע מודיעיני, לעצור את באדאת ולמצוא את מרכיבי נעל הנפץ בבית הוריו.

14 מדובר בהתארגנות נוספת שניהל ח'אלד שיח' מחמד, של פעילי ג'מאעה אסלאמייה ממלזיה בראשות מירסאן בן ארשד, שלפי התוכנית היו אמורים לחקות את פיגועי ה־11 בספטמבר בדרום־מזרח אסיה. כוונות הפיגוע הללו סוכלו בשלבים הראשונים, וארבעת הפעילים המעורבים נעצרו. לא ברור מה עלה בגורלה של הנעל הנוספת שמסר להם באדאת.

באוגוסט 2004 פרסם העיתונאי הקנדי סטיוארט בל כתבה שהתבססה על גרסת חקירה מסווגת, שמקורה בשירותי הביטחון הקנדיים (Trombetta, 2004). המאמר של בל התייחס לחקירתו של מחמד מנצור ג'בארה, הפעיל קנדי שפיקח על ההכנות של אל-קאעדה לפיגוע בסינגפור, ועם חשיפת הפעילות והתא נמלט לתאילנד ומשם בחזרה לקראצ'י. אחרי מספר שבועות בקראצ'י נשלח ג'בארה על ידי ח'אלד שיח' מחמד לאיחוד האמירויות הערביות, על מנת לסייע בהעברת פעילים של היחידה לפיוגעי החוץ לתימן. ג'בארה התגורר בדירת מסתור של היחידה באיחוד האמירויות ושם גם נעצר בקיץ 2002. הוא פירט בחקירתו את כל סיפורה של ההתארגנות בסינגפור. גורמי מודיעין מערביים שבחנו את גרסת החקירה של הקנדים בזמן אמת סיפרו שהופתעו מרמת הפירוט והדיוק בגרסתו של ג'בארה, כפי שנמסרה לקנדים. כלל המידע שעלה בגרסת החקירה הקנדית, כולל פרטים מוכמנים רבים, אומת והוצלב בדיווחים שהגיעו מסינגפור, סיכמו אותם הגורמים. נוסף על הפעילות בסינגפור סיפר ג'בארה בחקירתו שבמהלך שהייתו באיחוד האמירויות הגיע לדירה אחד מאנשי היחידה העונה לשם עבד אל-רחמן לצורך סיוע בפעילות מבצעית אחרת של הארגון, ושהה בה מספר שבועות. ג'בארה הוסיף כי במהלך שהייתו בדירה סיפר לו האורח שפעיל הארגון עבד אל-ראוף ג'די המכונה גם אבו פארוק א-תוניסי, גם הוא אזרח קנדי, אחראי לפיצוץ המטוס מעל קווינס, בשעה שהיה על סיפון פופץ מטען חבלה שהוטמן בנעליו. עבד אל-רחמן, המקור למידע של ג'בארה, זוהה כעבדאללה רבאני עבד אל-רחמן, אחד משני אחים סעודים שפעלו ישירות תחת ח'אלד שיח' מחמד בקראצ'י והיו אחראים לקנייה, לתחזוקה, להפעלה ולניהול דירות המסתור של יחידת פיוגעי החוץ של אל-קאעדה בעיר, שבהן שוכנו כלל מגויסי היחידה בטרם יצאו למשימותיהם ברחבי העולם.

בעקבות מציאת הקלטת בהריסות ביתו של עאטף בקאבול הוכנסו מי שצולמו בה לרשימת המבוקשים של ה-FBI. ריד, באדאט ובין א-שיבה הוצאו מהרשימה בעקבות מעצרים. עבד אל-ראוף ג'די מופיע ברשימת המבוקשים עד היום. פרט להופעה שנתית זו ברשימת ה-FBI לא התקבל שום פרט מידע חדש (עברו כבר יותר מ-20 שנה) לגבי פעילותו או מקום הימצאו של ג'די, והוא נעלם כאילו בלעה אותו האדמה.

חברת אמריקן איירליינס נהנית מזה עשרות שנים ממוניטין מכובד ביותר בכל הקשור לבטיחות הטיסה שלה. למעט תקופה קצרה של שלושה חודשים בסתיו של שנת 2001, לא נרשם אף אירוע בטיחותי משמעותי באף אחת ממיליוני הטיסות שביצעה החברה ביובל האחרון. בין ה-11 בספטמבר וה-22 בדצמבר 2001 איבדה החברה שניים ממטוסיה בפיוגעי

ה־1 בספטמבר, וטיסה שלישית, שאותה ניסה לרסק ריצ'רד ריד, כמעט נפגעה.¹⁵ טיסה נוספת של החברה בתקופה זו, טיסת אמריקן איירליינס 587, התרסקה ב־12 בנובמבר 2001 שתי דקות לאחר המראתה.

כלל המידע שהצטבר לאורך השנים על חבורת המתאבדים עם נעלי הנפץ שהכשיר אל־קאעדה, ובעיקר פרשת המתאבד הנעלם, מציב לכל הפחות סימן שאלה לגבי הקביעה החד־משמעית של רשות התעופה הפדרלית האמריקאית, שהתרסקות המטוס בקווינס היא תוצאה של טעות אנוש של טייס המשנה. לאור הממצאים המודיעיניים הללו שפורסמו בגלוי יש להעמיק חקר במידע כדי לפתור את תעלומת המתאבד הנעלם. תכלול המידע שהצטבר לאורך השנים מניח לפתחם של גורמי חקירה מוסמכים את הצורך לבחון אפשרות שמא התרסקות טיסת אמריקן איירליינס 587 בבוקר ה־12 בנובמבר 2001 הייתה תוצאה של פיגוע טרור שביצע אל־קאעדה באמצעות מחבל מתאבד, עבד אל־ראוף ג'די, שגרם לפיצוץ המטוס באמצעות חומר נפץ שהוסלק בנעליו. למעשה, ייתכן שג'די הוא היחיד מבין החמישה שנצפו בקלטת הווידאו שנחשפה בהריסות ביתו של מחמד עאטף שהצליח בסופו של דבר להוציא אל הפועל את משימתו.

הפיגוע במומבסה – 28 בנובמבר 2002

פיגוע ראוה נוסף אשר נהגה, הוכן ויצא אל הפועל בעת שח'אלד שיח' מחמד עמד בראש יחידת המבצעים המיוחדים של אל־קאעדה היה הפיגוע במומבסה, קניה, שכוון נגד תיירים ישראלים. ב־28 בנובמבר 2002 ביצעה חוליה של ארגון אל־קאעדה ירי של שני טילי קרקע אוויר לעבר מטוס ארקיע שהמריא משדה התעופה הבינלאומי של מומבסה בדרכו לישראל, כשעל סיפונו קרוב ל־300 נוסעים ואנשי צוות. הטיילים החטיאו את מטרם. במקביל פוצצו שני מחבלים מתאבדים של הארגון מכונית תופת בכניסה למלון פרדייז הסמוך, במהלך רישום וקבלת חדרים של קבוצה גדולה של תיירים ישראלים. 15 אזרחים נהרגו, בהם שלושה ישראלים, ועשרות נוספים נפצעו. אין ספק שמבחינת פוטנציאל ההרג היה הפיגוע במומבסה הגדול ביותר שביצעו גורמי הג'האד העולמי נגד ישראל, שעה ששילוב של חוסר מקצועיות של חוליית ירי הטיילים עם הרבה מזל מנעו פיגוע עם יותר מ־300 ישראלים הרוגים.

15 ייתכן שהייתה מזימה להפלת מטוס נוסף של החברה, זו של סאג'ד באדאת, אשר לא יצאה בסופו של דבר אל הפועל. בחקירתו מסר באדאת כי המשימה שקיבל הייתה להפיל מטוס של אמריקן איירליינס, אך לא ברור אם הכוונה הייתה למטוס של חברת תעופה אמריקאית בכלל או של אמריקן איירליינס בפרט.

ההכנות לפיגוע במומבסה החלו עוד לפני פיגועי ה-11 בספטמבר והופקדו בידי תא אל-קאעדה בקרן אפריקה ומפקדו המבצעי הארון פאזול. פאזול, שהצליח להימלט לאפגניסטן עם יתר חברי התא שהיה אחראי לפיגוע נגד שגרירויות ארצות הברית בקניה וטנזניה באוגוסט 1998, עבד תחת ח'אלד שיח' מחמד ביחידת המבצעים המיוחדים בתחום זיוף התיעוד, והיה אחראי בין השאר לאספקת תיעוד מזויף לבכירי הארגון ולפעילים המבצעיים של היחידה, בהם המחבלים שהשתתפו בפיגועי ה-11 בספטמבר. למרות היותו מבוקש על חלקו המרכזי בפיגועי 1998 נשלח פאזול באפריל 2001 בחזרה לקרן אפריקה. מבסו בסומליה ותחת פיקודו של ראש השלוחה אבו טלחה א-סודאני חידש פאזול את פעילות התא, ונעזר בעיקר בפעילים חדשים שגויסו לארגון לאחר הפיגועים בשגרירויות. לאחר תקופה ארוכה של הכנות, שכללו את הברחת אמצעי הלחימה וטילי SA7 בדרך הים ממוגדישו למומבסה, הצליחו חברי התא להוציא לפועל את הפיגוע. לאחר הפיגוע הצליחו הפעילים המבצעיים שביצעו אותו בראשות פאזול להימלט לסומליה השכנה, שם חברו לארגון הג'האד החדש שבאב אל מוג'אהדין א-סומלי שהוקם ב-2005, עד שמצאו את מותם עקב פעולות סיכול אמריקאיות בשנים 2009–2010. פאזול עצמו נהרג בשנת 2011 במהלך קרב בין כנופיות סומליות יריבות בפרברי מוגדישו.

בתאריך 1 במארס 2003 עצרו שירותי המודיעין האמריקאיים והפקיסטניים את ח'אלד שיח' מחמד בעיר הפקיסטנית רוואלפינדי. יודגש כי מעצרו של מחולל הטרור הראשי של אל-קאעדה מנע את מימושם של פיגועים שהגה ואשר "היו בקנה" טרם מעצרו, וחלקם הוצאו לפועל לאחר מכן. דוגמה המביאה זאת לידי ביטוי היא הוצאתם לפועל של שני הפיגועים הקטלניים שבוצעו בטורקיה בנובמבר 2003 נגד יעדים יהודיים ובריטיים. בשנים הראשונות לאחר מכן נמשכה פעילות יחידת המבצעים המיוחדים תחת מחליפיו השונים של ח'אלד שיח' מחמד, אך פעילות זו דעכה בהדרגה עד שנעלמה לגמרי מהנוף המבצעי של פיגועי הג'האד העולמי, החל משנת 2010 (שוויצר ואורג, 2014, עמ' 71). בסוף מארס 2003 קיבל מאבק הג'האד תפנית חדשה ומוקד המאבק עבר לזירה אחרת לגמרי – לעיראק. הדמות הבולטת בתקופה סוערת זו הייתה אחמד נצ'אל אל-חליפה, המוכר יותר בשם אבו מוסעב א-זרקאוי.

אבו מוסעב א־זרקאוי וההתעוררות של אל־קאעדה בעיראק

במשך שנה וחצי התבצעה הפעילות הצבאית נגד אל־קאעדה ומארחיו במסגרת המלחמה נגד הטרור באפגניסטן, כאשר כוחות הקואליציה בהובלת ארצות הברית ובעלי בריתם המקומיים הצליחו להשתלט על המדינה באמצעות שותפים מקומיים מברית 'החזית הצפונית' ועל ידי פעילות צבאית באוויר וביבשה. בכירי אל־קאעדה והטאליבאן נאלצו להימלט מאפגניסטן ולחפש מקומות מסתור ומחסה הרחק מסוכנויות הביון, שהמשיכו במרדף העיקש.

במקביל נערכו בממשל בוש למערכה הצבאית הבאה, הפעם בעיראק, במטרה להפיל את שלטונו של הרודן סדאם חוסיין. עבור הנשיא האמריקאי היה מדובר בהשלמת המשימה הבלתי גמורה ממלחמת המפרץ הראשונה ב־1991, שאותה ניהל ג'ורג' בוש האב, ובסגירת חשבון עם הרודן העיראקי שגם ניסה לחסל את בוש האב במהלך ביקור בכווית. את רעיון הפלישה לעיראק דחפו בוגרי מלחמת המפרץ שהיו לצידי של בוש, ובראשם סגן הנשיא דיק צ'ייני ומזכיר המדינה קולין פאוול, והנאו־שמרנים במשרד ההגנה בהובלתו של סגן השר פול וולפוביץ', שראו במשטר סדאם סכנה ליציבות המזרח התיכון. רצונם לפעול נגד עיראק גרם להם להתעלם מההתרעות של גורמי המודיעין לגבי האיום המתגבר מצד אל־קאעדה, אולם מתקפת הטרור של ה־11 בספטמבר וההכרזה על המלחמה בטרור ועל "ציר הרשע" סיפקו להם הזדמנות לקדם את שאיפתם לעצב מחדש את המזרח התיכון עם משטרים דמוקרטיים פרו־אמריקאיים (Draper, 2020; Woodward, 2004).

במטרה לשווק את המלחמה הממשמשת ובאה התייצב פאוול בפני מועצת הביטחון של האו"ם בפברואר 2003, ובמשך 76 דקות פרס בפירוט נרחב, תוך שימוש במצגת, את טיעוני הממשל האמריקאי של ג'ורג' בוש הבן להצדקת המלחמה הממשמשת ובאה נגד משטרו של נשיא עיראק סדאם חוסיין. המדינאי האמריקאי, ששימש ראש המטות המשולבים במלחמת המפרץ הראשונה תריסר שנים קודם לכן, הסביר כיצד הרודן העיראקי המשיך לנהל תוכניות לפיתוח אמצעי לחימה להשמדה המונית, תוך שהוא מסתיר אותן בשיטתיות מפקחי האו"ם שביצעו חיפושים במדינה. כשעה לאחר תחילת הנאום החל פאוול להציג זווית נוספת בכתב האישום נגד סדאם חוסיין, הפעם בשם המלחמה בטרור, כדי להציג את הקשר בין המשטר בבגדאד לבין ארגון אל־קאעדה. הדמות שנבחרה לתיאור הקשר בין שני הצדדים הייתה של פעיל הטרור ממוצא ירדני אבו מוסעב א־זרקאוי, ששמו הוזכר לא פחות מ־21 פעמים במהלך הנאום שבו תיאר פאוול כיצד הטרוריסט הירדני הפעיל

מחנה בצפון־מזרח עיראק שבו מתבצעים ניסויים בייצור כלי נשק כימיים, וייחס לו מעורבות בפיגועים ובמזימות טרור גם בירדן ובאירופה. "עיראק מעניקה כיום מקלט לרשת טרור קטלנית בראשותו של אבו מוסעב א־זרקאוי, שותף ומשתף פעולה של אוסאמה בן לאדן ושל העוזרים שלו באל־קאעדה", הצהיר מזכיר המדינה האמריקאי קולין פאוול, מול הנוכחים בישיבה ומול הצופים ברחבי העולם שעקבו אחרי השידור הישיר מניו יורק (CNN, 2003). הפלישה לעיראק שהחלה חודש וחצי לאחר מכן, ב־20 במארס, הוכיחה כי בסופו של דבר ההצהרות של פאוול ובכירי הממשל על תוכניות הנשק הבלתי קונוונציונלי היו חסרות בסיס. סריקות בשטח לא איתרו ראיות או ממצאים שסתרו את ההערכות כי המשטר אכן התפרק מיכולותיו הכימיות והביולוגיות בעקבות מלחמת המפרץ הראשונה. גם פאוול הודה לימים כי הנאום היה "כישלון מודיעיני אדיר" מצד ארצות הברית.

הטענות של פאוול לקשר הדוק בין סדאם חוסיין לאל־קאעדה היו מנוגדות להערכות של אנשי המודיעין. נאדה בקוס, שעמדה בראש הצוות שעקב אחר א־זרקאוי בסוכנות הביון המרכזית, סיפרה כי המשפט בנאומו של מזכיר המדינה שקשר את א־זרקאוי לאל־קאעדה כלל לא הופיע בטיוטות שגיבשו אנשי הסוכנות עם הבית הלבן, וכי לא רק שא־זרקאוי לא השתייך לרשת הטרור של בן לאדן באותה תקופה, אף שהיו לו קשרים עם אל־קאעדה, גם לא היה כל קשר בין משטר סדאם לבין א־זרקאוי או אל־קאעדה. למרות זאת, בכירי הממשל האמריקאי המשיכו לקדם את התזה על א־זרקאוי כחוט המקשר בין המשטר העיראקי לבין אל־קאעדה בראיונות לתקשורת ובשימועים בפני חברי הקונגרס. "למומחה רעלים בשם א־זרקאוי יש רשת משלו בבגדאד, עיראק, לא בצפון עיראק, שם נטען שלסדאם חוסיין אין שליטה אלא במרכז עיראק, אדם שהם יודעים שהוא שם כי אנחנו אמרנו להם שהוא שם, אדם שמפיץ רעלים ברחבי אירופה", אמרה היועצת לביטחון לאומי קונדוליזה רייס (Cosgrove-Mather, 2003).

הפלישה של ארצות הברית ובעלות בריתה החלה בתקיפה אווירית נרחבת — מבצע 'הלם ומורא' (Shock and Awe) — נגד מטרות של המשטר ושל הצבא העיראקי בבגדאד וברחבי המדינה בלילה של ה־20 במארס. כשלושה שבועות לאחר מכן, ב־9 באפריל, הגיעו כוחות הקואליציה בהובלת ארצות הברית לבגדאד והשלימו את הפלת המשטר העיראקי. סדאם חוסיין נלכד בדצמבר 2003, הועמד לדין והוצא להורג כעבור שלוש שנים (Reuters, 2011). הטיית הכיוון לעבר עיראק גרמה לכך שרבים מאנשי המודיעין שעסקו במרדף אחר צמרת אל־קאעדה באפגניסטן, בפקיסטן ובאזורים נוספים עזבו את תפקידיהם והותירו את מחליפיהם ללא המומחיות שצברו במלחמה בארגון הטרור. בין האישים הבולטים שעזבו

את השירות היו רוברט גרנייה, לשעבר מנהל תחנת ה־CIA באסלאמאבאד והממונה על המרכז ללחימה בטרור בסוכנות הביון המרכזית, ומנהל החטיבה האירופית של ה־CIA, שהיה אחראי על המרדף אחרי אנשי אל־קאעדה ביבשת (Gellman & Linzer, 2006). על אף השגת היעד הנכסף בעיני הממשל האמריקאי, שנעשתה לכאורה בשם המלחמה בטרור, בפועל הפלישה לעיראק סיפקה חבל הצלה עבור טרור הסלפייה־ג'האדייה והזדמנות להתאושש אחרי המכות שספג מאז תחילת המלחמה באפגניסטן. הנוכחות של חיילי המערב על אדמת מדינה מוסלמית נוספת אפשרה לאל־קאעדה להניף מחדש את דגל הג'האד ולקרוא לתומכיו לזרום לעיראק כדי להדוף את הכובשים. במקביל, ההתמקדות האמריקאית בעיראק והפניית המשאבים הצבאיים על חשבון הנוכחות באפגניסטן הקלה על הטאליבאן לארגן מחדש את שורותיהם ולחדש את פעילות הגרילה והטרור נגד הכוחות הזרים והממשל החדש בקאבול.

האדם שסימל יותר מכל את הפיכתה של עיראק לזירה החדשה של טרור הסלפייה־ג'האדייה היה אבו מוסעב א־זרקאוו. הצעיר הירדני, שהחל את דרכו כבריון שכונתי לפני שעבר תהליך של הקצנה דתית, הגיע לאפגניסטן בסוף 1999 אחרי שבנה את מעמדו כאחד הטרוריסטים המסוכנים בירדן, אף על פי שהיה כלוא במשך חמש שנים. למרות טינה הדדית בינו לבין בן לאדן, הוא קיבל הזדמנות להקים מחנה אימונים משלו בחסות אל־קאעדה. אחרי הפלישה האמריקאית לאפגניסטן הגיע א־זרקאוו לעיראק, שם החל לבנות את בסיס כוחו העצמאי במנותק מאל־קאעדה והכין את התשתית לקראת המערכה המתקרבת נגד הכוחות האמריקאיים.

פאוול טען כי הנאום שלו לא הפך את א־זרקאוו לדמות "מפורסמת או ידועה לשמצה", וכי הוא לא הקדיש לו מחשבה כלשהי במהלך דבריו, אולם העובדה שמזכיר המדינה האמריקאי הדגיש את שמו של א־זרקאוו עודדה את המחבל הירדני, שעד אז נחשב לדמות שולית, להצדיק את הבולטות שניתנה באמצעות קמפיין רצחני שכלל פיגועי התאבדות נגד הכוחות הזרים ובעלי בריתם המקומיים, נגד השיעים ונגד סונים מתונים, לצד חטיפות והוצאות להורג של אזרחים זרים (Breslow, 2016). ההד שיצרו הפיגועים של א־זרקאוו משך את תשומת ליבו של בן לאדן, ובסוף 2004 החלו השניים לשתף פעולה עם הצבתו של א־זרקאוו בראש הסניף העיראקי של אל־קאעדה. השותפות החדשה נתנה זריקת מרץ לאל־קאעדה אחרי קרוב לשלוש שנים של מנוסה, ואפשרה לו להוביל מחדש את מערכת הג'האד העולמי נגד הכיבוש הזר של ארצות הברית "הצלבנית" עם צעירים מוסלמים שנהרו למדינה כדי להשתתף במלחמת הקודש.

כמו פעילים רבים של אל־קאעדה, גם א־זרקאוי צבר ניסיון במלחמה באפגניסטן. בשנים 1991-1992 הוא השתתף בלחימה של הכוחות האסלאמיים נגד נאמני הממשלה הפרו־קומוניסטית במזרח המדינה. לצד הניסיון המבצעי שא־זרקאוי צבר במהלך האימונים במחנות בפקיסטן ובאפגניסטן ובקרבות בחזית, הוא גם חיזק את הממד הקיצוני באמונה הדתית שלו, בעיקר בהשפעת אבו מחמד אל־מקדיסי, אחד המטיפים והאידאולוגים המובילים בזרם הסלפי במזרח התיכון, שלימים הפך לאידאולוג המוביל של מחנה אל־קאעדה ועודנו כזה גם בימינו אלה. אל־מקדיסי, ששמו האמיתי הוא עצאם מחמד טאהר אל־ברקאוי, פרסם ספרים וחיבורים שבהם קרא לציות מתמיד לאל ולמאבק בכופרים, כולל המשטרים במזרח התיכון, וכתביו התגלו גם בדירה בהמבורג ששימשה את מוחמד עטא וחבריו למתקפת ה־11 בספטמבר (Al-Saud, 2017, pp. 736-754).

א־זרקאוי נפגש עם בן לאדן בפעם הראשונה בדצמבר 1999 בפקיסטן. בעקבות הפגישה הקים א־זרקאוי עבור פעילי התנועה שלו, ג'ונד א־שאם, מחנה אימונים באזור העיר הראט במערב אפגניסטן, סמוך לגבול עם איראן. לאחר שארצות הברית פתחה במתקפה על אפגניסטן בעקבות מתקפת ה־11 בספטמבר, נטשו א־זרקאוי ואנשיו את המחנה שהפך ליעד להפצצות ונעו לעבר קנדהאר, שם נלחמו לצד הטאליבאן ואל־קאעדה נגד הכוחות הקרקעיים של הברית הצפונית. א־זרקאוי נפצע קשה באחת התקיפות האוויריות שביצעו כלי טיס אמריקאיים. הפציעה הקשה, יחד עם ההתקדמות של ארצות הברית והכוחות הנאמנים לה, לא הותירו לא־זרקאוי ברירה אלא לעזוב את אפגניסטן ולחפש מחבוא חדש. בסוף 2001 חצו א־זרקאוי ואנשיו את הגבול לאיראן. לאחר שהות של מספר חודשים באיראן ובעקבות לחץ השלטונות המשיך א־זרקאוי במסעו דרך לבנון, שם שהה תקופה קצרה, לעבר יעד חדש שהפך לתחנתו האחרונה והקטלנית מכולן – עיראק. הוא התמקם במחוז הכורדי שבצפון עיראק ויצר קשרים עם אנצאר אל־אסלאם, ארגון טרור אסלאמי קיצוני שנוסד חודשים ספורים קודם לכן מתוך שאיפה להקים ח'ליפות אסלאמית. בסיס חדש הוקם ליד העיירה ח'ורמאל, לשם זרמו מתנדבים רבים מהלבנט ומצפון אפריקה ועד אירופה ופקיסטן, בעוד א־זרקאוי הגביר את הכנותיו לקראת הפלישה הצפויה של ארצות הברית לעיראק, כולל גיחות אל "המשולש הסוני" – המרחב בין בגדאד, א־רמאדי ותיכרית – במטרה לבנות תשתיות תמיכה בקרב התושבים (Bakos, 2019, pp. 70-71). במקביל המשיך א־זרקאוי בפעילות טרור. ב־28 באוקטובר 2002 נרצח הדיפלומט האמריקאי לורנס פולי ליד ביתו בעמאן. הרשויות הירדניות עצרו את המתנקש, שהודה בחקירות כי א־זרקאוי עצמו נתן לו את האקדח ומימן את ההתנקשות. ההתקפה משכה

את תשומת הלב של ארצות הברית לכיוונו של א־זרקאוו, אולם זו לא הייתה הסיבה היחידה שהטרוריסט הירדני הפך לסכנה בעיני המודיעין האמריקאי. ראיות שנאספו הצביעו על כך שבמחנה בח'ורמאל מתבצעים ניסויים בכלי נשק ביולוגיים וכימיים, כולל ברעל ריצין, ובמקום להוציא לפועל תוכניות של הצבא לשיגור טילים לעבר המתקן, בבית הלבן ניצלו את המידע כדי לבנות את התיק שקשר לכאורה בין המשטר העיראקי לבין א־זרקאוו (ווריק, 2016, עמ' 82-101).

במארס 2003 פלשה ארצות הברית לעיראק, ובין המטרות הראשונות היה גם המחנה של א־זרקאוו באזור הכורדי, שהותקף בטילי שיט. א־זרקאוו כבר מצא מסתור בבגדאד, משם הוציא לפועל את הפיגועים שזעזעו את עיראק והעולם והפכו אותו לטרוריסט המסוכן שתואר בנאומו של פאוול. ב-7 באוגוסט 2003 התפוצצה מכונית תופת בכניסה לשגרירות ירדן בבגדאד והותירה 17 הרוגים; כעבור 12 ימים, מחבל מתאבד עם משאית תופת הרס את הבניין שאכלס את משרדי האו"ם בעיר ו־21 בני אדם נהרגו, בהם ראש משלחת האו"ם סרחיו ויארה דה מלו; חלפו עוד 12 יום וסדרה של פיצוצי מכוניות תופת ליד מסגד האמאם עלי בעיר נג'ף הקדושה לשיעים, בתום דרשת יום השישי, גרמה למותם של 58 בני אדם, בהם האייתוללה מחמד באקר אל־חכים, ממנהיגי הדת השיעים הבכירים ביותר בעיראק. הטרור הפך לאירוע יום־יומי בעיראק ואנשיו של א־זרקאוו מילאו בו תפקיד משמעותי. הם תקפו את הכוחות האמריקאיים ואת שותפיהם הזרים במארבים ובפיצוצים, לצד פגיעה בארגונים זרים, נגד מסגדים שיעיים והתקפות בלתי פוסקות נגד תחנות משטרה ומרכזי גיוס ברחבי המדינה. מאות בני אדם נהרגו, מרביתם אזרחים עיראקים. הודעות קבלת האחריות של א־זרקאוו, שלא פעם לוו גם בסרטונים שתיעדו את המתקפות, היו חלק מהמלחמה על התודעה, שנועדה להגיע לכותרות העיתונים ולמהדורות החדשות בארצות הברית ובכך להגביר את הלחץ על הציבור האמריקאי כדי שידרוש ממקבלי ההחלטות לסגת מעיראק. "אללה נתן לנו כבוד. קצרנו את ראשיהם וקרענו לגזרים את גופותיהם במספר מקומות", הצהיר א־זרקאוו כאשר קיבל את האחריות לפיגועים הקשים נגד הכוחות הזרים. "אתגרנו את התקשורת האמריקאית כדי לחשוף את הנזק האמיתי ואת הקורבנות שנגרמו לכוחות ארצות הברית. לרמבו של הוליווד אין מקום בקרב האריות והגיבורים של האסלאם. יהיו לנו עוד סיבובי קרבות רבים נגדם" (Husayn, 2006).

לצד גלי הטרור ששטפו את עיראק, א־זרקאוו שלח את אנשיו למדינות נוספות במזרח התיכון, בראש ובראשונה אל מולדתו ירדן. באפריל 2004 הצליחו שירותי הביטחון של הממלכה לסכל את אחת המזימות המסוכנות של הטרור העולמי אי פעם – כוונה לפוצץ משאית

תופת עם פצצה כימית רעילה ליד מטה המודיעין הכללי בבירה עמאן, שלפי ההערכות עשרות אלפי בני אדם היו נהרגים ונפצעים. אעט'מא אל־ג'יוסי, מנהיג תא הטרור, נעצר בפשיטה בעיר ארבד והודה בפני החוקרים כי הוא פעל בשליחותו של א־זרקאוי (ווריק, 2016, עמ' 142-153). הסיכול לא מנע מא־זרקאוי לתכנן התקפה נוספת, שכונתה "ה-11 בספטמבר של ירדן". ב-9 בנובמבר 2005 התפוצצו מחבלים בשלושה מלונות בעמאן והרגו 60 בני אדם, רבים מהם אזרחים ירדנים שהשתתפו בחתונה במלון רדיסון (משחק תאריכים: 11.9 — ארה"ב; 9.11 — ירדן). א־זרקאוי קיבל אחריות למתקפה וטען כי המלונות שימשו את "אויבי הדת שלנו, היהודים והצלבנים", וכי הם היו "מרכזי בידור עבור הבוגדים והכופרים של האומה ומקום מקלט עבור שירותי המודיעין הכופרים" (Ridolfo, 2005).

במאי 2004 עשה א־זרקאוי שימוש במדיה כאשר החל להוציא להורג, כולל בעריפת ראש, אזרחים זרים מול המצלמות והעלה את הסרטונים לרשת האינטרנט. הסרטונים המחרידים הפכו לכלי תעמולה מרכזי עבור א־זרקאוי, הן כדי להטיל פחד ומורא על הזרים ששוהים במדינה והן כדי להאדיר את דמותו בעולם הטרור ולגייס לוחמים חדשים, שהפכו למחבלים מתאבדים בשירותו של הטרוריסט הירדני. גם ממשל בוש תרם להעלאת קרנו של א־זרקאוי כאשר העלה את הפרס על ראשו ל-25 מיליון דולר, בדומה לסכום שהוצב על ראשו של בן לאדן.

לאחר שא־זרקאוי כבר ביסס לעצמו מעמד של טרוריסט בעל שם עולמי, הוא הרגיש מוכן להציג את עצמו כמי שמוביל את מאבק הג'האד. בסוף אפריל 2004 התפרסם מסר מטעמו של א־זרקאוי שהכריז על הקמת א־תווחיד ואל־ג'האד, רשת המאגדת תחתיה קבוצות שונות ובהן אנצאר אל־אסלאם, בהנהגתו של "האמיר" א־זרקאוי, במטרה לסלק את כוחות הקואליציה הבינלאומית מעיראק, להפיל את הממשלה הזמנית, לחסל שיעים ומשתפי פעולה ולהקים מדינה אסלאמית. "אנחנו נותנים את מילתנו לאומה האסלאמית שלא נבגוד או ניסוג ונעמוד בהבטחה שלנו עד שנגיע לאחת משתי התוצאות הייעודיות: ניצחון או שהידיות", נאמר בהצהרה (ווריק, 2016, עמ' 161).

אלפי קילומטרים משם, במקום המסתור שלו בפקיסטן, עקב בן לאדן אחרי א־זרקאוי וראה כיצד הוא מאיים על הדומיננטיות של אל־קאעדה, כאשר מתגייסים רבים נענו לקריאותיו של א־זרקאוי להגיע לעיראק כדי לקחת חלק פעיל במאבק בארצות הברית. בן לאדן הבין שעדיף לו לשתף עימו פעולה ולחבק אותו מאשר לעורר תחרות בין שני הארגונים. וכך באוקטובר 2004, יותר משמונה חודשים אחרי הושטת היד של א־זרקאוי במכתב ששלח להנהגת אל־קאעדה, הכריז בן לאדן כי א־זרקאוי ותנועתו יהפכו לסניף

העיראקי של רשת הטרור ושםם יהיה 'אל־קאעדה בארץ שני הנהרות'. א־זרקאוו מציג פרסם שבועת נאמנות לבן לאדן, שאותו כינה "המנהיג הטוב ביותר עבור צבאות האסלאם נגד כל הכופרים [...] זהו ללא ספק סימן לכך שהניצחון מתקרב, בעזרת האל, והוא מייצג חזרה אל העבר המפואר", הצהיר א־זרקאוו (ווריק, 2016, עמ' 175).

המשך הטרור חסר האבחנה של א־זרקאוו, ובעיקר פיגועי ההתאבדות שגבו מאות קורבנות בקרב אזרחים מוסלמים תמימים לצד סרטוני עריפת הראשים – כל אלה גרמו למתיחות בין הטרוריסט הירדני לבין בכירי אל־קאעדה. ביולי 2005 השיג המודיעין האמריקאי מכתב ששלח אימן א־זואהירי לא־זרקאוו ובו שיבח אותו על "המעשים ההרואיים שאתה מבצע להגנת האסלאם והמוסלמים" וחזר על אסטרטגיית הפעולה של אל־קאעדה: סילוק האמריקאים מעיראק; הקמת אמירות אסלאמית; הרחבת הג'האד למדינות החילוניות השכנות; ומאבק נגד ישראל. אולם לצד המילים הטובות והרצון בתיאום הפעילות כלל המכתב ביקורת נוקבת על אופן התנהלותו של א־זרקאוו, שלדבריו מסכן את התמיכה של המוסלמים בפעילות אל־קאעדה. א־זואהירי הזהיר כי אף שהקרב בין הסונים לבין השיעים הוא בלתי נמנע, ההתקפות על המסגדים השיעיים אינן צעד חיובי. "דעתי היא שהסוגיה הזו לא תהיה מקובלת על האוכלוסייה המוסלמית, לא משנה כיצד ניסית להסביר את זה, והסלידה מכך תימשך", כתב. יותר מכך, התריע א־זואהירי, התרעומת היא בשל צילומי הזוועה של שחיטת בני הערובה. "בין הדברים שרגשותיה של האוכלוסייה המוסלמית שאוהבת אותך ותומכת בך לעולם לא ימצאו טעם נמצאות גם הסצנות של שחיטת בני הערובה", פנה בכיר אל־קאעדה לא־זרקאוו. "לא משנה כמה היכולות שלנו מגיעות רחוק, הן לעולם לא יהיו שוות לאלפית מהיכולות של ממלכת השטן שמנהלת מלחמה נגדנו. אנחנו יכולים להרוג את השבויים עם קליע. זה ישיג את מה שאנחנו רוצים בלי לחשוף אותנו לשאלות ובלי צורך להשיב לספקות. אנחנו לא צריכים את זה" (Combating Terrorism Center, 2013b). מכתב נוסף נשלח בדצמבר 2005, הפעם מבכיר נוסף בהנהגת אל־קאעדה, עטיה עבד אל־רחמן. כמו א־זואהירי, גם עבד אל־רחמן ביקש מא־זרקאוו להיזהר מפעולות שישכנו את התמיכה העממית, בייחוד בקרב הקהילה הסונית, כשהוא מתייחס בעיקר לאלמות נגד מנהיגים סונים ולפיגועים כדוגמת פיצוצי המלונות בירדן (Combating Terrorism Center, 2013a).

הביקורת לא הרתיעה את א־זרקאוו, שהמשיך בהתקפות ואף הסלים את הפגיעה ביעדים שיעיים כדי להמשיך לדרדר את עיראק לתוך מלחמת אזרחים. בפברואר 2006 פוצצו אנשיו של א־זרקאוו את כיפת הזהב של מסגד אל־עסכריה בעיר סאמרא, אחד המקדשים החשובים ביותר לעדה השיעית. בעקבות הפיגוע הגיבו המיליציות השיעיות,

ובראשן צבא המהדי, בפעולות נקם בשכונות סוניות, ורמות האלימות הלכו והסלימו, בהתאם לשאיפתו של ל־זרקאוי. באפריל 2006 פרסם א־זרקאוי סרטון שבו הצהיר כי מועצת השורא נועדה לקדם את הקמתה של אמירות אסלאמית בעיראק, וקשר בין המלחמה בעיראק לבין ישראל (Bakos, 2019, p. 264).

האמריקאים הקדישו מאמצים רבים ללכוד את הטרוריסט הירדני. מפקד הכוחות המיוחדים האמריקאיים, בריגדיר גנרל סטנלי מקריסטל, גיבש במהלך 2004 שיתוף פעולה הדוק בין היחידות המובחרות לבין סוכנויות המודיעין על מנת להשיג מידע שיביא לאיתורו של א־זרקאוי, שבמסגרתו אנשי המודיעין הזינו את כוחות המשימה במידע שאפשר פשיטה מהירה שיכולה להוביל למודיעין נוסף בדמות עצורים ומסמכים, וחוזר חלילה. המבצעים המשותפים רשמו הצלחות חשובות מול רשת הטרור של א־זרקאוי עם לכידה או חיסול של עוזרים ופעילים בכירים, משתפי פעולה וסייענים. על אף המידע הרב שנתפס, א־זרקאוי עצמו הצליח להתחמק שוב ושוב, לעיתים ברגע האחרון לפני שכוחות הקואליציה סגרו עליו. בנובמבר 2004 יצא לדרך מבצע אל־פג'ר, כאשר 12 אלף חיילים אמריקאים נכנסו לעיר אל־פלוג'ה במטרה לנטרל את ההתקוממות האסלאמית. במשך שישה שבועות נמשכה הלחימה מבית לבית ובמהלכה נהרסה העיר כמעט לחלוטין, כאלפיים חמושים נהרגו ו־1,200 נוספים נלכדו, ויותר מ־80 חיילים נהרגו, אולם א־זרקאוי נמלט מאל־פלוג'ה עוד לפני המבצע, ככל הנראה כשהוא מחופש לאישה (Urban, 2010, pp. 52-55, 65-66). המרדף הממושך אחר א־זרקאוי הגיעו לסיומו המוצלח רק בשלהי אביב 2006, כאשר המודיעין האמריקאי איתר את האיש בבית מאובטח. למקום הוזנק מטוס קרב ששיגר שתי פצצות, וכאשר הלוחמים האמריקאים הגיעו למקום הם איתרו את א־זרקאוי שנפצע אנושות, אולם הוא מת כעבור חצי שעה (ווריק, 2016, עמ' 212-216). הנשיא בוש הכריז כי "מותו של א־זרקאוי הוא מכה חמורה עבור אל־קאעדה, ניצחון במלחמה נגד הטרור [...] א־זרקאוי מת, אבל המשימה הקשה וההכרחית בעיראק ממשיכה. אנחנו יכולים לצפות שהטרוריסטים והמורדים ימשיכו בלעדיו. אנחנו יכולים לצפות שהאלימות העדתית תימשך. אבל האידיאולוגיה של הטרור איבדה אחד מהמנהיגים הגלויים והאגרסיביים שלה", אמר הנשיא (Bush, 2006).

תקופת פעילותו של אבו מוסעב א־זרקאוי באל־קאעדה בעיראק התוותה את הדרך עבור הארגונים היורשים: "המדינה האסלאמית בעיראק" (ISI), 'המדינה האסלאמית' שחלשה על סוריה ועיראק ודאע"ש, 'המדינה האסלאמית בעיראק ובא־שאם' (ISIS). גלגוליו אלו של אל־קאעדה בעיראק פסעו בעקבות האכזריים במיוחד שהותיר אחריו הירדני, ובבחירתם למקד את מלחמתם באוכלוסייה השיעית ובמיעוטים אחרים, לצד לחימתם באמריקאים.

יחידת פיגועי החוץ לאחר מעצרו של ח'אלד שיח' מחמד

במקביל לאירועים הדרמטיים שהתרחשו בעיראק, המשיכה יחידת פיגועי החוץ של אל-קאעדה בתכנון ובביצוע פיגועים בזירה הבינלאומית גם בשנים הראשונות לאחר מעצרו של ח'אלד שיח' מחמד. דפוס פעילותו של אל-קאעדה בביצוע פיגועים שלא נוהלו בידי מפקדת הארגון וביוזמתה, ותחת מפקח שנשלח מטעמה לשטח הפעולה, התבסס לרוב על תהליך מוקדם של הכשרה ואינדוקטרינציה. דוגמה לכך הייתה שרשרת הפיגועים שתוכננו או בוצעו נגד מערכת התחבורה והתעופה של בריטניה באמצע העשור הראשון של שנות ה-2000. מפקדי החוליות שזכו להכשרה לביצוע פעולות טרור מטעם הארגון אותרו בהגיעם לאפגניסטן מקרב אזרחים בריטים ממוצא פקיסטני שגדלו במשפחות של מהגרים, והם עצמם נולדו בבריטניה, התחנכו במערכת החינוך המקומית וחיו כאזרחים בריטים. לאחר שאומנו והוכיחו את יכולתם שוגרו לאימון ייעודי במחנות הארגון בפקיסטן, ושם חוברו ליחידת פיגועי חוץ של הארגון. הנבחרים חזרו לבריטניה ושם גייסו שותפים בעלי נטיות רדיקליות, ויחד ניסו לממש פיגועים שתוכננו ותואמו עקרונית עם מפקדת הארגון, תוך שהם מתבססים על המיומנות החבלנית שספגו מנהיגי התאים, לצד עצמאות רבה בבחירת היעדים והעיתוי.

פעילות היחידה נמשכה גם תחת מחליפיו של ח'אלד שיח' מחמד בתפקיד, שהצליחו לשמר את מעמדה של היחידה כגורם המבצעי העיקרי של הג'האד העולמי בזירה, בעיקר עד תחילת המחצית השנייה של העשור. פעילות זו קיבלה ביטוי בשורה של פיגועים שבהם נפגעו מאות אזרחים, אשר בוצעו בהכוונה של הארגון באמצעות יחידת פיגועי החוץ שלו, דוגמת המתקפה הכפולה באיסטנבול (נובמבר 2003), או בהשראתו, כפי שהיה בפיגועים במרוקו (מאי 2003), במדריד (מארס 2004), בסיני (אוקטובר 2004) ובירדן (נובמבר 2005). פעילותה של יחידת פיגועי החוץ של אל-קאעדה בתקופה זו הגיעה לשיאה המבצעי בפיגועי הראווה שתכננה וביצעה היחידה בבריטניה, שבהם בלטה במיוחד דמותו של עבד א-רשיד ראוף, אזרח בריטי ממוצא פקיסטני שפעל כמקשר בין יחידת פיגועי החוץ של אל-קאעדה ובין גורמים אסלאמיים קיצוניים שפעלו באי הבריטי, וכן בלטו התשתיות המבצעיות שהצליח להקים ולשמר באי הבריטי.

בפיגוע שבוצע במערכת התחבורה הלונדונית ב-7 ביולי 2005 נהרגו 52 אזרחים ומאות נפצעו. את הפיגוע בשלושה קווים של הרכבת התחתית ובאוטובוס קומתיים ביצעו ארבעה אזרחים בריטים, שכל אחד מהם עבר בנפרד תהליך של רדיקליזציה אסלאמית על בסיס

מודל ארבעת השלבים, ובסופו התגבשו עצמאית לתא סלפי. הקשר עם אל-קאעדה נוצר בפקיסטן, לשם יצא מנהיג התא מחמד צידיק ח'אן עם תרומות שנאספו עבור יתומים. ח'אן גויס לאל-קאעדה על ידי רשיד ראוף, ולאחר אימון ראשוני ובסיסי חזר לבריטניה. בנובמבר 2004 יצאו לפקיסטן ח'אן ופעיל נוסף של התא, שחזאד תנוויר, לשם קבלת אימון והכשרה ייעודיים לביצוע הפיגוע, במסגרת יחידת פיגועי החוץ של הארגון. עם סיום ההכשרה חזרו השניים לבריטניה והחלו בהכנות האופרטיביות לפיגוע עד הוצאתו אל הפועל.

שבועיים לאחר מכן ביצעו ארבעה פעילים בריטים אחרים של הארגון, אשר הופעלו גם הם על ידי ראוף, ניסיון לחקות את פיגועי ה-7 ביולי ועלו לקרונות הרכבת התחתית הלונדונית עם חומר נפץ מוכן להפעלה בתיקי הגב שלהם. בשל תקלה טכנית אף לא אחד מהמטענים התפוצץ וניסיון הפיגוע נכשל. ארבעת הפעילים נתפסו זמן קצר לאחר מכן. כעבור שנה, בקיץ 2006, יזם רשיד ראוף ניסיון פיגוע ראווה נוסף במטוסי נוסעים חוצי האוקיינוס האטלנטי. לצורך המשימה הפעיל ראוף תא בבריטניה, אשר מפקדו אומן בייצור חומרי נפץ נוזלי המוסווים בתוך בקבוקי משקה, ובכך אמורים היו להתגבר על בדיקות הביטחון לפני העלייה למטוס. פיצוץ חומרי הנפץ המוסווים אמור היה להתבצע על סיפון מטוסי הנוסעים בהיותם באוויר, באמצעות מחבלים מתאבדים. מידע מודיעיני שהתקבל בבריטניה הוביל לזיהוי התא שהיה בשלב מתקדם של הכנות ולמעצרו של חברי התא והמחבלים המתאבדים, ובכך לסיכול כוונות הפיגוע.

ראוף המשיך לפעול במסגרת יחידת פיגועי החוץ של אל-קאעדה והיה מעורב בהכנות לביצוע שלושה פיגועים נוספים של הארגון במנצ'סטר (סוכל באפריל 2009), בסקנדינביה (סוכל ביולי 2010) ובתחנת רכבת תחתית בניו יורק (סוכל בספטמבר 2009). בנובמבר 2008 חוסל ראוף בידי כלי טיס בלתי מאויש של צבא ארצות הברית, ובכך איבדה יחידת פיגועי החוץ של אל-קאעדה את יכולתה המבצעית לגייס פעילים ותשתיות חדשות במערב בכלל, ובבריטניה בפרט. למעשה, ניסיונות הפיגוע בשנים 2009–2010 במעורבותו של ראוף היו הפעילות המבצעית האחרונה המוכרת של היחידה, שלאחר מכן חדלה מלפעול. בן לאדן, שהיה ער לחולשת היחידה לפיגועי החוץ במחצית השנייה של העשור, מינה את אבו חאפט' המאוריטני כדי שישקם את פעילות הארגון ויפעל לפגיעה ממוקדת ביעדי אנרגיה, באמצעות תקיפה סימולטנית של מכליות נפט.

הפיגועים בלונדון ב-7 ביולי 2005 וניסיון הפיגוע האווירי בשנה שלאחר מכן היו למעשה שירת הברבור של הצלחותיה המבצעיות של יחידת פיגועי החוץ של אל-קאעדה. מותו של אבו עבידה אל-מצרי, מפקד היחידה והאיש שניהל יחד עם רשיד ראוף את ההתקפות

בלונדון, בשל מחלה קשה בשנת 2007, סתם הלכה למעשה את הגולל על הצלחותיה המבצעיות של יחידת פיגועי החוץ של אל־קאעדה. למרות שהיחידה עוד המשיכה במשך מספר שנים בניסיונותיה לבצע פיגועים במערב, בהם ראוותניים ביותר, אף אחד מתכנוניה לא יצא בסופו של דבר אל הפועל. לאחר מותו של בן לאדן במאי 2011 ותחת הנהגתו של איימן א־זוואהירי מחליפו הפסיקה יחידת פיגועי החוץ של ארגון אל־קאעדה את פעילותה לחלוטין (The U.S. Department of Justice, 2012).

פעילי אל־קאעדה – ביסוס בריתות עם ארגונים שותפים

תפיסתו העקרונית של בן לאדן מראשית דרכו של אל־קאעדה דגלה בהקמת בריתות ושותפויות עם ארגוני טרור בעלי תפיסה אידיאולוגית דומה. בן לאדן הקפיד לשלוט באופן מלא בארגון אל־קאעדה תוך התייעצות עם מועצת השורא שלו, אך הניח לארגונים השותפים לפעול באופן עצמאי ואוטונומי תוך קיום זיקות וקשרים עם ארגונו, וזאת מבלי לתבוע צייתנות מלאה להנחיותיו, שאותן ראה כעצות מכוונות.

עמדתו האישית כלפי בעלי בריתו ושותפיו התפתחה והתגבשה לאורך השנים, וככל שעבר הזמן וביטחונו בדרכו גבר, הוא ראה בארגונו קטר שמוביל את קרונות הג'האד אל הגשמת החזון המשותף, ואת שותפיו לדרך ראה כקרונות שעוקבים אחרי האסטרטגיה של ארגונו ומחקים את דרכו ואת דפוסי פעילותו של אל־קאעדה, כל אחד בדרכו ועל פי הנסיבות והתנאים של פעילותם. בן לאדן הבין היטב את חשיבות בעלי בריתו ושותפיו לניהול מערכה גלובלית ואת יכולתם לסייע לשדרוג יכולותיו המבצעיות של אל־קאעדה, לביסוס תדמיתו כארגון אסלאמי גלובלי ולהגשמת חזונו, והדבר בא לידי ביטוי כבר בהכרזה על הקמת מעין ארגון גג בשם 'החזית הבינלאומית לג'האד נגד הצלבנים והיהודים' בפברואר 1998. במהלך העשור של המלחמה נגד הרוסים באפגניסטן נרקמו קשרים הדוקים בין מתנדבים שהגיעו אליה מארצות שונות, ואלה נמשכו גם לאחר סיומה, כשהם פעלו כבר בארגוני טרור במדינות המוצא שלהם או במקומות שאליהם נדדו כדי להמשיך בג'האד. אל־קאעדה בנה שותפויות וקשרים עם פעילים בארגונים הללו והסתייע בהם בהמשך דרכו. ארגונים אלה דבקו באידיאולוגיה של אל־קאעדה, ובעקבות פיגועי ה־11 בספטמבר הם הפנו חלק ממאמציהם המבצעיים מפעילות הג'האד הפנימי במדינות האם שלהם ובאזורי פעילותם המסורתיות אל הג'האד העולמי נגד המערב, וארצות הברית בראשו. חלקם פעלו בדרום־מזרח אסיה, כדוגמת אבו סיאף הפיליפיני, ג'מאעה אסלאמיייה – ארגון אזורי שפעל בעיקר באינדונזיה, בסינגפור ובפיליפינים, וחלקם בפקיסטן ובהודו, בעיקר בשטח המריבה בקשמיר, כדוגמת לשכר א־טויבה (צבא הטהורים), ג'י'ש מחמד, חרכת אל־מוג'אהדין ולשכר ג'אנגווי. ארגון מקומי נוסף שביצע ניסיון פיגוע אחד בזירה הבינלאומית היה הטאליבאן הפקיסטני (TTP), אשר נלחם בצבא הפקיסטני בחבל וזיריסטן.

במחצית הראשונה של העשור הראשון במילניום החדש שלח בן לאדן נציגים מטעם ארגון אל־קאעדה כדי לבסס שלוחות במדינות יעד דוגמת ערב הסעודית, ולאחר מכן בעיראק, שם התבסס על קשרים עם ארגוני ג'האד מקומיים שחברו לאל־קאעדה ונשבעו לו אמונים.

במחצית השנייה של אותו עשור הרחיב אל־קאעדה את מערכת הבריתות שלו עם ארגונים אזוריים על מנת להגדיל את טווח הפעילות שלו, תוך הסתמכות על יתרונותיהם היחסיים של הארגונים המקומיים בזירות הפעילות המסורתיות שלהם. מהלכים אלה נועדו להאדיר את דימוי העוצמה של המותג אל־קאעדה ולקדם את סדר היום של הג'האד העולמי. במקביל הובילו הבריתות לשדרוג ביכולותיהם המבצעיות של הארגונים המקומיים ולמיקוד פעילותם ביעדים ובמטרות שאותם קבע אל־קאעדה כבעלי עדיפות גבוהה מבחינתו. הארגונים הללו אימצו את מדיניות הפיגועים של אל־קאעדה והפנו חלק מפעילותם לביצוע פיגועים ביעדים מערביים, רובם בתוך מדינותיהם, תוך אימוץ דפוס הפעולה של פיגועי התאבדות, שהיווה סמל ארגוני מלכד ומאפיין משותף ומוכר של הרשת העולמית של אל־קאעדה (שוויצר ואורג, 2014, עמ' 36–40; Barry, 2014).

אל־קאעדה בחצי־האי ערב – Al-Qaeda in the Arabian Peninsula (AQAP)

ערב הסעודית הייתה מקום לידתו של בן לאדן והמקום שבו גדל וחי עד הצטרפותו לעולם הג'האד באפגניסטן. לאור ביקורתו הנוקבת של בן לאדן כלפי המשטר הסעודי ולאור גירוש מהממלכה ושליטת אזרחותו על ידה, היה צפוי כי הוא יורה לתקוף את המשטר הסעודי. אולם הפעילות שהתבצעה בערב הסעודית הייתה רובה של פעילים מקומיים בוגרי אפגניסטן ששהו במחנות האימונים של אל־קאעדה, או כאלה שביצעו פעילות אוטונומית מתוך הזדהות עם רעיונות הג'האד שביטא בן לאדן נגד המשטר הסעודי ונגד נוכחות הצבא האמריקאי בממלכה. בתחילה הסתפק בן לאדן בתמיכה מילולית בבוגרי אפגניסטן, שביצעו התקפות טרור בערב הסעודית ללא מעורבות ישירה של ארגונו. הפיגוע הבולט ביניהם בוצע בריאד בנובמבר 1995 בבניין מגורים משותף של חיילים אמריקאים וסעודים וגרם למותם של חמישה אמריקאים ושני הודים ולפציעתם של כ־60 נוספים. בפיגוע נוסף בבניין מגורים של חיילים אמריקאים בח'בר ביוני 1996 נהרגו 19 חיילים אמריקאים, ומי שעמד מאחוריו היה ארגון חזבאללה חג'אז שהונחה על ידי איראן.¹⁶ בן לאדן הצהיר על תמיכתו בשני הפיגועים

16 במסגרת תחקור שערך ה־FBI לפעיל הארגון ג'מאל אל־פצ'ל, אשר הסגיר עצמו לשגרירות ארצות הברית באחת ממדינות אפריקה, ציין האחרון כי ארגון חזבאללה בלבנון ערך, בהנחיה איראנית, קורס חבלה מתקדם בבקעא הלבנונית לפעילים בכירים של אל־קאעדה בראשית שנות ה־90. מכאן עלתה אפשרות, שאותה הביע גם אל־פצ'ל עצמו, שפיגועי ח'בר וריאד היו תוצאה של אימון משותף זה. גם אם עצם קבלת האחריות של חזבאללה חג'אז עשויה להצביע לכיוון זה, הנחה זו לא הוכחה מעולם, הגם שמידע נוסף על עצם קיומו של "האימון המשותף" לא נתקבל מאף מקור נוסף (תמליל תחקור ג'מאל אל־פצ'ל על ידי ה־FBI, שהעתק שלו מצוי בידי המחברים).

נגד הנוכחות של "הכופרים האמריקאים" המטמאים את אדמת ערב הסעודית, כפי שאמר בהכרזת המלחמה שלו משנת 1996.

במקביל לתמיכתו המילולית בפיגועים הללו שלח בן לאדן אנשים מארגונו כדי שיבססו בערב הסעודית תשתית מבצעית לקראת המועד שבו יחליט בעתיד לבצע פעילות טרור בממלכה. ביניהם בלט עבד אל־רחים א־נשירי, מי שלימים התמנה לראש שלוחת אל־קאעדה בחצי האי ערב ופיקח מטעם הארגון על ניסיון פיגוע ועל פיגוע במשחתות אמריקאיות בשנת 2000 ובמכלית נפט צרפתית ב־2002 (Hegghammer, 2008; Thompson, 2004), (pp. 16-17)

בעקבות ההתקפה האמריקאית באפגניסטן באוקטובר 2001, שהובילה לסילוק מנהיגי הטאליבאן ואל־קאעדה מהמדינה, הפכה ערב הסעודית, שבתפיסת בן לאדן נועדה לשמש מדינת בסיס לתמיכה לוגיסטית, לזירת ג'האד. ההכנות לפתיחת מערכת טרור ממוקדת בערב הסעודית החלו בראשית שנת 2002. בינואר, שעה שאל־קאעדה נמצא במנוסה ממאחזיו באפגניסטן, הורה בן לאדן ללוחמים הסעודים ששהו לצידו באפגניסטן לשוב לארץ מוצאם ולפתוח בהכנות לקמפיין טרור. וכך בחמשת החודשים הראשונים של אותה שנה נכנסו כמה מאות מלוחמי אל־קאעדה לערב הסעודית דרך מדינות שונות כמו פקיסטן, איראן, סוריה ואיחוד האמירויות, והם מילאו את שורות הכוח הצבאי בשלוחת הארגון המקומית. למעשה פעלו בערב הסעודית במקביל שתי רשתות מבצעיות – אחת של אל־קאעדה והשנייה שזוהתה עם הארגון. זו שבראשות עבד אל־רחים א־נשירי, שפעלה עד שנעצר בשלהי 2002, הוציאה לפועל את תקיפת המכלית הצרפתית לימבורג (אוקטובר 2002) בהוראת בן לאדן והנהגת אל־קאעדה. רשת הטרור השנייה בערב הסעודית פעלה תחת הנהגתו של יוסף אל־אויירי, שהיה בוגר מחנה האימונים אל־פארוק באפגניסטן, שם אף הצטרף לסגל מאמני המחנה. מלבד מלחמת אפגניסטן שבה השתתף, ניסיונו הקרבי נרכש גם בזירות הקרב בצ'צ'ניה, בבוסניה, בקוסובו, בסודאן ובפיליפינים, והוא אף השתתף בלחימה בסומליה שהובילה להפלת שני מסוקי קרב אמריקאיים. לימים שימש אל־אויירי גם שומר ראשו של בן לאדן, אך לצד כל אלו בלטה מעל הכול יכולת החשיבה האסטרטגית והכתיבה שלו, שהפכה אותו לאחד החשובים במעגלי הג'האד ולמי שהשפיע על כתיבתו של אנואר אל־עולקי, שהפך בעצמו לתועמלן מוביל ומוכר מטעם הארגון בחג'אז (Department of Defense, 2006).

הרשת של אל־אויירי נבנתה באיטיות, בקפדנות ובחשאי, שאפשרו לה מאוחר יותר לבצע פיגועי ראוות רבי נפגעים. בעוד שתשומת ליבן של רשויות המודיעין והסיכול הסעודיות

והאמריקאיות היו ממוקדות בא־נשירי, שהיה האחראי המבצעי של אל־קאעדה בפיגוע במשחתת קול באוקטובר 2000, אל־אויירי וקבוצתו פעלו מתחת לרדאר וחמקו מעיניהן הפקוחות עד שביצעו פיגועים רבי נפגעים, ואז נכלאו ונענשו.

ב־12 במאי 2003, כמעט שבע שנים לאחר ההתקפה המילולית החריפה שהשמיע בן לאדן בשנת 1996 נגד המשטר הסעודי כחלק מהכרזת המלחמה שלו על ארצות הברית, יצא אל הפועל המבצע הראשון של קבוצת אל־אויירי – מבצע מזרח ריאד. שלוש מכוניות תופת נהוגות בידי מחבלים מתאבדים התפוצצו במתחמי מגורים של חיילים מערבים וגרמו למותם של 35 ולפציעתם של מאות בני אדם. בשנים שלאחר מכן סבלה ערב הסעודית מרמות חסרות תקדים של אלימות על אדמתה, כאשר 500 פעילי אל־קאעדה ברשת הטרור של אל־אויירי נלחמו בכוחות הביטחון תוך ניסיונות להמשיך לפגוע באנשים מערביים ובמטרות מערביות בממלכה (Hegghammer, 2010; Roggio, 2011).

כבר לאחר מבצע מזרח ריאד הצליחו רשויות המודיעין והאכיפה הסעודיות להרוג ולעצור רבים מפעילי אל־קאעדה במדינה, ובכך פגעו באופן ניכר ברשת של אל־אויירי והחריפו את פגיעתם בה עם כל מבצע נוסף שביצעה הרשת. מנהיגים בכירים כמו אל־אויירי עצמו חוסלו ואחרים נכלאו. הרשת איבדה מקורות חיוניים ותשתיות ככל שרשויות החוק הסעודיות חשפו עוד בתי מחסה שלה, אך אף על פי כן שרדו כמאה לוחמים ואנשי דרג פיקוד בינוני. חרף מצבה הצליחה רשת הטרור הסעודית להוציא לפועל ב־8 בנובמבר 2003 פיגוע רחב היקף במתחם המגורים אל־מחיא, לציון יום השנה לקרב בדר מהמאה השביעית. מכונית תופת שעליה נכתבו הספרות 313, כמספר המוסלמים תחת פיקודו של הנביא מחמד בקרב ההיסטורי, התפוצצה וגרמה למותם של 17 בני אדם. התקיפה בוצעה בהוראתו הישירה של סייף אל־עאדל בעת ששהה באיראן (Hegghammer, 2010; Reuters, 2003). פעילותה של מי שכונתה 'רשת אל־קאעדה בערב הסעודית' נמשכה עד אפריל 2005 וכללה מספר רב של פיגועים, רובם פיגועי התאבדות נגד מטרות ממשלתיות וגורמים מערביים, אשר הובילו למאות קורבנות. כוחות הביטחון הסעודיים הצליחו בהדרגה לפגוע בכוחה של הרשת עד הריגתם של 14 חברי הנהגתה הבכירים בקרב יריות שנמשך שלושה ימים, ובכך הובילו לחיסולה של הרשת (Cordesman & Obaid, 2005; Hegghammer, 2010).

בעת שהקבוצה הסעודית נשמה את נשימותיה האחרונות, דור חדש בארגון אל־קאעדה בחצי האי ערב החל לצבור תאוצה בתימן. נקודת המפנה בתימן התרחשה בפברואר 2006 עם הימלטותם מהכלא של 23 פעילי אל־קאעדה מנוסים מבית הכלא. בשנים 2007–2008

החלה השלוחה התימנית לצבור דומיננטיות בהתקפות רחבות היקף ורבות נפגעים נגד מטרות משטרה ויעדים זרים, בהם שגרירות ארצות הברית בצנעא בחודש ספטמבר 2008. בפברואר 2009 הכריזה הקבוצה התימנית באופן רשמי על איחוד עם הקבוצה הסעודית ששרידיה ניצלו מנחת זרועו של המשטר, ואימצה את השם אל־קאעדה בחצי האי ערב. מנהיג הקבוצה התימנית שנבחר היה נאצר עבד אל־כרים אל־וחישי, המוכר בכינויו אבו בסיר אל־ימאני. אל־וחישי היה מזכירו האישי של אוסאמה בן לאדן בתקופה שלפני פיגועי ה-11 בספטמבר, ולאחר המתקפה נמלט עם בכירי אל־קאעדה נוספים לאיראן. אחרי כשנתיים איראן הסגירה אותו לתימן, שהחזיקה בו ללא צו מעצר וללא כתב אישום עד בריחתו בפברואר 2006. מפקדו הצבאי של אל־וחישי וחברו לבריחה הנועזת מהכלא היה קאסם אל־רימי, שלימים ירש את מקומו כמפקד הארגון.

חרף העובדה שלא הייתה המשכיות פרסונלית בין שתי הקבוצות, הסעודים שהצטרפו לארגון החדש בין השנים 2006–2009 היו מעצורי גואנטנמו או מצטרפים מאוחרים לזרם הג'האד העולמי. לדוגמה, סעיד עלי א־שהרי, שהופיע בסרטון המבשר על האיחוד בין הקבוצות התימנית והסעודית והיה שני בהיררכיית הפיקוד על הארגון, הוחזק בעבר בגואנטנמו ושוחרר עם הסגרתו לערב הסעודית. כך היו להנהגתו הבכירה של הארגון המאוחד שנשא את השם אל־קאעדה בחצי האי ערב עשורים של ניסיון קרבי. רבים מהם התאמנו במחנה אל־פארוק באפגניסטן, אחרים היו חלק ממעגל החברים הקרוב של בן לאדן, וכמעט כולם היו פעילים ברשתות אל־קאעדה בערב הסעודית ובתימן עוד בטרם פיגועי ה-11 בספטמבר.

מאז הקמתו המחודשת הוציא הארגון אל הפועל התקפות פשוטות וקצרות טווח רבות ומגוונות, אך לצד זאת החל לנהל מבצעי חוץ נגד יעדים סעודיים ואמריקאיים. מבצע ראשון מסוג זה היה באוגוסט 2009 ומטרתו הייתה התנקשות בסגן שר הפנים הסעודי בפיגוע התאבדות, אך מבצע זה כשל. אבראהים חסן טאלי אל־עסירי, מומחה החבלה הידוע לשמצה של הארגון, עיצב מטען חבלה שהוסווה כפתילה רפואית שאותה הסליק בגופו של אחיו וניס, במטרה להפעילו במהלך פגישה שיזם בין אחיו לסגן השר.

הארגון תחת הנהגת אל־וחישי גיבש אסטרטגיית פעולה על פי הדוקטרינה שהגה בן לאדן, קרי הצבת ארצות הברית כמטרה ראשונה במעלה. בדצמבר 2009 הכין אל־עסירי מטען שהוסתר בתחתונו של עמר פארוק עבד אל־מטלב, ניגרי שהתגייס לארגון והתנדב לבצע פיגועי התאבדות באוויר במהלך טיסה. אל־מטלב הצליח להבריח את מטען הנפץ למטוס לאחר שהצליח להערים על כל שלבי הבדיקות הביטחוניות בשדה התעופה באמסטרדם,

ועלה על טיסת נורת' ווסט 253 בדרכו לדטרויט, משיגן. אל־מטלב לא הצליח ליזום את המטען, שלא התפוצץ, והנוסעים וצוות האוויר השתלטו עליו עד מעצרו עם הנחיתה. בחודש אוקטובר 2010 סוכל ניסיון נוסף לפיגוע בארצות הברית. במסגרת פעולה שאל־קאעדה כינה מבצע דימום (Operation Hemorrhage) הטמין הארגון שני מטעני חבלה בתוך מדפסות דיו והעלה אותן לשתי טיסות מטען של חברות אמריקאיות. המטענים היו אמורים להתפוצץ מעל שמי ארצות הברית ולהביא לריסוק המטוסים. המטענים המוסלקים התגלו בעקבות מידע מודיעיני. ההיגיון המבצעי של הפיגוע היה במסגרת 'הג'האד הכלכלי', שמטרתו להביא להוצאות כספים עצומות של ארצות הברית כדי לפתח מערכות הגנה למטוסי מטען, בהשוואה לעלויות המזעריות של הארגון, שהשקיע 4,200 דולר בלבד בביצוע המתקפה. בדיעבד התברר שמספר חודשים קודם לכן ביצע הארגון פיגוע דומה שהצליח, ובו התרסק מטוס של חברת השליחויות האמריקאית UPS בשמי המפרץ הפרסי (Cole, 2010; Hegghammer 2010; IPT News, 2010; Worth, 2010; Zimmerman, 2013). ב־6 בדצמבר 2019 ביצע פעיל הארגון פיגוע ירי בבסיס האוויר של חיל הים האמריקאי בפנסקולה שבפלורידה והרג שלושה חיילים. המפגע, טייס של חיל האוויר הסעודי שהשתתף באימוני טיסה בבסיס, גויס לארגון אל־קאעדה בחצי האי ערב שנים רבות קודם לכן. כך הפכה שלוחת אל־קאעדה בחצי האי ערב, החל מהמחצית השנייה של העשור הראשון של שנות ה־2000 ועד ימינו, לארגון שנתפס במערב כמאיים ביותר על אינטרסים מערביים בכלל ואמריקאיים בפרט בזירה הבינלאומית. נאצר אל־וחישי אף קודם לאחר מותו של בן לאדן לתפקיד מנכ"ל ארגון אל־קאעדה העולמי וסגנו של איימן א־זוואהירי, באופן שביטא את חשיבותו שלו ושל ארגונו בעיני א־זוואהירי במערכת הבריתות של אל־קאעדה. נוסף על כך המשיך ארגון אל־קאעדה בחצי האי ערב לטפח אישים כמו אנואר אל־עולקי, אשר הפך לאחד ממוקדי ההשראה המשפיעים ביותר על מבצעי 'הג'האד האישי' בזרם הג'האד העולמי. בהקשר למתואר כאן לא ניתן להתעלם מהביקורת ואף מנימת הזלזול המשתקפת במכתבי בן לאדן כלפי פעילות הארגון והאוטונומיה הרבה מדי לטעמו שלקח הארגון בפעולותיו (Lahoud, 2022, p. 285). מהתכתבויותיו עם עטיה עבד אל־רחמן, נציגו באפגניסטן, ברור כי בן לאדן לא רווה נחת מהצעות מפקד הארגון אל־וחישי להקים מדינה אסלאמית בתימן. בן לאדן העריך כי לא בשלה יכולתו של הארגון להתמודד עם השלכות מעשה כזה, וכי אין לו תמיכה מספקת באוכלוסייה המקומית. בן לאדן גם רצה לרתום את הארגון לאסטרטגיה שתנוהל על ידו נגד יעדים אמריקאיים, בהתאם לתוכנית שהוא טווה ורצה לנהלה באופן ריכוזי באמצעות יונס המאוריטני, האחראי על פיגועי החוץ של הארגון.

קצר (מכוון?) בתקשורת, שהתנהלה באיטיות ובידי שליחים, הוביל להתעלמות של אל־וחישי מעצותיו האסטרטגיות של בן לאדן ויצר מתיחות עיתית ביניהם. שיתוף הפעולה בין הארגונים נמשך כסדרו אחרי מות בן לאדן, תחת מחליפו אימן א־זוואהירי.

ארגון א־שבאב הסומלי (חרכת א־שבאב אל־מג'אהדין)

ארגון א־שבאב אל־מג'אהדין הוקם במהלך שנת 2005 ופעל במסגרת מלחמת האזרחים בסומליה נגד מיליציות של הממשלה המקומית וכוחות צבא אתיופיה, אשר נכנסו למדינה במהלך שנועד לשים קץ לפעולות האיבה ולייצב את המדינה השסועה. ארגון א־שבאב פעל בתחילה כזרוע המיליטנטית של ארגון בתי המשפט האסלאמיים, ששלט במרכז סומליה ובדרומה משנת 2006.

עם זאת, זרעי הקשר בין ארגוני הטרור הסוני הפונדמנטליסטי בסומליה לבין אל־קאעדה נזרעו כבר בתחילת שנות ה־90. בשנת 1991 הודח מהשלטון נשיא סומליה מחמד סיאד ברי, במרד שהתפתח למלחמת אזרחים סומלית. הקהילה הבינלאומית ניסתה מספר פעמים לסייע בגיבוש ממשל פנימי מתפקד, אך הבירה מוגדישו נכבשה על ידי ארגון האיחוד האסלאמי (אל־אתחאד אל־אסלאמי – AlItihad Al Islami – AlAI). הארגון הציב איום ממשי בפני אתיופיה השכנה, שהגיבה לפעולות טרור שהופנו נגדה ובסופו של דבר אף פלשה לסומליה. פעולות התגמול האתיופיות אילצו את ארגון האיחוד האסלאמי ליצור קשרים עם אל־קאעדה. באותה תקופה (1993) ארגון אל־קאעדה שהה בגלות בסודאן, ובן לאדן ראה בשיתוף הפעולה עם הארגון בסומליה הזדמנות לקדם יצירת קשרים עם ארגונים בעלי השקפת עולם אסלאמית פונדמנטליסטית דומה.

לאחר שארצות הברית שלחה כוחות צבא למפרץ, ובכלל זה לערב הסעודית, כדי לסייע לכווית להיחלץ מהכיבוש של סדאם חוסיין, נזעקה ארצות הברית להתערב גם במשבר בסומליה לנוכח רעב כבד שפקד את המדינה. קואליציה בינלאומית הורכבה ובמסגרתה נשלחו כוחות אמריקאיים להגן על עובדי הסיוע הזרים שפעלו תחת איום של אספסוף בלתי מאורגן, חמוש במקלעים ומטולי רקטות נגד טנקים. בראיית ארגון אל־קאעדה, הרעב שפקד את סומליה ריכז סביבה תשומת לב כלל־עולמית, ושליחת כוחות צבאיים של ארצות הברית להגן על עובדי הסיוע של האו"ם מפני אנשי השבטים המקומיים במסגרת מבצע השבת התקווה סיפקה לארגון הזדמנות לתקוף את מי שאותם תיארו בעלי בריתם משורות האיחוד האסלאמי ככובש זר, שהשתמש בתירוץ הרעב בסומליה כדי להשתלט על קרן אפריקה.

אוסאמה בן לאדן שלח מספר לוחמים, ובהם פעילים בכירים ביותר שיהוו את חוט השדרה של הפיקוד המבצעי של הארגון בסומליה, כדי לסייע ללחימה נגד האמריקאים. בעקבות הפלת שני מסוקי הבלק הוק האמריקאיים במוגדישו באותה שנה טען בן לאדן כי הוא וארגונו הם שהביאו לנסיגה האמריקאית מהמדינה.

מאמצע שנות ה-90 ועד שלהי העשור התהדק שיתוף הפעולה בין האיחוד האסלאמי ואל־קאעדה. בעוד שהראשון נהנה מאימונים, מתמיכה לוגיסטית וממימון, לאחרון הוענק מקלט ומחסה לתא הארגון במזרח אפריקה, שלימים ביצע את הפיגועים בשגרירויות האמריקאיות בקניה ובטנזניה בשנת 1998.

בתחילת שנות ה-2000, הקבוצה שהגנה על התא המזרח־אפריקאי בהובלת חסן טאהר אויס התפצלה מארגון האיחוד האסלאמי. מפקדה הצבאי של הקבוצה היה השיח' עדן האשי פרח אירו, בוגר מחנות האימונים באפגניסטן, מי שלימים הוביל את ארגון א־שבאב. הקבוצה הזו הייתה לזרוע הצבאית של ארגון חדש – ארגון בתי המשפט האסלאמיים. השיח' מוח'תאר רובו עלי, המכונה אבו מנצור, הקים במסגרת ארגון בתי המשפט האסלאמיים את מחנה האימונים הראשון בסומליה בשנת 1996, והיה לימים למפקד בשורות א־שבאב ואף למנהיגו הרוחני של הארגון ודוברו. ארגון בתי המשפט האסלאמיים הפך מייד עם הקמתו לכוח פוליטי בולט במדינה, ואויס היה לאחד ממפקדי הזרועות היותר מיליטנטים ורדיקלים בארגון, ואף למדריך הרוחני שלו.

אתיופיה שוב התערבה בסומליה בשנת 2006, לנוכח עליית כוחו של הארגון, ומטרת הפלישה הייתה פירוקו. תוך זמן קצר הארגון הושבת, אתיופיה השתלטה על מוגדישו, טיהרה אותה ופעלה להקמת ממשלה זמנית. שקיעתו של ארגון בתי המשפט האסלאמיים בישרה על עלייתו של א־שבאב (שוויצר ואורג, 2014, עמ' 36–40; שוויצר ושי, 2002, עמ' 112–119; רייט, 2007, עמ' 183, 203–204; Harnisch, 2010).

במסגרת היחסים המתהדקים בין א־שבאב ואל־קאעדה נשלחו פעילים מבצעיים בכירים של שלוחת קרן אפריקה באל־קאעדה לסייע ולהשתלב בארגון הסומלי, ובראשם הארון פאזול שפיקד בשטח על הפיגועים בקניה, בטנזניה ובמומבסה, וצלאח עלי צלאח נבהאן שירה את הטיילים לעבר מטוס ארקיע במומבסה בשנת 2002. השניים השפיעו על פעילי הארגון הסומלי, אשר אימץ את רוחו והתנהלותו המבצעית של אל־קאעדה אל תוך שורותיו. פעילי א־שבאב קלטו לשורותיהם מתנדבים זרים מארצות הברית, קנדה, אוסטרליה, בריטניה ובלגיה. חלק מהפעילים הזרים שולבו בלחימה מול האתיופים, אך ביוזמת פאזול הוכשרו רובם באופן מיוחד על מנת שיקימו תאי טרור פעילים במדינות האם המערביות

שלהם (Fazul part 2, pp. 92-97). כמו כן שדרג א־שבאב את מטרות הפיגועים שלו נגד בכירים בממשל הסומלי ואימץ את פיגועי ההתאבדות לרפרטואר הארגוני. בתאריך 18 בספטמבר 2006, במהלך ניסיון התנקשות בנשיא סומליה עבדאללה יוסף אחמד, בוצע שימוש ראשון של פעילי הארגון בדפוס המתאבדים. ניסיון ההתנקשות נכשל והנשיא ניצל, אך אחיו נהרג. שישה בני אדם נהרגו ושלושה נוספים נפצעו בפיגוע, שיותר מכל העיד על שינוי גישה רדיקלי לגישה שמעולם לא הייתה חלק מתרבות המלחמה הסומלית עד שנת 2006. מאז המשיך הארגון בביצוע פיגועי התאבדות רבים, ביניהם התקפות טרור סימולטניות שכללו מחבלים מתאבדים שתקפו מקומות בילוי פופולריים בעלי אופי מערבי, שאותם פקדו אזרחים מערביים או עשירי סומליה, וכן תקפו מוסדות שלטון ואת סמלי השלטון הבכירים ביותר.

מעורבותו של פאזול, אשר חוסל בקיץ 2011, כ"שחקן חיזוק חיצוני" בפעילות הארגון, הובילה גם ליציאתו של הארגון לפעילות טרור ברחבי העולם. כך בוצע פיגוע ההתאבדות הסימולטני בידי מחבלים מתאבדים בקמפלה בירת אוגנדה ביולי 2010, בעת שידור משחק הגמר של משחקי הגביע העולמי. בפיגועים אלה נהרגו יותר מ-70 אוהדי כדורגל, רובם אזרחים של מדינות המערב שצפו במשחק על המרקע (שוויצר ואורג, 2014, עמ' 36-40; Roggio, 2006).

בשנת 2006 א־שבאב כבר היה ארגון פעיל ואוטונומי עם הילה מבצעית, ונחשב כוח לחימה עילית שהלך וצבר תאוצה בדרומה של סומליה. הארגון החל לאמץ דפוסי פעילות של אל־קאעדה בעיקר בפן הבינלאומי של פעילותו. נוסף על מטרות מערביות בסומליה ביצע הארגון במהלך השנים פיגועים חוצי גבול בעיקר נגד מטרות מערביות בקניה השכנה, שבהם בלטו הפיגוע שביצע הארגון בקניון וסטגייט בניירובי, הנמצא בבעלות ישראלית, בספטמבר 2013, והפיגוע בבסיס של חיל האוויר האמריקאי (Camp Simba) בקניה בינואר 2020, שבו הושמדו על הקרקע מספר מטוסים. מעבר לכך, במהלך שנת 2019 נעצרו בפיליפינים שני פעילים של הארגון, שהתכוונו ללמוד טיס במטרה לשחזר את פיגועי ה-11 בספטמבר על אדמת ארצות הברית.

בשנת 2008 נשבע ארגון א־שבאב שבועת אמונים לאוסאמה בן לאדן ולארגון אל־קאעדה, ובעקבות זאת תויג כארגון טרור זר על ידי ארצות הברית. שנתיים לאחר מכן, בשיחות סגורות, קיבל אוסאמה בן לאדן את שבועת הארגון הסומלי והחל להתייחס אליו כאל אחת משלוחות הארגון במונחי הדרכה, פעילות מבצעית והגדרת מטרות. עם זאת, בן לאדן לא הכיר בפומבי בכך שא־שבאב מהווה חלק ממערכת הבריתות שלו, כדי לא להופכו

ליעד לפגיעה אמריקאית. זאת ועוד, בן לאדן הביע חשש והסתייגות מפעילות הארגון וחשש מפני יכולת המשילות של הארגון, לנוכח המצב הכלכלי במדינה וגישתו הקפדנית והנוקשה בפרשנותו לחוק האסלאמי. לדוגמה, באחד ממכתבי בן לאדן שפורסמו במאי 2012 פנה מוח'תאר אבו זובאיר לבן לאדן בבקשה לאיחוד עם ארגונו, וכתב על כוונתו להכריז ח'ליפות בסומליה או לכל הפחות לבקש עצה בטרם יכריז עליה. במענה לזובאיר הבהיר בן לאדן כי איחוד בין הצדדים לא יתאפשר, משום שאיחוד שכזה יהווה לגיטימציה לאויב להפנות נשקו אל עבר ארגונו של זובאיר, ואילו הצנעת קשריו עם ארגונו תאפשר לסיוע בינלאומי להמשיך להגיע לסומליה ולאזרחיה הנאנקים במצוקתם.

א־שבאב המשיך לשמור על קשריו עם ארגון אל־קאעדה ואף עם שלוחותיו הרשמיות האחרות, אך הוכר באופן פומבי כשלוחה רשמית של הארגון רק לאחר מותו של בן לאדן, ב־9 בפברואר 2012, על ידי מנהיג הארגון החדש אימן א־זוואהירי (רייט, 2007, עמ' 183, 203–204; שוייצר ואורג, 2014, עמ' 36–40; Lahoud et al., 2012; Harnisch, 2010; Warner & Chapin, 2018).

אחת מנקודות החוזק של א־שבאב היא יכולת גיוס המתנדבים מארצות המערב. אחד המגייסים היה עמר שפיק המאמי, שכונה אבו מנצור אל־אמריקי. המאמי נולד בעיר דפני שבאלבמה, בוגר קולג' שגודל כבפטיסט למרות שאביו היה מוסלמי. שמו של המאמי נודע לציבור באוקטובר 2007 במסגרת כתבה מטעם אל־ג'זירה, שעסקה במטרות המשותפות של ארגון א־שבאב ואל־קאעדה. שליטתו באנגלית ובערבית הייתה לו ליתרון ולכלי עזר בפנייתו לקהל גולים סומלים דוברי אנגלית, בייחוד אלו המתגוררים במינסוטה.

חשיבותו של אבו מנצור בפעולות הגיוס הבינלאומיות של א־שבאב הייתה ייחודית במספר מובנים: ראשית, הוא יכול היה לתקשר עם מגויסים דוברי אנגלית, ואף נסך ביטחון במגויסים שיש מי שמתווך ביניהם לבין הארגון שלשורותיו התגייסו. שנית, אבו מנצור ביטא הצלחה והוכיח כי גם פעיל שאינו סומלי מקומי יכול להגיע לתפקידי פיקוד והנהגה בשורות א־שבאב; לבסוף, משום היותו מתנדב זר בשורות א־שבאב, טענתו כי מאמצי הארגון משתלבים במאמצים בזירה הגלובלית מקבלת משנה תוקף. כך אבו מנצור מהווה דוגמה הן ליכולת ענפה של גיוס מערביים לשורות א־שבאב והן לאסטרטגיה תקשורתית אפקטיבית, כמי שלקח חלק בתעמולת הארגון.

במסגרת זו פעל א־שבאב באופן שיטתי לפתות ולגייס צעירים ממוצא סומלי הנמצאים בארצות המערב באמצעות אנשי מפתח בקהילה, פעילות במסגדים, ולעיתים באיומי הלשנה לרשות ההגירה או ל־FBI. אסטרטגיית גיוס המתנדבים הזרים הייתה מוצלחת

בעשור הנדון והארגון משך אליו מאות ואולי אלפי מגויסים ממדינות שבהן שוכנת קהילת סומלים גולה. ההערכה לקראת תום העשור, בפברואר 2010, הייתה כי בשורות א־שבאב מתנדבים 800–1,100 זרים, מהם רבים ממוצא סומלי ששהו במדינות המערב אך גם ערבים, אפריקאים, פקיסטנים, בנגלים וקווקזים. הלוחמים הזרים בארגון מהווים נכס לארגון, הן בתווך התקשורתי והן מבחינת אדיקותם, מחויבותם ורצונם לקחת חלק בפיגועי התאבדות בשם הארגון ולמענו (Harnisch, 2010).

אל־קאעדה במגרב האסלאמי – Al Qaeda in the Islamic Maghreb (AQIM)

שלוחת ארגון אל־קאעדה במגרב האסלאמי היא תולדה של מסורת בת עשרות שנים של התנגדות אסלאמית מיליציונית באלג'יריה ובמדינות נוספות במגרב. התעוררות הג'האד האסלאמי באלג'יריה החלה בשנת 1991 כאשר הצבא האלג'ירי ביטל את תוצאות הבחירות במדינה, שקבעו רוב למפלגת חזית הישועה האסלאמית (FIS), ופירק אותה. פירוקה של החזית הביא ליצירת קבוצות אסלאמיות חמושות שהתמזגו לשתי תנועות מרכזיות: הראשונה היא הקבוצה האסלאמית החמושה (Groupe Islamique Armé – GIA) והאחרת הייתה התנועה האסלאמית החמושה שכונתה MIA. בעוד שהשתיים שינו לפרקים את תצורתן או הרכבן, הן המשיכו לייצג שני זרמי חשיבה: ה־MIA התמקדה במרכזי השלטון האלג'יריים ובתקיפת כוחות ביטחון ממשלתיים; ה־GIA כללה בין פעולותיה דוקטרינת "רה־אסלאמיזציה" לחברה האלג'ירית באמצעות כפייה ופרקטיקת ה'תכפיר' – התרת הדם תוך הגדרת מוסלמים ככופרים – פרקטיקה המשמשת הצדקה לתקיפת אזרחים וזרים, לצד מטרות צבאיות וממשלתיות.

הנהגת ה־GIA כללה לוחמי גרילה למודי קרבות מול הסובייטים באפגניסטן ששבו לארץ מוצאם, ובאמצעות קשריהם באפגניסטן הצליחו להשיג מימון מאוסאמה בן לאדן, ששהה בעת ההיא בסודאן. הקבוצה גם עמדה בקשרים עם הד"ר איימן א־זוואהירי וקבוצתו המצרית אל־ג'האד. ככל שנמשכה הלחימה במדינה המדממת הצליחה ה־GIA לתפוס שליטה על חלקים גדולים ממנה. צבירת השליטה החלה להיחלש לקראת סוף שנות ה־90 בשל מספר מעשי טבח שביצעו פעילי הארגון, אשר גררו ניכור מצד האוכלוסייה ואף ביקורת פנימית קשה מתוכה. כך, בעוד שהביקורת על האכזריות גברה ויצרה ניכור גם כלפי בן לאדן וא־זוואהירי, כך הקולות הרדיקליים מתוך הקבוצה התבצרו בעמדתם ואף הכריזו כי מי מתוך הקבוצה שאינו תומך בה דינו מוות. בחודש מאי 1998 פרשה מתוך ה־GIA קבוצה

שכינתה עצמה 'הקבוצה הסלפית להטפה וללחימה' (GSPC) בהובלת חסן חאטב, והיא הפכה לגרעין אל־קאעדה במגרב האסלאמי (Thornberry & Levi, 2011).

בשנותיה הראשונות של 'הקבוצה הסלפית להטפה וללחימה' היא קנתה לעצמה מוניטין תוך דחיית האכזריות והרצחנות שהפיגה ה־GIA ובקוּתה במאבק נגד הממשל האלג'ירי החילוני. בשנת 2003 הודח מנהיג הקבוצה על ידי שניים מבכירי הקבוצה הצעירים יותר, מצטפא אבו איברהים, המכונה גם נביל שרעוי, ואבו מוסעב עבד אל־ודוד, המכונה גם עבד אל־מאלכ דרודקל בשל מחלוקת אסטרטגית־ערכית בשאלה אם להתמקד בפן המקומי והמוסרי של המאבק, עמדה שבה צידד חאטב, לבין גישה אגרסיבית יותר עם תמיכה במאבק הג'האד העולמי. שרעוי לקח את הנהגת הקבוצה אך נהרג בקרב יריות מול כוחות ביטחון אלג'יריים לצד סגנים בכירים ששהו עימו. את מקומו ירש דרודקל שפעל בדרכו של שרעוי, ותחת הנהגתו הארגון הידק את הקשרים עם שלוחות אל־קאעדה אחרות, כמו זו של אבו מוסעב אל־זרקאווי בעיראק. השניים פעלו יחד להקמת רשת נתיבי הברחות ומחנות אימונים במטרה לחמש ולהעשיר את השלוחה העיראקית, הפרויקט נשא פרי ובשנת 2005 האמריקאים מצאו כי כל מתאבד רביעי בעיראק היה ממוצא אלג'ירי.

לאורך תקופה זו הקפידה הקבוצה בהנהגת דרודקל להביע נאמנות לבכירי אל־קאעדה, וב־11 בספטמבר 2006 הכריז א־זוואהירי, המשנה למנהיג אל־קאעדה בן לאדן דאז, על "איחוד מבורך" עם הקבוצה הסלפית להטפה וללחימה, הדגיש בדבריו את צרפת כאויבת המשותפת ודחק בקבוצה להפוך "לעצם בגרונם של הצלבנים האמריקאים והצרפתים" (BBC News, 2006). בינואר 2007 הקבוצה הכריזה רשמית על שינוי שמה ועל אימוץ המותג 'אל־קאעדה במגרב האסלאמי', והבטיחה כי חרף מחויבותה להקמת מדינה אסלאמית באלג'יריה היא תתמקד בפעילותה גם בפגיעה בזרים ובאינטרסים מערביים.

השלוחה החדשה של אל־קאעדה פעלה על מנת לגייס ולהרחיב את מאגר הפעילים שלה, ואף הגבירה את השימוש בדפוס פיגועי התאבדות. אחת ההתקפות הבולטות שלה בתקופה זו הייתה הפצצת משרדי האו"ם באלג'יר בשנת 2007, אך בין השאר יזמה גם גל חטיפות של אזרחים זרים (בריטים, גרמנים, איטלקים וצרפתים) ששהו באזורי פעילותה, ואף ביצעה פיגוע ירי נגד שגרירות ישראל בנואקשוט בירת מאוריטניה ב־1 בפברואר 2008. ההתקפות הללו גבו אומנם מחיר דמים כבד, אך מבצעי סיכול טרור נרחבים מצד השלטונות המקומיים הגבילו את צעדיה של השלוחה החדשה, והיא נאלצה לשנות את מרחב הפעילות מאזור חוף הים התיכון אל אזורי הסאהל בשולי מדבר סהרה. עם זאת, המעבר אפשר לפעילי השלוחה לנצל באופן מיטבי את הוואקום הביטחוני ששרר בממשלות מדינות

הסאהל ואת השטחים הנרחבים שעמדו לרשותם. עם שינוי שמה פעלה השלוחה גם נגד מטרות מערביות כמו שגרירויות בתוך אלג'יריה ובסמוך אליה. לדוגמה, ב־8 באוגוסט 2009, כשלושה ימים לאחר שא־זוואהירי הזהיר כי צרפת "תשלם על כל פשעיה" (MEMRI, 2009), אל־קאעדה במגרב האסלאמי ביצע פיגוע התאבדות בשגרירות צרפת במאוריטניה. עם זאת הארגון לא יצא מתחומו הגיאוגרפי לפעילות טרור באירופה או בארצות הברית. חוסר הפעילות של אל־קאעדה במגרב האסלאמי במדינות המערב היה לצנינים בעיני הנהגת אל־קאעדה הבכירה, בעיקר לנוכח פעילותו בשנות ה־90 של ה־GIA, שהוכיח את יכולתו לפעול במערב כאשר ביצע שורה של פיגועי טרור בצרפת, בין היתר חטיפת מטוס צרפתי, ובפיגועי טרור ברכבת התחתית הצרפתית (שוויצר ואורג, 2014, עמ' 36–40; Byman, 2015 pp. 144–145, 150; Thornberry & Levi, 2011).

אישוש הנחות יסוד ותובנות חדשות שסייעו להבנת מרכיבי השלוחות הרשמיות של ארגון אל־קאעדה בעשור שלאחר ה־11 בספטמבר התקבלו במאי 2012, עם פרסומם של 17 מכתבים שנאספו ממקום המסתור של בן לאדן בפעולת הקומנדו לחיסולו, ורוכזו במרכז סיכול הטרור של האקדמיה הצבאית האמריקאית בווסט פוינט שבניו יורק. בניתוח של חוקרי המרכז ובהם נלי לח'וד, שניסו לאפיין בין היתר את ארגון אל־קאעדה תחת הנהגת בן לאדן ואת יחסיו עם קבוצות ג'האד אזוריות הנושאות את "שם המותג", עלה כי לצד הבנתו של בן לאדן בדבר חשיבות פעילותם וגיוס כוח האדם שלהם לטובת מערכת הבריתות של אל־קאעדה, ולעיתים אף סיוע כספי מהשלוחות לאל־קאעדה, היו גם מכשלות ובעיות שהתעוררו עקב התנהגות הארגונים או שאיפותיהם המקומיות, שפגמו בשם המותג כפי שהבין אותו בן לאדן.

ממכתביו של בן לאדן עולה בבירור שהוא חש תסכול רב משלוחות הארגון נוכח חוסר יכולתו לשלוט על פעילותן, התנהלותן והתבטאויותיהן בתקשורת. בעוד שקהילת המודיעין והתקשורת תייגו את הנהגת הארגון באזור צפון וזיריסטן כליבת ארגון אל־קאעדה והנהגתו המרכזית באופן המרמז על יכולת פיקוד ושליטה ועל דיווח של מפקדי שטח לבן לאדן המחליט, המורה והמפקד על הכוחות, בפועל היחסים בין ההנהגה המרכזית והשלוחות היו לכל הפחות סימביוטיים. בפועל הנהגתו המרכזית של ארגון אל־קאעדה העניקה לשלוחות הדרכה אסטרטגית והכתיבה קווים מנחים לפעולה, תוך הנחה כי השלוחות בתורן מצייתות להנהגה המרכזית. יתרה מזו, חלק מהשלוחות ראו בברכת בן לאדן אקט סמלי גרידא, ומבחינתן תועלת האיחוד עם ארגון הגג היא באימוץ המותג אל־קאעדה בפן המבצעי־אופרטיבי.

מכתבי בן לאדן מוכיחים כי לבן לאדן אף לא הייתה השפעה מכרעת על השלוחות שתחת פיקודו. למעשה בן לאדן היה מוטרד מטעויותיהן ולא היה שבע רצון מפעילותן, בייחוד מאלו שהביאו לשפיכות דמם של קורבנות מוסלמים, בניגוד לחזונו ולמטרותיו בארגון. טעויותיהן, בראייתו, עיוותו את מטרות הג'האד כפי שהציבור רואה אותן, ויצרו ניכור מצד בסיסי התמיכה האזרחיים שלהם. לדוגמה, המכתבים מדגימים כיצד שלוחת הארגון בעיראק הייתה לעול עבור אל־קאעדה יותר מאשר לנכס, בעיקר בשנה שלקראת מותו, ולמעשה המושג 'ליבת ארגון אל־קאעדה' או 'ההנהגה המרכזית', שאומץ על פי רוב גם באמצעי התקשורת, הפתיע את בן לאדן, ואף רצונו בניהול, פיקוד ושליטה מהודקים יותר על שלוחותיו הושפע ממה ששמע בתקשורת. בראייתו של בן לאדן, כך לפי דבריו שלו, "המונח הנהגה מרכזית הוא מושג טקטי בתקשורת, שנועד להבחין בין אל־קאעדה שבאפגניסטן ובפקיסטן לבין אל־קאעדה ביתר האזורים. אינני מתנגד לשימוש במונח, בייחוד כדי להבהיר את המטרה במאמצים לריכוז השליטה" (Fantz, 2012; Lahoud et al., 2012).

יתרה מזו, השלוחות לא רק היוו בעיה לאל־קאעדה משום פגיעתן בדמותו, הן גם עוררו מחלוקת בקרב ההנהגה הבכירה. במכתבי בן לאדן ניתן להבחין בשלוש גישות אשר למעמד השלוחות: הגישה העקרונית, המיוצגת למשל בדמותו של אדם יחיא ע'דן, בכיר אל־קאעדה באפגניסטן, שלפיה יש לנתק קשרים ואף לגנות שלוחות שמנהיגיהן אינם מתייעצים עם מפקד הארגון בן לאדן או מדווחים לו, וחרף זאת ממשיכים לפעול בשמו; הגישה השנייה תומכת בצירוף קבוצות אזוריות למארג הבריתות וביצירת איחודים, משום תרומתן להתפשטות אל־קאעדה ולצמיחתו; הגישה השלישית היא עמדתו של בן לאדן עצמו, שלפיה הקשר עם השלוחות ראוי שישמר בפן אישי עם "אחיו למאבק" בכל מקום, או לכל היותר דרך שליחו עטיה עבד אל־רחמן. בראייתו יש להמשיך ליעץ ולבקש לגלות איפוק בפעילותן גם אם עצתו נופלת על אוזניים ערלות, וזאת מבלי להעניק זיכיון על המותג אל־קאעדה.

דוגמה לכך היא יחסו של בן לאדן אל שלוחתו בחצי האי ערב, שנכון לשנת 2010 הייתה הצלחה בראי הארגון. בן לאדן היה ביקורתי כלפי פעילותיה של השלוחה, בייחוד בתימן, וכלפי התבטאויותיה ואי־הצלחתה לזכות בתמיכת הציבור במטרות אל־קאעדה במרחב. בן לאדן חשב שהשלוחה שאפתנית מדי ומנסה להשיג מטרות ויעדים שגדולים על מידותיה. דוגמה לכך הייתה כאשר מנהיג השלוחה נאצר עבד אל־כרים אל־וחישי, המכונה במכתבים אבו בציר, כתב לבן לאדן כי "צנעא מוכנה" ורמז בכך שרצונו להקים ח'ליפות אסלאמית מקומית בתימן, והוא מבקש את ברכת מפקדו. בן לאדן התנגד להכרזה כזו בטרם נוסדה התשתית הראויה לכך והוצבו היסודות האיתנים המתאימים, וחשב כי הכרזה מוקדמת

היא יומרנית וצפויה לכישלון. להפך, בן לאדן לא ראה בתימן זירת פעילות עיקרית אלא ייעד את המדינה לשמש מרכז או בסיס תמיכה עבור ג'האדיסטים הנלחמים בחזיתות אחרות, במדינות הנאבקות בפולש זר כמו עיראק או אפגניסטן. לכן, במענה ההנהגה המרכזית לאל־וחישי נכתב "ברור שנרצה מדינה אסלאמית תחת חוקי השריעה, אבל רק אם נוכל לאחוז בה, ואם הג'האדיסטים נכשלו בהחזקת מדינה אסלאמית באפגניסטן לאחר הפלישה האמריקאית ב־2001, הסיכויים של הג'האדיסטים להחזיק בתימן פחותים אף יותר" (Lahoud et al., 2012, p. 31).

חשיבותם של בעלי בריתו של אל־קאעדה, שותפיו ורשתות טרור שאימצו את דרכו גברה בהמשך, ככל שאל־קאעדה נחלש ונדחק לשוליים. לקראת סוף העשור הראשון של המילניום ביצעו ארגוני טרור מקרב שותפי אל־קאעדה (Affiliates) שני פיגועים חריגים: האחד במומבאי, בידי ארגון לשכר א־טויבה בנובמבר 2008, שנחשב חריג בשל עוצמתו והיקף נזקיו; והשני, ניסיון פיצוץ מכונית תופת בלב הטיימס סקוור בניו יורק במאי 2010, בשל מיקומו ובשל הזהות הארגונית מאחוריו – ארגון הטאליבאן הפקיסטני.

הפיגוע במומבאי – 26-28 בנובמבר 2008

הארגון הפקיסטני לשכר א־טויבה ("צבא הטהורים") הוקם בראשית שנות ה־90 של המאה ה־20 על ידי שירות המודיעין הפקיסטני (ISI), במטרה לקדם את האינטרס הפקיסטני בחבל קשמיר אל מול ההודים. חבל קשמיר הוא אזור שיש לגביו מחלוקת טריטוריאלית בין הודו ופקיסטן מאז נסיגת הבריטים וקבלת העצמאות שלהן בשנת 1947, ואשר הוליד שלוש מלחמות כוללות בין שתי המדינות, האחרונה שבהן בראשית שנות ה־70. על פי הערכות שונות נהרגו במהלך שנות ה־90 יותר מ־30 אלף איש בפיגועי טרור ברחבי החבל, אשר ארגון לשכר א־טויבה היה אחראי למרביתם.

מייסדו של הארגון חאפט' מחמד סעיד היה בוגר המלחמה באפגניסטן בשנות ה־80 ונמנה עם לוחמי מחנה צדא, שהגיעו ממקומות שונים והמשיכו בשיתוף פעולה מבצעי ביניהם עם שובם מאפגניסטן לארצות מוצאם. ח'אלד שיח' מחמד, בעצמו מבוגרי מחנה צדא, הצטרף לארגון אל־קאעדה בתחילת שנת 1999 ומונה לראש יחידת המבצעים המיוחדים של אל־קאעדה לביצוע פיגועים בזירה הבינלאומית. כשהחל לתכנן את מתקפת הפיגועים שלו במדינות המערב, ובראשם מתקפת ה־11 בספטמבר בניו יורק ובווישינגטון, הוא עשה שימוש בקשריו הישנים על מנת לרתום ארגונים נוספים מהאזור לפעילות אופרטיבית ולוגיסטית וכסייענים לאל־קאעדה, במסגרת מדיניות הפיגועים החדשה שהתווה. כך סייעו

פעילי ארגון לשכר א־טויבה לפעילי אל־קאעדה להימלט מאפגניסטן לפקיסטן ולמצוא מקומות מסתור לאחר פיגועי ה־11 בספטמבר והתגובה האמריקאית באפגניסטן שבאה בעקבותיהם. פעילי הארגון הפקיסטני בפקיסטן ומחוצה לה גם העניקו סיוע מבצעי בתכנוני הפיגועים של יחידת פיגועי החוץ של אל־קאעדה ברחבי העולם.

הפיגוע במומבאי היה למעשה הפיגוע הראשון שנוהל עצמאית על ידי הארגון מחוץ לחבל קשמיר ואשר כלל גם יעדים מערביים. ההכנות המבצעיות לפיגוע במומבאי החלו כבר בשנת 2007, בניהולו של אחראי פיגועי החוץ של הארגון סאג'ד מיר ותחת פיקודו של המפקד הצבאי זאקי אור רחמאן לח'וי. עוד קודם לכן, בשנת 2005 החל מיר בתכנון הפיגועים, בבחירת המטרות ובאיסוף המודיעין הדרוש לקראת הפיגוע. לצורך איסוף המודיעין עשה מיר שימוש באזרח אמריקאי ממוצא פקיסטני בשם דיוויד קולמן האדלי, תושב שיקגו. מספטמבר 2006 ועד יולי 2008 ביצע האדלי חמש נסיעות שונות למומבאי, שבמהלכן ביצע איסוף מודיעין שכלל סיור, צילום ואיתור מדויק של יעדים שונים במומבאי באמצעות מערכת ניווט לוויינית. לפני כל נסיעה תוודרך האדלי על ידי סאג'ד מיר מלשכר א־טויבה, ומייד בסיום כל נסיעה העביר האדלי אל האחרון את ממצאיו בפגישות שנערכו ביניהם בפקיסטן. המטרות שנבחרו כללו את מלון טאג' מהאל; מלון אוברוי; תחנת הרכבת צ'האטראפאטי שיוואג', אחת מתחנות הרכבת העמוסות ביותר בעולם; קפה ליאופולד; ומרכז חב"ד היהודי, הממוקם בבית נארימאן בעיר (Jain, 2011).

משתתפי הפיגוע נבחרו כמו רבים מפעילי הארגון מקרב שכבות המצוקה בפקיסטן, ובמספר מקרים אף נקנו בכסף ממשפחותיהם, ולאחר סינון קפדני נבחרו עשרה מהם לביצוע הפיגוע, עברו אימונים ייעודיים וחולקו לחמישה צוותי תקיפה. ההנחיה הכללית של כלל הצוותים הייתה להרוג אזרחים רבים ככל האפשר, ליצור אפקטים חזותיים כמו הצתת אש במטרות הנתקפות על מנת להגביר את הפחד בקרב אזרחי העולם, ולא פחות חשוב – למות בסוף המשימה על מנת שהעולם לא יוכל לקשור בין הפיגוע לבין הארגון ששלח אותם לפעולה.

170 בני אדם נרצחו בפיגוע במומבאי ומאות נוספים נפצעו. מניין ההרוגים כלל אזרחים הודים, אמריקאים, בריטים, אוסטרלים, סינגפורים, ישראלים, הולנדים ואזרחי מדינות רבות נוספות. האירועים סוקרו בהרחבה במשך כשלוש יממות על ידי רשתות טלוויזיה שונות וריתקו מיליארדים ברחבי העולם אל המרקעים. במהלך הפיגוע נתפס אחד מהמפגעים, אמג'ד אמיר קסאב, על ידי משטרת מומבאי, ועל מנת לנסות לשחררו ניסו מיר ולח'וי, שניהלו את האירוע מטעם לשכר א־טויבה מבית מסתור בפקיסטן, לקיים משא ומתן לשחרורו בתמורה

לשתי אזרחיות ישראליות שהוחזקו כבנות ערובה במרכז חב"ד. משכשל המשא ומתן הורה מיר אישית למפגעים בבית נארימאן להרוג את בנות הערובה. בקבלת האחריות של ארגון לשכר א־טויבה הבטיחו ראשי הארגון כי הפיגוע במומבאי הוא בעצם רק הקדימון, והסרט האמיתי יבוא בקרוב מאוד.

תשעה מחבלים של ארגון לשכר א־טויבה נהרגו בפיגוע. המחבל היחיד שנלכד, קסאב, הועמד לדין ובית המשפט הרשיע אותו וגזר עליו גזר דין מוות. קסאב הוצא להורג בתלייה בנובמבר 2012. בתגובה לדרישה תקיפה של ממשלת הודו עצרה ממשלת פקיסטן את מנהיג הארגון חאפט' סעיד ואת ראש הזרוע הצבאית זאקי רחמן לח'וי, ואף הוציאה אל מחוץ לחוק את ארגון לשכר א־טויבה. מאוחר יותר שוחררו השניים והארגון שב לפעול תחת שם אחר – ג'מאעת אל־דעווה. סאג'ד מיר, ראש יחידת פיגועי החוץ של ארגון לשכר א־טויבה והמוח המתכנן של פיגועי מומבאי, לא נעצר מעולם והוא ממשיך בפעילותו באין מפריע. כשנה לאחר האירועים במומבאי ערך דיוויד קולמן האדלי מסעות לאיסוף מודיעין לקראת ביצוע פיגועים נוספים עבור מיר ולשכר א־טויבה בהודו, ובדנמרק עבור ארגון פקיסטני קשמירי אחר, חראכת אל־ג'האד אל־אסלאמי, שבראשו עמד אליאס אל־קשמירי שהיה מקורב אישית לאל־קאעדה וליחידת פיגועי החוץ שלה. יעד הפיגוע שנקבע בדנמרק הוא בניין המשרדים של עיתון דני שפרסם קריקטורות של הנביא מחמד. האדלי נעצר באחת מגיחות איסוף המודיעין שלו, בטרם עלייתו למטוס להודו בפילדלפיה. אחריו נעצר גם מחמד תנויר ראנא, והשניים נידונו למאסר עולם על ידי בית המשפט בשיקגו לאחר משפט ארוך ומתוקשר.

למרות שלא התקיימה ברית פורמלית בין לשכר א־טויבה ואל־קאעדה או שבועת אמונים אישית לבן לאדן, היו שני הארגונים מקורבים ביותר. העובדה שהארגון הקשמירי ביצע פיגוע ראווה עצמאי – ראשון ויחיד – נגד יעדים מערביים בתקופה שאל־קאעדה התקשה להוציא לפועל פיגועים בזירה הבינלאומית מעידה על עומק הקשר וזהות האינטרסים בין שני הארגונים. בשל המצוקה המבצעית נשען אל־קאעדה על ארגונים שותפים שזוהו עימו, ושפעילותם הקטלנית החזיקה את שם המותג אל־קאעדה בתודעה הציבורית הבינלאומית כארגון פעיל ומסוכן.

מטרת הפיגוע במומבאי היו הרג המוני נרחב ככל האפשר; פגיעה בתיירות להודו ובמוקדי העסקים בעיר כדי לגרום נזק כלכלי קשה; וכן לגרום לאזרחי הודו ולמבקרים בה תחושה של כאוס, חוסר ביטחון אישי בעיר מרכזית בהודו. כל אלה נועדו לקרוא תיגר על המשילות של ההנהגה ההודית ועל יכולתה להעניק ביטחון לתושבי המדינה ולזרים המבקרים בה.

יעדי הפיגוע נבחרו בקפידה כדי לממש מטרות אלה, והם כללו מלונות מרכזיים, תחנת רכבת ובית חב"ד, המזוהה עם הקהילה היהודית ועם ישראל. הפגיעה ביעד המזוהה עם ישראל נועדה להעברת מסר כי מחנה אל־קאעדה דואג לפעול גם נגד יעדים המזוהים עם היהודים ועם ישראל, בעלי בריתם העיקריים של "הצלבנים האמריקאים".

מכונית תופת בטיימס סקוור בניו יורק – 1 במאי 2010

שותף נוסף של ארגון אל־קאעדה היה ארגון טאריק־אי־טאליבאן (TTP – Tehrik-i-Taliban Pakistan). הארגון נוסד בידי פעילים שנמלטו מאפגניסטן אל פקיסטן עם פעילים פקיסטנים שנתמכו על ידי רשת חקאני. אל־קאעדה ראה בארגון חלק ממערכת שותפיו, ובן לאדן אף התייחס אליהם כך במכתבים שנתפסו באחוזתו באבוטאבאד. למרות זאת, גם ארגון זה פעל באופן עצמאי והפיגוע בלב ארצות הברית בוצע ללא התייעצות מראש עם הנהגת אל־קאעדה, ואף זכה בדיעבד לביקורת מצד בן לאדן.

את ניסיון הפיגוע בטיימס סקוור ביצע פיסל שחזאד, אזרח פקיסטני, בנו של סגן־אלוף בחיל האוויר של פקיסטן. שחזאד יצא ללימודים אקדמיים בארצות הברית, ועם סיומו נראה היה כי הוא בדרך למימוש החלום האמריקאי שעה שהתחתן והקים משפחה, החל לעבוד כפקיד בחברת קוסמטיקה אמריקאית ואחר כך כיועץ כלכלי בחברת פיננסים אחרת, רכש בית מגורים נוח בפרברים לו ולמשפחתו המתרחבת ואף החל בתהליכים לקבלת מעמד של תושב קבע (גרין קארד). דווקא בתקופה זו חווה שחזאד משברים אישיים שמקורם בפערים שבין אורח החיים האמריקאי וחוויות המסורת והדת שליוו אותו מילדותו בפקיסטן. מזור למשבריו מצא שחזאד באידיאולוגיית הסלפייה־ג'האדייה ומבשריה הבולטים באותה תקופה, אנואר אל־עולקי ואבו פיצל אל ג'מייקני. למעשה ניהל שחזאד בתקופה זו "חיים כפולים" – מפרנס ואב מתפקד במשפחה אמריקאית במשך היום ותומך סלפי־ג'האדי נלהב באמצעות רשת האינטרנט בלילה. במסגרת זו יצר שחזאד קשרים הדוקים עם פעילים פקיסטנים נוספים, ובחופשת המולדת בילה עימם את מרבית זמנו בשיחות ובתפילה, בעיקר במסגד האדום באסלאמאבאד. בביתו אימץ שחזאד אורח חיים אסלאמי וניסה לכפות אותו גם על אשתו ובנותיו. אירועי "המסגד האדום"¹⁷ הקצינו עוד יותר את דעותיו של שחזאד, שהגביר את תכיפות נסיעותיו לפקיסטן ואת פעילותו במסגרת הסלפייה־ג'האדייה שם, מה

17 אירועי המסגד האדום, המסגד המרכזי של אסלאמאבאד, בחודש יולי 2007 כללו עימותים קשים בין המתפללים לבין כוחות הביטחון הפקיסטניים, אשר הטילו מצור על המסגד במשך כשבוע ימים, ובסיומו פרצו לתוך המסגד בפריצה אלימה שבמהלכה נהרגו כשמונים מתפללים.

שהוביל בסופו של דבר לפירוק משפחתו ולשובו לחיי קבע בפקיסטן דווקא בסמוך לקבלת האזרחות האמריקאית שלו.

בדצמבר 2009 יצא שחזאד עם חלק מחבריו למחנה אימונים בן ארבעים יום של ארגון הטאליבאן הפקיסטני, שם התבקש לבצע פיגוע על אדמת ארצות הברית, ונלקח לצורך כך לאימון ייעודי מיוחד שכלל הכנת מטען חבלה מחומרים מאולתרים שניתן לקנות בחנויות רגילות, הרכבתו ברכב ויצירת מנגנון השהיה שיפעיל את המטען. הטאליבאן הפקיסטני נשא בכל הוצאות הפיגוע, כולל מימון חזרתו של שחזאד לארצות הברית, שהותו במדינה, רכישת רכב הפיגוע וקניית המצרכים הנדרשים לביצועו. ב־1 במאי 2010 החנה שחזאד את מכונית התופת בטיימס סקוור בניו יורק, אך בשל תקלה טכנית מטען החבלה שהכין לא התפוצץ. שחזאד עצמו נעצר למחרת היום בשדה התעופה קנדי בניו יורק, בדרכו לדובאי. תמונת המודיעין בכל הקשור לפרשת מכונית התופת בטיימס סקוור אינה שלמה. לדעת מומחי חבלה שונים, ההיבט הטכני של מטען החבלה ומרכיביו תמוהים, והסיכוי להפעלת המטען על בסיס מרכיביו והדרך שבה הוכן היה נמוך עד אפסי. תמיהה זו מקבלת משנה תוקף על רקע העובדה שארגון הטאליבאן הפקיסטני רכש ניסיון רב בייצור מטעני חבלה ובהפעלת מכוניות תופת נגד הצבא הפקיסטני, במסגרת המערכה באזורי השבטים לאורך הגבול בין פקיסטן ואפגניסטן. ייתכן כי האירוע במנהטן היה איתות מצידו של הארגון הפקיסטני על אודות יכולותיו המבצעיות לפעול על אדמת ארצות הברית, ובעצם ביצעו ניסה ה־TTP להעביר מסר למקבלי ההחלטות בארצות הברית, כי עליהם להימנע מהתערבות בקרבות באזור הגבול האפגני־פקיסטני ומהמשך הסיכולים הממוקדים של בכירים ופעילים בטאליבאן (Mazzetti & Shane, 2010). העובדה שפרשת מכונית התופת במנהטן הייתה אירוע יחיד, אשר פרט לו לא ביצע הטאליבאן הפקיסטני או האפגני אף פעולה מבצעית מעבר לאזורי השבטים, מחזקת הערכה זו. מעבר לכך עולה ממכתבי בן לאדן כי למרות הקשרים ההדוקים בין אל־קאעדה לטאליבאן הפקיסטני, באל־קאעדה לא היה מודעים לכוונת הפיגוע, ובוודאי שכן לאדן או מי מטעמו לא אישר אותו. הם הופתעו ממנו ובן לאדן אף ביקר פומבית את הפיגוע ואת שחזאד (Lahoud, 2022, p. 110). ניסיון הפיגוע שב והזכיר לציבור האמריקאי שאל־קאעדה ממשיך להיות פעיל ומהווה סכנה מוחשית לארצות הברית גם תשע שנים אחרי ה־11 בספטמבר, וכי מה שנדמה היה שחלף מן העולם נותר על כנו. הפיגוע שנכשל הצטרף לסיכול פיגועי התאבדות שתכנן פעיל בשם נג'יבוללה זאדי מטעמה של יחידת פיגועי החוץ של אל־קאעדה ברכבת התחתית בניו יורק, חודשים אחדים קודם לכן.

חיסול בן לאדן

בעשור שאחרי פיגועי ה־11 בספטמבר חתרה ארצות הברית בצורה מתמדת ונחושה, שנשאה פירות ממשיים, לפגיעה בהנהגת אל־קאעדה, בעיקר באמצעות מדיניות של סיכול ממוקד נגד בכירי הארגון. עד שנת 2006 נהרגו או נעצרו יותר מ־90 אחוזים מהמנהיגים הבכירים של אל־קאעדה בהיררכיה הארגונית שלפני ה־11 בספטמבר, ועד שנת 2010 האמירו הנתונים ל־95 אחוזים. אולם המרדף אחר מנהיג אל־קאעדה ומייסדו אוסאמה בן לאדן נכשל שוב ושוב ונמשך זמן רב מאוד. רק כעבור כעשור הצליחה ארצות הברית לסגור מעגל וחיסלה את בן לאדן, ראש הארגון שהעז לקרוא עליה תיגר ולפגוע לעיני כל העולם בסמלי עוצמתה.

הניסיון הראשון לפגוע בבן לאדן נעשה כבר במהלך שנת 1999, בעקבות הפיגועים בשגרירויות באפריקה ובטרם הותקפה המשחתת קול. בשנה זו היה בן לאדן בהישג ידם של סוכני CIA שאיתרו אותו במקום שבו שהה לזמן קצר. הסוכנים זימנו מפציצים כדי לפגוע בו, אולם הזמן שחלף בין האיתור לבין האישור מושינגטון ולהגעתו המשוערת של המפציץ גרם להחמצת ההזדמנות. המרדף אחר בן לאדן שנמשך לאחר המתקפה בארצות הברית הביא לאיתור משוער שלו באזור הרי טורה בורה באפגניסטן במהלך נסיגת הארגון, אך גם כאן הייתה החמצה ובן לאדן נמלט. מאז לא נודע מקום הימצאו המדויק.

קורותיו של אוסאמה בן לאדן ומשפחתו הקרובה בשנים שלאחר פיגועי ה־11 בספטמבר נחשפו במלואם במהלך חקירה יסודית שערך שירות המודיעין הפקיסטני רק לאחר חיסולו באבוטאבאד כעבור עשר שנים. חקירה חשאית זו התבססה בעיקר על תחקור נשותיו של בן לאדן שנמצאו במתחם באבוטאבאד בזמן הפעולה האמריקאית, ובעיקר על עדותה של אמל־צדאח, אשתו החמישית במניין (הוא גירש את אשתו הראשונה), אשר שהתה לצידו במשך כל העשור שבו היה מבוקש. על פי גרסתה של אמל נראה כי מקנדהאר עבר בן לאדן לטורה בורה, שם כנראה נפצע בכתפו במהלך אחת ההפצצות האמריקאיות, ולאחר מכן הצטרף לשלוש נשותיו, אשר חולצו מקנדהאר בדרך נפרדת העוברת באיראן והגיעו לדירת מקלט בעיר סוואת בפקיסטן, שם הסתתר במשך שנתיים. מסוואת עבר בן לאדן לתקופה קצרה לערים הפקיסטניות כוהאט והריפור, ובשנת 2005 הגיעה כל המשפחה למתחם באבוטאבאד, שם שהתה כשש שנים עד למבצע האמריקאי. על פי התחקיר של שירות המודיעין הפקיסטני שהו יחד עם בני המשפחה באבוטאבאד שני שומרי ראש (ובני משפחותיהם), האחים אבראר ואבראהים אל־כוויי, אשר ליוו את בני המשפחה עוד מזמן

שהותם בסוואת ושובצו לתפקיד על ידי ח'אלד שיח' מחמד זמן קצר לפני מעצרו במארס 2003.

עם כניסתו לבית הלבן היה הנשיא ברק אובמה נחוש להוריד את סוגיית הטרור מראש סדר העדיפויות של ממשלו. הוא ראה בסילוק בן לאדן ציון דרך מרכזי בהשגת יעד זה והעריך כי פגיעה בבן לאדן תהווה מכה אנושה לארגונו, תוביל לדחיקת הטרור ממקומו המרכזי בסדר היום הביטחוני של ארצות הברית ותוכיח לכל מנהיגי ארגוני הטרור בעולם כי לא יהיה להם מסתור באף נקודה על פני הגלובוס. חשיבותו של הממד אישי והחוב שחש כלפי משפחות נפגעי ההתקפה, וכמובן לשאר אזרחי ארצות הברית שסבלו מהטרוראומה הלאומית, עמדו גם הם לנגד עיניו של אובמה. וכך בחודש מאי 2009, ארבעה חודשים לאחר כניסתו לתפקידו, זימן אליו הנשיא הטרי את עוזריו הבכירים והנחה אותם להעמיד את לכידתו או הריגתו של אוסאמה בן לאדן במקום גבוה בסדר העדיפויות של שירותי המודיעין של ארצות הברית, כהוראה נשיאותית. הנשיא אובמה קיבל לבקשתו תדרכי מודיעין יומיים, ובהם שבו ועלו התרעות על איומי טרור מצד ארגון אל-קאעדה ושותפיו.

חידוש המרדף אחר בן לאדן הבשיל לאיתור קונקרטי כשנה וארבעה חודשים לאחר ההוראה הנשיאותית, שעה שבלדר מוכר של אל-קאעדה, שאחריו ניהל ה-CIA מעקב ממושך, הגיע למתחם בעיירה אבוטאבאד בפקיסטן. המתחם היה אחוזה ששכנה סמוך למקום משכנה של האקדמיה הצבאית שכונתה "ווסט פוינט הפקיסטני". בשל כך ניהלו גורמי המודיעין האמריקאיים מעקב צמוד אחר המתחם, ועד סוף אפריל 2011 הצליחו לאסוף מידע רב ומחשיד על הפעילות במתחם. הם זיהו ילדים בגילים שונים (ילדיהם של בן לאדן ושל שומרי ראשו) שאף אחד מהם לא יצא לבית הספר; הם הבחינו שרוב האספקה מגיעה באמצעות שליחים ושהדייר בבית מעולם לא יצא מהמתחם. אמל אמרה ל-ISI הפקיסטני במהלך תחקורה כי "בן לאדן נהג להסתובב בחצר עם כובע בוקרים גדול המכסה את פניו", וכי "הוא היה מודאג מתצפיות אוויריות". ה-CIA זיהה את "האיש הגבוה" שהסתובב מדי פעם בחצר המתחם וחשד שהוא בן לאדן, אך עדיין לא הצליח לספק למקבלי ההחלטות בממשל אובמה את "האקדח המעשן" (ראיון מיוחד שערכו המחברים עם סינדי סטורר, סוכנת בכירה בצוות בן לאדן ב-CIA; אורג ועמיתיו, 2016; דוח המודיעין המיוחד של הממשל הפקיסטני על המבצע האמריקאי לחיסול אוסאמה בן לאדן באבוטאבאד, הנמצא ברשות המחברים, עמ' 41-52)

בספטמבר 2010 התייצבו ליאון פנטה, ראש ה-CIA, וכמה מעוזריו והציגו בפני הנשיא את המידע בדבר האחוזה באבוטאבאד והחשדות שבן לאדן שוהה שם. המעקב על המקום

לא הניב מידע חד־משמעי לגבי שוכניו, והספק שמא מדובר בטעות בזיהוי ליווה את הנשיא בשלבים שהובילו עד להחלטתו. בפני הנשיא אובמה ניצבו מספר חלופות: האחת, להפציץ ולהרוס את האחוזה ולהרוג את כל מי שמצוי בה, לרבות תריסר הנשים והילדים ששכנו בה; השנייה, שיגור טיל מכתב"ם רק על "האיש הצועד" גבה הקומה שנחשד כבן לאדן; החלופה האחרת, שלבסוף גם נבחרה, התבססה על פשיטת כוח אמריקאי מוסק של 'אריות הים', שיטוס מאפגניסטן לאחוזה באבוטאבאד ובחזרה, מרחק של שעה וחצי טיסה לכל צד, עם תדלוק ביניים. הכוח המיוחד נועד ללכוד או להרוג את בן לאדן, אם תהיה התנגדות באש. הפרת הריבונות הפקיסטנית ותגובתה האפשרית היו לאתגר מרכזי בשיקולים לגבי הפעולה והבחירה בין החלופות. בחלופה האחרונה היה סיכון ממשי לחיי הלוחמים, לא רק מהתנגדות באש מצד יושבי האחוזה והפעלת חגורות נפץ אלא גם בשל האפשרות להיתקלות באש עם חיילים פקיסטנים, או בשל יירוט המסוקים שנשאו את הכוח הפושט בידי חיל האוויר הפקיסטני.

בחודש מארס 2011 שיתפו הנשיא וחבר עוזריו את האדמירל ויליאם מקרייבן, מפקד הכוחות המיוחדים של ארצות הברית, במעגל המצומצם של שותפי הסוד. רק שלושה שבועות לפני יום הפעולה המתוכנן הוכנסו בסוד העניין גם חברי כוח הפשיטה המיוחד מאריות הים וכוח דלתא, שהחלו להתאמן על מודל של האחוזה. בקרב עוזריו הבכירים של הנשיא אובמה ובכירי ארגוני המודיעין לא הייתה תמימות דעים באשר להימצאות בן לאדן באחוזה באבוטאבאד. כשנשאלו לקראת יום הפעולה מה הסיכוי כי אכן מדובר בו, הערכות המשיבים נעו בין כ־40 אחוזים של מהססים לבין כ־80 אחוזים של המשוכנעים התקיפים ביותר.

באמצע אפריל 2011 פרסם אתר ויקיליקס יותר מ־700 קבצים שהכילו גרסאות מחקירתם של עצורי אל־קאעדה, אשר נאספו בעיקר בבסיס חיל הים האמריקאי בגואנטנמו. תיקים אלה סיכמו את כל המידע המודיעיני שנאסף מעצורי הארגון בחקירתם, כולל מנהיגיו הבכירים. בחלק מגרסאות החקירה הללו הוזכרה אבוטאבאד כעיר חשובה במסגרת הפעילות של הארגון, ובעיקר כזו שמנהיגי אל־קאעדה שנותרו נהגו לבקר בה מפעם לפעם. גורם ב־CIA העלה את החשש כי המסמכים שהודלפו יחשפו כי ארצות הברית חושדת במתחם באבוטאבאד, ובן לאדן ימשיך משם הלאה. לפיכך הורה הנשיא אובמה לבצע פשיטה אווירית לילית על המתחם גם ללא "אקדח מעשן". הנשיא אובמה בחר בחלופה זו למרות היותה עתירת סיכונים, מכיוון שרצה להבטיח זיהוי ודאי של בן לאדן.

למעשה נתן אובמה אור ירוק לביצוע רק ערב אחד לפני יום ההתקפה המתוכנן, אך הותיר לאדמירל מקרייבן להכריע מהו המועד הסופי של הפשיטה, בהתאם לנתוני מזג האוויר הבעייתי ששרר באזור הפעולה. ואכן, יום הפשיטה נדחה ביממה וזו בוצעה לבסוף בתאריך 1 במאי והסתיימה בהריגתם של בן לאדן וארבעה שוכני אחוזה נוספים, ובהם השליח אבו אחמד אל־כווייתי, אחיו אבראר ואשתו. בן לאדן זוהה בוודאות לאחר מותו, ולאחר טקס אשכבה שנוהל על פי ההלכה האסלאמית הושלכה גופתו לים, כדי למנוע מקברו להפוך למקום פולחן. איתורו והריגתו של בן לאדן סיימו פרק עקוב מדם בתולדות ארגון אל־קאעדה והוכיחו כי נחישותם של רבים מחברי מערכת המודיעין האמריקאית השתלמה, אף שארכה שנים רבות והביאה לסגירת מעגל ולהשגת תחושת צדק אצל בני משפחות הקורבנות של פיגועי ה־11 בספטמבר ושל אזרחים רבים בארצות הברית ובמקומות שונים ברחבי העולם. גם חיסולו של בן לאדן לא חתם את פרק הטרור של אל־קאעדה, שותפיו וממשיכי דרכם.

שער שלישי

הסלפייה-ג'האדייה בעשור של אביב ערבי וחורף אסלאמי

איימן אֶזְוֹאֶהִירִי

לאחר מותו של בן לאדן נבחר סגנו, איימן אֶזְוֹאֶהִירִי, למנהיג אל־קאעדה והפך לדמות הסמלית הבכירה בארגון ובמערכת הבריתות שלו. על אף הדרך הממושכת שעשה אֶזְוֹאֶהִירִי לצידו של בן לאדן מאז המאבק בסובייטים באפגניסטן והקמת אל־קאעדה בשנות ה־80, ולמרות שהיה אחד האידיאולוגים והדוברים המובילים של הארגון, מעמדו ההיררכי בארגון לא היה רם משל עמיתיו עד יוני 2001, לאחר שארגון הג'האד המצרי ואל־קאעדה התאחדו, והוא גם לא היה פופולרי. גם מעמדו הפורמלי החדש של אֶזְוֹאֶהִירִי, כסגנו של בן לאדן, לא העניק לו את ההילה שליוותה את בן לאדן, והוא המשיך לחסות בצילו לאורך השנים. גם אחרי שמונה לראש אל־קאעדה נאלץ אֶזְוֹאֶהִירִי להתמודד עם קשיים פנימיים שאתגרו את יכולות ההנהגה שלו עד חיסולו בתקיפה אמריקאית ב־31 ביולי 2022.

נאשם מספר 113, שהיה לבוש בגלימה לבנה, כיפה על ראשו וצעף אפור על צווארו, משך את תשומת הלב מצד כלי התקשורת והקהל הגדול באולם בית המשפט המאולתר בקהיר ב־15 בדצמבר 1982. "אנחנו מוסלמים! אנחנו מוסלמים שמאמינים בדתם! אנחנו מוסלמים שמאמינים בדתם מבחינה אידיאולוגית ומבחינה מעשית, ולכן עשינו כמיטב יכולתנו לכוון מדינה אסלאמית וחברה אסלאמית!" התריס הנאשם באנגלית, כאשר הנאשמים האחרים מלווים אותו בקריאות "אין אלוהים מלבד אללה!" "אנחנו לא מתביישים במה שעשינו למען הדת שלנו — הקרבנו, ואנחנו מוכנים להקריב עוד עד שהניצחון יגיע!" המשיך הנאשם בנאום. "אנו שנמצאים כאן, אנחנו החזית האסלאמית האמיתית והאופוזיציה האסלאמית האמיתית נגד הציונות, הקומוניזם והאימפריאליזם!" הוא טען כי המשפט נועד "לעצור את ההתפשטות של התנועה האסלאמית הנפלאה" והאשים את הרשויות בהתעללויות ובעינויים נגד הנאשמים (AP Archive, 2015).

נאום זה במשפטם של 302 הנאשמים במעורבות ברציחתו של נשיא מצרים אנואר סאדאת ב־6 באוקטובר 1981 זיכה את איימן אֶזְוֹאֶהִירִי לראשונה בתהודה בינלאומית, בדרכו להפוך לאחד הקולות הבולטים ביותר של הסלפייה־ג'האדיה. שלושה עשורים לאחר המשפט הגיע אֶזְוֹאֶהִירִי לפסגת דרכו, כאשר הפך למנהיג אל־קאעדה בעקבות חיסול המנהיג המיתולוגי של ארגון הטרור, אוסאמה בן לאדן.

נתוני הפתיחה של אֶזְוֹאֶהִירִי לא הצביעו לכאורה על הכיוון שבו יצעד. הוא נולד בקהיר ביוני 1951, הגיע ממשפחה מכובדת של רופאים, אנשי ציבור ואנשי דת בכירים במצרים, ואביו היה פרופסור מוכר לרוקחות. דודו של האב היה האימאם הראשי של אוניברסיטת

אל־אזהאר, סבו מצד אימו היה נשיא אוניברסיטת קהיר ושגריר, דוד נוסף מצד האם היה המזכ"ל הראשון של הליגה הערבית, ולמשפחה של אימו הייתה נציגות בפרלמנט המצרי מאז הקמתו במאה ה־19.

ההשפעה העמוקה ביותר על חייו הגיעה מאחיה של אימו, מחפוט' עזאם, שהיה תלמידו של סיד קטב ובהמשך גם פרקליטו. הסיפורים ששמע א־זוואהירי הצעיר מעזאם על קטב ועל הרדיפה נגדו עיצבו את דעתו נגד הרשויות החילוניות, וכאשר קטב הוצא להורג בשנת 1966 הקים א־זוואהירי בגיל 15 את תא הג'האד המחתרתי הראשון שלו, יחד עם אחיו מוחמד. "המשטר הנאצריסטי חשב שהתנועה האסלאמית ספגה מכה קטלנית עם הריגתו של סיד קטב וחבריו ומעצרים של אלפים מבני התנועה האסלאמית, אבל השקט לכאורה על פני השטח הסתיר תחתיו חיבור תוסס עם הרעיונות של סיד קטב ואת תחילת היווצרות הגרעין של התנועה הג'האדיסטית הנוכחית במצרים", כתב א־זוואהירי בספרו 'אבירים תחת דגלו של הנביא' (א־זוואהירי, 2001, עמ' 12).

אף שא־זוואהירי בחר ללכת בדרכי אביו וללמוד רפואה, כפי שעשו גם שתי אחיותיו הצעירות, הוא לא ויתר על קידום תפיסותיו הג'האדיסטיות. הוא המשיך להנהיג את התא החשאי שגדל בהדרגה, ובמהלך לימודיו בבית הספר לרפואה באוניברסיטת קהיר התאחדו מספר תאים והקימו את ארגון הג'האד המצרי, שא־זוואהירי הפך לאחד מבכיריו ובהמשך גם למנהיג הארגון.

עם סיום לימודי הרפואה בשנת 1974 שירת א־זוואהירי במשך שלוש שנים כרופא מנתח בצבא המצרי, ולאחר מכן פתח מרפאה בבית הוריו. ואולם כאשר הוצע לו בשנת 1980 להגיע לפקיסטן כדי לטפל בפליטים אפגנים שנמלטו אחרי הפלישה הסובייטית ובמוג'אהדין פצועים, הוא נענה בחיוב ושהה במשך ארבעה חודשים בעיר פשוואר. סיוריו באזורי הלחימה באפגניסטן, שם ראה את המוג'אהדין המקומיים נלחמים בצבא האדום, עיצבו את דעותיו בדבר הכיוון שאליו צריך לפנות המאבק הג'האדיסטי. "כאשר הגעתי לזירת הג'האד האפגני בשנת 1980 התחלתי להיות מודע לפוטנציאל העשיר שלה והבנתי כמה יתרונות היא תוכל להביא לאומה המוסלמית באופן כללי, ולתנועת הג'האד בפרט", ציין בזיכרונותיו (א־זוואהירי, 2001, עמ' 69).

לאחר שובו למולדתו פעל א־זוואהירי לגיוס מתנדבים למלחמה באפגניסטן, ובמקביל קידם את המאבק נגד משטרו של הנשיא סאדאת במטרה להפילו, בייחוד לאחר חתימת הסכם השלום עם ישראל והדיכוי של התנועות האסלאמיות בשל התנגדותן להסכם. חלק מחברי הארגון של א־זוואהירי גם עברו לשלב מבצעי, וב־6 באוקטובר 1981 הוציאו לפועל

את המזימה עם ההתנקשות בסאדאת בעת שצפה במצעד לציון מלחמת אוקטובר (שמה המצרי של מלחמת יום הכיפורים). אף שאזוואהירי טען כי התוכנית התגלתה לו רק שעות ספורות קודם לביצועה, הוא היה בין מאות החשודים שנעצרו בימים ובשבועות שאחרי ההתנקשות. בתום המשפט המתקשר, שבו נשא את הנאום המפורסם, נידון אזוואהירי לשלוש שנות מאסר על עבירות נשק, שאת מרביתן ריצה במהלך המשפט. עם שחרורו שב למרפאה שלו, אולם הבין שאינו יכול להישאר במצרים ועבר לעבוד במרפאה בעיר ג'דה בערב הסעודית.

בשנת 1986 חזר אזוואהירי לאפגניסטן והקים מרפאה משלו בבית חולים בפשוואר, במימון כווייתי. בן לאדן הגיע למקום לעיתים קרובות כדי לשאת דברים, וכך החל להתהדק הקשר בינו לבין א-זוואהירי, שהפך ליועץ קרוב של המיליונר הסעודי ואף לרופא האישי. "כל אחד מהם מילא צורך שהיה לשני", כתב לורנס רייט. "זוואהירי ביקש כסף וקשרים, דברים שהיו לבן לאדן בשפע. בן לאדן, אידיאליסט מסור לרעיונות, חיפש כיוון. זוואהירי, תועמלן משופשף, סיפק לו את זה. הם לא היו חברים, אלא בעלי ברית. כל אחד האמין שהוא יכול לנצל את חברו, ושניהם נמשכו לדרך שבה לא חשבו כלל ללכת" (רייט, 2007, עמ' 140). כדי להשלים את הפיכתו לדמות המשפיעה ביותר על בן לאדן, אזוואהירי היה צריך להתגבר על האדם הנוסף שלו הקשיב הסעודי – המטיף עבדאללה עזאם. בין אזוואהירי לבין עזאם היו חילוקי דעות מהותיים על עתיד הג'האד, כאשר אזוואהירי רצה להפיל את המשטרים הערביים ובראשם המשטר המצרי, כולל פגיעה במוסלמים שנחשבים כופרים (רעיון התכפיר), בעוד המטיף הפלסטיני קרא למאבק רק במי שאינם מוסלמים ושם דגש על הג'האד בארצות שהיו שייכות לאימפריה המוסלמית בעבר, גם הרחק מהמזרח התיכון. במטרה לערער את מעמדו של עזאם, בסביבתו של א-זוואהירי האשימו אותו בגניבת כספים, וב־24 בנובמבר 1989 אזוואהירי גם הפיץ שמועות שהמטיף מסייע למודיעין האמריקאי. כעבור שעות ספורות נהרגו עזאם ושניים מבניו בפיצוץ של מכונית תופת.

בראשית שנות ה־90, כאשר בן לאדן התמקם בסודאן בחסות המשטר האסלאמי, הגיע למדינה גם אזוואהירי כדי להנהיג ממנה את פעילותו של הג'האד המצרי נגד המשטר המצרי. בעקבות פעולות הדיכוי מצד משטר מובארכ נגד הארגון, הג'האד המצרי ניסה – ללא הצלחה – להתנקש בחייהם של שר ההגנה וראש הממשלה. בניסיון לגייס כספים לצורך המאבק ביקר אזוואהירי במסגדים בארצות הברית לאחר הפיגוע הראשון במגדלים התאומים ב־1993, אולם רשם הצלחה מועטה.

ביוני 1995 הג'האד שיתף פעולה עם הארגון המצרי ג'מאעה אסלאמייה, חרף העוינות בין שתי הקבוצות, בניסיון לחסל את הנשיא מובארכ בעת שהגיע לביקור באדיס אבבה, אולם מובארכ הצליח להתחמק. חמישה חודשים לאחר מכן פוצצו שני מחבלים מתאבדים של הג'האד את שגרירות מצרים בפקיסטן באמצעות מכונית תופת וגרמו ל-16 הרוגים. השימוש במחבלים מתאבדים הפך לסימן ההיכר של הארגון, ובהמשך של אל־קאעדה. א־זוואהירי ציין כי "פיגועי התאבדות הם המוצלחים ביותר בגרימת נזק ליריב והחסכוניים ביותר כאשר מדובר בנפגעים בקרב הפונדמנטליסטים" (Mansfield, 2006, p. 200). לאחר ניסיון ההתנקשות במובארכ ניסה המודיעין המצרי לחסל את א־זוואהירי באמצעות ילדים של חברים בארגון הג'האד, וכאשר א־זוואהירי גילה זאת הוא העמיד את הילדים לדין והוציא אותם להורג. הדבר עורר זעזוע מצד הרשויות הסודאניות, שסילקו את א־זוואהירי ואת חברי הארגון מהמדינה. בעקבות זאת יצא א־זוואהירי למסע חובק עולם בשליחותו של בן לאדן, ובמסגרתו ביקר בין השאר בשווייץ, בוסניה, סינגפור, טיוואן, צ'צ'ניה ורוסיה, שם הוא נעצר לזמן קצר ושוחרר, אחרי שהרשויות לא חשפו את זהותו האמיתית. הוא גם הגיע לתימן, שם הוקמה תשתית של הג'האד המצרי שבהמשך סיפקה את הבסיס להקמת הזרוע של אל־קאעדה במדינה.

במחצית שנת 1997 הגיע א־זוואהירי לאפגניסטן והתאחד מחדש עם בן לאדן, שחודשים ספורים קודם לכן התמקם במדינה אחרי שנאלץ לעזוב את סודאן בשל דרישת הרשויות, משום שהופעל עליהן לחץ אמריקאי גובר. בהדרגה החל א־זוואהירי לאמץ את הרעיון שקידם יריבו עזאם, בדבר הצורך להפוך את הג'האד לכלל־עולמי. תרמו לכך ביקוריו בצ'צ'ניה ובבוסניה והכישלונות מול המשטר המצרי, כמו גם המחאה הציבורית במצרים נגד הטרור בעקבות טבח התיירים בלוקסור בנובמבר 1997 ותמיכתם של אסירי הג'האד בהפסקת אש. ואז, כאשר ארגון הג'האד המצרי סבל מפגיעה אנושה בכוח האדם ובמשאבים הכלכליים, החליט א־זוואהירי לשלב כוחות באופן רשמי עם אל־קאעדה של בן לאדן. ב־23 בפברואר 1998 היה א־זוואהירי אחד החותמים על פסק ההלכה שהכריז רשמית על הקמת 'החזית האסלאמית הבינלאומית לג'האד נגד היהודים והצלבנים', ובעקבות זאת פרצה מחאה בקרב חברי הג'האד על נטישת הרעיון של המאבק במשטר המצרי ורבים מהם פרשו, בהם גם מוחמד א־זוואהירי. אולם עבור א־זוואהירי הפך הג'האד העולמי נגד ארצות הברית ובעלות בריתה ליעד המרכזי. "חובה על התנועה האסלאמית וחיל החלוץ הג'האדיסטי שלה, ועבור כל האומה האסלאמית, להיכנס לקרב נגד הפושעות הגדולות ביותר: אמריקה, רוסיה וישראל, ולא לתת להן לברוח מהקרב", כתב בספרו. "כדי להתאים עצמנו למצב החדש

אנחנו חייבים להכין עצמנו לקרב שאינו מוגבל לאזור אחד אלא כולל את האויב הפנימי, הכופר, ואת האויב החיצוני, הצלבנייהודי" (אֶזוואהירי, 2001, עמ' 272).

האיחוד הרשמי בין אל־קאעדה לבין הג'האד המצרי נחתם ביוני 2001 והביא להקמתה של 'קאעדת אל־ג'האד' (בסיס הג'האד), השם הרשמי החדש של אל־קאעדה. בן לאדן מונה לאמיר של הארגון המשותף ואֶזוואהירי מונה לסגנו, והמצרים היוו את רוב חברי מועצת השורא של קאעדת אל־ג'האד, בהם מחמד עאטף (אבו חאפט' אל־מצרי), שהיה המפקד הצבאי ואבו ח'יר אל־מצרי שעמד בראש המחלקה לעניינים פוליטיים (Soufan, 2017, pp. 78-79).

מעמדו של אֶזוואהירי בצמרת הארגון הפך אותו לשותף בקבלת ההחלטות על הפיגועים שביצע אל־קאעדה, החל מהמתקפה נגד השגרירויות האמריקאיות במזרח אפריקה באוגוסט 1998, שבה נעשה שימוש במחבלים מתאבדים ובמשאיות תופת, בדומה לפיגוע של הג'האד המצרי נגד השגרירות בפקיסטן שלוש שנים קודם לכן. לפי דיווחים שונים, אֶזוואהירי אף היה אחראי על פרויקט ייצור האנתרקס של אל־קאעדה (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2011, עמ' 12). בן לאדן גם מינה את אֶזוואהירי להוציא לפועל את חיסול היריב המרכזי של הטאליבאן באפגניסטן, מנהיג הברית הצפונית אחמד שאה מסעוד, שבוצע באמצעות שני מחבלים מתאבדים ב־9 בספטמבר 2001 (רייט, 2007, עמ' 353–354).

למרות זאת אֶזוואהירי נחשף לתכנון של מתקפת ה־11 בספטמבר רק בשלבים המאוחרים, שבועות ספורים לפני שהפעולה יצאה לדרך. ועדת החקירה האמריקאית ציינה כי ח'אלד שיח' מחמד טען בחקירותיו כי אֶזוואהירי לא היה חלק ממעגל הסוד, והפרטים נודעו לו רק לאחר האיחוד בין הארגונים בקיץ 2001. עוד ציינה הוועדה כי בעוד שח'אלד שיח' מחמד טען כי אֶזוואהירי היה שותף לדעתו של המולא עומר, שהתנגד למתקפה בתוך ארצות הברית, עצורים אחרים טענו בחקירות כי אֶזוואהירי התייצב מאחורי בן לאדן (The 9/11 commission report, 2004, p. 532). באפריל 2002, כאשר ערוץ אל־ג'זירה פרסם סרטון של בן לאדן ואֶזוואהירי, שלפי ההערכות צולם באוקטובר 2001, היה זה אֶזוואהירי שהתייחס למתקפה בארצות הברית ושיבח את "19 האחים שעבדו והקריבו את חייהם למען האל [...] הניצחון הגדול הזה הושג בזכות עזרת האל ולא בשל היעילות שלנו או כוחנו", הכריז (CNN, 2002).

עם תחילת המתקפה האמריקאית המשיך אֶזוואהירי לנוע לצידו של בן לאדן, והשניים גם שהו יחד עם לוחמי הארגון שמצאו מחסה במערות טורה בורה, לפני שהתפצלו בעקבות מבצע אנקונדה של כוחות הקואליציה לטיהור מערך המערות בתחילת 2002 ועברו לפקיסטן.

א־זוואהירי אומנם הצליח להתחמק מההפצצות הכבדות ומהמצוד הנרחב אחריו, אולם הוא שילם מחיר משפחתי כבד – עזת, רעייתו מאז 1979, ושניים מילדיהם נהרגו בהפצצה אמריקאית על מבנה של הטאליבאן בסוף 2001.

מאז שחצה א־זוואהירי את הגבול לתוך פקיסטן נעלמו עקבותיו, על אף פרס של 25 מיליון דולר שהאמריקאים הציבו על ראשו, אולם הוא הצליח למצב את עצמו בתור הקול הבולט של אל־קאעדה. עשרות הקלטות של א־זוואהירי שהופקו על ידי א־סחאב, זרוע ההסברה והתעמולה של ארגון הטרור, פורסמו בערוץ אל־ג'זירה וברשתות החברתיות, ובהן הוא התייחס בעיקר לעתידו של מאבק הג'האד העולמי נגד ארצות הברית ובעלות בריתה ולאירועים הקשורים לאל־קאעדה, כדוגמת פיגועים ומותם של פעילים בולטים.

עלי סופאן, שהיה סוכן FBI עד שנת 2005, ציין כי א־זוואהירי "הפך לדובר המרכזי של אל־קאעדה, שלח הצהרות בטון אפל ובריוני, הרחק מהטון המרתק והחידתי בחצי לחישה של בן לאדן" (Soufan, 2017, p. 180). מונתזר א־זיאית, שישב בכלא עם א־זוואהירי ופרסם ביוגרפיה שלו, כתב כי "אנשים אומרים שלבן לאדן יש יכולת להגיע לליבם של אנשים דרך מילים פשוטות, והוא נואם טוב יותר מא־זוואהירי. עם זאת, א־זוואהירי מחונן בשכנוע עצמי המוקרן כלפי חוץ ומסייע בגיוס אנשי סגל חדשים, כי הרעיונות שלו מאורגנים יותר והמטרות שלו ברורות יותר" (Al-Zayyat, 2004, p. 51).

בקלטת שמע שפורסמה ב־1 באוקטובר 2004 קרא א־זוואהירי למוסלמים ברחבי העולם לפגוע באינטרסים של ארצות הברית ובעלות בריתה. "אנחנו לא יכולים להמתין עד שכוחות אמריקאיים, בריטיים, צרפתיים, יהודיים, דרום־קוריאניים, הונגריים או פולניים ייכנסו למצרים, לחצי האי ערב, לתימן ולאלג'יריה לפני שנתנגד", אמר. "עלינו להתחיל להתנגד כעת. האינטרסים של אמריקה, בריטניה, אוסטרליה, צרפת, פולין, נורווגיה, קוריאה הדרומית ויפן נפוצים בכל מקום. כולן נטלו חלק בפלישה לאפגניסטן, לעיראק או לצ'צ'ניה, ואפשרו לישראל לשרוד" (Reuters, 2004).

ב־20 בפברואר 2005 פורסמה קלטת וידאו שבה יצא א־זוואהירי נגד קריאותיה של ארצות הברית לרפורמה בעולם הערבי, והביע את ביטחונו כי "מסע הצלב החדש צפוי להיכשל [...] ביטחון אמיתי מבוסס על שיתוף פעולה הדדי עם האומה האסלאמית על בסיס כבוד הדדי והפסקת התוקפנות", הבהיר. "אם אתם, בני אומות המערב, חושבים שממשלות הקרטון האלה יכולות להגן עליכם, אתם טועים" (Associated Press, 2005). א־זוואהירי גם פרסם הודעה לאחר שברק אובמה נבחר לנשיא ארצות הברית בנובמבר 2008. "נולדת לאב מוסלמי, אבל בחרת לעמוד בשורות אויבי המוסלמים ולהתפלל את

תפילת היהודים, אף כי אתה טוען שאתה נוצרי, כדי לטפס בשלבי השלטון באמריקה", התריס. "אמריקה הפושעת, הצלבנית מסיגת הגבול, ממשיכה להיות אותו דבר כמו תמיד, ולכן אנחנו חייבים להמשיך לפגוע בה" (BBC News, 2008).

באוגוסט 2005, ארבעה שבועות לאחר מתקפת ה-7 ביולי בלונדון, האשים אַזוואהירי את ראש הממשלה הבריטי טוני בלייר כי "המדיניות שלך היא שהביאה הרס למרכז לונדון, ותביא עוד הרס". בקלטת נוספת שפורסמה בנובמבר 2005 הוא איים על המלכה אליזבת השנייה וכינה אותה "אחת האויבות החמורות ביותר של האסלאם" (BBC News, 2005; Whitaker et al., 2005).

אַזוואהירי גם שם דגש רב על המאבק בישראל וביהודים. ביולי 2006 הוא ציין כי "דרך הג'האד" היא הדרך היחידה "לשחרור פלסטין כולה", וקרא להקים אמירות אסלאמית בעיראק כדי "שהג'האד יעבור בהמשך לפלסטין". באפריל 2008 הוא הצהיר כי "אנחנו מבטיחים לאחינו המוסלמים שנעשה את מיטב יכולתנו כדי להנחית מכות על היהודים בתוך ישראל ומחוצה לה" (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2011, עמ' 19–21). במארס 2006 הוא גם יצא נגד תנועת חמאס והאשים אותה כי ויתרה על הג'האד ו"מכרה את פלסטין ליהודים", בשל נכונותה להשתתף בממשלת אחדות עם הרשות הפלסטינית (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2011, עמ' 23–25).

ביולי 2010, כחצי שנה לפני תחילת אירועי האביב הערבי, פרסם אַזוואהירי קלטת שבה כינה את המשטרים הערביים "ציונים ערבים", ואמר כי הם "מסוכנים יותר מהציונים היהודים [...] מיהם אלה שהסכימו באופן קולקטיבי להעביר את מרבית פלסטין ליהודים ואמרו כי סוגיית הפליטים יכולה להיפתר רק בהסדרים עם היהודים?" תהא אַזוואהירי בהתייחסו לתוכנית השלום הערבית. "אלה השליטים הערבים עם היוזמה המבישה שלהם" (AFP, 2010).

מלבד ההצהרות המוקלטות, אַזוואהירי המשיך לבסס את מעמדו כאידיאולוג הראשי של אל-קאעדה באמצעות מענה לשאלות של תומכים ופרסום של מסות שהוצגו בתור פסקי הלכה עם שימוש נרחב בפסוקי קוראן וחדית'ים. במסה בשם 'נאמנות ואיבה' שפורסמה בדצמבר 2002 הדגיש אַזוואהירי כי "להיות חברים של מאמינים ולהילחם בכופרים אלה שני יסודות באמונה של המוסלמי, ובלעדיהם האמונה שלו אינה שלמה". "אנחנו קוראים לכל האומה [האסלאמית] — על כל הפלגים שבה, המעמדות והקבוצות — להצטרף לשיירת הג'האד", כתב. "אנחנו חייבים לפעול ומהר. יותר מדי זמן בוזבז. הצעירים המוסלמים לא

צריכים לחכות לאישור מאף אחד כי ג'האד נגד האמריקאים, היהודים וברית הצבועים והכופרים שלהם הוא חובה אישית" (Al-Zawahiri, 2007).

במקביל שמר א־זוואהירי על קשר עם בן לאדן באמצעות השליחים של הארגון, והיה מעורב גם במתרחש בזירות הפעילות של הארגון, בעיקר בעיראק. בקיץ 2005 הוא העביר מכתב לא-זרקאוו, שבו הזהיר את הטרוריסט הירדני כי הפגיעה במסגדים השיעיים ועריפת הראשים מסכנות את התמיכה של המוסלמים באל־קאעדה. בשנת 2003 הוא שלח לעיראק את אבו חמזה אל־מוהאג'ר, מקורבו בג'האד המצרי, אשר לאחר הצטרפותו הרשמית של א־זרקאוו לאל־קאעדה הפך ליד ימינו ולמתאם פעילות הטרור של הארגון בעיראק. לאחר חיסולו של א־זרקאוו ביוני 2006 מונה אל־מוהאג'ר, שהיה ידוע גם בכינוי אבו איוב אל־מצרי, למנהיג החדש של אל־קאעדה בעיראק.

במאי 2011 התרחש הזעזוע הגדול ביותר בתולדות אל־קאעדה כאשר בן לאדן חוסל במבצע אמריקאי במתחם המסתור באבוטאבאד, ורשת הטרור נותרה בלי המייסד והמנהיג הבלתי מעורער. בהתאם להסכם המיזוג בין אל־קאעדה לבין הג'האד המצרי, הסגן – קרי א־זוואהירי – הוא שהיה צריך לקבל את סמכויות ההנהגה "במקרה חירום [כליאה, מוות, מחלה שבה האמיר לא יכול לבצע את סמכויות ההנהגה], עד אשר המועצה המייעצת הכללית תיפגש ותבחר אמיר" (Union Agreement, n.d.).

אולם דרכו של א־זוואהירי להנהגה לא הייתה פשוטה וחלקה. אף שהוא נחשב ליורש הטבעי, לא רק בשל הסכם המיזוג אלא גם בשל היותו סגנו ויד ימינו של בן לאדן, ובשל המורשת הג'האדיסטית שלו עוד מימי המאבק שלו במצרים, א־זוואהירי ניצב בפני התנגדות אפשרית, לא מעט בשל אישיותו ואופי התנהלותו. ברקע הדהדה אמירתו של עיסאם אל־קמרי, קצין השריון שהיה חבר בתא החשאי של א־זוואהירי לפני רצח סאדאת וסייע לו להשיג אמצעי לחימה ממחסני הצבא, שהבהיר כבר אז לא־זוואהירי את דעתו על כישורי מנהיגותו, באומרו כי "אם אתה חבר בקבוצה כלשהי, אינך יכול להיות המנהיג שלה" (רייט, 2007, עמ' 61–62).

על פי עלי סופאן, בקרב הפעילים הוותיקים של אל־קאעדה שחלקם נטלו חלק גם בפיוגים הראשונים, כדוגמת הארון פאזול שהיה האחראי על פעולות אל־קאעדה בקרן אפריקה, הדעה הייתה כי "א־זוואהירי הוא אורח לא־קראו וסוג של טפיל, שפחות או יותר רימה את בן לאדן כדי שיתן לו עסקה מתוקה כדי להציל את עורו [...] א־זוואהירי עצמו לא היה אהוב מדי", ציין סופאן. "היה ברור לכל מי שפגש אותו שאין לו דבר מהמגנטיות של

בן לאדן. הסגנון שלו בשיחה היה נוקשה ומתעמת, והיה לו תחביב אומלל להטיח עלבונות בחברים אחרים כשהוא חשב שהם לא מקשיבים" (Soufan, 2007, pp. 201-202). מי שסלל את דרכו של אַזוואהירי לתפקיד הבכיר היה מצרי אחר, סייף אל-עאדל, מנאמניו הגדולים של בן לאדן, ששימש המפקד הצבאי של אל-קאעדה ולאחר הפלישה האמריקאית נמלט לאיראן. אל-עאדל התנגד למיזוג עם הג'האד המצרי מאחר שלרשותו של אַזוואהירי עמדו עשרה חברים בלבד, ותרומתם הייתה מועטה. אולם מרגע שבן לאדן הבהיר כי אַזוואהירי הוא שימונה לסגנו, אל-עאדל קיבל את רצונו של המנהיג והסיר את התנגדותו (Soufan, 2007, p. 80).

לאחר החיסול של בן לאדן ועל אף הפרטים בהסכם המיזוג, אל-עאדל הוא שמונה לאמיר הזמני של אל-קאעדה. רבים בארגון ראו אותו כמי שמתאים יותר לתפקיד, בשל היותו "חבר נאמן ומנהיג צבאי ומודיעיני" לעומת אַזוואהירי, אבל אל-עאדל לא פעל כדי להפוך את עצמו למינני הקבוע אלא מילא אחר צוואתו של בן לאדן והחל לאסוף את שבועות האמונים לאַזוואהירי מחברי מועצת השורא. בתוך שישה שבועות הוא השיג את התמיכה של מרבית החברים, כאשר היחיד שהתנגד – הארון פאזול שתמך במועמדותו של אל-עאדל עצמו – חוסל במחסום של צבא סומליה ב־7 ביוני 2011, והדבר עורר תהיות אם הוא לא הוקרב על ידי חברי א־שבאב שתמכו באַזוואהירי (1 p. Soufan, 2021).

ב־8 ביוני, עוד לפני שהסתיים תהליך האישור, פרסם אַזוואהירי קלטת משלו, ככל הנראה בניסיון להרגיע את החששות סביבו וכדי להבהיר שאין לו כוונה לקחת את אל-קאעדה לכיוון שונה, קרי לעבור מהמאבק נגד האויב המרוחק למאבק נגד המשטרים במדינות ערב. הוא אמר כי "היום אמריקה אינה ניצבת מול אדם אחד או קבוצה אלא מול אומה מתקוממת שהתעוררה משנתה ברנסנס ג'האדיסטי". הוא גם הצהיר על תמיכה בלוחמי ג'האד באפגניסטן, בפקיסטן, בעיראק, בסומליה, בחצי האי ערב ובצפון אפריקה, והבטיח לשחרר את כל העמים המוסלמים (BBC News, 2011).

ההודעה הרשמית של אל-קאעדה על מינויו של אַזוואהירי לאמיר הקבוע החדש פורסמה ב־16 ביוני, שלושה ימים לפני יום הולדתו ה־60 של המנהיג הטרי. ההודעה הבהירה כי אל-קאעדה מחויב להמשיך התמיכה בארגוני הג'האד בעיראק, בסומליה, בחצי האי ערב, בצפון אפריקה ובצ'צ'ניה, ולהמשיך המאבק בישראל עד השמדתה. "אנחנו ממשיכים בברית ובמתודולוגיה עם מבנה מוצק, שורות מיושרות, מילה מאוחדת, לבבות מוכרים ודגל טהור, נלחמים באויב אחד, אפילו אם הם עוטים צורות שונות ונושאים שמות שונים,

ללא חולשה, היסוס או כניעה", נאמר בהצהרה. "נמשיך בג'האד ובמאבק בראש ובלשון" (Roggio, 2011).

כניסתו של א־זוואהירי לתפקיד המנהיג התרחשה בתקופה מטלטלת עבור העולם הערבי, כאשר המהפכות העממיות שזכו לכינוי 'האביב הערבי' סחפו את מרבית מדינות האזור. עבור א־זוואהירי, ששאף להפלת המשטרים הערביים "הכופרים" ולהקמת חברה אסלאמית המבוססת על חוקי השריעה, זו הייתה התגשמות של חלום ארוך שנים, בייחוד כשראה כיצד גם במולדתו מצרים הצליחו ההפגנות ההמוניות הגדולות להפיל את הנשיא חוסני מובארכ, ששלט ביד רמה מאז רציחתו של סאדאת ודיכא את 'האחים המוסלמים' ושאר התנועות האסלאמיות הקיצוניות. בנאום שפורסם לציון עשור לפיגועי ה־11 בספטמבר הוא התהדר כי "הפגיעה בראש הפושעת הבינלאומית" היא שעוררה את גל ההתקוממויות, שאותו כינה "הרג ערבי" (Associated Press, 2011). אולם המציאות החדשה במזרח התיכון ובצפון אפריקה גם אילצה את א־זוואהירי לחפש איזון בין החזון הפרטי שלו לגבי מאבק באויב הקרוב לבין המטרה המוצהרת של אל־קאעדה – להוביל את המאבק באויב החיצוני.

במסמך 'קווים מנחים לג'האד' שפרסם א־זוואהירי בספטמבר 2013 הוא ניסה לספק את הפתרון להתנגשות הרעיונית, כאשר ציין כי המאבק נגד השליטים המקומיים הוא למעשה חלק מהמאבק נגד ארצות הברית, מאחר שהמשטרים הם עושי דברם של האמריקאים. "צריך להיות ברור שהמדיניות של התמקדות בראש הכופרים [אמריקה] אינה מתנגשת עם הזכות של ההמון המוסלמי לבצע ג'האד עם לשונותיהם, או באמצעות שימוש בנשק נגד מי שמדכא אותם", הדגיש א־זוואהירי והוסיף: "הימנעו מכניסה לעימות מזוין עם המשטרים המקומיים, אלא אם תיאלצו לעשות זאת. לדוגמה, כאשר המשטר המקומי הוא חלק מהכוחות האמריקאיים, או כאשר הוא מנהל מלחמה נגד המוג'אהדין בשם האמריקאים, או כאשר הוא לא מפגין סובלנות כלפי הנוכחות של המוג'אהדין, כדוגמת המגרב האסלאמי, סוריה ועיראק" (Al-Zawahiri, 2013).

כך למשל, אחרי הדחתו של איש האחים המוסלמים מוחמד מורסי מנשיאות מצרים בקיץ 2013, א־זוואהירי האשים כי האחראים הראשיים הם "הצלבנים והחילונים והצבא שעבר אמריקניזציה ושרידי מובארכ", לצד הנוצרים הקופטים. עם זאת, הוא לא חסך את ביקורתו ממורסי ומהאחים המוסלמים על כך ש"נטשו את השריעה" וכיבדו את ההסכמים הבינלאומיים, כולל השלום עם ישראל. על כן, הדגיש א־זוואהירי, הניסיון המצרי הוכיח כי

הדמוקרטיה אינה הכלי הנכון עבור המוסלמים לשמירה על השלטון, וכי יש להמשיך רק במאבק הג'האד (Al-Zawahiri, n.d.).

ואולם טעות לחשוב שאל-קאעדה תחת הנהגתו של אַזוואהירי נטש באופן מוחלט את השאיפה העקרונית לפגוע בארצות הברית ובבעלות בריתה, ומנהיג אל-קאעדה הפציר במוסלמים שחיים במדינות המערב להשתתף בג'האד באופן פעיל וליישם את רעיונותיו של אבו מוסעב א-סורי בג'האד האישי. "אני קורא לכל המוסלמים שיכולים לפגוע בארצות של הצלבנים השותפים בקואליציה לא להסס. עלינו להעביר את הקרב ללב הבתים והערים של המערב הצלבני, ובייחוד אמריקה", הצהיר בנאום שפורסם לרגל יום השנה ה-14 לפיגועי ה-11 בספטמבר (Gohel, 2017).

שמו של אַזוואהירי נקשר למזימות נגד אינטרסים אמריקאיים במזרח התיכון. פעיל טרור מצרי, שהיה חבר בארגון הג'האד תחת אַזוואהירי וניהל עימו תכתובות, אימן חלק מהמשתתפים בהתקפה על הנציגות האמריקאית בבנגאזי בספטמבר 2012, שבה נרצחו השגריר האמריקאי בלוב ושלושה אזרחים אמריקאים נוספים. במקביל, אחיו הצעיר של אַזוואהירי, מוחמד, הוביל הפגנה אלימה נגד השגרירות האמריקאית בקהיר, שבה הונף דגל אל-קאעדה (Joscelyn, 2013).

המודיעין האמריקאי גם ייחס לאַזוואהירי מעורבות ישירה במזימת טרור שנחשפה באוגוסט 2013. ממשל אובמה הורה על סגירת יותר מ-20 נציגויות דיפלומטיות במדינות אסלאמיות במזרח התיכון, באפריקה ובאסיה ופרסם התרעת מסע עולמית, וזאת אחרי ששירותי הביון יירטו שיחות בין אַזוואהירי לבין מנהיג אל-קאעדה בחצי האי ערב, נאצר אל-וחישי, שבה השניים דיברו לכאורה על ההיבטים המבצעיים של המזימה (Schmitt & Mazzetti, 2013).

זמן קצר לפני חשיפת המזימה התברר כי אַזוואהירי מינה את אל-וחישי למנהל הכללי של אל-קאעדה, אחראי על הפעילות הצבאית של הרשת הבינלאומית ועל קשרים עם הסניפים השונים ברחבי העולם. בכך מיצב אַזוואהירי את מעמדו של אל-וחישי בתור מספר 2 באל-קאעדה והכיר במעמד המוביל של הסניף התימני במסגרת הרשת, ולמעשה ביזר סמכויות מהפיקוד המרכזי (Soufan, 2017, p. 203). החלטות ניהוליות נוספות של אַזוואהירי היו שילובו של ארגון א-שבאב בסומליה בתוך אל-קאעדה בפברואר 2012 (Joscelyn & Roggio, 2012), והקמת זרוע של אל-קאעדה בתת-היבשת ההודית בספטמבר 2014 (BBC News, 2014). הוא גם קיבל שבועת אמונים מג'מעת נוסרת אל-אסלאם

ואל־מוסלימין באזור הסאהל, אשר הוקם על ידי שלוש קבוצות אסלאמיות במאלי במארכ 2017 (France 24, 2017).

האתגר הגדול ביותר שמולו ניצבה מנהיגותו של א־זוואהירי, ממועד מינויו ועד חיסולו בסוף יולי 2022, היה המאבק עם ארגון דאעִש־המדינה האסלאמית'. הארגון, שהחל את דרכו בתור הזרוע של אל־קאעדה בעיראק ואשר התפשטותו לכיוון סוריה הובילה למאבקי כוח פנימיים בתוך אל־קאעדה, יצא לדרך עצמאית תוך הטלת ספק חסר תקדים במנהיגותו של א־זוואהירי, והפך ליריב של אל־קאעדה במאבק על הנהגת הזרם הסלפי־ג'האדיסטי.

הקמת דאע"ש

על מנת להבין לעומק את התהליכים והאירועים ההיסטוריים שהובילו לצמיחתה של 'המדינה האסלאמית בעיראק ובא־שם' – דאע"ש¹⁸, אשר הפכה לישות המכונה 'המדינה האסלאמית', יש לבחון היטב שני צירי זמן שונים שהתהוו במקביל. היווצרותו של דאע"ש לא יכלה להתרחש לולא ההתפתחויות ההיסטוריות בכל אחד מהצירים בנפרד, ולמעשה הרגע ההיסטורי שבו הצטלבו שני הצירים הוא הנקודה המדויקת שאליה יכולים ההיסטוריונים להתייחס באשר להקמתו של הארגון. שני צירי זמן אלו הם ההתפתחויות הפוליטיות הפנים-עיראקיות וההתפתחויות בעולם הג'האד העולמי מאז המלחמה נגד הסובייטים באפגניסטן.

הקשת הפוליטית בעיראק

כמו בסוריה ובלבנון, הקשת הפוליטית העיראקית בעידן המודרני ומאז שעיראק קיבלה את עצמאותה בשנת 1932 מהמנדט הבריטי הוגדרה בעיקר על פי הקווים העדתיים של האוכלוסייה העיראקית. גבולות עיראק כפי שאנו מכירים כיום נקבעו על ידי המעצמות האירופיות של התקופה הקולוניאלית שלאחר מלחמת העולם הראשונה – צרפת ובריטניה. בעקבות קריסת "האיש החולה של הבוספורוס" – האימפריה העות'מאנית ששלטה במזרח התיכון במשך למעלה מחמש מאות שנים – במלחמת העולם הראשונה, חילקו צרפת ובריטניה את שטחה ביניהן. חלוקה זו הייתה תוצאה של משא ומתן דו־צדדי בין המנצחים במלחמת העולם הראשונה, אשר הסתיים בחתימת הסכמי סייקס־פיקו במאי 1916. המשא ומתן בין המעצמות האירופיות מעולם לא כלל רכיבים גיאוגרפיים, וחשוב יותר – שיקולים דמוגרפיים של תושבי אותם שטחים. למעשה, כשמסתכלים על המפה הפוליטית שלאחר מלחמת העולם הראשונה של המזרח התיכון אפשר למצוא קווים ישרים בכל האזור, שנראה כאילו שורטטו בעט ובסרגל על גבי מפה. עיראק החדשה לא הייתה יוצאת דופן בהקשר זה, וכאשר קיבלה את עצמאותה מהמנדט הבריטי היא הייתה מורכבת משלוש קהילות אתניות:

- קהילה ערבית מוסלמית־סונית, הכוללת מוסלמים סונים על פי אמונתם הדתית: הקהילה הסונית העיראקית מרוכזת רובה ככולה במרכז עיראק, והיא הקהילה הגדולה והדומיננטית לאורך שני הנהרות שחצו את שטחה, הפרת והחידקל. לאורך שנות עצמאותה של עיראק מהווה האוכלוסייה הסונית כ־18.5 אחוזים מאוכלוסיית עיראק.

18 א־שם – "סוריה הגדולה". אזור גיאוגרפי הכולל את סוריה, לבנון, צפון ירדן וצפון ישראל של היום.

- קהילה ערבית מוסלמית־שיעית, הכוללת מוסלמים שיעים על פי אמונתם הדתית: הקהילה השיעית של עיראק מרוכזת בעיקר בחלק הדרומי של מזרח המדינה ולאורך הנהר שט אל־ערב, שאליו מתמזגים מימי החידקל והפרת, ובסופו של דבר הוא זורם למפרץ הפרסי. לאורך כל שנות העצמאות העיראקית מהווים המוסלמים השיעים כ־55 אחוזים מכלל האוכלוסייה בעיראק.
- קהילת הכורדים: מוסלמים סונים על פי אמונתם הדתית, ממוצא אתני כורדי, הרואים עצמם חלק מהלאום הכורדי המאכלס אזורים סמוכים בטורקיה, באיראן ובסוריה. האוכלוסייה הכורדית־עיראקית מרוכזת בחלקה הצפוני של עיראק ומהווה כ־21 אחוזים מכלל האוכלוסייה במדינה.

מפה 1: הפריסה הדמוגרפית של הקהילות בעיראק

מקור: Al-Khafaji, 2021

הקשת הפוליטית של עיראק הוגדרה מאז הקמתה על פי קווים עדתיים אלו, שעה שמסוף שנות ה-60 נמצאת המדינה כולה תחת שליטת המיעוט המוסלמי-סוני. בשנת 1968 השתלט המנהיג הסוני סדאם חוסיין עם מפלגת הבעת' שלו באופן מלא על עיראק בהפיכה צבאית, ושלט במדינה באכזריות רבה מאז. לאורך שנות שלטונו הדיקטטוריות השתמש חוסיין באמצעים אלימים קשים נגד שתי הקהילות האחרות, כולל שימוש בלוחמה כימית, במטרה לשמור על שליטתו במדינה ועל יציבות עיראק כולה. ממשל חוסיין שרד חרף אתגרים אזוריים ובינלאומיים, כמו המלחמה הארוכה בין איראן לעיראק (1980–1988) ומבצע סופה במדבר, שבמסגרתו ניהלה קואליציה בינלאומית שהקימה ארצות הברית מאבק צבאי עם עיראק על רקע פלישתו של חוסיין לכווית השכנה בשנת 1991. במסגרת המבצע פלשו כוחות הקואליציה לעיראק, הביסו את צבאה אך נמנעו מפלישה לבירה בגדאד. משטר חוסיין הצליח להחזיר לעצמו את סמכותו הריבונית כאשר האמריקאים ובעלי בריתם עזבו את עיראק כעבור מספר חודשים (Pope, 2004).

השינוי הגדול בקשת הפוליטית העיראקית התרחש באביב 2003, כאשר הנשיא ג'ורג' בוש הבן הורה על מבצע צבאי אמריקאי חדש בעיראק. כמו במבצע סופה במדבר השלימו כוחות ארצות הברית את משימתם תוך חודש וכבשו את עיראק, רק שהפעם הכיבוש היה מוחלט. בגדאד בירת עיראק נפלה לידי כוחות ארצות הברית, ולאחר מספר חודשים של מצוד סדאם חוסיין עצמו אותר, נעצר, הועמד לדין, נידון למוות ובסופו של דבר גם הוצא להורג. הצבא הסדיר העיראקי הובס ואנשיו התפזרו ברחבי עיראק. גורל דומה היה גם מנת חלקם של שאר הארגונים הפוליטיים והביטחוניים שהחזיקו בכוח הזרוע והשררה את סדאם חוסיין בשלטון במשך יותר משלושה עשורים, ובראשם המשטרה העיראקית, סוכנויות המודיעין והביטחון הפנימי ומפלגת הבעת' של סדאם. מתוך אמונה שלמה בגישה הליברלית ובערכים הפוליטיים המערביים החליטה ארצות הברית לקיים בחירות כלליות וחופשיות בעיראק. השליטים האוטוקרטיים במדינות ערב השכנות צפו במדיניות האמריקאית בעיראק בפחד ובחשש גדול. "מה הם חושבים לעצמם, האמריקאים האלה, שמנהלים בחירות חופשיות בעיראק", אמר נשיא מצרים מובארכ לראש ממשלת ישראל לשעבר אהוד ברק, "זה לא מרילנד. כאן [בעיראק] אומרים ל-90 אחוזים מהמצביעים איך להצביע, ואני יכול לחזות בדיוק את תוצאות הבחירות" (אורג ועמיתיו, 2016).

האמריקאים לא הקשיבו לאזהרתו של מובארכ, ובדצמבר 2005 נערכו הבחירות הדמוקרטיות החופשיות הראשונות בעיראק המודרנית, שהסתיימו בניצחון מכריע של מפלגות שיעיות. אדוני הטירה – אוכלוסיית המיעוט הסוני – איבדו לחלוטין את שליטתם

בפוליטיקה העיראקית ואת מעמדם המיוחד והפריווילגי בחברה העיראקית. אלה עברו ליריביהם המרים מהאוכלוסייה השיעית, שהפכו בחסות הכידון האמריקאי לשליטיה הכול יכולים של עיראק.

קו זמן ג'האדי

במקביל לקשת הפוליטית העיראקית התקיים ציר זמן נוסף בתוך העולם הג'האדי. במרכזו של ציר זה עמד אבו מוסעב א־זרקאוו. תקופת פעילותו של א־זרקאוו בעיראק, כפי שפורטה בפרק קודם, מהווה למעשה את צומת הדרכים ההיסטורי המדויק שבו הצטלבו שני צירי הזמן – הפוליטי־עיראקי והג'האדי – אשר יצרו את אותה קרקע גידול שהבשילה כעשור לאחר מכן להקמתו של ארגון דאע"ש, ומאוחר יותר ארגון 'המדינה האסלאמית'. הפלישה האמריקאית לעיראק בשנת 2003 יצרה זהות אינטרסים מלאכותית אד הוק בין הג'האד העולמי, אז עדיין בראשות אל־קאעדה, ובין שרידי השלטון הבעת'יסטי של סדאם חוסיין. "ערב הפלישה האמריקאית בשנת 2003 לא היו ממש קבוצות ג'האדיות בעיראק", אמר ריצ'רד בארט, איש סוכנות הביון הבריטית MI6 בעברו והיום חוקר טרור מזרח־תיכוני בכיר בקבוצת סופאן, "אך כאשר א־זרקאוו ואנשיו החלו להביע התנגדות הן לפלישה האמריקאית והן לדומיננטיות השיעית המתעוררת החדשה, הוא היה מסוגל די מהר לאסוף סביבו פעילים משני הצדדים" (אורג ועמיתיו, 2016). כך הפכה עיראק לאבן שואבת לג'האדיסטים שהחלו להגיע לעיראק מכל רחבי העולם כדי להילחם את מלחמת הג'האד בפולש האמריקאי. במקביל חיפשו שרידי שלטונו של סדאם חוסיין בדמותם של אלפי קציני משטרה, צבא, מנגנוני הביטחון ופעילי מפלגת הבעת' דרך "להשיב עטרה ליושנה" ולהחזיר את הדומיננטיות הסונית לעיראק. בדיעבד התברר כי הייתה זו רק שאלה של זמן עד ששני הגורמים יאחדו כוחות.

לאחר חיסולו של א־זרקאוו ביוני 2006 למדו מנהיגי אל־קאעדה לקח מניסיון העבר ושלחו מפקד חדש ונאמן מטעמם להחליף אותו. פעיל זה, עבד אל־מנעם עז אל־דין עלא אל־בדו, המכונה גם בשמות אבו איוב אל־מצרי ואבו חמזה אל־מוהאג'ר, היה אזרח מצרי מהלוחמים הוותיקים של אל־קאעדה באפגניסטן ותומך נלהב ונאמן של איימן א־זוואהירי, סגנו של בן לאדן. אבו איוב ניסה לשמר את יכולותיו המבצעיות של ארגון אל־קאעדה בעיראק (AQI – al-Qaeda in Iraq), תוך עמידה מוחלטת בהנחיות שקיבל מאל־קאעדה. על מנת להגביר את התמיכה בשלוחה ולמשוך גורמים נוספים מהאוכלוסייה הסונית העיראקית יזם בשלב זה אל־קאעדה בעיראק את הקמתו של ארגון גג חדש שיאגד את כל

הגופים הג'האדיים שפעלו בעיראק נגד הכובש האמריקאי, הוא ארגון 'המדינה האסלאמית בעיראק' (ISI – Islamic State of Iraq). למרות שהשלוחה המקורית, אל-קאעדה בעיראק, המשיכה להיות הגורם הדומיננטי בארגון החדש שבו אבו איוב שימש סגן המנהיג והמפקד הצבאי הכללי שלו, השם החדש היה עיראקי הרבה יותר, ולכן הרבה יותר מושך עבור הנוער הסוני העיראקי. בשם אותו האינטרס מונה גם פעיל עיראקי נוסף בשם חמיד דאוד מחמד ח'ליל א-זאוי, המוכר יותר בשם אבו עמר אל-קרשי אל-בגדאדי, למפקד ארגון הגג החדש (Burns & Filkins, 2006).

"כשהיה זה אל-קאעדה בעיראק, זה היה יותר על מנת להשיג משאבים מהתווית של אל-קאעדה". אחת הבעיות של אל-קאעדה בעיראק הייתה שרבים מאנשי השבט הסוני, אשר פוטנציאלית לפחות עשויים היו להצטרף, טענו "מדוע שנצטרך למשהו שמנוהל על ידי ירדני (א-זרקאווי) ונשלט על ידי מצרי (א-זואהירי) וסעודי (בן לאדן) מאפגניסטן? זה לא הגיוני בעינינו". כשנוסד ה-ISI זה כבר שידר פנימה לעיראקים הסונים ש"אנחנו כבר מספיק חזקים כדי לזהות את עצמנו כעיראקים, ואנחנו לא צריכים יותר אנשים מבחוץ" (אורג ועמיתיו, 2016).

באביב 2010 הצליחה ארצות הברית לחסל באותו יום את המפקד הכללי של ה-ISI, אבו עמר, ואת סגנו, המפקד הצבאי של הארגון אבו איוב. מותם של השניים סימל את השפל המבצעי שאליו הידרדר הארגון בהדרגה משנת 2008 (Gollob & Barrett, 2014, p. 23; O'hlanon, 2020). פעיל לא מוכר של הארגון, אבראהים עואד אבראהים עלא אל-בדרי, אשר נודע לימים בכינוי אבו בכר אל-בגדאדי, נבחר למפקד החדש של ארגון ה-ISI. אין הרבה מידע על פעילותו של אל-בגדאדי בארגון בטרם מונה למנהיגו, ועצם בחירתו לתפקיד הפתיעה רבים. על פניו נראה דווקא כי מדובר היה בפעיל זוטרי יחסית, שייתכן כי לא נמנה אפילו עם המועצה המייעצת (מועצת השורא) של ה-ISI בתקופתם של אבו עמר ואבו איוב. אנשים שהכירו אותו והיו מודעים לעמדתו ולפעילותו בארגון מתארים אותו בתור "תיבת דואר אנושית". על פי מקורות אלה, משימתו של אל-בגדאדי הוגבלה לקבלת מסמכים חשאיים, שמירתם למשך מספר שבועות ואז העברתם על פי בקשה. יודגש כי בשלב מאוחר יותר פרסם הארגון, כבר תחת השם דאע"ש, פרופיל נרחב ונדיב הרבה יותר של המנהיג ופועלו, אם כי מהימנותו של פרופיל זה מוטלת בספק (Barrett, 2014, pp. 25-32).

על פניו נראה כי הבחירה באל-בגדאדי נעשתה אך ורק כדי לספק מעין דמות ייצוגית, בעוד שמאחורי הקלעים אנשים חזקים, מנוסים ובעלי יכולת רבה יותר משכו בחוטים. דמויות חסרות פנים אלה התגלו כפעילים ותיקים של משטר סדאם חוסיין, אשר נעלמו

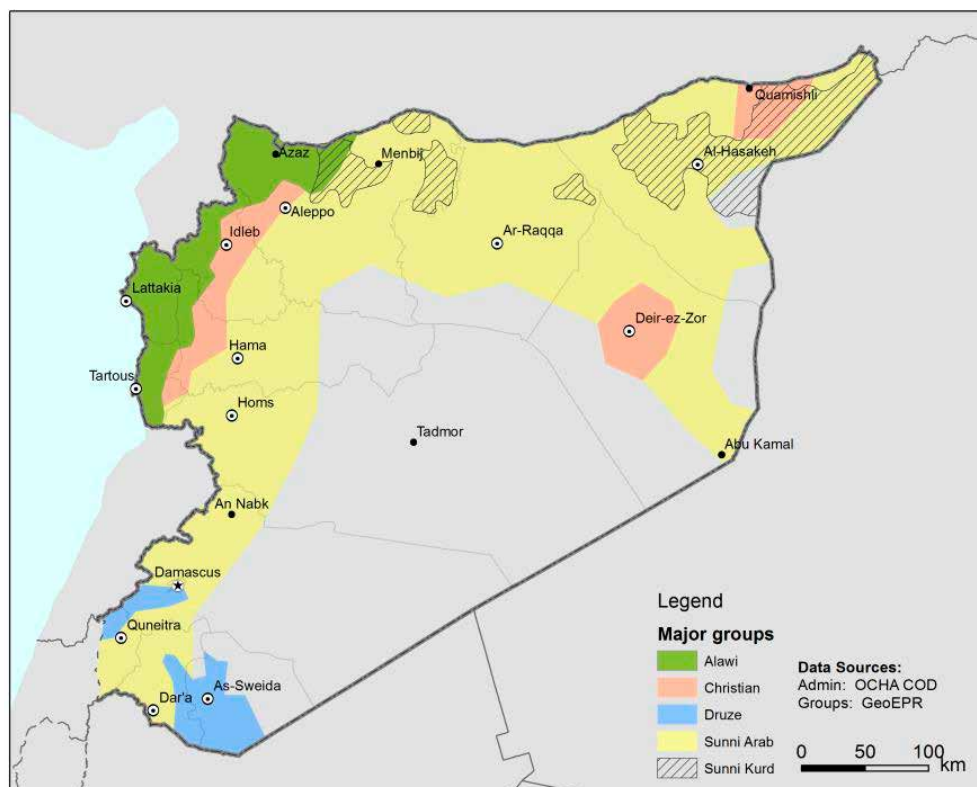
מהנוף הפוליטי העיראקי לאחר נפילת משטרו של חוסיין בעקבות הפלישה האמריקאית לעיראק בשנת 2003, ועליית השיעים כתוצאה מכך בבחירות 2005. חיבור זה בין אנשי מפלגת הבעת' החילונית לבין פעילים ג'האדיים-תכפירים קיבל תאוצה במחנות המעצר שניהלו האמריקאים בעיראק, ובעיקר במחנה בוקה שאכלס באותה תקופה אלפי פעילים משני המחנות. כך לדוגמה, תשעה מהפעילים הבכירים ביותר של ארגון דאע"ש בראשית שנת 2014 שהו בשלב כלשהו במחנה בוקה (Barrett, 2014, p. 9). מכל מקום נראה כי בשלבים הראשונים של שותפות זו התקיימה בה דומיננטיות בעת'יסטית, על רקע העובדה שזו כללה מפקדי צבא מוכשרים ואנשי מנהל מקצועיים ומנוסים שיכלו להתניע את הפעילות המבצעית, ובעיקר על רקע השפל המבצעי של ארגון ISI, שהגיע לשיאו בזמן חיסולם של שני מפקדיו (Barrett, 2014, p. 23; CNN Wire Staff, 2010).

בין הפעילים הבעת'יסטים שפעלו מאחורי הקלעים בלט בעיקר סמיר עבד אל-מחמד אל-ח'ליפאוי, המוכר גם כחאג'י אבו בכר אל-עיראקי, שנמנה עם אנשי הצבא הבכירים הוותיקים במשטרו של סדאם חוסיין ועמד בקשרים קרובים עם סגנו של חוסיין, עזת אבראהים א-דורי, גם לאחר נפילת המשטר הסוני בעיראק. עזת א-דורי, סגנו המיתולוגי של סדאם חוסיין, הפך למנהיג מפלגת הבעת' בעיראק לאחר מותו של חוסיין בסוף שנת 2006 (Barrett, 2014, p. 24). חאג'י אבו בכר, בעת'יסט חילוני וקולונל לשעבר במודיעין חיל האוויר העיראקי, אשר שהה כשנתיים בכלא במחנה בוקה, הפך בעקבות כישוריו הניהוליים, היכרותו עם המערכת השלטונית של סדאם (בעיקר הצבא) וקשריו עם רבים ממנה לדמות הבולטת ב-ISI לאחר חיסולם של אבו איוב ואבו עמר, ועמד בראש מועצת השורא של הארגון (Barrett, 2014, p. 31; Reuter, 2015). ממסמכים ייחודיים שנתפסו לאחר מותו עולה כי במשך שנים פעל חאג'י אבו בכר מאחורי הקלעים ותכנן באופן מדוקדק את האסטרטגיה "להשבת העטרת הבעת'יסטית ליושנה" בעיראק – את הדרכים האופרטיביות והמנגנון הבריוקרטי הנדרש לכך ואת מבנה השלטון של מדינה חדשה-ישנה זו לאחר הקמתה. המסמכים ששרטט אבו בכר מאפשרים הצצה נדירה להתארגנות ההנהגה של 'המדינה האסלאמית' ואת התפקיד החיוני של אנשי סדאם חוסיין בה (Reuter, 2015).

בסוף שנת 2010 ובמהלך כל השנה שאחריה היה האביב הערבי הגורם המעצב העיקרי של הפוליטיקה של המזרח התיכון. מהומות האביב הערבי והשלכותיהן יצרו הזדמנויות חדשות עבור שחקנים שונים במרחב המזרח-תיכוני, ובהם הברית הבעת'יסטית-ג'האדית שהתרקמה בעיראק, לקידום ולמימוש תוכניותיהם המבצעיות ויעדיהם האסטרטגיים. עוד בטרם מותו במאי 2011 הספיק אוסאמה בן לאדן (ומחליפו אימן א-זואהירי, לאחר מותו)

לחווות את אירועי האביב הערבי. במסגרת אירועים אלו, במדינות רבות במזרח התיכון יצאו מפגינים (בעיקר צעירים) לרחובות בקריאה לשינוי כלכלי, חברתי ובעיקר שלטוני, תוך האשמת השלטונות בכל מדינה ומדינה בשחיתות ובסיאוב. באופן שהפתיע חוקרים רבים הוביל האביב הערבי לקריסתם המהירה של שלטונות ברזל ארוכי שנים באזור. בתוניסיה, בלוב ובראש ובראשונה במצרים נפלו שליטי הברזל בן עלי, קד'אפי ומובארכ, בהתאמה. תימן נגררה למאבק שלטוני הממשיך לאיים על קיום המדינה, ובסוריה התפתחה מלחמת אזרחים בין ארגוני מורדים סוריים לשלטון אסד, הנמשכת למעשה עד היום (פודה ווינקלר, 2021).

מפה 2: פריסת הקהילות האתניות והדתיות בסוריה

מקור: ACAPS, 2013

סוריה, כעיראק שכנתה, הייתה תוצר של הסכמי סייקס־פיקו וכללה בתוכה שילוב דמוגרפי של סיעות, דתות ועדות. החל מאמצע שנות ה־60 שלט בסוריה המיעוט העלווי – מיעוט בעל מאפיינים פגאניים המרוכז בצפון־מערב המדינה ומהווה 13 אחוזים מכלל אוכלוסיית סוריה. בשל שיקולי ריאליזם פוליטי אזוריים הוכרה עדה זו על ידי איראן במהלך שנות ה־80 כחלק מהשיעה. מיעוט זה שולט הלכה למעשה על הרוב הסוני במדינה, המהווה כ־69 אחוזים מהאוכלוסייה, ועל מיעוטים נוספים אחרים החיים בסוריה ובראשם ריכוזים של כורדים, נוצרים ודרוזים.

אירועי האביב הערבי, אשר זלגו אחרונים לסוריה במארס 2011, קיבלו אופי של מאבק עדתי סורי פנימי והידרדרו במהירות למלחמת אזרחים. במלחמת האזרחים לחמו כוחות משטרו של בשאר אל־אסד, אשר נעזרו לאורך המאבק בכוחות של ארגון חזבאללה הלבנוני ובתמיכה איראנית ("הציר השיעי"), בעשרות ארגוני מורדים בעלי אידיאולוגיה משתנה ("הציר הסוני"), אשר המכנה המשותף שלהם היה הרצון להפיל את שלטונו של אסד. אירועי האביב הערבי, ובראשם מלחמת האזרחים בסוריה, שינו באופן דרמטי את המפה הפוליטית של המזרח התיכון ויצרו הזדמנויות פעולה חדשות עבור גורמים שונים בזרם הג'האד העולמי ומקרב ארגוני הסלפיה־ג'האדיה הפועלים באזור (שוויצר ואורג, 2014, עמ' 47–55).

הגם שלגורמים האסלאמיסטיים האזוריים (הסלפים וחסידי הסלפיה־ג'האדיה) לא הייתה כל מעורבות בפרוץ אירועי האביב הערבי,¹⁹ א־זוואהירי הגדיר את המהפכות בעולם הערבי "מפוארת, מוצדקת ומכובדת", ועודד את האומה המוסלמית להמשיך לפעול למען שינוי אמיתי עד אשר יקומו משטרים "טהורים וצודקים". על פי התבטאויותיהם של בן לאדן, א־זוואהירי ובכירים אחרים בארגון אל־קאעדה, אפשר לקבוע שקריסתם של המשטרים הערביים הכופרים והמושחתים במסגרת האביב הערבי בידי המוני מתקוממים נחשבת ברכה משמיים, התממשות תקוותיהם והוכחה שאללה עימם בדרך לניצחון. בעיניהם, "צדיקים – מלאכתם נעשית בידי אחרים", וכל מי שעוסק במלאכה זו ומקדם את האינטרס העליון של האומה המוסלמית בכך שהוא מסלק את "המשטרים הכופרים", הוא שליח מצווה של האל (שוויצר ושטרן, 2011).

19 האירועים הובלו על ידי צעירים חילונים, בחלק גדול מהמקרים נשים, אשר זעקו לשינוי במסגרת של עקרונות מערביים כמו דמוקרטיה, חופש, צדק, שוויון, חוק ומעמד מגדרי. רק מאוחר יותר, אחרי קריסת השלטונות, נכנסו גורמים אסלאמיסטיים דוגמת האחים המוסלמים במצריים לוואקום השלטוני שנוצר, ואף ניצחו בבחירות הדמוקרטיות הראשונות של מצרים בקיץ 2012.

אירועי האביב הערבי, אשר הידרדרו במהרה למלחמת אזרחים פנימית בין תומכיו של הנשיא בשאר אל-אסד ומספר גדול של ארגוני מורדים סוריים, וכתוצאה מכך לכאוס ואנרכיה באזורים רבים במדינה ובעיקר בצפונה, אפשרו לחאג'י אבו בכר להתחיל ליישם את תוכניתו להשתלט מחדש על עיראק דרך הזירה הסורית. הרעיון המכונן של חאג'י אבו בכר כלל השתלטות של נאמני סדאם תחת כסות אסלאמית על אזורים רבים ככל האפשר באזורי מלחמת האזרחים בצפון סוריה, אשר ישמשו ראש גשר ויאפשרו השתלטות מקבילה בשלב מאוחר יותר גם בעיראק. בסוף שנת 2012, כאשר ההערכה בישראל הייתה כי ימיו של בשאר אל-אסד כשליט סוריה ספורים, הובסו כוחותיו של אל-אסד באותם אזורים בצפון, ושורה ארוכה של ארגוני מורדים ובריגדות מקומיות השתלטו עליהם. אז יצא חאג'י אבו בכר במסגרת כוח חלוץ קטן והתיישב בעיירה תל אל-ריפאעת באזור חלב בצפון סוריה, כדי לפקח על יישום התוכנית שלו. יישום התוכנית כלל פתיחה של מרכזי דעווה אסלאמיים בצפון סוריה, באזורים הנתונים לשליטת ארגוני המורדים הסוריים ובראשם הארגון הגדול שבהם, הצבא הסורי החופשי, וגיוס פעילים מקרב האזרחים הפוקדים את אותם מרכזים. המרכזים הללו לא נשאו תווית אסלאמית פוליטית כלשהי ודמו מאוד למרכזי צדקה אסלאמיים אחרים שפעלו ברחבי העולם (הראל, 2011; Reuter, 2015).

אותם מגויסים הונחו בשלב ראשון לבצע מיפוי מדוקדק של האזור הכפרי והעיירות השונות באזור על פי המיקוד הבא:

- מיפוי קפדני של המשפחות החזקות בכל עיירה וכפר, הדמות הדומיננטית בכל משפחה ומה מקורות ההכנסה שלהם.
- מיפוי קפדני של כוחות מורדים בכל כפר ועיירה וזיהוי מפקדיהם, נאמנותם הפוליטית ופעילותם הבלתי חוקית (בעיקר בנושאי הלכה), אשר יוכלו לשמש בסיס לסחיטה.
- מיפוי קפדני של גורמים אסלאמיים בכל אזור ואזור.
- איסוף מידע על אודות אישים דומיננטיים מהאזור בהיבטי מעורבותם בפעילות עבריינית, פרשיות אהבה ורומנים מחוץ לנישואין ונטיות הומוסקסואליות, שימשו בסיס לסחיטה עתידית.
- זיהוי ומיפוי משפחות דתיות.
- זיהוי ומיפוי גורמי אסלאם מיסטי (סופים).
- זיהוי ומיפוי גורמים תומכי ג'האד.

- זיהוי מסגדים ואימאמים ואיסוף פרטים על משפחתם ומקורות הכנסתם.
- זיהוי תומכי משטר אסד.
- זיהוי תומכים בדמוקרטיה (Reuters, 2015).

חלק מהמגויסים הללו אף הונחו לחדור לתוך המשפחות החשובות באזור, באמצעות נישואין עם בנות המשפחה. כלל המידע שנאסף שימש בהמשך לביצוע מדיניות של הפרד ומשול באמצעות סחיטה, מעקב, חטיפה, ריגול ורצח, ובכך, על פי תוכניתו של חאג'י אבו בכר, להפוך את ארגון ISI לגורם הדומיננטי באזור (Reuters, 2015).

לאורך שנת 2013 נערך הארגון, אשר שינה במהלך השנה את שמו לארגון דאע"ש (ISIS – The Islamic State of Iraq and al-Sham), ליישום תוכניתו של חאג'י אבו בכר. מרכזי דעווה נפתחו וגויסו אנשים חדשים, רובם צעירים בשנות העשרים ואפילו שנות העשרה לחייהם. בכל אזור ואזור הוקם תא מקומי ומונה אמיר שהיה אחראי לביצוע סחיטה, מעקב, חטיפה ורצח של אישים מקומיים על בסיס המידע שנאסף. המטרה המרכזית של פעילות זו הייתה ליצור אווירה קשה של טרור ופחד, שמבצעה אפילו אינם חשופים, ובכך להשתלט על האזור כפר אחרי כפר, עיירה אחרי עיירה (Reuters, 2015).

במקביל ולאחר שהארגון ביסס לעצמו מערכת של מקורות חשאיים במקום, החלו אנשיו בביסוס נוכחותם גם בקרב כוחות לוחמים, במטרה ליצור לעצמם בסיס צבאי באזור. הארגון נמנע מהעברת כוחות מבצעיים ולוחמים מעיראק, כמו גם מגיוס לוחמים בעלי אזרחות סורית, והוא השליך את יהבו על גיוס לוחמים לשורותיו מקרב לוחמים זרים, אשר החלו להגיע בהמוניהם לאזורי המלחמה בסוריה והצטרפו לארגוני המורדים. בשלב זה של מלחמת האזרחים הסורית רובם המוחלט של הלוחמים הזרים (88-90 אחוזים) הגיעו ממדינות המזרח התיכון וצפון אפריקה, ובראשן לוב (כ-21 אחוזים), ערב הסעודית (כ-15.7 אחוזים), תוניסיה (כ-15.7 אחוזים), ירדן (כ-11.5 אחוזים), מצרים (כ-9.6 אחוזים) ולבנון (כ-7.9 אחוזים) (Reuters, 2015; Zelin et al., 2013).

לקראת סוף שנת 2012 כבר פעלו באזור מספר מחנות אימונים שהכשירו את הלוחמים הזרים שגויסו ללחימה. מובן שבאנדרלמוסיה ובכאוס ששררו באזור אף גורם לא ידע איזה גוף או ארגון אחראי להפעלת המחנות ולגיוס הלוחמים. כך, בסתיו 2013 נמנו עם כוחות אלו יותר מ-2,500 לוחמים נאמנים באזור חלב בלבד. עם זאת, גם בשלב זה מספרם של מגויסי דאע"ש היה נמוך בהרבה מזה של ארגוני המורדים הסוריים האחרים שפעלו באזור. כדי לפצות על נחיתותם המספרית של לוחמיהם נהגו פעילי הארגון להופיע תמיד

כשפניהם עטויות במסכות שחורות וניצלו את יכולתם לנוע ממקום למקום במהירות רבה ובליילות, כך שאם בעיירה אחת הופיעו 200 עוטי מסכות שחורות, וממש למוחרת הופיעו 200 חובשי מסכות שחורות גם בעיירה אחרת, קשה היה לדעת אם הארגון מונה 200 או 400 פעילים (Reuters, 2015).

הדוגמה הבולטת ביותר לפעילות דאע"ש באזור והאופן שבו הצליחו להשתלט מלמטה ומבפנים, כמו טרמיטים, וליטול את ההגמוניה באזורים ובפרובינציות שלמות, מתגלמת בהשתלטות של הארגון על העיירה אֶרְקָה, שהפכה בשנים שלאחר מכן לבירת 'המדינה האסלאמית'. אֶרְקָה, עיירה מנומנמת לאורך הנהר פרת, נכבשה על ידי הכוחות המורדים הסוריים במארס 2013. על פי המודל שפיתח חאג'י אבו בכר, הארגון נכנס מייד לאחר מכן לפעילות חשאית, שהתמקדה בהעלמתו של כל מנהיג פוטנציאלי מקומי מהזירה. חלקם נחטפו, אחרים הותקפו ונרצחו. אף אחד באזור לא ידע מיהו הגורם שהפעיל את מעשי הטרור הללו, שהתמקדו באנשי המפתח המקומיים. ביולי אותה שנה התרחבו מעשי הטרור הללו, ומאות אנשים מקרב המנהיגות המקומית נרצחו או נעלמו מבלי להשאיר עקבות. הפחד שלט באוכלוסייה האזרחית המקומית. במקביל שיגר הארגון מספר מכוניות תופת, נהוגות על ידי מחבלים מתאבדים, לבסיסים של ארגון המורדים הסורי הגדול 'הצבא הסורי החופשי' באזור, וביצע פיגוע סימולטני שבו נהרגו עשרות מלוחמיו. חלק גדול מלוחמי הארגון הסורי ששרדו מן הפיגוע ברחו. ב־17 באוקטובר 2013 כינס דאע"ש 300 מנהיגים מקרב מובילי הדעה המקומיים בעיר אֶרְקָה, ביניהם עורכי דין, פקידות בכירה וכדומה. בכנס העזו שניים מקרב המשתתפים להציע לדון במסע ההרג והטרור המתמשך באזור. אחד מהם, עיתונאי ופעיל זכויות אדם מקומי, נמצא הרוג במכוניתו חמישה ימים לאחר מכן. תמונתו של הנרצח נשלחה במייל למנהיגים המקומיים ונשאה מסר פשוט וקצר: "האם אתה עצוב עכשיו על חברך?" בתוך שעות ברחו עשרות מנהיגים מובילי דעה מקומיים מן העיר לטורקיה, ואֶרְקָה נפלה כפרי בשל לידי דאע"ש. 14 מהמנהיגים המקומיים שנותרו, ראשי משפחות וחמולות גדולות, נקראו על ידי הארגון ונתנו בהצהרה מצולמת שבועת אמונים לארגון דאע"ש ולמנהיגו אבו בכר אל-בגדאדי (Reuters, 2015). בלבוש אזרחי חילוני, בפנים חתומות ופחד בעיניים חזרו אותם מנהיגים כמי שכפאם שד אחרי ההצהרה שהקריא להם נציג הארגון.

תמונה 1: מנהיגים מקומיים בא־רקה נשבעים אמונים (ביעה) לדאעִש ולאבו בכר אל־בגדאדי

מקור: Jihadi Media Platform, 2013

המרידות באל־קאעדה

במקביל לתהליכים אלו של התבססות ארגון המדינה האסלאמית בעיראק (ISI) תחת מנהיגותו של אבו בכר אל־בגדאדי והעמקת "ראש הגשר" של שליחיו בסוריה, התחוללה בארגון, שעדיין נחשב בשלב זה כשלוחה העיראקית של ארגון אל־קאעדה, מרידה שהובילה את אל־קאעדה למשבר ארגוני חמור, ואת מנהיגו החדש אימן א־זוואהירי למשבר מנהיגותי שבו עצם סמכותו כמנהיג אותגרה בצורה ניכרת. למעשה ספג אל־קאעדה בהנהגתו של א־זוואהירי בעשור שאחרי האביב הערבי שתי מרידות מצד בעלי בריתו: האחת חריפה וחריגה, שתוצאותיה היו דרמטיות ופירקו את אחדות השורות במחנה הסלפייה־ג'האדייה שהונהג בידי אל־קאעדה, והוא פוצל לשני מחנות; והשנייה – התרחקות של תומך שנשבע אמונים לא־זוואהירי, אך לימים נסוג בו והתרחק בהדרגה מחסות אל־קאעדה לחיכוך על גבול המרידה. שני המקרים, שהתחילו מריב סמכויות ושליטה בין שני אישים בתוך ארגון ISI, על רקע נסיבות חיצוניות שהשפיעו על שאיפותיהם וביטאו אינטרסים מנוגדים, היו קשורים ביניהם.

בעוד א־זוואהירי ניצל את אירועי האביב הערבי ואת הטלטלה שעברו המשטרים במזרח התיכון העוינים את אל־קאעדה לשיקום ארגונו ולבניית מעמדו האישי כמוביל מערכת הבריתות שפעלה סביב הנהגת אל־קאעדה תחת בן לאדן, התברר כי זרעי המרדנות באל־קאעדה בעיראק, שנבטו עוד בימי מנהיגותו של א־זרקאוו, הפכו בחסות התערערות המשטרים בסוריה ובעיראק לכפירה מלאה מצד מנהיגי דור ההמשך בארגון העיראקי במעמדו ובסמכותו של א־זוואהירי כמנהיג הארגון. העימות הגדול בין א־זוואהירי לבין מנהיג ארגון המדינה האסלאמית בעיראק, אבו בכר אל־בגדאדי, התרחש סביב עימות פנימי בארגון העיראקי, בעקבות התעצמות מלחמת האזרחים בסוריה, בין מנהיג ה־ISI לבין מנהיג השלוחה הסורית, שחסה בעיראק ושוגר מטעמו לסוריה.

מרידה בשתי מערכות

מערכה ראשונה

במארס 2011 הצטרפה סוריה לגל ההתקוממות של האביב הערבי עם צעדות מחאה נגד משטרו של בשאר אסד בעיירה דרעא שבדרום המדינה, וההפגנות התפשטו בתוך זמן קצר לרחבי המדינה. סימנים למלחמת האזרחים שעתידה הייתה לפרוץ החלו כבר בחודש

מאי 2011 עם התקפות שבוצעו נגד כוחות המשטר הסורי במחוזות חומס, אדליב וחמאה (Lister, 2016, p. 9).

אבו בכר אל־בגדאדי ושותפיו להנהגה מקרב הקצינים העיראקים הבעת'יסטים הבכירים לשעבר זיהו את סוריה המתערערת כזירת פעולה פורייה לביסוס תשתית שתכשיר את הקרקע להשתלטות מאוחרת יותר על שטחים נוספים בסוריה, ובעיקר על מנת שתשמש ראש גשר לפלישה עתידית לעיראק ולהשתלטות על שטחים שם, כדי לקדם את תוכניתם האסטרטגית לבסס 'תמכין' (מונח המתייחס לטריטוריה שבה יוכלו להשליט משילות אסלאמית על פי ההלכה). לצורך זה שלחו מנהיגי ה־ISI כוח חלוץ לסוריה בראשות אבו מחמד אל־ג'ולאני, כדי שיתבסס בה, ישמש חיל חלוץ ויחבור לכוחות הג'האד המקומיים ולגורמי הכוח האופוזיציוני שפעל נגד משטרו של אסד בסוריה, במטרה שישתף איתם פעולה ויבסס את מעמדו בהנהגת האופוזיציה הסורית. באחד הלילות באוגוסט 2011 חצו את גבול עיראק־סוריה שבעה פעילים של ארגון המדינה האסלאמית בעיראק, ששוגרו למשימתם כחיל חלוץ והתמקמו בצפון־מזרח סוריה. משום החשש לדלל את שורות הארגון בעיראק והרצון להשתלב במאבק בסוריה מבלי שיתווגו כ"זרים", הוחלט שהשליחים יהיו לוחמים שאינם ממוצא עיראקי ושיגורם אל הזירה הסורית נועד לבחון את ההזדמנויות העומדות בפניהם. צוות משימה זה כינה עצמו 'ג'בהת א־נצרה ליל אהל א־שאם' או חזית התמיכה לעם הלבנט (סוריה הגדולה). תפקידם היה להביע הזדהות עם המאבק הסורי תוך הסוואת זיקתם לאל־קאעדה (Lister, 2016, p. 5; Soufan, 2017, p. 247).

צוות המשימה כלל שבעה פעילים בהובלת האזרח הסורי אבו מחמד אל־ג'ולאני וסגנו העיראקי מייסר עלי מוסא עבדאללה אל־ג'ובורי או אבו מאריא אל־קחטאני, אשר נחשב למנהיגו הרוחני. השביעייה הגיעה למחוז חסכה בסוריה וחברה לאותן רשתות טרור ששהו במקום עוד בתקופת פעילותו של א־זרקאוו, תוך קבלת סיוע מצד משטרו של אסד בהובלת מנגנוני המודיעין שלו, גיוס מתנדבים זרים רבים, עידוד התנגדות של גורמי הג'האד לפולשים וסיוע למעברם במעברי הגבול בין סוריה לעיראק. אותן הרשתות בסוריה שסייעו בעבר למאבק בעיראק גויסו כעת כדי לסייע להתבססות של הג'האדיסטים מעיראק בסוריה ולחברם עם תשתית מקומית, שבין השאר התבססה גם על אסירים מקומיים ששוחררו בידי אסד, אשר רצה להשתמש בהם כדי לדכא את המרידה המתפשטת בארצו (Lister, 2016, p. 9).

במהלך השנה שלאחר כניסתם לסוריה פעלו אל־ג'ולאני ומלווי לביסוס ארגונם החדש באמצעות יצירת בריתות ובהוצאתן לפועל של פשיטות ספורדיות ושימוש במטענים

מאולתרים נגד כוחות המשטר הסורי. פעולתו הגדולה הרשמית הראשונה של הארגון החדש התרחשה ב־23 בדצמבר 2011, כאשר שני מתאבדים משורות הארגון פוצצו את חגורות הנפץ שנשאו במתקני המודיעין הסורי בדרום־מערב דמשק, במחוז הכפר סוסה. כ־40 בני אדם נהרגו בהתקפה, שאותה תיאר אל־ג'ולאני עצמו בראיון עימו בדצמבר 2013 כחזרה לדפוסי הפעולה המוקדמים, שהיו כ"מכת ברק" בלב מנגנוני ביטחון מדינתיים. ב־23 בינואר 2012 הכריז אל־ג'ולאני בסרטון שנשא את השם 'עבור העם הסורי מהמוג'אהדין של סוריה בשדות הג'האד' על ייסודה של 'החזית לסיוע לאנשי אהל א־שאם', היא ג'בהת א־נצרה. הוא הכריז מלחמה על משטר אסד ודרש שחוק השריעה יהיה הבסיס הבלעדי למערכת השלטונית העתידית של המדינה (Lister, 2016, p. 9).

ב־21 ביולי 2012 פרסם אבו בכר אל־בגדאדי נאום שבו פרס את תוכניתו לעיראק ולסוריה. אשר לעיראק, אל־בגדאדי הודיע כי הארגון העיראקי שב אל מעוזיו, שמהם נהדפו על ידי הכוחות האמריקאיים ובעלי בריתם הסונים (שגויסו למאבק נגדם)²⁰. אל־בגדאדי הכריז על הכנות למבצע נרחב של התנקשויות בבכירי מערכת המשפט ולשחרור אסירים מבתי כלא, ופנה לראשי השבטים בעיראק וקרא להם לשלוח את אנשיהם להתנדב תחת מנהיגותו. "אני דוחק בכם לשלוח את בניכם להצטרף לשורות המוג'אהדין בהגנה על דתכם וכבודכם [...] הרוב הסוני בעיראק תומך באל־קאעדה והם ממתנים לשונו". לצד אלו הקדיש אל־בגדאדי כמחצית מנאומו להתקוממות נגד המשטר הסורי ונשיאו בשאר אל־אסד, שלכאורה רמז על העתיד להתרחש גם בסוריה. "העם שלנו שם", אמר, "הדליק את אש המרד בטרור שאחז במדינה זה עשורים [...] ובכך לימד את העולם שיעור באומץ ובג'האד, והוכיח שחוסר צדק יוסר רק בכוח הזרוע" (Soufan, 2017, pp. 248-249; Youssef) (& Associates Press, 2012).

בעקבות ההכרזה ועל רקע הסגת כוחות ארצות הברית מעיראק עוד בשנת 2011, החל ה־ISI בפעילות מבצעית נגד כוחות המשטר של עלי נורי אל־מאלכי בעיראק, שבמהלכם צבר תנופה צבאית מהותית. בעוד ארגון ISI הלך והתחזק בעיראק, התגברה בסוריה מלחמת האזרחים וארגון ג'בהת א־נצרה ביסס את כוחו ומעמדו בין שאר ארגוני המורדים באסד. בין ספטמבר 2012 ומארכ 2013 נחלו כוחות המשטר הסורי של בשאר אל־אסד תבוסות אסטרטגיות כואבות מידי ארגוני המורדים בכל רחבי סוריה, שעה שארגון ג'בהת א־נצרה

20 הכוונה בעיקר לראשי השבטים של חבל אנבאר, אשר גויסו על ידי האמריקאים לפעילות נגד גורמי הג'האד העולמי בשלהי תקופת פעילותו של אבו מוסעב א־זרקאוו, ואף היו אלה שהביאו את המידע המודיעיני שהוביל לחיסולו ב־8 ביוני 2006.

מילא בהן תפקיד מרכזי בכל החזיתות (Lister, 2016, p. 9). בסוף שנת 2012 היה ג'בהת אל־נצרה חלק בלתי נפרד מהאופוזיציה למשטר הסורי, והוא התנהל פיננסית בין היתר על בסיס העברת מחצית מתקציבו של ארגון ISI.

ככל שארגון ג'בהת אל־נצרה התחזק בסוריה כך גבר הריחוק בינו לבין ISI. אבו בכר אל־בגדאדי חשש כי ג'בהת אל־נצרה צובר עוצמה ובפועל אינו פועל תחת פיקודו. לכן, בסביבות נובמבר–דצמבר 2012 שלח אל־בגדאדי מכתב סודי למנהיג ג'בהת אל־נצרה אבו מחמד אל־ג'ולאני, ודחק בו להכריז בפומבי על זיקתו לארגונו. מועצת השורא של אל־ג'ולאני התכנסה ודחתה את בקשתו של אל־בגדאדי, מחשש שמא חשיפת הקשר בין שני הארגונים תפגע ביכולתם להשתלב במרד הסורי. עליית שני הארגונים על מסלול התנגשות הואצה שעה שבתגובה לדחיית בקשתו של אבו בכר אל־בגדאדי נפגש חאג'י אבו בכר, בכיר ה־ISI שהגיע מעיראק והתיישב בעיירה תל אל־ריפאעת בצפון סוריה, עם נאמני ארגון ISI מקרב בכירי הפיקוד הדתי והצבאי בשורות ג'בהת אל־נצרה, במטרה ליצור אופוזיציה לאל־ג'ולאני בתוך ארגונו. במקביל נערך הארגון העיראקי לביצוע מתקפות בסוריה שנועדו לפגוע "בלגיטימציה הסורית" של ג'בהת אל־נצרה, ביניהן התנקשות בבכירי הנהגת הצבא הסורי החופשי, הנלחם במשטר אסד, והפצצת מפקדת האופוזיציה הפוליטית הסורית. אל־בגדאדי שלח מכתב אזהרה אחרון לאל־ג'ולאני, ובו חזר על דרישתו לפרסם את זיקת ארגונו של אל־ג'ולאני לארגון האם בעיראק, אחרת יפורק.

כשהבין אבו בכר אל־בגדאדי כי איומיו לא השפיעו על אל־ג'ולאני, הוא פרסם ב־8 באפריל 2013 נאום מוקלט שבו הכריז בעצמו על כך שארגון הג'האדיסטי הסורי ג'בהת אל־נצרה הוא למעשה שלוחה של ארגון ISI. בנאומו הסביר אל־בגדאדי את תהליך ההתפתחות הטבעי בכל ארגון ואת הגעתו לבגרות ובשלות, המלווה לעיתים בשינוי שמו, באופן המבטא טוב יותר את המציאות שבה הוא פועל. אל־בגדאדי חשף את העובדה כי אל־ג'ולאני מקבל ממנו מימון חודשי ולכן נמצא תחת פיקודו, ובשל כך הכריז על מיזוגם הרשמי של שני הארגונים תחת השם החדש: 'המדינה האסלאמית בעיראק ובא־שאם – דאע"ש' (ISIS: The Islamic State of Iraq and al-Sham) (MEMRI, 2013). אל־בגדאדי הרחיב:

אנו מינינו את אל־ג'ולאני, אחד מחיילינו, עם קבוצה של בנינו, ודחפנו אותם מעיראק אל הלבנט כדי לפגוש את תאינו בלבנט, ופרסנו מולם את התוכניות ושרטטנו להם את המדיניות של עבודותינו, וציידנו אותם בחצי ממה שבקופתנו בכל חודש [...] הגיעה השעה להכריז בפני אנשי הלבנט וכל העולם כי ג'בהת אל־נצרה אינו אלא שלוחה של 'המדינה האסלאמית בעיראק' והוא חלק ממנה (Soufan, 2017, p. 254).

התפתחויות אלו עמדו בניגוד לאינטרסים של אל־ג'ולאני. ראשית, החשיפה לא הייתה נכונה לארגונו מבחינת יחסי ציבור, שכן לא רק תיוגו כארגון סלפי־ג'האדיסטי בעייתי מבחינה ציבורית, אלא גם הפגיעה בארשת הסורית־המקומית שהתאמץ ללבוש; שנית, מבחינת אל־ג'ולאני מדובר בשכתוב ההיסטוריה, שהרי בראייתו ארגון ג'בהת א־נצרה עומד בזכות עצמו כשלוחה של ארגון אל־קאעדה העולמי, ולא כנספח לשלוחת הארגון בעיראק (Soufan, 2017, p. 254). לפיכך, ב־10 באפריל 2013, כיממה לאחר נאומו של אל־בגדאדי, פרסם אל־ג'ולאני נאום משלו ובו חידש את שבועתם הישירה שלו ושל ארגונו למנהיג ארגון אל־קאעדה העולמי, והעניק "ביעה" לד"ר השיח' אימן א־זוואהירי. הוא הוסיף כי "אנו מאשרים כי איש לא ידע על ההכרזה [של אל־בגדאדי], לא מפקדת א־נצרה ולא המועצה המייעצת ולא הפיקוד הכללי. ההכרזה הובאה לפנינו מאמצעי התקשורת, ואם הנאום אכן אותנטי, איש לא התייעץ עמנו בנושא". אל־ג'ולאני אף חידד את המשמעות של דבריו ואמר כי א־נצרה לא יחליף את דגלו, אף שימשיך להתמלא גאוה מדגלה של 'המדינה האסלאמית בעיראק', מאלו שיניפו אותו ומאלו שיקריבו חייהם ויקיזו דמם בעבורה. אנו מבטיחים לאחינו בסוריה כי "ג'בהת א־נצרה ייוותר נאמן לארגון שלמדתם להכיר, וכי בריתנו [עם ארגון אל־קאעדה העולמי] לא תושפע ממדיניותנו בשום צורה" (Agence France Presse, 2013). מהלכו הראשון של א־זוואהירי לנוכח הסכסוך המתפתח היה שליחת מכתב לשני הצדדים, שבו הורה להם לחדול ממריבתם ולשמור על סטטוס קוו בטרם יכריע בסוגיה. שישה שבועות לאחר מכן, בחודש מאי 2013, הכריע א־זוואהירי. ראשית נזף בשני הצדדים על שלא התייעצו עימו בטרם נקטו מהלכים פומביים. הוא קבע כי ארגון 'המדינה האסלאמית בעיראק', המכונה כעת 'המדינה האסלאמית בעיראק ובא־שאם', וג'בהת א־נצרה הן ישויות נפרדות, וכל אחת מהן היא שלוחת ארגון אל־קאעדה העומדת בפני עצמה. כן הפציר בצדדים לשתף פעולה ולחלוק ביניהם משאבים, ולבסוף מינה את אל־בגדאדי ואת מקבילו אל־ג'ולאני לאמירי הארגונים שבראשם הם עומדים, לתקופת מבחן בת שנה (Soufan, 2017, pp. 254-255).

מערכה שנייה

ממקום מסתורו צפה במתרחש מנהיג אל־קאעדה, השיח' אימן א־זוואהירי, והבין שלפתחו שלוש סוגיות קריטיות הדורשות מענה: הראשונה, הקרע בין שלוחות הארגון בסוריה ובעיראק, כאשר שתי המדינות נמצאות בשלב מכריע של התקוממויות אזרחיות; השנייה, הודעה פומבית החושפת את קשרי ג'בהת א־נצרה עם ארגון אל־קאעדה חורגת ממדיניות הארגון,

שלפיה קבוצות מקומיות מסתירות את קשריהן עם הארגון העולמי; והשלישית, עצם העיסוק בסוגיה מגלם אתגר לסמכותו ולמנהיגותו של א־זוואהירי ובוחן את הרלוונטיות של ליבת ארגון אל־קאעדה. בתקופה שלאחר מכן, תקופת המבחן, שימר ג'בהת א־נצרה גישה פרגמטית יותר. הוא שיתף פעולה, העמיק את קשריו עם פלגים ג'האדיסטיים וסוריים סלפיים בזירה וחזק את הקשר עם ארגון אל־קאעדה המרכזי. בראיון לרשת אל־ג'זירה אמר אל־ג'ולאני כי א־זוואהירי העניק לארגונו "מרחב פעולה גדול להחליט באופן עצמאי" באשר לסוגיות הג'האד בסוריה – מסר הסותר את תפיסת כפיפותו למרותו של אל־בגדאדי. מנגד, ארגון דאעִש דחה את הכרעת א־זוואהירי מכול וכול. אל־בגדאדי ודוברו טהא צובחי פלחה, המוכר בשם אבו מחמד אל־עדנאני, סירבו לקבל את החלטת אל־קאעדה ודחו בשאט נפש קריאות לסיום היריבות ולפשרה, שהגיעו מבכירי הוגי הדעות בזרם הסלפיה־ג'האדיה, ביניהם אבו מחמד אל־מקדיסי, אביו הרוחני של אבו מוסעב א־זרקאוו, ואבו קתאדה אל־פלסטיני. יתרה מזו, אל־עדנאני העביר את מסריו ותוכניתו של אל־בגדאדי, שבמרכז האשים את א־זוואהירי בפעולה הנוגדת את הצו האלוהי ואף הוקיע אותו, בדומה להוקעתו את גבולות הסכם סייקס־פיקו "המתועבים" (מוטיב מרכזי בתעמולת דאעִש), משום החלטתו לפצל את הארגון שלו. נוסף על כך האשים אל־בגדאדי את א־זוואהירי בהסתה למרד בשורות הג'האד, שישרת למעשה את רצון האויב. התלהמותו של אל־בגדאדי חרגה מן הפה אל המעש והוא שלח את אנשיו להחרים את אמצעי הלחימה שבידי ג'בהת א־נצרה, להתנקש בהנהגת הארגון ולגייס מחדש אלפי אנשים הנאמנים לאל־ג'ולאני לשורות ארגונו (Lister, 2016, p. 13; Soufan, 2017, pp. 254-255).

על מנת לחלץ את הצדדים מן המבוי הסתום מינה א־זוואהירי מספר מתווכים מטעמו: ראשון היה אבו ח'אלד א־סורי, בוגר מלחמת אפגניסטן בפולש הסובייטי, אשר מונה כבא כוחו להכריע ולסיים את הסכסוך. א־סורי תיאר את מצב העניינים בסוריה כ"פתנה" (מלחמת אחים) וצידד בעמדת ג'בהת א־נצרה במספר הצהרות פומביות. בהצהרותיו גינה אבו ח'אלד א־סורי את דאעִש והאשים את הארגון בהריסה מופקרת של חיי המוסלמים ובפעילות מוסווית בשירות סוכנויות מודיעין, במטרה להשחיר את המרד הסורי.

בניסיון נוסף לפשר בין הצדדים פנה א־זוואהירי למנהיג שלוחת אל־קאעדה בחצי האי ערב נאצר אל־וחישי, המוכר בשם אבו בסיר אל־ימאני, מי ששימש מזכירו האישי של אוסאמה בן לאדן בתקופת המלחמה באפגניסטן והיה במשך שנים האיש המקורב ביותר אליו, ובהתאם מוכר במעגלי הג'האד וידוע ביכולותיו כבורר בסכסוכים. אל־וחישי ביקש משני הצדדים לפרוס את טיעוניהם במכתב ולשלוח לו לבחינה. אל־ג'ולאני השיב כי מעורבותו

של דאע"ש בסוריה מסכנת את המרד במשטר הסורי ועלולה להותיר את הדיקטטור העלווי (אסד) בשלטון. אל־בגדאדי לא השיב, וניסיון התיווך הנוסף נכשל גם הוא.

בנובמבר 2013, ארגון אופוזיציה סורי ג'האדיסטי בולט וגדול בשם אחראר א־שאם איגד סביבו חמישה ארגונים נוספים, ויחד כרתו עם ארגון אל־קאעדה ברית שכונתה 'החזית האסלאמית'. שני הארגונים במחלוקת, ג'בהת א־נצרה ודאע"ש, לא הצטרפו לחזית האסלאמית הנרקמת, שלמעשה נוצרה על מנת לפייס ביניהם ולקרבת תחת מטרות משותפות ללחימה. מתווכים שניסו להביא לפיוס משלהי 2013 כשלו במשימתם, בעיקר בשל התעקשותו של אל־בגדאדי לעמוד בראש חזית הג'האד (Soufan, 2017, pp. 258-259). לאור כישלונם של אבו בכר אל־בגדאדי להכפיף את ג'בהת א־נצרה לארגון החדש שהקים וציודו של הנהגת אל־קאעדה המרכזית בעמדתו של ג'בהת א־נצרה, הכריז ביוני 2014 אל־בגדאדי על הקמת 'המדינה האסלאמית' ועל עצמו כח'ליף. הכרזתו זו הובילה לפילוג בקרב ארגוני הסלפייה הג'האדיה ולפיצול המחנה לעולם דו־קוטבי ועוין המצוי במלחמת אחים, המכונה באסלאם פתנה — בצד אחד עמד ארגון דאע"ש שהפך לישות 'המדינה האסלאמית', ומן הצד השני ניצב ארגונו של אבו מחמד אל־ג'ולאני, ג'בהת א־נצרה, כזרוע המבצעית של אל־קאעדה בסוריה ובמלחמת האזרחים הסורית.

בעקבות הכרזתו של אל־בגדאדי על הקמת הח'ליפות, לאחר ההשתלטות על צפון עיראק ביוני 2014, תקף א־זוואהירי את המהלך. דוגמה לכך הייתה סדרת 'האביב האסלאמי' — תשע הרצאות מוקלטות שפרסם בין ספטמבר 2015 ליולי 2016 ובהן שב וקבע כי הח'ליפות אינה לגיטימית, תוך שהוא משתמש בטקסטים אסלאמיים להצדקת טענותיו. בראייתו של אל־בגדאדי הוא אינו יכול להיות הח'ליף החדש, מאחר שהוא לא נבחר על פי הסכמה של כלל האומה המוסלמית ובהתאם להנחיות הנביא, וכי רק מנהיג הטאליבאן מתאים לדרישות, וזו הסיבה שא־זוואהירי ובן לאדן נשבעו לו אמונים. א־זוואהירי גם הזהיר כי התנהלותו של אל־בגדאדי עלולה להחריף את הפתנה בקרב הג'האדיסטים, והזהיר מפני שבועת אמונים לאל־בגדאדי. עם זאת, בנאומיו ניסה א־זוואהירי גם לשלוח מסר שהפיוס עודנו אפשרי, והדגיש את הצורך באיחוד של כל תנועות הג'האד מול האויבים המשותפים, תוך התמקדות במטרה — הקמת אמירות אסלאמית שתוכל להמשיך את המאבק לכיוון ירושלים. בקלטת מספטמבר 2015 אמר: "באופן חד־משמעי, אם יש לחימה בין הצלבנים, השיעים והחילונים ובין כל קבוצה מהמוסלמים ומהמוגא'הדין, כולל הקבוצה של אבו בכר אל־בגדאדי ואלה שעימו, אזי האפשרות היחידה שלנו היא לעמוד לצד המוג'אהדין המוסלמים, אפילו אם הם לא היו צודקים כלפינו" (Joscelyn, 2015a; Lister, 2015).

לנוכח המחלוקת עם 'המדינה האסלאמית' הקפיד א־זוואהירי למצב את עצמו ואת אל־קאעדה כממשיכים להוביל את מאבק הג'האד העולמי, בניגוד לארגון הפורש היריב. בפרק הראשון של סדרת 'האביב האסלאמי' תקף א־זוואהירי את אל־בגדאדי והאשים אותו כי פעילות המוג'אהדין אינה עומדת בראש מעייניו. "הח'ליף הזה לא הציע שום תמיכה במוג'אהדין במגרב, בסומליה, בעזה, בחצי האי ערב, באפגניסטן, באינדונזיה, בתת־היבשת ההודית או בפיליפינים", תקף א־זוואהירי. "האינטרס העיקרי שלו היא לקרוא לאנשים להישבע לו אמונים" (al-Zawahiri, 2018a).

במסמך 'קווים מנחים לג'האד' מספטמבר 2013 קרא א־זוואהירי להימנע ממאבק נגד "כתות סוטות" כדוגמת השיעים, ולהימנע מפגיעה במסגדים שלהם ובאירועים החגיגיים והדתיים שלהם, וזאת בניגוד למאבק שניהל דאע"ש נגד השיעים עוד מימיו הראשונים של הארגון תחת א־זרקאוו; להימנע מקשרים כלשהם עם נוצרים, סיקים והינדים שחיים על אדמות מוסלמיות; להימנע מלחימה נגד "מי שלא הרימו את כלי נשקם נגדנו"; להימנע מפגיעה בנשים וילדים שאינם מעורבים בלחימה; להימנע מפגיעה במוסלמים באמצעות פיגועים, חטיפות והרס רכוש; להימנע מפגיעה במקומות שבהם עלולים להיות מוסלמים, גם אם היעדים מזוהים עם "האויבים"; להימנע מעימותים עם קבוצות אסלאמיות אחרות, תוך שמירה על העיקרון של "שיתוף פעולה במה שאנחנו מסכימים עליו, ומתן עצה ותיקון במה שאנחנו לא מסכימים עליו" (al-Zawahiri, 2018b).

גם בנאומיו הקפיד א־זוואהירי לעסוק במאבק בארצות הברית ובבעלות בריתה, ישראל והמשטרים הערביים, נוסף על ההתייחסות לזירות לחימה נוספות של המוג'אהדין נגד מי שנתפסים כאויבים של האסלאם, כולל רוסיה וסין. כך למשל, בנאום מינואר 2016 עסק במערכה של הג'האד במזרח אסיה (Zelin, 2016a); ביולי 2016 הוא שיבח את מאבק הג'האד של המוסלמים האויגורים הטורקמנים במחוז שינג'יאנג בסין (Zelin, 2016b); במארס 2018 שיבח א־זוואהירי את הפעילות במזרח אפריקה (Zelin, 2018); ביולי 2019 הוא פרסם קלטת שבה קרא להמשך המאבק נגד הודו ופקיסטן בקשמיר (Roul, 2019); במארס 2021 פורסמה קלטת שבה הוא קרא למאבק בשלטון הצבאי במיאנמר, בשל הפגיעה בבני הרוהינגיה המוסלמים (Joscelyn, 2021). נאום בולט שבו שילב א־זוואהירי את כל המרכיבים התפרסם בנובמבר 2015 תחת הכותרת "אנחנו צריכים להתאחד כדי לשחרר את ירושלים". מנהיג אל־קאעדה שיבח את אינתיפאדת הסכינים הפלסטינית נגד ישראל ואמר שהיא צריכה להוות דוגמה עבור המוסלמים בכל העולם. הוא שב ודחה את הלגיטימיות של "הח'ליפות" של דאע"ש, וקרא לאנשי דאע"ש להפסיק את הלחימה נגד

אנשי אל־קאעדה בסוריה כדי להתמקד במאבק משותף נגד הברית של "אמריקה, אירופה, רוסיה, הסרבנים (איראן והשיעים) והנוסאריים (העלווים)", עם התמקדות בלבנט ובמצרים, שהם "השערים ההיסטוריים של ירושלים" (Joscelyn, 2015b).

ה"סטייה" של ג'בהת א־נצרה

המרידה השנייה שהתרחשה בארגון אל־קאעדה תחת הנהגת א־זוואהירי התפתחה מכיוון בלתי צפוי. למרות תמיכתו של אל־ג'ולאני בא־זוואהירי, מייד לאחר שדחה נמרצות את צעדיו החד־צדדיים של אבו בכר אל־בגדאדי ולאחר שהעניק לא־זוואהירי את שבועת הנאמנות והתקבל למערכת הבריתות של אל־קאעדה, התרחקו אל־ג'ולאני וארגון ג'בהת א־נצרה מאל־קאעדה. שלבי ההתרחקות של הארגון הסורי התבטאו באימוץ קו סורי לאומי שנוסח במונחים אסלאמיים דתיים, אולם דגשי האידאולוגיה הסלפית־ג'האדיסטית הומרו מהדגשת המרכיב העל־לאומי שלה לדגש על פעילות ההתנגדות המקומית. הבחירה במוטיב המקומי נבעה מאינטרסים מובהקים של בניית שותפויות אסטרטגיות עם גורמי כוח אחרים בסוריה, כדי שאלה יוכפפו בסופו של דבר להנהגת הארגון. בתוך כך הקפיד ג'בהת א־נצרה לטשטש את הקשר שלו לאל־קאעדה כדי שלא לעורר ניכור מצד שותפיו, כדי לזכות בכספים ובסיוע של גורמי חוץ שתמכו במאבק נגד אסד, וכן כדי למנוע פגיעה גם בהם במסגרת המערכה הבינלאומית נגד הטרור הסלפי־ג'האדיסטי.

בשנים שלאחר הפיצול מדאע"ש והדבקות באל־קאעדה ובא־זוואהירי נאלץ מנהיג ג'בהת א־נצרה אל־ג'ולאני להתמודד עם המתח ששרר בשורות ארגונו, בין זהותו כארגון התנגדות סורי אסלאמי לבין זהותו הסלפית־ג'האדיסטית והקשר לאל־קאעדה ולמטרות העל שלו. הארגון, בתיאום עם מפקדיו מחוץ לסוריה, הקפיד במשך כל שנות קיומו משנת 2012 ואילך להיטמע בקרב הכוחות הלוחמים בסוריה. הוא גייס לשורותיו בעיקר סורים ושיתף פעולה עם ארגונים אחרים בסוריה, כולל עם כוחות חילוניים, מיקד את עיקר לחימתו בצבא אסד ולאחר הפיצול גם בארגונו של אל־בגדאדי — דאע"ש ואחריו 'המדינה האסלאמית' (שוויצר, 2016). עומק שיתוף הפעולה בין ג'בהת א־נצרה לבין כוחות הצבא הסורי החופשי, שנתמכו על ידי כוחות מערביים וארגונים אסלאמיים וג'האדיסטיים אחרים, הגיע לשיא בחזית אדליב בחודשים אפריל–מאי 2015, משום שמאפייני הקרבות חייבו שיתוף פעולה מבצעי בין הצדדים הלוחמים בליווי הוראה טקטית ספציפית לזירה זו, שניתנה מחדר המצב האמריקאי־סעודי שמוקם בעת ההיא בדרום טורקיה (Lister, 2015). הדימוי של ג'בהת א־נצרה כארגון "אנטי־דיקלי" אף התחזק בקרב הסורים נוכח הדומיננטיות שלו במאבק נגד 'המדינה האסלאמית' בעיראק ובא־שאם' החל משנת 2014, והמשכו בגלגולו החדש בתור ארגון 'המדינה האסלאמית'. כאשר זו החלה להאשים את ג'בהת א־נצרה בבגידה במטרות הסלפייה־ג'האדיה ובתמיכה בלא מאמינים בשל קשריו עם האופוזיציה הסורית, הודלפה

הקלטה שבה נשמע אל-ג'ולאני מדבר על השאיפה להקים מספר אמירויות אסלאמיות בסוריה (Lister, 2016, pp. 15-16).

במקביל ליריבות האידיאולוגית והצבאית הגוברת מול דאע"ש (שהחל מיוני 2014 נקרא 'המדינה האסלאמית'), ג'בהת א־נצרה חיזק את מעמדו כשלוחה החשובה ביותר של אל-קאעדה. מאז קיץ 2013, מספר הולך וגדל של ותיקי אל-קאעדה החלו להגיע לסוריה בחשאי מאפגניסטן, מפקיסטן, מאיראן, מתימן ומערב הסעודית, ומרביתם היו בקשר ישיר עם הנהגת הארגון בפקיסטן. ביניהם היו אבו פרג' אל-מצרי, שהיה מהאנשים הקרובים ביותר לא־זוואהירי; מוחסן אל-פצ'לי, שלטענת האמריקאים היה מנהיג אל-קאעדה באיראן, וגם נמנה עם קבוצה מצומצמת של אנשים שידעו על פיגועי ה-11 בספטמבר מבעוד מועד; אבו פיראס א־סורי, שהיה שליח של בן לאדן בפקיסטן וחבר מועצת השורא של אל-קאעדה, ומונה לדובר ג'בהת א־נצרה; ואבו חמאם א־סורי, שפעל מטעם אל-קאעדה בעיראק ומונה למפקד הצבאי של ג'בהת א־נצרה (Lister, 2016, p. 14).

בספטמבר 2014 החל המודיעין האמריקאי להתייחס לפעילים הוותיקים של אל-קאעדה בסוריה בשם 'קבוצת ח'וראסאן', וטען כי הקבוצה בהנהגתו של אל-פצ'לי מתכננת לתקוף בתוך ארצות הברית או מתקנים אמריקאיים מעבר לים, וכי היא "איום מסוכן באותה מידת הסיכון הנשקפת מ'המדינה האסלאמית'. בכירי מודיעין מערביים שהיו מעורבים במעקב אחר פעילות הקבוצה המסתורית בשנים 2014–2015 התעקשו שהתא הוקדש למבצעים בינלאומיים, וביניהם "תוכנית מזימה קונקרטיית מוחשית" שנרקמה במחוזות אדליב וחלב בסוריה בקיץ 2014 והיו לה קשרים מסוימים לאנשים בשלוחת אל-קאעדה בחצי האי ערב. פיקוד המרכז האמריקאי ציין כי קבוצת ח'וראסאן היא "רשת של ג'בהת א־נצרה ושל קיצונים מליבת אל-קאעדה שחולקים היסטוריה של אימון פעילים, העברת לוחמים וכסף, תכנון התקפות נגד מטרות אמריקאיות ומערביות". התוצאה של עמדת הממשל האמריקאי הייתה פעילות גוברת של התקפות אוויריות נגד מתקנים ומפקדות של קבוצת ח'וראסאן ונגד אישים שזוהו עימה (Lister, 2015; Lister, 2016, p. 16-17).

חוקרים מובילים לענייני סוריה והג'האד העולמי הצטרפו לעמדת הממשל האמריקאי והעריכו כי קבוצת ח'וראסאן משתייכת לג'בהת א־נצרה, ומשימתה היא הוצאת התקפות נגד המערב. לעומתם היו חוקרים שהטילו ספק בעצם קיומה של אותה קבוצה, וגם בחוגים הג'האדיסטיים טענו כי הקבוצה היא המצאה אמריקאית. בשל כך, פעילותה של קבוצת ח'וראסאן נותרה פרשה שנויה במחלוקת עד היום (קוק, 2016, עמ' 86–88; Hussain, 2015; Taylor, 2015).

שאיפתו של אל־ג'ולאני למקד את פעילות ג'בהת א־נצרה בזירה הסורית זכתה לתמיכתו של א־זוואהירי. בראשית שנת 2015 הוא שלח לאל־ג'ולאני הנחיה סודית שהתוותה את האסטרטגיה הכוללת החדשה עבור ג'בהת א־נצרה: להתמזג במהפכה ובעם הסורי; להגביר את התיאום ושיתופי הפעולה עם כל הקבוצות האסלאמיות בזירה; לתרום ולהצטרף למאמץ להקמת מערכת בתי משפט נרחבת בסוריה, שתפעל על בסיס חוקי השריעה; להשתמש באזורים אסטרטגיים בסוריה לבניית מרכז כוח ב־ר־קיימא לארגון אל־קאעדה; ולחדול מכל פעילות הקשורה או מיועדת להתקפות נגד המערב. ההוראות של א־זוואהירי הופצו בשרשרת הפיקוד של ג'בהת א־נצרה ובקרב קבוצת ח'וראסאן. בעוד שמרבית חברי הקבוצה נענו להנחיה והשתלבו בלחימה באזור אדליב, אחרים המשיכו לקדם פעילות נגד המערב, אולם חיסולו של אל־פצ'לי בתקיפה אמריקאית ביולי 2015 סתם את הגולל על המשך הפעילות לקידום "ג'האד חיצוני" נגד ארצות הברית ובעלות בריתה (Lister, 2016, pp. 16-17).

ב־27 במאי 2015, על רקע המסר החשאי מא־זוואהירי ובצל ההתקפות האמריקאיות על קבוצת ח'וראסאן, התקיים ראיון נרחב עם אל־ג'ולאני ברשת אל־ג'זירה. ראיון זה מהווה ציון דרך בהתפתחות ג'בהת א־נצרה משום שאל־ג'ולאני פרס בו את משנתו ואת המתח שבו ארגונו שרוי, בין הגלובלי ללוקלי. מחד גיסא, אל־ג'ולאני הבהיר את מחויבותו לעם הסורי באומרו כי ארגונו ימשיך "בהתמקדותו בדמשק ובהפלת המשטר [...] אני מבטיח לכם, נפילתו של בשאר איננה רחוקה. אינני רוצה להקרין אופטימיות, אך ישנם סימנים חיוביים לכך". אל־ג'ולאני אף הגדיל לעשות ופנה אל הפלג העלווי־שיעי בסוריה ואמר כי אם אלו "יניחו את נשקם, יתכחשו לאסד, לא ישלחו את אנשיהם להילחם עבורו וישובו לאסלאם, או אז הם אחינו". הוא הוסיף מסר לתנועת חזבאללה, שלטענתו ידעה כי גורלה קשור בגורל השליט הסורי "ומאמציה לסייע לו יעלו חרס".

כאשר נשאל אם יתקוף את המערב או אירופה, השיב בהתאם להוראות מא־זוואהירי כי "ההוראות שקיבלנו הן לא להשתמש בא־שאם [הלבנט] כבסיס לביצוע פעולות נגד המערב או אירופה, כדי לא לזהם את המלחמה המתחוללת". הוא גם הכחיש כל קשר בין ג'בהת א־נצרה לבין קבוצת ח'וראסאן וטען כי "קבוצת ח'וראסאן, שלכאורה פועלת בשורותינו, אינה קיימת. שמענו עליה לראשונה דרך התקשורת לאחר שהקואליציה הבינלאומית בהובלת ארצות הברית תקפה אותנו. זוהי לכל היותר המצאה מערבית להצדיק את ההתקפות נגדנו". עם זאת, ייתכן כי ההכחשה נועדה להדגיש את מחויבותו של הארגון לתפיסת "הג'האד

הפנימי" בתוך סוריה ולהרחיק את ג'בהת א־נצרה מכל קשר לקבוצת ח'וראסאן, כדי שלא להצדיק את ההתקפות האמריקאית גם נגד יעדים מובהקים של ארגונו של אל־ג'ולאני. מאידך גיסא, לא זו בלבד שאל־ג'ולאני אישש בראיון את קשריו עם אל־קאעדה העולמי בפירוט ההוראות שניתנו לו, במהלך הנאום גם כיסה דגל שחור, המסמל את הסלפייה־ג'האדייה, את השולחן בינו ובין מראיינו, ובעודו מתאר את מחויבותו לעם הסורי אמר: "משימתנו בסוריה היא הפלת המשטר, סמליו ובעלי בריתו כמו חזבאללה", אך אם ימשיכו כוחות הקואליציה בהובלת ארצות הברית לפגוע בארגונו, אזי "כל האפשרויות פתוחות. לכל אחד שמורה הזכות להגנה עצמית" (Al-Jazeera, 2015; BBC, 2015; Reuters/). (AFP, 2015).

בחודשים שלאחר מכן נותר ארגון ג'בהת א־נצרה בכללותו קונסרבטיבי, ממוקד מבחינה תיאולוגית ונשמע להוראות ארגון הגג אל־קאעדה, אולם שינוי דרמטי בתמונת המצב בסוריה זרע את הזרעים לתחילת ההיפרדות בין הצדדים. בסוף ספטמבר 2015 התערבה רוסיה במלחמת האזרחים הסורית ושינתה את מאזן הכוחות במרחב באופן המערער את עליונותו הצבאית של ארגון ג'בהת א־נצרה ואת השתלבותו כאחד מן המניין בדינמיקה הרחבה של האופוזיציה הסורית. בד בבד, התערבותה של רוסיה במערכה הסורית הזניקה גם מהלך פוליטי שהחל בפגישות במינכן, בווינה ובז'נבה.

סייף אל־עאדל, ממפקדיו הבכירים והוותיקים של אל־קאעדה, הגיע לסוריה בסוף 2015 לאחר שחרורו מאיראן. הגעתו העניקה למערכה נופך ג'האדי ישן וקלאסי יותר שהזכיר את המלחמה באותו אויב סובייטי בשנות ה־80, אולם היא לא סייעה בזירות הקרב, וכבר בפברואר 2016 ניצחו כוחות המשטר בסיוע רוסי במספר קרבות והחלו נוגסים בשטחי האופוזיציה בצפון מחוז חלב ובדרומו, במחוז דרעא שבדרום סוריה ובמחוז חמאם בצפון. בשל ההפצצות הרוסיות הכבדות שליוו את הקרבות באזורים הללו החלה האופוזיציה הסורית לאבד את אחיזתה, וג'בהת א־נצרה חידש את מאמציו להוביל מיזוגים עם ארגונים אחרים. בפגישה מכרעת באמצע ינואר 2016, אל־ג'ולאני עצמו הציע את המיזוג ואמר כי ארגונו מוכן לוותר על שמו ועל הנהגת הארגון החדש שיווצר עם המיזוג (Joscelyn, 2016; Lister, 2016, pp. 16-20).

מנגד, הארגון השני בגודלו בשורות האופוזיציה באותה תקופה, 'אחראר א־שאם', דרש כי אל־ג'ולאני ינתק קשריו באופן מוחלט עם ארגון הגג אל־קאעדה. אל־ג'ולאני הביע נכונות לשקול את המהלך רק בתמורה למיזוג נרחב ואינטגרציה מלאה של ארגונו בתוך שורות האופוזיציה, תוך הבטחת שלומם של המתנדבים הזרים בארגונו. השיחות פסקו עם הכרזת

הפסקת האש בפברואר 2016 בעקבות המהלכים הפוליטיים שהתקיימו באירופה, הרחק מזירות הקרב, אשר חיזקו את הקו המתון באופוזיציה הסורית ואת האקטיביסטים הסורים הבולטים בשורותיה. הפסקת האש חשפה למעשה שקשריו של ג'בהת א־נצרה עם העם הסורי והכוחות הלוחמים במשטר תלויים ושזורים בתנאי לחימה בלבד, ומרגע שזו פסקה, תיוגם כרדיקלים העיב על הנוכחות בקרבם. לאחר קריסת הפסקת האש ברחבי סוריה וחזרת הלחימה בהדרגה לעצמות גבוהה שאפיינה את מרבית שנת 2015, יזם הארגון שיחות חשאיות עם מנהיגי ארגוני האופוזיציה והצבא הסורי החופשי, ובמהלך חודש מארס 2016 כבר השתתף במרבית חזיתות הלחימה לצד שורות האופוזיציה. חזרתו של ג'בהת א־נצרה ככוח לגיטימי לכאורה, לצד כישלון השיחות והמהלכים הפוליטיים, שיחקו לידי ארגונו של אל־ג'ולאני, שגייס לשורותיו כ־3,000 איש בין החודשים פברואר–יוני 2016.

הצלחת כוחותיו של אסד לנתק את קווי האספקה בחלב והטלת המצור על העיר בקיץ 2016, יחד עם ההערכות כי ארצות הברית תגביר את התקיפות האוויריות נגד ג'בהת א־נצרה, הפעם בתיאום עם הרוסים, עוררו חשש בקרב גורמים בארגוני האופוזיציה הסורית כי תהיה לכך השפעה מכרעת על ההתקוממות נגד משטר אסד. במקביל, לנוכח האפשרות של איום קיומי על הארגון, גברו הקולות בתוך ג'בהת א־נצרה שתמכו בניתוק הקשרים עם אל־קאעדה כמהלך הישרדותי. בראייתם מדובר היה בהזדמנות להעמיק את ההיטמעות באופוזיציה הסורית; המיזוגים רחבי היקף יהוו מכפיל כוח בלחימה; יסייעו בסיכול מאמצי ארצות הברית ורוסיה להילחם בשלוחת אל־קאעדה במדינה; ויאפשרו לגייס כספים ממדינות נוספות באזור (Lister, 2016, pp. 16-20).

בתחילת יולי 2016, בתום סדרת מפגשים, קיבל הארגון החלטה משותפת על הצורך בניתוק הקשרים עם ארגון אל־קאעדה ובמיזוג עם ארגונים אסלאמיים אחרים בסוריה. ב־28 ביולי 2016 פרסם אבו ח'יר אל־מצרי, מקורבו של א־זוואהירי, הודעה שבה הכריז כי אל־קאעדה מעניק את ברכתו לפילוג כדי לאפשר לג'בהת א־נצרה לפעול להגנת האינטרסים של האסלאם והמוסלמים ולהגן על הג'האד בסוריה. להודעתו של אל־מצרי התלוותה הצהרה בקולו של א־זוואהירי שהוקלטה בשלב מוקדם יותר, ובה הוא נשמע אומר "אחוות האסלאם חזקה יותר מכל קשר ארגוני המשתנה ונעלם" (Lister, 2018, p. 2).

באותו יום הודיעו בכירי הארגון בראשות אל־ג'ולאני על ההחלטה להתפצל מארגון אל־קאעדה העולמי ולהקים ארגון חדש העונה לשם 'ג'בהת פתח א־שאם' (חזית הניצחון בלבנט), ולראשונה הם הופיעו בפומבי ובפנים גלויות. אל־ג'ולאני הודה למפקדי אל־קאעדה על שהבינו את הצורך לנתק את הקשרים, והסביר כי ההחלטה התקבלה על מנת

לשמוט את הקרקע מתחת לטענות רוסיה וארצות הברית על כך שהתקפותיהן נגד הארגון מכוונות לאל־קאעדה, והוסיף כי לארגון החדש "לא יהיו שום קשרים לישויות זרות". מספר ימים לאחר מכן יצאה הודעה באנגלית לתקשורת המערבית, שהציגה את הצעד "כחלק מהנחישות לתת את הדעת אך ורק לנעשה בסוריה, וכדי לגבש אופוזיציה רחבה יותר". נאמר גם שמדובר ב"ניתוק מוחלט, אנו לא מקבלים הוראות מאף אחד" (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2016; Lister, 2018, p. 3; Joscelyn, 2016; BBC, 2016).

ניתוק הקשרים עם אל־קאעדה יצר סכסוך בשורות ג'בהת א־נצרה, ומייד עם הכרזתו הביעו 11 מבכירי הארגון את מורת רוחם מהנטישה של אל־קאעדה ופרשו מהארגון החדש. אולם יותר מכך, המהלך יצר עימות ישיר עם א־זוואהירי עצמו. אף שמנהיג אל־קאעדה הנחה את ג'בהת א־נצרה להשתלב במערכה נגד אסד ולשתף פעולה עם קבוצות אסלאמיות נוספות, ולמרות ההקלטה מיולי 2016 שצורפה להודעתו של אבו אל ח'יר אל־מצרי, ואשר בה הפחית מחשיבות הקשר הארגוני, הוא לא היה בסוד ההתייעצויות לגבי הודעת ההתנתקות, וכאשר גילה זאת הוא זעם על כך (Zelin, 2022a, p. 18).

בשל כך הציפייה הייתה שגם אל־ג'ולאני עצמו יקבל את ההכרעה וישיב את ג'בהת א־נצרה לחיק ארגון אל־קאעדה, אולם לא זו בלבד שאל־ג'ולאני לא השיב את הגלגל לאחור, הוא אף פעל ביתר שאת לקידום הפיצול. במסגרת זו פעל אל־ג'ולאני למקסם את מהלך ניתוק הקשרים, ובחודש אוגוסט ערך ניסיון ראשון, שלא צלח, לחזר אחר ארגוני מורדים סוריים כדי שאלו יחברו אליו (Lister, 2018, p. 4).

אל־ג'ולאני וארגונו החדש מצאו עצמם בסבך, הן בתוך הארגון מצד מתנגדי ניתוק הקשרים עם אל־קאעדה והן מצד האופוזיציה הסורית, שבעיניה עדיין היו מזוהים עם אל־קאעדה וזרם הסלפייה־ג'האדיה. על מנת לגשר על הפערים הללו החליט אל־ג'ולאני לעשות ככל שביכולתו כדי לחבור לארגון אחראר א־שאם הדומיננטי, אך זכה לכתף קרה מרוב חברי אחראר א־שאם שהאמינו, במידה רבה של צדק, שחבירה לג'בהת פתח א־שאם פירושה הפסקה של סיוע חיצוני, בפרט מצד הטורקים, וכן לנוכח הקושי שלהם לעמוד על טיב כוונותיו של ארגונו של אל־ג'ולאני, מחשש שמדובר ב"אותה הגברת בשינוי אדרת". התוצאה המיידית של דחייה זו הייתה התלקחות ראשונה בשרשרת תקריות של חילופי אש בין ג'בהת פתח א־שאם לבין ארגוני האופוזיציה הסוריים (Lister, 2018, pp. 4-5).

ב־28 בינואר 2017, ימים ספורים אחרי מתקפה נוספת שיזם ארגונו של אל־ג'ולאני נגד גורמים של הצבא הסורי החופשי, יצאה ההודעה על הקמת ארגון 'היאת תחריר א־שאם' (הרשות לשחרור סוריה הגדולה), שכלל חמש קבוצות בולטות בזירה הסורית בראשות

ג'בהת פתח א־שאם. כדי להציג מראית עין של שינוי מונה האשם א־שיח', המכונה אבו ג'אבר, שהיה מנהיג ארגון אחראר א-שאם עד ספטמבר 2015, למנהיג הארגון החדש, אך כבר באוקטובר 2017 תפס אל־ג'ולאני, אשר מונה למפקד הצבאי, את מקומו של אבו ג'אבר בהנהגת הארגון (Joscelyn, 2017).

ההכרזה על הקמת היאת תחריר א־שאם נתפסה בעיני אנשי אל־קאעדה כמהלך שנועד להביא לניתוק סופי של השלוחה בסוריה מארגון הגג. ויכוחים אידיאולוגיים ועקרוניים פרצו בין אנשי דת מתומכי אל־קאעדה לבין אנשי דת והלכה מקרב היאת תחריר א־שאם, שהדפו את טענות אל־קאעדה ותומכיה בדבר הפרת שבועת האמונים של אל־ג'ולאני לא־זוואהירי והתקרבות שלהם לטורקיה. טורקיה נתפסה כמדינה דמוקרטית (שבכך כופרת בעיקרון שיש רק שלטון של אללה עלי אדמות, ולא חוקים שנכתבו בידי בני אדם) שמנוהלת בידי האחים המוסלמים, וכשותפה בברית נאט"ו – חטאים בלתי נסלחים שהיוו קריאת תיגר בעיני אל־קאעדה.

הראשון שביטא את עמדת אל־קאעדה היה חכם ההלכה הבכיר אבו מחמד אל־מקדיסי. כבר בנובמבר 2016 הוא ביקר בחריפות את ניתוק קשריו של ג'בהת פתח א־שאם עם אל־קאעדה, שלדבריו שיחק לידיהם של אלו המוכנים להתפשר על "עקרונות דרך הישר" שאותם הוא מכנה "המדללים". זהו מונח המסמל את המתפשרים על עקרונות מונותאיסטיים ונמצא במילונו של אל־מקדיסי זה זמן רב.

בימים שלאחר ההכרזה על הקמת היאת תחריר א־שאם קרא אל־מקדיסי למנהיגי הארגון לחדש את צדקת דרכם בדרך הישר, את חוסנם באמונה המונותאיסטית ואת כפירתם בכוחות זרים, והצהיר כי נדרשת "שקיפות שאכן המטרה היא ליישם את השריעה, ולא חוקים ידי אדם"; "שקיפות בנוגע לגינוי של קואליציות מרושעות כמו 'מגן הפרת'"; "שקיפות בנוגע לעמדוטיכם על [...] משטרים חילוניים המעניקים תמיכה זרה" (Lister, 2018, p. 5). בתגובה הצהיר האחראי ההלכתי של ארגון היאת תחריר א־שאם, אבו עבדאללה א־שאמי, כי ארגונו נותר מחויב "לאותם העקרונות" הכוללים את רוממות השריעה, וכי הארגון אינו מתנגד לתמיכה זרה בתאוריה, אולם מתנגד לתמיכה בתמורה לקשרים עם התומכים, ובייחוד בתנאים המקעקעים עצמאות.

גם המטיף אבו־קתאדה אל־פלסטיני, עמיתו של אל־מקדיסי היושב בירדן, התערב במחלוקת והצליח לשכנע את אל־מקדיסי ואת א־שאמי להפסיק את חילופי ההאשמות האישיות בפומבי. אף שגם אבו־קתאדה הודה כי הוא מודאג מההתפתחויות האחרונות ביחס להיאית תחריר א־שאם, הוא סיפק במארס 2017 אמירה פייסנית שהכירה בשינויים

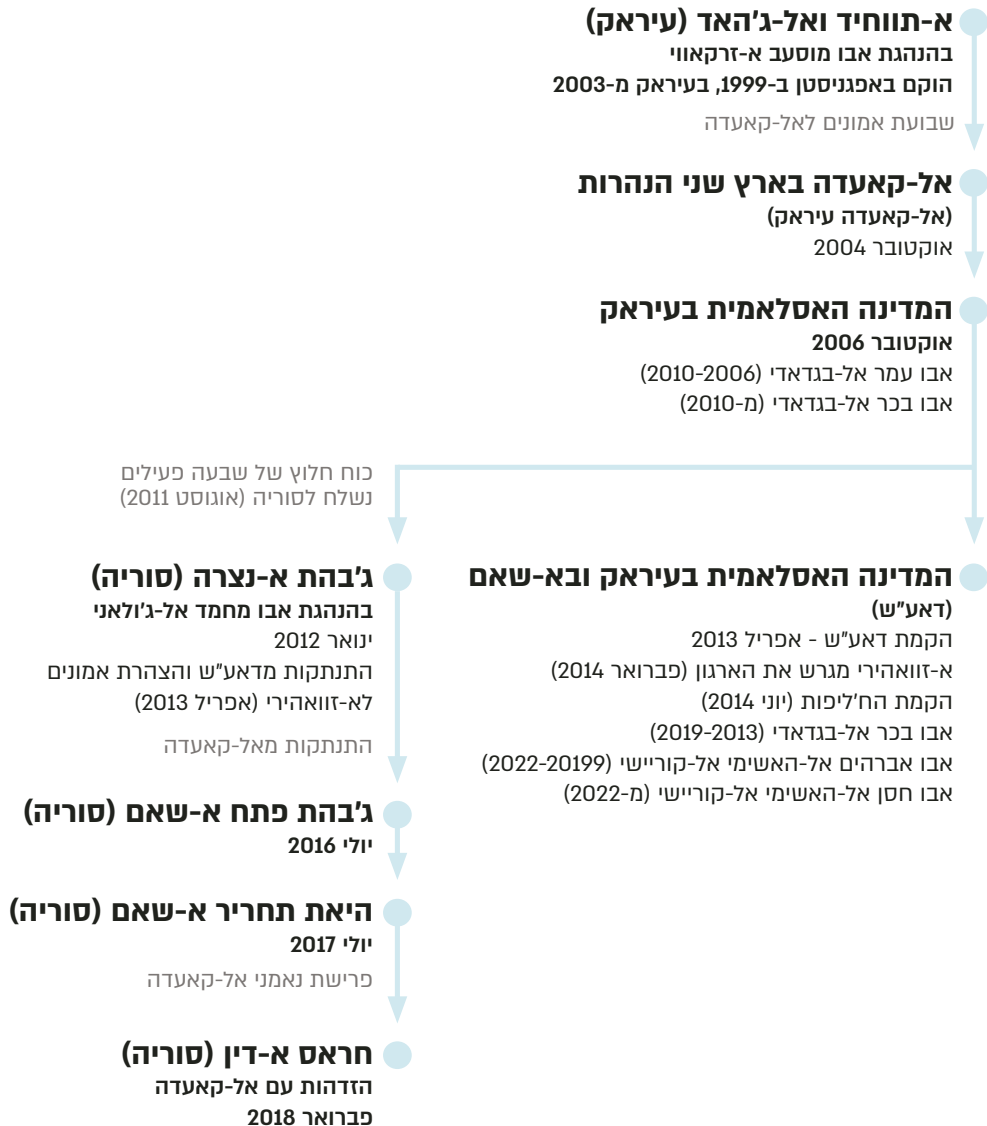
בזירה הסורית בפרט, ובתוך זרם הסלפיה-ג'האדיה בכלל. לפי אבו־קתאדה צמח דור של מנהיגי ג'האד חדשים, דור נוקשה פחות מבחינה אידיאולוגית ומסוגר פחות כלפי הקהילה האסלאמית הרחבה. "זרם הג'האד חכך בדעתו בין פתיחות מסוימת וסגפנות", כתב אבו־קתאדה, והנטייה הראשונה זוכה לתמיכה. "הרעיון על קבוצה אידיאולוגית" פילס דרך ל"פרויקט הקהילה האסלאמית". לדידו יש לברך על הנטייה החדשה הזו, אף שמשמעותה פילוג בזרם הג'האד, והוא הודה כי הוא צופה פיצולים ושינויים נוספים בעתיד (Bunzel, 2017).

באפריל 2017 התייחס א־זוואהירי למחלוקת המעמיקה עם הצהרה שכוונה נגד היאת תחריר א־שאם, וזאת מבלי להתייחס ישירות לארגון החדש, ככל הנראה בניסיון שלא לעורר עימות פומבי. מנהיג אל־קאעדה דרש מתומכיו לשמור על נאמנות לג'האד העולמי ולסכל את המאמצים לקדם מלחמה "לאומנית", והפציר בהם להתמקד במלחמת גרילה ולא בהשתלטות על שטחים. במסר נוסף באוקטובר אותה שנה התריס א־זוואהירי כי הניסיון "לרמות את אמריקה" – כלומר ניתוק הקשרים עם אל־קאעדה כדי להימנע מהפיכתם ליעד לתקיפות – הוא "ניסוי כושל", ומתח ביקורת על מי שמנסים למצוא תירוצים כדי לסגת משבועת האמונים (Lister, 2018, pp. 6-7).

אולם אחרי שהיאת תחריר א־שאם ניהל מבצע מעצרים נגד אנצאר אל־פורקאן, קבוצה המזוהה עם אל־קאעדה, פורסמה ב־28 בנובמבר 2017 קלטת של א־זוואהירי, שבה הוא תקף בפומבי את היאת תחריר א־שאם על לחימתו בכל מי שמזדהים עם אל־קאעדה והאשים כי הארגון הסורי התנתק משבועת האמונים של ג'בהת אנצרה לארגון הגג (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2017; Joscelyn, 2017).

בפברואר 2018 התרחש פילוג נוסף. שש קבוצות של ג'האדיסטים שפעלו בצפון סוריה ונאמנות לאל־קאעדה הודיעו על פרישתן מהיאת תחריר א־שאם ועל הקמתו של ארגון חדש בשם חראס א־דין (ארגון שומרי הדת). בראש הארגון החדש עמד אבו המאם א־שאמי, פעיל אל־קאעדה ותיק שלחם יחד עם בן לאדן באפגניסטן והיה בעבר המפקד הצבאי של ג'בהת אנצרה, לצד פעילים ירדנים של אל־קאעדה שהיו קשורים בעבר לא־זרקאוו, אשר התנגדו להתנתקות של אל־ג'ולאני מארגון הגג ואף הוחזקו במעצר של היאת תחריר א־שאם ונשקם הוחזר (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2018). ארגון חראס א־דין פעל להקמת חדרי מלחמה משותפים עם קבוצות ג'האדיסטיות אחרות, שהתנתקו אף הן מהיאת תחריר א־שאם על רקע המחלוקת על יישום הג'האד והקשרים עם טורקיה (Zelin, 2022a, pp. 19-21).

תרשים 3: הפיצולים באל־קאעדה ובדאע"ש בעיראק ובסוריה

לסיכום, השינויים שעברו על ג'בהת א־נצרה, מהזדהותו כשלוחה הסורית של אל־קאעדה ועד הפיכתו לארגון העצמאי היאת תחריר א־שאם, היו הפעם היחידה שבה שלוחה של אל־קאעדה הפכה בעצמה לקבוצה מהפכנית – "שחרור לאומי" תמורת "השאפה" האסלאמית – והוכיחה את עצמה כפרגמטית ומסתגלת המקבלת לחיקה כשותפות גם קבוצות מזרמים אחרים שאינן דבקות ביישום חוקי השריעה. ההתנתקות ההדרגתית של אל־ג'ולאני מאל־קאעדה נועדה להבטיח את שרידות הארגון שלו, הן מול התנועות האחרות בזירה הסורית, שנמנעו משיתוף פעולה עם ג'בהת א־נצרה בשל הזיהוי עם אל־קאעדה, והן מול הכוחות החיצוניים ובראשם ארצות הברית, שניהלה מתקפות אוויריות כדי לא להפוך את סוריה למוקד של הוצאת פיגועים במערב, וכן טורקיה, שראתה את אזור הגבול בצפון־מערב סוריה, שם פעל ג'בהת א־נצרה, כאזור השפעה בעל חשיבות לביטחון הלאומי שלה. בשנים האחרונות מבקש אל־ג'ולאני להציג תדמית מתונה יותר, עם הופעות פומביות באירועים אזרחיים במרחב אדליב, החל ממפגשים עם אזרחים ועד חנוכת כבישים, הנפקת תעודות ומתן שירותים ציבוריים, אף שהארגון ממשיך לדכא מיעוטים ולהגביל נשים בשטחים שתחת שליטתו (Zelin, 2022a; Zelin, 2022b). כמו כן, אל־ג'ולאני החל בפניות ישירות לקהל המערבי, בניסיון לשכנע את הממשל האמריקאי לא לפעול נגד היאת תחריר א־שאם. בראיון שהעניק אל־ג'ולאני לתוכנית פרונטליין של ערוץ השידור הציבורי האמריקאי בפברואר 2021, הוא הסביר כי "העידן של המעורבות שלנו עם אל־קאעדה הסתיים", וגרס כי התיאור של היאת תחריר א־שאם בתור ארגון סלפי או ג'האדיסטי הוא "מצומצם", וכי יש לראות בו תנועה אסלאמית. "אסלאם הוא יותר בנייה מאשר רק לחימה ועימות. לחימה ועימות הם חלק אחד של האסלאם, כדי שאנשים יוכלו לבנות לאחר מכן", אמר אל־ג'ולאני והבהיר כי חוק השריעה יהיה תקף באזורים המשוחררים בסוריה, אולם "לא רק כדי להעניש את החוטאים באופן שבו אנשים חושבים כאשר הם שומעים על קבוצה אסלאמית או סלפית. אנחנו מנסים לדבר על האסלאם לפי הרעיון המקורי שלו, אסלאם שמנסה להפיץ צדק ולספק השראה לבנייה ולהתקדמות" (Frontline, 2021).

‘המדינה האסלאמית’

טלטלת האביב הערבי גרמה לזעזוע טקטוני במזרח התיכון והביאה לנפילת שליטים ומשטרים שנראה היה כי עתידם מובטח מבלי יכולת להזיזם מאחיזתם במוסדות השלטון. בהקשר זה, ייסודה של הישות ‘המדינה האסלאמית’ (השם החדש של דאע”ש החל מיוני 2014), תוך פגיעה בריבונותן של שתי מדינות ערביות בעלות מסורת היסטורית ארוכת שנים ושלטון יציב במשך יותר מארבעים שנה, היה אירוע דרמטי. בראשיתה נתפסה ההכרזה על הקמת הישות בעיקר כטלטלה פנימית בעולם הג’האד העולמי, אך בהמשך, לנוכח הצהרותיה והתנהלותה הפכה הישות מסכנה מקומית שאימה על שלמותן הטריטוריאלית של שתי מדינות לסכנה אזורית ואף לאיום כלל-עולמי שאיים על הסדר הקיים. ברור כי הטלטלה שהתרחשה במזרח התיכון מאז 2011 הכשירה את הקרקע שעליה צמחה ‘המדינה האסלאמית’. אופייה הייחודי כישות מדינתית-דתית שפעלה בדרכי טרור ורצחנות בוטה באופן חריג, שלא נודעו כמותן אחרי מלחמות העולם במאה ה-20, ושאיתה המוצהרת להיות אימפריה אסלאמית, הפכו אותה לאתגר שחייב הקמת קואליציה רב-לאומית כדי לבלום את שאיפותיה.

‘המדינה האסלאמית’ קמה כישות מתריסה שקראה תיגר על הסדר הקיים במזרח התיכון, שבו שלטו לדידה מנהיגים מוסלמים שסטו מהדרך המוכתבת על ידי הקוראן, ולכן רצו להחליפם בשליטים שינהגו על פי ההלכה. היא הכריזה מלחמה גם על העולם המערבי ועל ערכיו, משום שראתה במערב אחראי להשחתתם וגם לשרידותם בשלטון של המנהיגים המוסלמים “הכופרים”. בימי שלטונה הפרה ‘המדינה האסלאמית’ את הנורמות שהתקבעו בעולם בנוגע לדיני המלחמה, ליחס לאוכלוסיות כבושות ולשבויים, לשמירה על זכויות נשים ואי-פגיעה בילדים ולהימנעות מגיוסם של ילדים ללחימה. ‘המדינה האסלאמית’ גם כפרה בסדר הקיים במחנה הג’האד העולמי שהובל על ידי אל-קאעדה בהנהגת אימן א-זואהירי, שמתוכו היא צמחה. החלטתה להקים ח’ליפות אסלאמית ולהכתיר את אבו בכר אל-בגדאדי בלי לקבל אישור הלכתי מבכירי חכמי ההלכה כפרה בסמכותם הדתית והתגרתה בכל מנהיגי העולם המוסלמי ושליטיו, אשר הוכפפו לכאורה לאבו בכר אל-בגדאדי, הח’ליף שעליו היא הכריזה מטעם עצמה.

‘המדינה האסלאמית’ ניצלה בנחישות וביעילות את התפוררותם של משטרים ערביים שאיבדו את הלגיטימיות שלהם לשלוט במדינותיהם ובאוכלוסיות המקומיות על רקע הטלטלה האזורית, השתלטה על שטחים בתחומיהן של חלק ממדינות האזור ובססה בהם

את ריבונותה. היא ערערה במשך חמש שנות קיומה את הסדר האזורי באמצעות ביטול הגבולות שנקבעו בהסכמי סייקס-פיקו. במסגרת מסע הכיבושים שניהלה ולאור הצלחותיה הראשוניות היא מחקה לפרק זמן קצר את הגבול בין סוריה לעיראק, השתלטה על ערים בלוב וחברה לארגונים שקבלו את מרותה ופעלו מטעמה מחוץ למזרח התיכון ביבשת אפריקה, בקווקז, בדרום אסיה ובדרום-מזרח אסיה.

‘המדינה האסלאמית’ ביססה את השתלטותה בכוח על שטחים רחבים ואוכלוסיותיהם בשם האסלאם הסלפי-ג’האדיסטי הטהור באמצעות ג’האד אלים, ובשמו היא נימקה והצדיקה את פעולותיה. כל חריגה מהפרשנות של אנשי ‘המדינה האסלאמית’ או אי-ציות לח’ליף הנבחר נחשבה בעיניהם לסטייה מדרך הישר. באמצעות הטלת אימה וטרור בקרב יריביה וגם בקרב תומכיה והכפופים לשליטתה היא חיזקה את דימוי העוצמה שלה כישות מצליחה, ובתחילת דרכה נראתה בלתי ניתנת לבלימה. ‘המדינה האסלאמית’ רדפה עד חורמה בני מיעוטים משום שאינם מוסלמים והצדיקה בכך טיהור אתני, רצח אזרחים, אונס, שוד, גזל והרס של עתיקות ואתרים היסטוריים.

למרות היותה ישות אסלאמית פונדמנטליסטית במהותה, ששאפה להחזיר עטרה ליושנה על פי הדגם הסלפי, מנהיגיה לא נמנעו משימוש במודרנה לקידום מטרותיהם. אנשיה עשו שימוש מרבי בטכנולוגיה ובאמצעי התקשורת המגוונים כדי לקדם את האינטרסים שלהם. כך תיעדו אנשי ‘המדינה האסלאמית’ את הזוועות שביצעו והפיצו את התיעוד לעיני כול באמצעות המדיה החברתית, וזאת כדי להשפיע על מיליוני צופים מבועתים ועל האוהדים הנלהבים ברחבי העולם. תכליתה של התנהלות זו של אנשי ‘המדינה האסלאמית’ הייתה לבטא בגלוי את הבוז שרחשו כלפי ערכי העולם האחר ואת דחייתם המוחלטת, וכן הציגו את הערכים שבהם דגלו ושעל פיהם פעלו כחלופה היחידה שאותה התכוונו להשליט בכוח ברחבי העולם.

ניתן לקבוע כי עבור ‘המדינה האסלאמית’ המערכה התודעתית הייתה חשובה לא פחות מהמערכה הקינטית, וכי הטלת אימה באמצעות המדיה החברתית הייתה אבן הראשה בהצלחתה, והיא גם זו שבסופו של דבר הביאה עליה את קיצה. הברוטליות והרצחנות הבלתי מבחינה של ‘המדינה האסלאמית’ מיצבה אותה כסכנה ברורה ומוחשית ליציבות המזרח התיכון ואף מעבר לו, והובילה להתלכדות קואליציה בינלאומית בהובלת ארצות הברית ובהשתתפות יותר משישים מדינות. מטרת הקואליציה הזו הייתה לבלום את מגמת ההתפשטות של ‘המדינה האסלאמית’, לשחרר מידיה שטחים כבושים, להביסה צבאית ולפרקה מנכסיה, כדי לקבור את החזון החדש שהובילה להקמת אימפריה אסלאמית

באמצעות טרור כלפי נתיניה, שכנותיה ומדינות המערב, ואת שבירת הנורמות והערכים שהיו מקובלים בזירה הבינלאומית.

הפעילות הצבאית והכיבושים בעיראק

גם במהלך האירועים הדרמטיים שהובילו לפיצול הפנימי המשיך ארגון דאע"ש בהקמת ראש הגשר שלו בסוריה, כהכנה לפלישה לעיראק, על פי תוכניתו המפורטת של חאג'י אבו בכר. כבר לאחר כפר ועיר אחר עיירה נפלו בידי הארגון. בשלב מסוים, ורק אחרי שמנהיג אזורי בולט הותקף בצורה אכזרית, החלו שאר גורמי הכוח באזור ובראשם ארגוני המורדים הסוריים, ולאחר שהפיצול הפך רשמי גם ארגון ג'בהת אל־נצרה, להשיב מלחמה שערה לדאע"ש. במהלך לחימה זו ובעקבות הלשנה נתגלה מקום מסתורו של חאג'י אבו בכר בעיירה תל־ריפאעת, וכוח צבאי מקומי של אחד מארגוני המורדים הסוריים הרג אותו. בחיפושים נרחבים שנערכו בבית נמצאה כמות גדולה של מסמכים דיגיטליים, מודפסים ואפילו כאלה הכתובים בעט כדורי, אשר הכילו כמות עצומה של פריטים המעידים על תוכניתו של חאג'י אבו בכר ועל יישומה. בשום מקום בבית לא נמצא ספר קוראן. עבור חאג'י אבו בכר הסתיים הסיפור, אך תוכניתו המבצעית יושמה וארגון דאע"ש הצליח להשתלט על שטחים נרחבים בסוריה, והחל בתכנון של השלב השני ל"החזרת העטרה ליושנה" בעיראק (Reuter, 2015).

בסוף 2013, כשנתיים לאחר נסיגת כוחות צבא ארצות הברית מעיראק בסוף 2011, פרצו עימותים באזור הגבול הסורי־עיראקי בין מיליציות סוניות מקומיות שנתמכו על ידי "ראש הגשר" המתפתח של דאע"ש בסוריה לבין צבא עיראק, שהורכב רובו ככולו משיעים והוקם על כידוני צבא ארצות הברית. ביוני 2014 פתחו כוחות דאע"ש במתקפה רבתי נגד צבא עיראק במה שכונה 'התקפת האביב', שבמהלכה נכבשו אזורים רבים בעיראק מידי הצבא העיראקי. הדוֹבֵדֵבֵן שבקצפת – כיבושה של מוסול, העיר השנייה בגודלה בעיראק – הפך לסמל ההצלחה הצבאית של הארגון. "זה לא שאבו בכר אל־בגדאדי הפך פתאום לעילוי כאסטרטג צבאי והוביל את דאע"ש להצלחות הללו", טען ריצ'רד בארט, "אלא שהיו אלה מאות גנרלים ואלפי חיילים מאומנים מקרב צבאו הישן של סדאם חוסיין שהובילו את הארגון לניצחונות מרשימים אלו" (אורג ועמיתיו, 2016). ממחקר מקיף על חללי הארגון, שנעשה על פי דיווחי העיתונות הסונית העיראקית, עולה כי כ־75 אחוזים מקרב מפקדי השדה של הארגון היו סונים עיראקים ששירתו בצבא ובשירותי הביטחון האחרים בתקופת סדאם חוסיין (Zeidel, 2017).

זאת ועוד, השדרה הפיקודית העליונה של הארגון בשנת 2014 נראתה כך:

תרשים 4: המבנה ההיררכי של דאע²¹

מקור: Barrett, 2014, pp. 23-34

מעבר לניסיונם הצבאי של מפקדי דאע'ש ובמטרה להתגבר על המחסור היחסי באמצעי לחימה (בעיקר רק"ם מתמרן), הם עשו שימוש נרחב ביותר בלוחמה פסיכולוגית נגד לוחמי צבא עיראק, מה שתרם תרומה מכרעת להבסתו של הצבא ולכיבושים הצבאיים הרחבים והמהירים של הארגון. תוך שימוש באמצעים הטכנולוגיים החדשים ביותר הפיקו פעילי 'המדינה האסלאמית' מאות סרטונים שתיארו בצורה חזותית וללא מסננים את פעילותה המבצעית, תוך הדגשת אכזריותה. סרטונים אלו, שכל מטרתם לזרוע פחד משתק בקרב אויביהם, תיעדו פיצוץ מטעני חבלה בכלי רכב של צבא עיראק, שהראו בהילוך איטי

21 כל התפקידים המסומנים בירוק אישוו על ידי גורמים בעת'יסטים לשעבר ממנגנוני השונים של משטר סדאם חוסיין — הצבא, המשטרה, סוכנויות המודיעין השונות ומפלגת הבעת' העיראקית.

ובטכנולוגיות צילום מתקדמות את התפרקותם באוויר ואת גופות החיילים העפות מהם; באמצעות מצלמות שהותקנו על כוונות צלפים תועדו מקרים רבים של התנקשות מרחוק בחיי חיילים מצבא עיראק שהוצבו בעמדות שמירה; שבויים מצבא עיראק תועדו מתחננים בבכי על חייהם, אך צולמו לאחר מכן בעת הוצאתם להורג; פקידים אזרחיים של ממשלת נורי אל־מאלכי השיעי נחטפו באישון לילה מבתייהם, תועדו ורואיינו בשעה שהם חופרים את קבריהם; הארגון ביצע מחסומי פתע וחיפושים בכבישים מהירים במטרה לאתר גורמי ממשל מקרב הנהגים, נתוני הנהגים הוצלבו בשטח עם מידע שנאסף על ידי הארגון ונשמר במחשבים ניידים, ומי שנמצא על פי הרישומים כי הוא נציג משטרו של נורי אל־מאלכי הוצא להורג במקום, והתהליך כולו תועד וצולם; הוצאות להורג המוניות של אזרחים שרוכזו בבורות הריגה תועדו וצולמו (Ynet, 2014).

הסרטונים הללו נשלחו לקהלי יעד מאופיינים באמצעות הרשתות החברתיות, שכללו חיילים מצבא עיראק, גורמי ממשל של נורי אל־מאלכי ובני משפחותיהם. זאת במטרה לעורר דמורליזציה ופחד בקרב אותם אלה שצריכים לצאת לפטרול רכוב, לעלות לעמדת שמירה או להגיע למשרד ממשלתי. הצלחת הקמפיין מבחינת 'המדינה האסלאמית' הייתה פנומנלית ובעלת השפעה מכרעת על שדה הקרב. "יש סרט ידוע שהמדינה האסלאמית הפיקה, שנקרא 'צלצול החרבות 4'", סיפר אלברטו פרננדז, דיפלומט אמריקאי בכיר בעיראק, "והוא כל כך הפחיד את הצבא העיראקי במוסול עד שהם התמוטטו. שלוש דיוויזיות של הצבא העיראקי במוסול התפרקו כמעט ללא לחימה" (אורג ועמיתיו, 2016).

'המדינה האסלאמית' – היבטי משילות אזרחית

לצד ובמקביל להישגים הצבאיים ולכיבוש השטחים הנרחב, שהחל ב'התקפת האביב', פעלה 'המדינה האסלאמית' להקמת מוסדות אזרחיים, הן בשל הרצון לספק לתושבים המוסלמים־סונים של אותם שטחים שירותים אזרחיים, ולו הבסיסיים ביותר, שנמנעו מהם בעשור שחלף מאז הפלת משטר סדאם חוסיין, והן בשל הכוונה להגביר באמצעות המנגנון האזרחי את התבססות 'המדינה האסלאמית' בשטח ואת שליטתה על האוכלוסייה המקומית (ולנסי, 2015, עמ' 71–76).

תהליך הבנייה האזרחית של 'המדינה האסלאמית' התבצע באמצעות שילוב של רעיון ואידיאולוגיה עם תועלתנות אזרחית, והחל משלבים מאוחרים יותר גם תוך שימוש ברכיבים של כפייה. ברמה הרעיונית פעלה 'המדינה האסלאמית' באמצעות מספר מנגנונים להפצת האידיאולוגיה ויישום ההלכה המוסלמית (שריעה). זאת באמצעות כינון, או ליתר דיוק הפעלה

מחדש, של מערכת חינוך בעלת אופי אסלאמי הלכתי על חורבות מערכת החינוך הישנה, החילונית יותר, מתקופת שלטון סדאם בעיראק ושלטון אסד בסוריה. במסגרת זו חודשה, לרווחתם של תושבי האזור, פעילותם של מוסדות חינוך, החל מגני ילדים דרך בתי ספר יסודיים ותיכונים ועד חידוש הלימודים באוניברסיטאות. תוכנית הלימודים של ‘המדינה האסלאמית’ כללה בעיקר לימודי דת ואסרה על לימוד מקצועות כלליים כמו פילוסופיה, פסיכולוגיה היסטוריה ומוזיקה. עוד בתחום הרעיוני-אידיאולוגי – ‘המדינה האסלאמית’ פעלה באמצעות אותם מנגנונים להקמתה של מערכת משפט המתבססת על ההלכה האסלאמית, אשר דנה ופוסקת במחלוקות בין תושבי האזור לבין עצמם, וביניהם לבין גורמים של ‘המדינה האסלאמית’ (ולנסי, 2015, עמ’ 72).

‘המדינה האסלאמית’ חידשה פעילות בתחומים אזרחיים רבים, לתועלת האזרחים. חודשה הפעילות במגזר החקלאי, במערכת המים וחלוקתם, בתחום תשתית הכבישים והדרכים הציבוריות, באספקת שירותי רפואה ותברואה. כן חודשו הפעלת תשתיות החשמל, פעילות הסעד ובעיקר בתחום אספקת מזון בסיסי לנזקקים, הפעילות הכלכלית האזרחית והנפקת מטבע חדש, ופעילותן של המשטרה האזרחית ומשטרת התנועה. כך, אחרי עשור של הזנחה זכו התושבים המוסלמים-סונים של עיראק לשירותים בסיסיים שאפשרו להם לחזור במידה מסוימת לשגרת החיים שהכירו עד נפילת משטרו של סדאם חוסיין. על רקע זה זכתה ‘המדינה האסלאמית’ לפופולריות ולתמיכה גוברת והולכת בקרב התושבים והאזרחים, בעיקר בעיראק, גם אם ללא קבלה של אידיאולוגיית הסלפייה-ג’אדייה (אורג ועמיתיו, 2016). בסוריה, לעומת זאת, נראה היה כי לצורך הגברת השליטה באוכלוסייה האזרחית הפעיל הארגון בשלבים מאוחרים יותר טקטיקות של כפייה, הפחדה ואלימות, באמצעות משטרת המוסר (אל-חסבה) וגביית מיסי “צדקה” מהאוכלוסייה המקומית (ולנסי, 2015, עמ’ 72).

כמו בהיבטים האחרים של פעילות הארגון, גם הפעילות האזרחית שימשה מנוף תעמולתי. סרטים רבים המתעדים את הפעילות האזרחית צולמו באיכות גבוהה, עובדו והופקו בטכנולוגיות מתקדמות ושווקו לקהלי יעד שונים, בעיקר בקרב חברי הקהילות המוסלמיות ברחבי העולם, באמצעות הרשתות החברתיות. סרטונים אלו כללו שימוש נרחב בראיונות עם מתנדבים שהגיעו מהמערב, באנגלית ובצרפתית, ובהם שולבה הקריאה לבני הקהילות מהמערב לבצע “היג’רה” לעיראק ולבוא לסייע לבניין “המדינה שבדרך”.

מנגנוני הביטחון והמודיעין של 'המדינה האסלאמית'

בתוכניתו של חאג'י אבו בכר, המתוארת לעיל בתרשים 4, התקיימה חלוקה מבנית למחוזות אזוריים (פרובינציות) וליחידות מטה. כל פרובינציה כללה בתוכה מפקד צבאי, שליט אזורי, יועצי שריעה שהיו אחראים על משטרת השריעה ובתי דין השרעיים, ונציג של מנגנון הביטחון החשאי. גורמים אלו היו כפופים מבחינה היררכית הן לאחראי הפרובינציה והן לגופי המטה הרלוונטיים. כך לדוגמה היה המפקד הצבאי במחוז דיאלא כפוף הן לאחראי המחוז והן למטה הכללי של הצבא (Barrett, 2014, pp. 24-35).

בקרב מנגנוני המטה של 'המדינה האסלאמית' בלט מנגנון הביטחון החשאי המכונה אמני (EMNI). מנגנון זה שפיתח חאג'י אבו בכר התבסס על מנגנוני הביטחון החשאיים שפעלו תחת משטרו של סדאם חוסיין, ואשר התבססו בעצמם על המודל המזרח־אירופי ובעיקר על השטאזי המזרח־גרמני (Reuter, 2015).

תפקידיו של מנגנון אמני היו מרובים וכללו בין היתר:

- איסוף מודיעין עבור המהלכים הצבאיים של הישות בסוריה ובעיראק.
 - איסוף מודיעין על תושבי 'המדינה האסלאמית'.
 - איסוף מודיעין על אודות אזורים שאותם בכוונת 'המדינה האסלאמית' לכבוש.
 - ביצוע בדיקות ביטחוניות למגויסים חדשים של הישות.
 - הפצת התעמולה של 'המדינה האסלאמית' והפחד ממנה בתוך גבולות הישות ומחוצה לה.
 - גיוס והצבה של לוחמים זרים לאיסוף מודיעין ולביצוע פיגועים במדינות שמהן הגיעו.
 - תדרוך מרכזי התקשורת של הישות בדבר פיגועים המבוצעים ברחבי העולם על ידי פעיליה, או אלו שמבצעים אותם על רקע השראה שמקבלים מ'המדינה האסלאמית'.
 - גיוס והצבת מקורות חשאיים ומרגלים בטורקיה, למעקב אחר פליטים הנסים מאזורי הקרבות בסוריה ובעיראק.
 - ניהול אינטראקציה וקשרי חוץ עם סוכנים וגורמים של ארגוני מודיעין בארגונים יריבים ובמדינות, כולל ממשטרו של בשאר אל־אסד.
 - "עבודה מלוכלכת", כולל אספקת עבדים, נפט, חיטה ו(שוד) עתיקות; ניהול וביצוע מסחר; התנקשויות, חטיפות וניהול משא ומתן על בני ערובה (Speckhard & Yayla, 2017, p. 2).
- השירות במנגנון הביטחון החשאי היה בעדיפות גבוהה, פעיליו זכו למשכורת גבוהה יותר מאלה ששירתו במנגנונים אחרים, והמנגנון נתפס כיחידת העילית של 'המדינה האסלאמית'.

מנגנון הביטחון החשאי עורר אימה ופחד בקרב אנשים בתוך ‘המדינה האסלאמית’ ומחוצה לה. על פי המודל של שירותי הביטחון של הבעת’ בתקופתו של סדאם חוסיין, עשה ‘אמני’ שימוש נרחב בהתנקשויות, בחטיפות, בהוצאות להורג, באיומים ובתקיפות במסגרת פעולותיו (Speckhard & Yayla, 2017, p. 3). בראש מנגנון אמני עמד עד מותו באוגוסט 2016 טהא צובחי פלחה, שכיניו אבו מחמד אל-עדנאני, אשר שימש במקביל גם דובר הארגון. לא ברור מי ירש את אל-עדנאני לאחר מותו, אך החל ממארכס 2017 הסתמן כי בראש מנגנון הביטחון החשאי עמד עלי ג’ומעה א-שוואח, המוכר גם כאבו לוקמן או אבו לוקמן הסורי (Speckhard & Yayla, 2017, p. 7).

מנגנון הביטחון החשאי התגבש בסוריה בהדרגה ותוך כדי תנועה, והתבסס בעיקר על הלוחמים הזרים שהחלו להגיע למדינה עם פרוץ מלחמת האזרחים. בלט בקרב אלו ארגון כתאיב אל-בטאר אל-ליבי (תרגום מילולי: ידו של הנביא האוחזת בחרב), אשר כלל עם הקמתו לוחמים לובים שהגיעו לסוריה והפך ליחידת עילית שפעלה במסגרת מנגנון הביטחון החשאי של ‘המדינה האסלאמית’. יחידה לובית זו נודעה באכזריותה הרבה כלפי יריבים צבאיים, אזרחים ואפילו גורמים בתוך ‘המדינה האסלאמית’ (Van Ostaeyen & Van Vlieden, 2017, p. 9). מבחינה טקטית-צבאית פיתח הארגון את תורת הפעולה “אנע’מאסי” (Inghimasi) – מודוס אופרנדי שבו כל משתתפי הקרב או הפיגוע מנהלים הסתערות עם רובי סער, ולרוב נושאים עימם חומרי נפץ. מטרת דפוס פעולה זה היא להפגיע את האויב בפעולה חשאית שעם גילוייה תזרע הרס, נזק ומוות ככל האפשר, ומכאן שבמרבית המקרים סיום המערכה או הפיגוע מלווה בהקרבת הלוחמים באמצעות פיצוץ חומרי הנפץ שעל גופם. בשלב מסוים הפך הארגון הלובי לזרוע בתוך מנגנון אמני, שהייתה אחראית לגיוס פעילים זרים ממדינות מערביות שהחלו להגיע לסוריה, ולשליחתם להקמת תאי טרור ולביצוע פיגועים במדינות האם שלהם (Van Ostaeyen & Van Vlieden, 2017, p. 9).

ההצלחות המבצעיות של דאע’ש/‘המדינה האסלאמית’, הכיבושים המהירים, בניית המוסדות האזרחיים וביסוס היסודות השלטוניים של המדינה החדשה, והכול בכסות אסלאמית – עוררו גל של אהדה בקרב מוסלמים בכל רחבי העולם המערבי. מלחמתה של ‘המדינה האסלאמית’ בסוריה ובעיראק הפכה למגנט ששאב מוסלמים רבים, אשר כמו במקרה האפגני של שנות ה-90 חיפשו מסלול שבו יוכלו לתעל את מצוקותיהם הסוציאל-אקונומיות ואת תחושות התסכול שלהם לפעילות אופרטיבית נגד מדינות האם שלהם. גם כאן נכנסה מכונת התעמולה המשומנת של ‘המדינה האסלאמית’ לפעולה, והפיקה והפיצה סרטונים רבים שבהם קראה למוסלמים ברחבי העולם לבוא ולהשתתף בבניין המדינה

החדשה. בניגוד לסרטוני ההפחדה, שנועדו להפחיד את אויבי הארגון בזירה הפנימית והאזורית, כללו סרטוני תעמולה אלו מסרים אופטימיים הרבה יותר. הם כללו תמונות של ילדים משחקים בגני שעשועים, פארקים מטופחים וקריאות שמחה של מתנדבים שהגיעו מטרינידד ועד פינלנד ל'מדינה האסלאמית' וסיפרו על האושר הגדול שהם חווים מאז הגיעו לשטחה.

מתחילת שנת 2014 החלה מגמה הדרגתית של שיגור פעילים זרים שהתנדבו לשורות 'המדינה האסלאמית' בחזרה למדינות מוצאם, וזאת למטרות גיוס, הקמת תשתית מבצעית וביצוע פיגועים. את פעולות הטרור ברחבי העולם שבוצעו או שיוחסו ל'מדינה האסלאמית' בשנים שלאחר מכן ניתן לחלק למספר קטגוריות: פיגועים שתוכננו ובוצעו ביוזמתה ובהכוונתה של המפקדה הראשית של 'המדינה האסלאמית'; פיגועים שבוצעו בידי מתנדבים שהצטרפו לשורותיה וישבו לארצותיהם לאחר שירות צבאי בשורות 'המדינה האסלאמית'; פיגועים ביוזמה מקומית שכללו תקשורת עם פעילי ואנשי קשר של 'המדינה האסלאמית' בסוריה ובעיראק; פיגועים ביוזמה ובביצוע של פעילים מקומיים בהשראת 'המדינה האסלאמית', ללא קשר ישיר עימה.

פיגועי הרשת הבלגית־צרפתית של 'המדינה האסלאמית'

אלפי אזרחים ממדינות מערביות, חלק לא מבוטל מהם נשים, נענו לקריאה והגיעו אל 'המדינה האסלאמית' הנבנית בסוריה ועיראק. חלקם, בעלי כישורים אזרחיים נדרשים כמו רופאים ומהנדסים, הועסקו במקצועותיהם וסייעו בבניית המנגנון האזרחי־מדינתי. אחרים נשלחו לחזיתות הלחימה השונות בסוריה ועיראק וחלק גויסו לשורות 'אמני', ולאחר תדריך בן מספר ימים נשלחו למדינות האם שלהם כדי שיצטרפו לתא קיים לצורך הוצאתם לפועל של פיגועים (Callimachi, 2016).

משבר הפליטים, שנוצר כאשר פליטים רבים ברחו מאזורי הלחימה בסוריה ובעיראק בחפשם מקלט במערב אירופה, הקל עד מאוד על 'אמני' בשיגור מגויסיו החדשים בחזרה לאירופה. במהלך שנת 2015 מיפו גורמי אמני את "מסלול הפליטים", תוך התמקדות באותם אזורים שבהם לא מתקיימת ביקורת קפדנית, ומשם אפשר להיכנס לאירופה ביתר קלות. מגויסים רבים, כולל אלו שהשתתפו לאחר מכן בפיגועים במוזיאון היהודי בבריסל (מאי 2014), על סיפון הרכבת המהירה פריז־אמסטרדם (אוגוסט 2015), בפריז (נובמבר 2015) ובשדה התעופה הבינלאומי בבריסל (מארס 2016), עשו את דרכם חזרה לאירופה באמצעות "מסלול הפליטים", תוך שימוש בדרכונים סוריים מזויפים ובעזרת רשת סייענים מקומית.

הגרעין העיקרי של פעילים מאירופה, אשר גויסו על ידי מנגנון אמני ונשלחו לביצוע פיגועים ביבשת היבשה, הגיע מבליגיה וצרפת (Brisard & Jackson, 2016; Chevillard, 2020).

פיגועי פריז-בריסל: 13 בנובמבר 2015 ו-22 במרץ 2016

גרעין תא הטרור שביצע את גל הפיגועים בפריז ובריסל התגבש בבירה הבלגית ועוצב סופית בסוריה, שעה שמחבלים נוספים מצרפת, משוודיה ומסוריה, אשר הוברחו לאירופה במסווה של פליטים, צורפו אל גרעין הפעילים הבלגי והוציאו לפועל את הפיגוע. יחידת פיגועי החוץ של ‘המדינה האסלאמית’ הייתה חלק ממנגנון אמני. באמצעות הגוף המרכזי הפעיל בה ‘כתאיב אל-בטאר אל-ליבי’ היא הכווינה וניהלה את ההכנות והתכנונים המבצעיים, המימון והביצוע בפועל של הפיגועים. מפקד היחידה באותו זמן, אבו מחמד אל-עדנאני, היה אחראי מתוקף תפקידו לניהול הפיגוע המתוכנן, בסיועם של מספר פעילי מטה של היחידה מצרפת ומתוניסיה (Brisard & Jackson, 2016).

בלגיה הייתה “ספקית” לוחמי הג’האד הסורי-עיראקי הגדולה ביותר מקרב מדינות האיחוד האירופי, כ-40 אנשי ג’האד לכל מיליון תושבים. בשנת 2016 זוהו 451 אזרחים בלגים בסוריה או בעיראק, שרבים מהם הצטרפו בשלב כזה או אחר של שהותם שם לשורות ‘המדינה האסלאמית’. שלושה ארגוני סלפיה ג’האדיה דומיננטיים-מרכזיים פעלו בבלגיה במשימת גיוס פעילים ושליחתם לסוריה ולעיראק: Resto du Tawhid – The Jean-Louis Denis; Sharia-4-Belgium; Network; והאחרון היה רשת א-זרקאני (Zerkani). הרשת שהתגבשה בסינטיאנס-מולן-בֶּק, עיר במטרופולין של בריסל המאוכלסת ברובה במהגרים מוסלמים, עסקה בגיוס צעירים תושבי השכונה שנפלטו ממסגרות החינוך, אשר נשלחו על ידי הרשת למשימות של פשיעה קטנה כמו כייסות ושוד במוקדי התיירות של הבירה הבלגית. הקשר של הרשת עם הג’האד העולמי החל עוד בשנת 2001, שעה שמייסדי הרשת היו מעורבים בגיוס ובשליחת פעילים בלגים לאפגניסטן. שלושה מהם שהתחזו לאנשי צוות טלוויזיה בלגי אף התנקשו יומיים לפני התקפות ה-11 בספטמבר, ב-9 בספטמבר 2001, בחייו של מנהיג כוחות החזית הצפונית באפגניסטן אחמד שאה מסעוד, בפיגוע התאבדות. הפיגוע בוצע ונוהל על ידי ארגון אל-קאעדה משום שמסעוד היה מאויביו המרכזיים של הטאליבאן בזירה הפנים-אפגנית, ובארגון קיוו כי חיסולו של מסעוד יאפשר לשלטון האפגני להכיל ביתר קלות את ההשלכות הבלתי נמנעות של התקפות ה-11 בספטמבר (Stroobants, 2016; Van Ostaeyen, 2015).

עבד אל־חמיד אבעוד, המכונה אבו עמר אל־בלג'קי (הבלגי), בלט ברשת א־זרקאני כבר מגיל צעיר. בסוף שנת 2012 הגיע אבעוד לסוריה, הצטרף לארגון מג'לס א־שורא אל־מוג'אהדין ונטל חלק פעיל בלחימה נגד כוחותיו של בשאר אל־אסד. מספר חודשים לאחר מכן הצטרף אבעוד למנגנון הביטחון המיוחד אמני שייסדה 'המדינה האסלאמית' גם לצורך הוצאתם לפועל של פיגועים ברחבי העולם, בעיקר במערב. אבעוד קיבל אימונים מיוחדים במסגרת אמני ונשלח חזרה לבלגיה כדי לגייס פעילים חדשים ולשולחם לסוריה. עם הגעתם לסוריה גויסו הפעילים החדשים כמעט באופן מיידי ונשלחו לאירופה כדי להקים תאי טרור ולבצע פיגועים על אדמתה.

הראשונים ששוגרו למשימות מבצעיות באירופה על ידי אבעוד היו מגויסי התא: מהדי נאמוש שביצע פיגוע ירי במוזיאון היהודי בבריסל במאי 2014, שבו נהרגו ארבעה אזרחים ובהם זוג תיירים מישראל; ואיוב אל־חזאני שביצע ניסיון פיגוע ירי על סיפון הרכבת המהירה פריז־אמסטרדם באוגוסט 2015, אשר נכשל בשל תקלה טכנית ונוטרל על ידי נוסעים ברכבת. אחד מתאי הטרור שהקים אבעוד, שהורכב מפעילים שגייס במולנבק, אף היה על סף ביצוע פיגוע ירי נגד אנשי משטרה בעיירה הבלגית ורוויה (Verviers), אך נחשף על ידי שירותי הביטחון הבלגיים. אבעוד עצמו הצליח להימלט ונידון בהיעדרו ל־20 שנות מאסר. כתאיב אל־בטאר אל־ליבי פרסם אחר כך הודעה רשמית מטעם 'המדינה האסלאמית' על מותו של אבעוד בקרבות בסוריה, מתוך מטרה להקל על תנועותיו של אבעוד בין סוריה לבלגיה במסגרת ההיערכות לפיגוע, ועל רקע היותו מבוקש (Van Vliet, 2015).

ארבעה־עשר מהפעילים שביצעו את הפיגועים בפריז ובבריסל היו חברי התשתית במולנבק שגייס אבעוד. שבעה מהם הגיעו לסוריה ולעיראק ועברו אימונים בסיסיים ותדרכים ייעודיים בטרם נשלחו חזרה. אחד מהשבעה, נג'ים לצ'רוי תושב מולנבק (אשר אחיו ייצג את בלגיה באליפות העולם בטקוונדו ואף זכה במדליית כסף), קיבל אימון חבלה מיוחד ומתקדם בסוריה והיה אחראי להרכבת מטעני החבלה שבהם נעשה שימוש בפיגועים. אליהם צירף אמני שלושה פעילים מצרפת שהגיעו לסוריה והשתתפו בלחימה במסגרת 'המדינה האסלאמית', שני שוודים שהצטרפו לארגון בסוריה ושני אזרחים עיראקים שהוסו כפליטים והוברחו לאירופה כחלק מגל ההגירה מאזורי הלחימה בסוריה ובעיראק, ששטף את היבשת בשנים אלו (Brisard & Jackson, 2016).

בסוף הקיץ ובתחילת הסתיו של 2015 צברו ההכנות לפיגוע בפריז תאוצה. חברי התא ומשתתפי הפיגוע הגיעו לאירופה בתאריכים שונים דרך "מסלול הפליטים" והתקבצו בבריסל. באמצעות כספים שהגיעו מבריסל ובהנחייתו של אבעוד שכרה קרובת משפחתו

חסנה עיט בולאצ'ן, נרקומנית תושבת פריז, דירת מילוט בשכונת סן דני. חברי התא שכרו בבריסל שלוש מכוניות והעבירו אותן למקומות מסתור שונים בבירה הצרפתית. ערב הפיגוע הגיעו משתתפיו לפריז והשתכנו בשני מלונות שונים. לקראת הפיגועים חולקו חברי התא לשלוש חוליות מבצעיות.

יום הפיגוע: 13 בנובמבר 2015

חולייה מספר אחת תקפה את אצטדיון סטאד דה פרנס, שם נערך באותו זמן משחק הכדורגל בין נבחרות צרפת וגרמניה, בנוכחות נשיא צרפת פרנסואה הולנד ושר החוץ הגרמני פרנק וולטר שטיינמאיר. על פי התכנון המקורי היו חברי החוליה אמורים לבצע פיגוע התאבדות באמצעות חגורות נפץ בתוך האצטדיון, אך הם לא הצליחו להיכנס אליו. לפיכך פוצצו עצמם שלושה מחברי החוליה מחוץ למתחם האצטדיון. בסביבות האצטדיון נמנו הרוג אחד עובר אורח ו-15 פצועים, מהם שבעה במצב קשה. המחבל הרביעי סלאח עבד א-סלאם קיבל רגליים קרות, זרק את חגורת הנפץ שלו בפח אשפה בסביבות האצטדיון (נתגלה מאוחר יותר על ידי המשטרה), נמלט מהמקום והצליח להגיע לבריסל עוד באותו לילה.

החוליה השנייה שכללה את אבעוד עצמו ושני פעילים נוספים יצאה לאחד מאזורי הביטחון ההומים ברובע העשירי של פריז ופתחה במסע הרג המוני, שכלל ירי מרובי סער ופיצוץ מטעני חבלה במספר מוקדי בילוי, מסעדות ובתי קפה באזור. עם תום מסע ההרג הצליחו מפקד הפיגוע עבד אל חלים אבעוד ופעיל נוסף, שקיב אקרו, להגיע לדירת המסתור שנשכרה מראש בשכונת סן דני. חוליה זו הצליחה להרוג 40 אזרחים ולפצוע 40 אחרים, חלק גדול מהם באורח קשה.

חולייה מספר שלוש, אשר כללה את שלושת האזרחים הצרפתים, תקפה את תיאטרון בטאקלאן ברובע העשירי, שם התקיימה באותו ערב הופעה של להקת הרוק האמריקאית Eagles of Death Metal בנוכחות 1,500 צופים. במהלך ההופעה פרצו השלושה לאולם ופתחו באש מנשק אוטומטי לעבר הצופים, ובהמשך הצליחו שניים מהם להתבצר עם עשרות בני ערובה. כשעתיים וחצי לאחר תחילת מסע ההרג פרצו כוחות הביטחון הצרפתיים לחדר שבו הוחזקו בני הערובה, חיסלו את שני המחבלים וחילצו את בני הערובה ללא פגע. 90 אזרחים מקרב הצופים בהופעה נהרגו ומאות אחרים נפצעו, רובם ככולם בעשרים הדקות הראשונות של ההתקפה.

ארבעה ימים לאחר הפיגועים בפריז הצליחו גורמי הביטחון לאתר את דירת המסתור בשכונת סן דני. בפשיטה על הדירה שנמשכה מספר שעות נהרגו עבד אל חלים אבעוד,

בת דודתו חסנה עיט בולאצ'ן ושקיב אקרו, שהפעיל את חגורת הנפץ שלו במהלך הפשיטה המשטרתית.

בחלוק ארבעה חודשים איתרו גורמי הביטחון האירופיים את שרידי התא בבריסל. אולם ב־13 במארס 2016, בטרם הצליחו כוחות הביטחון לסכל את פעילותו, הוציאו חברי התא אל הפועל שני פיגועי התאבדות נוספים – בשדה התעופה הבינלאומי של בריסל ובתחנת הרכבת התחתית הגדולה, הנמצאת בקרבת הפרלמנט האירופי ומשרתת את עובדיו. בפיגוע הכפול בבריסל נהרגו 30 אזרחים ועשרות נוספים נפצעו.

עוד לפני הפיגועים בפריז ובבריסל וחשיפת פעילותה של יחידת פיגועי החוץ במסגרת יחידת אמני של 'המדינה האסלאמית', החלה ארצות הברית לגבש קואליציה שתפעל נגד התפשטותה הטריטוריאלית של הישות. סוכם שיופעלו כוחות מקומיים, ובעיקר מקרב הכוחות הכורדיים העיראקיים בשטח, נגד 'המדינה האסלאמית', ויקבלו סיוע חיצוני (אימון, ייעוץ ומודיעין) ממדינות מערביות, בפרט בכל הקשור לתקיפות אוויריות וסיכולים ממוקדים של מנהיגים צבאיים משורות הישות.

אסטרטגיה זו נחלה הצלחה והחל מסתיו 2014, וביתר שאת בשנים שלאחר מכן, איבדה 'המדינה האסלאמית' שטחים נרחבים. אובדן מרחב הפעולה הטריטוריאלי השפיע גם על הפעילות של יחידת פיגועי החוץ בתוך אמני, והחל משנת 2016 התקבלו איתותים על העברת מרכז הכובד המבצעי של היחידה מסוריה ללוב (Sutherland, 2017). בהסתמך על הדומיננטיות של כתאיב בטאר אל־ליבי ביחידה והקשרים עם לוב, הקימה היחידה מרכזים חדשים בטרפולי (טראבלס), צבראטה וסרת (Saal, 2017). לקראת סוף שנת 2016 ובראשית 2017 ביצעו כוחות אמריקאיים תקיפות לסיכול ממוקד בלוב נגד מי שהגדירו כפעילים של יחידת פיגועי החוץ של 'המדינה האסלאמית' (Joscelyn, 2017). במארס 2017 ביקר ראש יחידת אמני אבו לוקמן א־סורי בעיר סרת, וככל הנראה עסק בהקמת מרכז אמני בעיר (Almohammad & Speckhard, 2017, p. 14).

פיגוע בהופעה במנצ'סטר, בריטניה – 22 במאי 2017

אלפי צופים נלהבים מילאו את הארנה של מנצ'סטר ב־22 במאי 2017 כדי לצפות בהופעתה של הזמרת האמריקאית הצעירה אריאנה גרנדה. ההופעה הפכה ליעד נחשק לפיגוע מצד 'המדינה האסלאמית' בשל נוכחות קהל רב, צפיפות ופרופיל תקשורתי גבוה. מראשית שנות ה־90 של המאה הקודמת חלה עלייה גדולה בזרם המהגרים מלוב אל מנצ'סטר, העיר הגדולה בצפון אנגליה. למעשה העיר הפכה בתוך עשור למקום שבו חי

ריכוז הלובים הגבוה ביותר בעולם מחוץ ללוב. יותר מ־5,000 מהגרים הגיעו לעיר והתיישבו במספר שכונות פרבריות בגבעות המוריקות המקיפות אותה. חלק גדול ממהגרים אלו היו מבקשי מקלט, רובם פעילים אסלאמיים צבאיים שנלחמו בשלטונו הדיקטטורי של הקולונל מועמר קדאפי, אשר שלט שלטון יחיד בלוב מאז סוף שנות ה־60. בין מבקשי המקלט הללו היה גם רמדאן עבדי, פעיל ותיק של ארגון הקבוצה הלובית האסלאמית הלוחמת – LIFG,²² שהגיע למנצ'סטר עם אשתו בראשית שנות ה־90. בשנת 2011, בעקבות אירועי האביב הערבי, ההתקוממויות זלגו גם ללוב ובמדינה התפתחה מרידה נגד שלטונו של קדאפי. משום כך חזר רמדאן עבדי ללוב עם בניו סלמאן והאשם, והצטרף לאחד מהארגונים המקומיים שלחמו בקדאפי.

במהלך שהותם בלוב יצרו האחים קשר עם פעילים של ‘המדינה האסלאמית’ השייכים ליחידת פיגועי החוץ של הארגון ועם יחידת כתאיב אל בטאר אל־ליבי הדומיננטית שלה, אשר העתיקה את מוקד פעילותה מסוריה ללוב באותם ימים. נראה כי בשלב זה גויסו השניים על ידי פעילי היחידה לפיגועי חוץ של ‘המדינה האסלאמית’ והונחו לחזור למנצ'סטר ולהתחיל בהכנות לפיגוע.

האחים הכינו את המטען, שהכיל כ־30 קילוגרם חומר נפץ מסוג אצטון פרוקסיד המכונה גם TATP, בתוספת מאות ברגים ומסמרים שסלמן הרכיב בעצמו. היעד שנבחר היה המופע של הזמרת אריאנה גרנדה בארנה במנצ'סטר. הפיגוע יצא לפועל ב־22 במאי כאשר סלמאן עבדי פוצץ את תיק הגב הממולכד בארנה, פיצוץ שגבה את חייהם של 22 בני אדם, מרביתם צעירים, וגרם לפציעתם של מאות בני אדם. כעבור יומיים נעצרו בלוב רמדאן והאשם עבדי. האב שוחרר ואילו הבן הצעיר הוסגר להמשך משפטו בבריטניה. באוגוסט 2020 נחתם משפטו של האשם עבדי והוא נידון למאסר עולם.

22 הקבוצה הלובית האסלאמית הלוחמת – LIFG Libyan Islamic Fighting Group – ארגון סלפי־ג'האדי לובי שנלחם להפלת שלטונו של קדאפי בלוב. פעילים של הארגון לחמו גם באפגניסטן במסגרת ארגון אל־קאעדה, וחלק ממנהיגיו של הארגון הלובי הפכו למנהיגים בכירים בארגונו של בן לאדן.

תמונה 2: סלמאן עבדי בדרכו למנצ'סטר ארנה עם מטען החבלה על גבו, כפי שתועד במצלמות האבטחה

מקור: Greater Manchester Police, 2020

המחוזות ('וילאיתים') של 'המדינה האסלאמית'

על פי המודל הישן של אל־קאעדה, גם ארגון דאע"ש ולאחר מכן 'המדינה האסלאמית' פעלו להרחבת אזורי פעילותו והשפעתו ברחבי העולם, באמצעות יצירת קשר ושיתוף פעולה עם ארגוני ג'האד מקומיים. כמו במקרה של אל־קאעדה תויגו ארגונים אלה תחת שם המותג דאע"ש ולאחר מכן 'המדינה האסלאמית', שעה שאזורי הפעילות שלהם הפכו ל'וילאיתים' — מחוזות מנהלתיים אזוריים של 'המדינה האסלאמית'.

במהדורה החמישית של 'דאביק' (Dabiq), כתב העת של הישות, פורטו התנאים להפיכת אזור פעילות של ארגון ג'האד מקומי ל'וילאיה של המדינה האסלאמית': "על קבוצות ג'האדיסטיות באזור נתון להתאגד לגוף מאוחד ולהצהיר בפומבי על נאמנותן לאל־בגדאדי; על הקבוצה למנות ואלי (מושל), מועצת שורא (מועצת פיקוד); לגבש אסטרטגיה צבאית לאיחוד השליטה הטריטוריאלית וליישום גרסת דאע"ש לחוק השריעה; לאחר שהתקבלה רשמית, דאע"ש תראה בקבוצה אחת מהמחוזות שלה ותעניק לה תמיכה".²³

בניגוד לאל־קאעדה, דאע"ש לא היה בררני ביצירת קבוצות השותפים, אולי בשל המרוץ מול אל־קאעדה על שליטה ודומיננטיות במרחב הג'האד העולמי. בעוד אל־קאעדה ניהל תהליך ארוך של איחוד קבוצה מקומית עם הארגון, אשר כלל משא ומתן ממושך שהסתיים בהכרזה רשמית, ה'וילאיתים' של דאע"ש הוכרזו במהירות, ובחלק מהמקרים אף באמצעות הודעות אינטרנט לא מוכרות. מסיבה זו, רבים מאותם וילאיתים תויגו במשך תקופה ארוכה "לא מאושרים", וחלקם נותרו תחת הגדרה זו לצמיתות.

בין הארגונים המקומיים שנשבעו אמונים לדאע"ש (Zahid, 2014):

- מוג'אהדין מזרח טימור באינדונזיה (MIT).
- תנועת הח'ליפות והג'האד בפקיסטן.
- אנצאר אל־ח'ליפה בפיליפינים.
- ארגון אבו סיאף בפיליפינים.
- בנגס מורו לוחמי החירות האסלאמית בפיליפינים (BIFF).
- ג'ונד אל־ח'ליפה באלג'יריה.
- גדוד אל־תווחיד באפגניסטן ובפקיסטן.

23 פורסם בכתב העת Dabiq בשנת 2014, גיליון זה הוסר מהרשת.

- "תנועת הצדק" של בנגס מורו בפיליפינים (BJM).
 - תחריכ אל־ח'ליפאת, המורכב מתחריכ א־טאליבאן בפקיסטן (TTP).
 - ג'ונדאללה בפקיסטן.
 - חותמי "שבועת האמונים" בח'וראסאן.
 - אנצאר א־תווחיד פי בילאד אל־הינד בהודו.
 - גדוד עוקבה אבן נפי בתוניסיה.
 - ג'ונד אל־ח'ליפה במצרים.
 - התנועה האסלאמית של אוזבקיסטן (IMU) בפקיסטן.
 - מועצת מוג'אהדין א־שורה פי אכנאף אל־קודס – בעזה.
 - ג'ונד א־תווחיד ואל־ח'ליפאת בבנגלדש.
 - ג'מאעת א־תווחיד אל־קומי – סרי לנקה (NTJ).
- מחוזות אזוריים רשמיים של דאע"ש הוכרזו במדינות הבאות (Rahmani & Tanco, 2016):
- לוב
 - אלג'יריה
 - מצרים (חצי האי סיני)
 - ערב הסעודית
 - תימן
 - אפגניסטן־פקיסטן
 - אפריקה (ניגריה)
 - צפון הקוקז
- בשונה משלוחות אל־קאעדה, רוב הארגונים האלה לא שינו את מדיניות הפיגועים שלהם. הם המשיכו באופן כללי למקד את מאמצייהם בזירה המקומית נגד יריבייהם המקומיים ונמנעו מפיגועים נגד יעדים מערביים בארצם או מחוץ לאזורי פעילותם המסורתיים. יוצאי דופן בהקשר זה היו 'מחוזות דאע"ש' באלג'יריה, בניגריה, בחצי האי סיני במצרים ובסרי לנקה. למרות השקעת מרבית המאמצים במאבק נגד יריבים מקומיים, ניהלו ארבעת

המחוזות פעילות מבצעית גם נגד יעדים זרים באזורי פעילותם המסורתיים. כך ערפו פעילים של 'מחוז דאע' ש' באלג'יריה את ראשו של תייר צרפתי בספטמבר 2014 (Jacinto, 2014); 'מחוז דאע' ש' באפריקה, המבוסס רובו ככולו על ארגון בוקו חראם הניגרי, חטף והרג מיסיונרים נוצרים, עובדי סיוע ותיירים בצפון ניגריה ובניז'ר, בקמרון ובצ'אד השכנות (Hansen, 2021).

באוקטובר 2015 ביצע 'מחוז דאע' ש' בסיני — אשר נוצר שנה קודם לכן כתוצאה מפיצול פנימי בתוך הארגון המצרי אנצאר בית אל-מקדס, שפעל בחצי האי סיני מאז 2011 — פיגוע אווירי במטוס נוסעים רוסי בשמי חצי האי סיני. פעיל המחוז שעבד בתור סבל בשדה התעופה בשארם א-שיח' הצליח להחדיר מטען חבלה, שהוסתר בתוך פחית משקה קל, לתוך מטוס הנוסעים שהמריא לסנט פטרסבורג. המטוס התפוצץ כ-20 דקות לאחר ההמראה והתרסק במדבר, וכל 224 הנוסעים ואנשי הצוות שהיו על סיפון נהרגו. ההתקפה בוצעה במסגרת הלחימה של דאע' ש בהתערבות הרוסית בסוריה, ותועדה על ידי 'מחוז סיני' בצילום וידאו (Hanna et al., 2015).

המתקפה בסרי לנקה כדוגמה לטרור של ארגון מקומי הפועל בהשראת 'המדינה האסלאמית'

בבוקר ה-21 באפריל 2019 החרידה שורה של פיצוצים את מדינת האי הקטנה סרי לנקה. שמונה מחבלים מתאבדים (שבעה גברים ואישה אחת — אשתו של אחד מהשבעה) פוצצו מטעני חבלה גדולים בבתי מלון גדולים ובבתי תפילה נוצריים ברחבי המדינה, שהביאו למותם של 269 בני אדם, רובם המכריע נוצרים ובהם 45 אזרחים זרים מבריטניה, ארצות הברית, הודו וסין, ולפציעתם של כ-500 בני אדם. פעולת הטרור המתוזמנת נועדה לגבות מחיר דמים גבוה אף יותר, שעה שמטעני נפץ רבים נוספים אותרו במקומות שונים ברחבי קולומבו במהלך הימים הבאים (Miller & Ortiz, 2019).

כבר בשעות הראשונות אחרי הפיגועים החלו להצטבר סימנים לכך שגורמים הקשורים בצורה כזו או אחרת ל'מדינה האסלאמית' אחראים לפיגועים: בדיקות שרידי מטעני החבלה גילו כי נעשה שימוש בחומר נפץ מסוג אצטון פרוקסיד (TATP), הזהה למטעני החבלה שנתגלו בפיגועי 'המדינה האסלאמית' בפרז ובבריסל; השימוש במחבלים מתאבדים רבים וההתקפה הסימולטנית על מספר יעדים הם מודוס אופרנדי מוכר של הישות, והעובדה שהיעדים שהותקפו היו יעדים מובהקים של נוצרים (כנסיות) ותיירים (מלונות) חיזקה את כיוון החקירה הזה.

ואכן יומיים לאחר הפיגועים, ב־23 באפריל, 'המדינה האסלאמית', שחודש קודם לכן איבדה את מעוזה הצבאי האחרון בסוריה באל־באע'וז, קיבלה אחריות על התקפות בסרי לנקה. ההודעה הראשונית פורסמה כידיעה מטעם סוכנות הידיעות אעמאק וכללה את התיאור הלקוני הקבוע, שלפיו התוקפים היו "לוחמי המדינה האסלאמית" ומטרתם הייתה "לפגוע באזרחי מדינות הקואליציה ונוצרים בסרי לנקה". הודעות נוספות מטעם הישות פורסמו לאחר מכן, ובהן הופיעו פרטים נוספים על המחבלים המתאבדים, כולל סרטון שבו נשבעו אמונים לאבו בכר אל־בגדאדי ול'מדינה האסלאמית'. כשבוע לאחר מכן, ב־29 באפריל, פורסם סרטון ייחודי של אבו בכר אל־בגדאדי. בסרטון זה קיבל מנהיג הישות אחריות על הפיגוע בסרי לנקה והוסיף כי הפיגוע הוא נקמתה של 'המדינה האסלאמית' על התבוסה באל־באע'וז בחודש מארס, וכן הודה לתוקפים על שנשבעו לו אמונים (Amarasingam, 2019, p. 2).

חקירת הפיגועים העלתה שתא הטרור שביצע את ההתקפה כלל פעילים של שני ארגונים מקומיים המזוהים עם האידיאולוגיה הקיצונית של הסלפייה־ג'האדייה: (NTJ) The National Thowheed Jama'at ו־Jammīyathul Millathu Ibrahim (JMI) (Al Jazeera, 2019). הודעת האחריות של 'המדינה האסלאמית', שהציגה בעדות מצולמת את חברי התא עם מנהיגם מחמד זהראן האשם נשבעים אמונים לח'ליף אבו בכר אל־בגדאדי, העלתה אפשרות כי לפני מותו זהראן ועמיתיו יצרו תא טרור המשמש למעשה מחוז מן המניין של 'המדינה האסלאמית' בסרי לנקה (Roul, 2019).

עוד גילתה החקירה כי כל המחבלים שהשתתפו בפיגועים עברו תהליכים של הקצנה אסלאמית לאורך זמן והיו סימנים רבים לכך, אך שירותי המודיעין והביטחון בסרי לנקה התעלמו מהם. ראש התא זהראן היה מבוקש במשטרה מאז מארס 2017 (Srinivasan, 2019), ולמרות זאת הוא הצליח לקבץ סביבו מספר פעילים שפרשו מהארגונים NTJ ו־JMI והצטרפו אליו למשימת "התקפות חג הפסחא". כל חברי התא עברו תהליכי רדיקליזציה שונים בעצימותם, בזמנים שונים ומסיבות שונות, ובמסגרתם הם פגשו את זהראן פנים אל פנים וברשתות חברתיות.

מאפייני הזיקה בין תא הטרור שהתגבש בסרי לנקה ומנהיגו ובין 'המדינה האסלאמית' והנהגתה עדיין אינם ברורים לחלוטין. זהראן הטיף לאורך תקופה ארוכה לציבור מאמיניו שעליהם לתמוך בארגון דאעִש, וזו ככל הנראה הסיבה שהביאה להוקעתו ולסילוקו הרשמי מארגון NTJ בדצמבר 2017. כוחות הביטחון בהודו גילו קשר של זהראן לתא של פעילים הודים אשר שבו מהלחימה בסוריה, וזהראן עצמו גם עמד בקשרים עם לוחמי

דאע"ש בבנגלדש ובאפגניסטן. פעיל אחר של התא נסע לסוריה במטרה להצטרף לשורות 'המדינה האסלאמית', גם אם בסופו של דבר לא לחם בשורותיה. ומעבר לכל אלה, עצם נטילת האחריות המפורטת של 'המדינה האסלאמית' לפיגועים בסרי לנקה כולל תמונות, סרטונים, פירוט שמותיהם של המחבלים המתאבדים וכינוייהם ויעדי התקיפה שלהם – יש בה כדי להעיד כי 'המדינה האסלאמית' פרסה את חסותה המלאה על התא של זהראן ועל הפיגוע. גם אם התא בסרי לנקה לא הוגדר רשמית בתור "מחוז" של 'המדינה האסלאמית', אין ספק שהוא פעל והתנהג כמחוז.

יזמות מקומית ו"זאבים בודדים"

בקרב חוקרים ומומחי טרור שוררת תמימות דעים כי אופן הפעולה הנפוץ ביותר של טרור ג'האדיסטי בזירה הבינלאומית, מאז פיגועי ה-11 בספטמבר ועד ימים אלו, הוא יזמות מקומית וטרור "הזאבים הבודדים". הרעיון המבצעי הראשוני שעמד מאחורי הדוקטרינה נבע מהקושי בגיוס, באימון ובשינוע פעילים מהמערב לאזור הגבול הפקיסטני-אפגני ובחזרה, בשל הכרזת המלחמה הגלובלית של ארצות הברית נגד הטרור לאחר פיגועי ה-11 בספטמבר, ובמרכזה הפלישה האמריקאית לאפגניסטן וסילוק אל-קאעדה משטח המדינה. בהתאם לרעיון זה אין צורך בהכנות רבות ובאימון ייעודי על מנת שאנשי ג'האד יבצעו פיגועים, גם אם קטנים וספורדיים, במדינות מגוריהם במערב. ההוגה של דוקטרינת היזמות המקומית היה פעיל ותיק של אל-קאעדה, מחמד מצטפא סת מרים, המוכר יותר בכינויו אבו מוסעב א-סורי.

אבו מוסעב א-סורי ואסטרטגיית "אלף החתכים"

אבו מוסעב א-סורי לא זכה לפרסום בינלאומי כמו אוסאמה בן לאדן, אבו מוסעב א-זרקאוו או אבו בכר אל-בגדאדי, אולם השפעתו של א-סורי הייתה מכרעת לא פחות לגבי הכיוון שאליו צעד הטרור הסלפי-ג'האדי לפני פיגועי ה-11 בספטמבר, ובייחוד אחריהם. "קשה למדוד את הנזק שהאיש הזה, שככל הנראה לא היה מעורב בהתקפות מבצעיות, גרם עם הרעיונות שלו ועם קריאתו למלחמת קודש, אבל הוא גדול מאוד", אמר עליו קצין משטרה ספרדי (Irujo, 2006).

ההרצאות והכתבים של א-סורי, ששמו המקורי הוא מצטפא בן עבד אל-קאדר סת מרים נצאר, התבססו על הניסיון האישי שלו בעולם הג'האד. הוא השתתף בהתקוממות של האחים המוסלמים נגד משטרו של חאפז אל-אסד בסוריה בראשית שנות ה-80, אולם התנתק מהתנועה בשל זעמו על כך שהנהגה תמכה בקידום של פשרה פוליטית עם ארגונים חילוניים, והאשים את מנהיגיה בשחיתות (Lia, 2008, pp. 47-48).

לאחר הדיכוי האלים בעיר חמאה עבר א-סורי לאירופה, תחילה לצרפת ולאחר מכן לספרד, שם הקים משפחה. בשנת 1987 הוא נסע אל פקיסטן ואפגניסטן, המוקד של מאבק הג'האד נגד הכיבוש הסובייטי, שם התוודע לעבדאללה עזאם ולאוסאמה בן לאדן והשתלב בהנהגה של ארגון אל-קאעדה עם הקמתו. א-סורי אימץ את תפיסתו של עזאם בדבר הצורך לנהל ג'האד עולמי נגד "כיבוש ותוקפנות מצד כוחות שאינם מוסלמיים" (Shatz, 2008).

בראייתו, המתנדבים היוו את כוח החלוץ של הג'האד ברחבי העולם. "אם מתוך 40 ימותו 20 (במלחמה באפגניסטן), עדיין יהיו 20 נוספים שיחזרו לארצות המוצא שלהם כדי להקים תא חמוש ולהפיץ את רעיונות הג'האד שלהם", הסביר (Rubio, 2015).

לאחר שובו לספרד בשנת 1991 הניח א־סורי את היסודות לפעילותו של תא של אלקאעדה במדינה (Irujo, 2015; Reinales, 2016, pp. 9-10). בהמשך עבר א־סורי לבריטניה וערך את העלון של הקבוצה האסלאמית המזוינת (GIA) באלג'יריה, אולם הוא ניתק את קשריו עם הארגון בשל עמדותיו הקיצוניות, שכללו גם רצח נשים וילדים של מוסלמים שעזבו את הדת, והאשים כי מדובר בפגיעה במאבק הג'האד (Cruickshank & Ali, 2007, p. 4). הוא שב לאפגניסטן בשנת 1998, לאחר השתלטות הטאליבאן, והפעיל מחנה אימונים למגויסים זרים עד הפלישה האמריקאית בסוף 2001.

הפרקים הביוגרפיים המכוננים הללו התרחשו בשני העשורים שקדמו לפיגועי ה-11 בספטמבר, אולם הפכו להכוונה אידיאולוגית ומבצעית עבור תנועת הסלפיה הג'האדיה וסייעו לעיצובה המחודש של רשת הטרור של אלקאעדה – שזכתה לכינוי אלקאעדה 2.0 – ובעקיפין גם להתפתחות דאע"ש, וסיפקו תרומה מכרעת להתפתחותה של תופעת טרור היחידים.

חוקר הטרור הנורווגי ברייניאר ליה ציין כי א־סורי הוא "אנטיתזה לסטראוטיפ של הטרוריסט המתאבד הפנאטי והמתוכנת מראש [...] מי שהכירו אותו היטב זוכרים את א־סורי כלמדני, קורא נלהב עם זיכרון אנציקלופדי. הוא הרשים מכרים עם הידע שלו בספרות, במוזיקה קלאסית, בהיסטוריה, בפוליטיקה ובמדעים, הרבה מעבר לתוכנית הלימודים של הג'האדיסט הממוצע", כתב ליה בביוגרפיה שפרסם על א־סורי (Lia, 2008, pp. 2-3).

אבו מוסעב א־סורי ואוסאמה בן לאדן

במהלך שהותו בפשוואר בזמן המאבק בצבא הסובייטי פגש א־סורי את אוסאמה בן לאדן, ששילב אותו כחבר בהנהגה הבכירה של ארגון אלקאעדה החדש בתור נציג לוחמי הג'האד מסוריה. "היה לי הכבוד להכיר את שיח' אוסאמה מאז 1988", סיפר. "היה לי הכבוד להיות חבר באלקאעדה ולעבוד עם הארגון עד 1990, תקופה שבה אימנתי חלק מהחלוצים של אלקאעדה" (Cruickshank & Ali, 2007, pp. 3-4).

אולם היחסים בין השניים נעשו מורכבים. בשנת 1996 הקים א־סורי את המרכז ללימודי הסכסוך בעולם האסלאמי, במטרה לקדם את רעיון הג'האד בתקשורת המערבית. לצורך כך הוא בחר עיתונאים בכירים והגיע עימם לאפגניסטן כדי שיראינו את בן לאדן, אשר ניצל

זאת כדי להביע תמיכה בטרור ולאיים במלחמה נגד ארצות הברית. הראיונות סייעו להפוך את מנהיג אל־קאעדה לדמות מוכרת בזירה הבינלאומית, עוד לפני הפיגועים הגדולים באפריקה. א־סורי החל להרגיש לא בנוח עם הופעותיו התכופות של מנהיג אל־קאעדה בכלי התקשורת. במכתב ששלח בקיץ 1998 יחד עם עמיתו אבו ח'אלד א־סורי הוא ציין כי "אחינו נדבק במחלה של מסכים, הבזקים, מעריצים ומחיאות כפיים" (Cullison, 2004). כאשר עזב א־סורי את אירופה ושב לאפגניסטן ב־1998 הוא נשבע אמונים למנהיג העליון של הטאליבאן, המולא עומר, שהיה עבורו הסמכות האסלאמית העליונה עבור פעילי הג'האד. "מנהיג המאמינים, שלו צריך להישבע אמונים במקום שבו הוא שולט, הוא מוחמד עומר, לא אוסאמה בן לאדן", כתב. "אוסאמה בן לאדן והמלווים שלו הם רק אורחים שמחפשים מקלט, ועליהם לציית לתנאים שקבע האדם שסיפק להם אותו. זה לגיטימי והגיוני" (Cullison, 2004).

במהלך שהותו באפגניסטן הקים א־סורי את מחנה האימונים אל־ע'ורבא (הזרים) בקאבול, שאליו הגיעו מגויסים ממדינות ערב, מאירופה ואף מארצות הברית. אף שהמחנה קיבל מימון של אל־קאעדה, הוא נחשב לעצמאי ומנותק משאר המחנות של אל־קאעדה באפגניסטן ויותר מכך, הוא הגביר אף את המתיחות בין א־סורי לבין ארגונו של בן לאדן. "אבו מוסעב א־סורי ואל־קאעדה היו בתחרות קשה", סיפר העיתונאי המצרי מצטפא חמיד, שהשתייך לאל־קאעדה. "אבו מוסעב ניסה לגייס אנשים לחטיבה שלו בחזית קאבול, ובאל־קאעדה לא אהבו את זה" (Hamid & Farrall, 2015, p. 274).

מלבד האימונים הצבאיים שעברו המגויסים החדשים, א־סורי שם דגש על לימודים דוקטרינריים ואסטרטגיים שנועדו לבנות את הדור החדש של לוחמי הג'האד העולמי. סרטונים וקלטות שמע מהשיעורים ומההרצאות של א־סורי – הכוללים עשרות שעות צילום והקלטה ובחלקם הוא נראה עומד ליד לוח עם מפות ועם תרשימים כדי להסביר למגויסים את משנתו – הגיעו ליוטיוב ולאתרים המזוהים עם הג'האד, ובכך סייעו להפיץ את תפיסתו כי "על כל צעיר מוסלמי להיות טרוריסט" (Cruickshank & Ali, 2007, p. 8; Stalinsky, 2011).

א־סורי לא היה בסוד העניינים לקראת פיגועי ה־11 בספטמבר, ותחילה הוא אף מתח עליהם ביקורת נוקבת. בראייתו הפיגועים גרמו נזק למוסלמים, מאחר שבעקבותיהם שלטון הטאליבאן קרס וארצות הברית הרחיבה את התקפותיה במדינות המוסלמיות. בהמשך, בשל חוסר רצונו לפגוע במאבק של הג'האד העולמי, הוא שינה את עמדתו הפומבית וכינה את הפיגועים "הרואיים ומפוארים", אולם הוסיף כי אילו המטוסים נשאו עימם כלי נשק

להשמדה המונית, התוצאה הייתה יכולה להיות משמעותית יותר (Cruickshank & Ali, 2007, pp. 6-7).

אחד הרעיונות המרכזיים שהציג אֶסורי בהרצאות היה הצורך בתאים קטנים וחשאיים שפועלים באופן עצמאי, וזאת במקום מבנה היררכי שמסכן את הארגון, מאחר שחשיפה של אחד התאים יכולה להוביל ישירות להנהגה. על כן הוא הפציר במגויסים להקים תאים קטנים אחרי שישבו לארצותיהם, ולאמן את אנשיהם כך שיוכלו לבצע פיגועים בעצמם. "אני מציע שלא יהיו בהם יותר מעשרה חברים", הסביר. "אל תקימו יותר מדי או תרחיבו יותר מדי. תקימו תא עם שישה חברים שאתם מכירים, אפילו אם הם לא מכירים זה את זה. אם תופסים אתכם, יתפסו את כולם" (Stalinsky, 2011).

על פי אֶסורי, מי שמבצע פיגוע טרור צריך לעבור לאחר מכן לארץ אחרת עם זהות חדשה. כמו כן הוא ציין כי יש חובה לפרסם הודעה על קבלת אחריות על כל פיגוע, ולעשות זאת בשם אֶלֶקאעדה. הוא הדגיש כי "אֶלֶקאעדה אינו ארגון או קבוצה אלא זו קריאה, שם כללי ושיטת פעולה" (al-Bawaba, 2006). הוא הציע לממן את פעולות התאים באמצעים פליליים, כולל שוד של תיירים. "כל תייר נושא כמות נכבדה של כסף, 1,000 או 1,500 דולר, חוץ מהדרכון, כרטיסי אשראי ויהלומים של אשתו", אמר באחת ההרצאות. "אפשר לתקוף אותו ולשדוד אותו, או שאנחנו יכולים להיכנס לחדר המלון שלו, להרוג אותו ולשדוד אותו" (Reinares, 2016, p. 12).

"הקריאה להתנגדות האסלאמית"

אבו מוסעב אֶסורי היה אחד התאורטיקנים המובילים של תנועת הג'האד העולמי, והוא חתום על שורה של פרסומים שהציגו רעיונות אסטרטגיים ותאורטיים המבוססים על הניסיון ההיסטורי. הספר הראשון שפרסם עסק בלקחים שלו מהמאבק של האחים המוסלמים בסוריה, ולאחר מכן הוא כתב ספרים ומחקרים שעסקו במאבקים באלג'יריה, במרכז אסיה, באפגניסטן ובטאליבאן, בפקיסטן ובחצי האי ערב (עבד אל־חי, 2019, עמ' 7-8). אולם גולת הכותרת הייתה הספר 'הקריאה להתנגדות האסלאמית העולמית', שאותו השלים אֶסורי במהלך "ההתבודדות" שנכפתה עליו לאחר שנמלט מאפגניסטן בעקבות הפלישה האמריקאית, אף שציין כי הוא "הרוויח ממעצר הבית ומחוסר התנועה". הוא פרסם את הספר בדצמבר 2004, אחרי שהממשל האמריקאי הציב על ראשו פרס של חמישה מיליון דולר, והוא חשש שלא יצליח להשלים את המשימה (אֶסורי, 2004, עמ' 9-10).

הספר מסכם את הניסיון האישי העשיר שלו ואת מחשבותיו לאורך השתתפותו במאבק הג'האד, והוא מבוסס על כתביו הקודמים ועל ההקלטות מאפגניסטן, לצד המסקנות שגיבש בעקבות פיגועי ה־11 בספטמבר. המסקנה של א־סורי היא כי טרור אישי או של תאים חשאיים הוא "הבסיס של התשת האויב והובלתו למצב של קריסה ונסיגה", וכי "המאבק של חזיתות פתוחות הוא הבסיס לשליטה בשטח, לשחרורו ולביסוס של חוק אללה [...] הג'האד של טרור אישי ומלחמת גרילה באמצעות תאים קטנים מכין את הסוג השני (ג'האד של חזיתות פתוחות) ומסייע ותומך בו", כתב. "אבל בלי עימות בשדה הקרב ושליטה בשטח, לא תהיה לנו מדינה. זו המטרה האסטרטגית של פרויקט ההתנגדות".

עם זאת, בהתייחסו למערכות האמריקאיות באפגניסטן ובעיראק מאז סוף 2011, א־סורי הודה כי הן מלמדות שהעוצמה הצבאית של ארצות הברית אינה מאפשרת עדיין למוג'אהדין להגיע לשלב של "חזיתות פתוחות", אף שלטענתו כוחות הקואליציה ספגו אבדות קשות. "ההתמקדות העיקרית של המבצעים הצבאיים בהתנגדות לאמריקה ולבעלות בריתה כעת חייבת להיות בהקשר של 'לוחמת גרילה קלה', 'טרור עירוני' ובאופן סמוי, בפרט בהקשר של פעולות אישיות ושל תאים קטנים ונפרדים", סיכם א־סורי (א־סורי, 2004, עמ' 1356–1389). בפרק הרביעי בחלקו השני של הספר עוסק א־סורי בהרחבה בנושא הטרור שמתבצע על ידי יחידים ותאים קטנים, ובכך הוא הניח את היסודות לאסטרטגיה שזכתה לכינוי "מוות באלף חתכים". על פי א־סורי, ככל שהיו יותר פעולות טרור כאלה, אשר יתפרסו על פני זמן ומרחב, הן ישיגו אפקט עצום יותר מהיכולת של ארגון טרור יחיד להוציא לפועל התקפות, והן גם יגבירו את החשש של ארצות הברית ובעלות בריתה, שיתקשו להתמודד עם התופעה (שוויצר ואורג, 2014, עמ' 40–41; 286, p. 286; Gunaratna & Oreg, 2015).

א־סורי ציין כי זירת הפעילות החשובה ביותר היא המדינות המוסלמיות, ובראשן מדינות חצי האי ערב, הלבנט, מצרים ועיראק. הזירה השנייה היא ביצוע פעולות טרור בתחומי ארצות הברית ובעלות בריתה, והזירה השלישית היא שאר מדינות העולם. א־סורי קרא להימנע מפגיעה במקומות פולחן, כולל בתי כנסת, ומפגיעה מכוונת בנשים ובילדים, אם הם נמצאים במקומות שמאפשרים הפרדה מגברים, כדוגמת בתי ספר, אף שציין כי "אזרחים באופן כללי נפגעים במצבים של הרתעה, לדוגמה בתגובה להתקפה ברוטלית מצד אמריקה ובעלות בריתה" [...] המטרה שמרתיעה מדינות ומפילה ממשלות היא מעשי טבח המוניים", כתב. "פגיעה בהתכנסויות אנושיות גורמת למספר הגדול ביותר האפשרי של אובדן אנושי" (א־סורי, 2004, עמ' 1374–1390).

אף כי א־סורי העריך כי מרבית פעולות הג'האד האישי יתבצעו על ידי יחידים ותאים קטנים חסרי ניסיון צבאי, הוא ציין כי יהיו גם תאים חמושים עם יותר אמצעים, שחבריהם השתתפו בלחימה בזירות ג'האד שונות בעולם או עברו אימונים, כולל במסגרות של כוחות הביטחון בארצות המוצא שלהם (א־סורי, 2004, עמ' 1399–1400).

א־סורי הביע את רצונו לפרסם בהמשך מהדורה חדשה של ספרו, מעודכנת וערוכה בצורה טובה יותר (א־סורי, 2004, עמ' 9–10), אך הוא לא הצליח להגשים את שאיפתו. ב־31 באוקטובר 2005 הוא נעצר בדרום־מערב פקיסטן על ידי סוכני מודיעין פקיסטנים (Irojo, 2006; Lia, 2008, p. 47). על פי פרסומים בלתי מאומתים בתקשורת, א־סורי הועבר לידי האמריקאים ועבר חקירות מקיפות במתקן "שחור" של סוכנות הביון ה־CIA, ככל הנראה באי דייגו גרסיה באוקיינוס השקט. לאחר מכן הוא הועבר לידי המשטר הסורי של הנשיא בשאר אל־אסד. בשנת 2011 היו דיווחים בלתי מאומתים שאסד שחרר אותו כדי להביע מורת רוח על תמיכת הממשל האמריקאי בהתקוממות העממית נגד המשטר, אולם הצהרות אל־קאעדה התייחסו אליו כאל מי שעודנו עצור (עבד אל־חי, 2019, עמ' 5; Reinares, 2016, p. 22). בראשית שנת 2020 הופיעו דיווחים בלתי מאומתים שא־סורי נעצר שוב, אולם לא התקבל לכך אישור ומאז נעלמו ועקבותיו (Zuloaga, 2020).

על אף היעלמותו של א־סורי מהזירה, כתביו המשיכו להשפיע על הטרור הסלפי־ג'האדיסטי. בשנת 2008 קיבלה הדוקטרינה גם חותמת רשמית מהנהגת אל־קאעדה, כאשר א־זוואהירי פרסם הצהרה שבה אימץ את תפיסתו של א־סורי ואמר כי הוא סיפק "מחשבות עשירות שמהן יכולים המוג'אהדין להרוויח" (Gunaratna & Oreg, 2015, p. 287). בשנת 2010 החלה הזרוע של אל־קאעדה בחצי האי ערב לפרסם את המגזין אינספיייר (Inspire) בשפה האנגלית. המגזין פנה למוסלמים במדינות דוברות אנגלית במטרה לגייס אותם למאבק הג'האד גם בארצותיהם. מאחר שהיה בכך יישום של חזון הג'האד האישי של א־סורי, הגיליונות הראשונים של המגזין כללו קטעים מלאים מתוך הספר 'הקריאה להתנגדות האסלאמית העולמית' שעסקו בהיסטוריה של הג'האד ובתאוריות של "חזיתות פתוחות" ושל טרור אישי (Stalinsky, 2011).

ארגון ג'בהת א־נצרה בסוריה פעל ליישום הלקחים של א־סורי מהמאבק הכושל של האחים המוסלמים שלושה עשורים קודם לכן. בספרו על ההתקוממות בסוריה הדגיש א־סורי את הצורך של המוג'אהדין להתערות באוכלוסייה המקומית, לנצח במלחמת התודעה ולהימנע מכך שיראו בהם קיצונים. מנהיג ג'בהת א־נצרה אבו מוחמד אל־ג'ולאני יישם את ההמלצות וקרא לאנשיו לא להפגין נוקשות כלפי התושבים בשטחים שבשליטתם.

"יום אחר יום אתם מתקרבים לאנשים, אחרי שכבשתם את לבם והם החלו לבטוח בכם", אמר (Hassan, 2013).

הרעיונות של א־סורי הגיעו לכלל יישום לא רק באל־קאעדה, אלא השפיעו רבות גם על התפתחותו של דאע"ש. ארגון הטרור עודד את פיגועי היחידים והתאים הקטנים ברוח קריאתו של א־סורי, וביקש מהם להביע את שבועת האמונים שלהם בפני 'המדינה האסלאמית' והח'ליף בראשה, גם אם אין להם קשר ישיר עם הישות (Rej, 2016, pp. 12-14). כמו כן, בספר 'הקריאה להתנגדות האסלאמית' ציין א־סורי את אזור הלבנט – בלאד א־שאם ואל־עיראק – בתור אחת מהזירות הפתוחות המרכזיות של הג'האד, בשל "סוגיית סילוק הכיבוש האמריקאי באזור, סוגיית הסכסוך עם היהודים וסוגיית גירוש הכופרים מחצי האי ערב" (א־סורי, 2004, עמ' 1373). ארגון דאע"ש הפך את האזור לזירת הפעולה המרכזית שלו, כפי שגם התבטא בראשי התיבות של שמו, ומשך אליו אלפי מתנדבים, כמו שהיה בשיאו של המאבק בכיבוש הסובייטי באפגניסטן.

רעיונותיו של א־סורי בדבר הלקחים מאפגניסטן ולגבי דרכי יישום הג'האד גם הופיעו בגיליונות הראשונים של 'דאביק', המגזין של דאע"ש באנגלית. בשל הרצון של דאע"ש להתרחק מאל־קאעדה המגזין לא ציין כי מדובר בכתביו של א־סורי, אלא הם נקשרו לפעילותו של אבו מוסעב א־זרקאוו, שנחשב למייסד הזרם של דאע"ש. כך היה גם סביב כתביהם של אידיאולוגים ותאורטיקנים בולטים נוספים של אל־קאעדה – אבו בכר נאג'י ואבו מוחמד אל־מקדיסי (Ryan, 2014).

גם במאפיינים אחרים של מדיניות הפיגועים אימץ דאע"ש או 'המדינה האסלאמית', את הדוקטרינה הזו שמקורה באל־קאעדה, ואף שיפר אותה בעיקר על רקע התפתחות תקשורת ההמונים, האינטרנט והרשתות החברתיות בתקופתו. בעוד שבמניפסט המקורי קרא אבו מוסעב א־סורי לפעילים המבצעים פעילות של "מוות באלף חתכים" בזירה הבינלאומית לקבל אחריות אנונימית אל מול סוכנות ידיעות כלשהי תחת השם הכללי 'החזית האסלאמית הגלובלית הלוחמת', דאע"ש הנחה פעילים שנוקטים סוג כזה של טרור לקבל אחריות אל מול המצלמה תחת שמה של 'המדינה האסלאמית', להעניק את הפעולה למנהיגה אבו בכר אל־בגדאדי ולפרסם זאת ברשתות החברתיות הבולטות ברשת האינטרנט (יוטיוב, פייסבוק, טוויטר וכדומה), כך שהפרסום יהפוך לוויראלי ויגיע לידיעתם של מיליוני עוקבים ברחבי העולם במהירות הבזק.

בשל מאפייניו המבצעיים, טרור היזמות המקומית והזאבים הבודדים בא לידי ביטוי בפיגועים קטנים וחובבניים, המתבצעים ברוב המקרים במסגרת הגדרת הטרור העממי.

המכנה המשותף של פיגועים מסוג זה הוא העובדה שהם מבוצעים בדרך כלל ללא שימוש בחומרי נפץ או נשק תקני וכוללים הצתות, תקיפות וקרבות מגע, יידוי אבנים, פיגועי דקירה, השלכת בקבוקי תבערה, חסימת כבישים בצמיגים בוערים, תאונות פגע וברח ופיגועי דריסה. פעולות מסוג זה, בפרט אלה שהסתיימו ללא נפגעים, לעולם אינן מגיעות לכותרות התקשורת המסורתית, אך הן נדונות בהרחבה באינטרנט – ברשתות החברתיות ובפורומים הג'האדיים – ובכך זוכות לתשומת הלב שהן מחפשות ויוצרות מעין מציאות מדומה, שבה מתנהל מאבק מסיבי ובלט של הג'האדיסטים נגד הכופרים.

ממד נוסף של דוקטרינת "מוות באלף חתכים" הוא שהפעולות הרבות מסוג זה מעסיקות את שירותי הביטחון המקומיים תוך הסטת תשומת הלב המבצעית שלהם מאיומים אחרים וקטלניים יותר, המגיעים מגורמים רשמיים יותר של הג'האד כגון יחידות פיגועי החוץ של אל-קאעדה ואחר כך דאע"ש.

הפורמט פשוט: אל-קאעדה, ובמידה רבה יותר דאע"ש, פרסמו קריאות כלליות למוסלמים ברחבי העולם לבצע פיגועים נגד הכופרים במדינות המערב. קריאות אלה אינן מוגבלות בתאריך או למקום גיאוגרפי, ואינן כוללות מודוס אופרנדי מועדף. אלו תלויים בלעדית בתוקפים או בתוקף היחיד, אשר מחליט על מיקום ההתקפה, מהי המטרה, מתי לבצע אותה ומהם מאפייניה המבצעיים, והוא האחראי הבלעדי לכל הלוגיסטיקה הנדרשת לביצועה. בחלק קטן מאוד של פיגועים המבוצעים במסגרת דוקטרינת "מוות באמצעות אלף חתכים" ההתקפה הופכת לקטלנית, עם מספר רב של נפגעים. יש לייחס תוצאות כאלו למסירות התוקפים, לרצונו האוטנטי של התוקף להפוך לשהיד, ליכולותיו האישיות וליצירתיותו בתכנון הפיגועים וביישומם.

אנואר אל-עולקי אימץ בשנת 2008 גם הוא את דוקטרינת הפעולה של א-סורי, והפך למפיצה הבולט. בקיץ 2010 פרסם אל-עולקי את המהדורה האינטרנטית הראשונה של אינספיייר, המגזין הרשמי של אל-קאעדה בחצי האי ערב באנגלית, שבו קרא למוסלמים ברחבי העולם לבצע פיגועים על בסיס יכולותיהם העצמאיות ועל פי תורתו של א-סורי. במהדורה פורסם גם מאמר ובו הנחיות להכנת מטעני חבלה ביתיים. בשנים שלאחר מכן וגם אחרי מותו של אל-עולקי המשיך המגזין לפרסם מהדורות חדשות, ובהן הוצעו דפוסי פעולה חדשים לביצוע פיגועים ופורטו האמצעים השונים וההכנות הנדרשות לביצועם (שוויצר ואורג, 2014, עמ' 41).

פעילים רבים מקרב אוכלוסיות המהגרים המוסלמים במדינות המערב נענו לקריאותיו של אל-עולקי וביצעו פיגועים במדינות המערב. בהם בלטו: קרלוס בלדוסה, מתאסלם שביצע

פיגוע ירי בלשכת גיוס לצבא ארצות הברית בליטל רוק ארקנסו בשנת 2009, שבמהלכה נרצח חייל אמריקאי ואחר נפצע, ואשר הגדיר את אל־עולקי בתור "השיח' שלו"; ורושנרה צ'ודרי, אזרחית בריטית שהודתה בחקירתה כי הרצאותיו של אל־עולקי השפיעו עליה ודחפו אותה לבצע (במאי 2010) פיגוע דקירה שבמהלכו רצחה את סטפן טימס, נציג אזור מגוריה בפרלמנט הבריטי, בשל תמיכתו בפלישה האמריקאית לעיראק.

הפיגוע הבולט ביותר – שבוצע בהשראתו האידיאולוגית של אל־עולקי והתבסס מבחינה טכנית על ההוראות להכנת מטעני חבלה ביתיים שהופצו במגזין אינספיייר – בוצע באפריל 2013 על ידי שני אחים תושבי בוסטון ממוצא צ'צ'ני, טמרלן ודז'וחר צרנייב, שהרכיבו מטעני חבלה בתוך סירי לחץ ופוצצו אותם בקרב קהל הצופים במרוץ המרתון המתקיים מדי שנה בבוסטון. שלושה אמריקאים נהרגו בפיגוע ומאות נפצעו, חלקם הגדול סבלו מפצעים קשים בגפיהם התחתונות.

הקריאה לפיגועי יחידים של דאע"ש

גם דאע"ש, שהפך מאוחר יותר ל"מדינה האסלאמית", ביסס את עיקר נראותו בזירה הבינלאומית על פעילות בפורמט של 'הג'האד האישית'. מדיניות זו באה לידי ביטוי במספר היבטים:

א. פרסום קריאות כלליות, חוזרות ונשנות, של ראשי הארגון בפלטפורמות תקשורת שונות ובעיקר ברשת האינטרנט לביצוע פיגועים במערב.

ב. קבלת האחריות לפיגועים אלו. קבלת האחריות של 'המדינה האסלאמית' כוללת מרכיבים מתוחכמים המצביעים על דרגות אחריות שונות, בין שמדובר בתיאום מלא או רק במתן השראה להתקפה נתונה. סוכנות הידיעות של הארגון, אעמאק, נוהגת לנכס לארגון פיגועים תחת השם "חיילים או גדודים של הח'ליפות". זהו שם כללי של 'המדינה האסלאמית' שניתן למבצעי פיגועים ברחבי העולם, ללא קשר לשאלה אם הייתה לה מעורבות כלשהי בפיגוע, מעבר להשראה. ההיגיון שלה הוא שכל מי שקיבל אחריות בשם הישות וביצע פיגוע בתגובה לקריאות מנהיגיו הוא "חייל של הח'ליפות". כאשר הייתה ל"מדינה האסלאמית" מעורבות בפיגוע מעבר להשראה, נהגו לפרסם זאת בפרסום מיוחד ובאמצעות קומוניקט מפורט יותר, אשר הכיל פרטים נוספים שמעבר לתיאור הדל של "חייל של החליפות". להבדלים סמנטיים אלו יש משמעות באשר להבנת מידת מעורבותה של 'המדינה האסלאמית' בפיגוע כזה או אחר. כך קבלת

האחריות לפיגועים שבוצעו במעורבות בולטת של מנגנוני הפיגועים בחו"ל של הישות (אמני, מתכנני הסייבר) דוגמת הפיגועים בפריז, בבריסל ובמנצ'סטר לוותה בקומוניקט משלים לקבלת האחריות הכללית בתוך יום-יומיים מההתקפה, בעוד שלגבי פיגועים שבהם לא הייתה מעורבות של הישות מעבר להשראה, דוגמת הפיגוע במועדון 'פולס' באורלנדו, שבו עומר מאטין ירה למוות ב־94 בני אדם ופצע 35 נוספים, אחרי שנשבע אמונים לדאע"ש (12 ביוני 2016), והפיגוע בסן ברנרדינו (2 בדצמבר 2015), הסתפקה 'המדינה האסלאמית' בקבלת האחריות הכללית.

פיגוע סן ברנרדינו – 2 בדצמבר 2015

ב־2 בדצמבר 2015 בוצע בעיר סן ברנרדינו שבקליפורניה פיגוע ירי קטלני בזמן האירוע השנתי לציון חגי סוף השנה של עובדי מחלקת התברואה של העירייה, ובמהלכו נהרגו 14 מעובדי המחלקה ו־24 נפצעו. את הפיגוע ביצע זוג נשוי, סיד רדוואן פארוק בעל אזרחות אמריקאית, ואשתו תשפין מאלכ, שוהה חוקית במדינה.

פארוק יליד פקיסטן היגר עם משפחתו בגיל צעיר לארצות הברית וחווה את קשיי ההגירה בבית, אך ניהל אורח חיים מתון במסגרת רצון כללי של המשפחה להשתלב בחברה האמריקאית. כך התגייס אחיו של פארוק לצבא ארצות הברית, שירת תקופה ניכרת בחזית עיראק ואף זכה למדליות הוקרה על שירותו שם.

גם פארוק השתעשע ברעיון להתגייס לצבא אך בחר לבסוף בקריירה מעודנת יותר בתחום מדעי הסביבה, ועם סיום לימודיו התקבל לעבודה במחלקת התברואה של העיר. הוא ניהל אורח חיים צנוע ומתון מבחינה דתית ונהג לפקוד באופן קבוע מסגד מתון בעיר. בעקבות פיגוע הירי שביצע בשנת 2008 נצ'אל חסן מאלכ, רב־סרן בצבא ארצות הברית בבסיס פורט הוד בטקסס, שבו נהרגו 13 חיילי מארינס שעמדו לצאת לעיראק, השתנו חייו של פארוק מהקצה אל הקצה. בהשראת כתביו של אנואר אל־עולקי (שהיה גם המנטור של נצ'אל חסן מאלכ) עבר פארוק רדיקליזציה מואצת ובמסגרתה החל בהכנות לביצוע פיגועי ירי נגד יעדים אזרחיים באזור. בשלב מסוים הוקפאו תוכניותיו המבצעיות של פארוק, אך בעקבות היכרות ברשת האינטרנט עם תשפין מאלכ שהפכה להיות אשתו, החיה פארוק את תוכניות הפיגוע. פארוק ותשפין, אזרחית פקיסטנית בעלת השקפת עולם דתית קיצונית, נישאו בשנת 2014 בערב הסעודית ושוב מייד אחר כך לארצות הברית כזוג נשוי ובאופן חוקי. בראשית 2015 נולדה בתם המשותפת ובמקביל ניהלו בני הזוג הכנות לביצוע הפיגוע המתוכנן, באופן עצמאי וללא כל מעורבות של גורם ג'האדי חיצוני כזה או אחר. עם סיום

הפיגוע קיבלה תשפין אחריות באינטרנט בשם ארגון דאע"ש ואבו בכר אל־בגדאדי. סריקת המחשב של תשפין חשפה כי רגע לפני קבלת האחריות העלתה תשפין שאילתה בגוגל, שבה חיפשה את שמו של מנהיג ארגון דאע"ש.

מתכני הסייבר

ארגוני הטרור ותועמלנים בעלי כריזמה ויכולת השראה וגיוס מצאו בפעילים הבודדים כר פעולה נרחב לעידודם להתנדב ולבצע פיגועי טרור מטעמם. חלקם זכו לכינוי 'מתכני הסייבר' (סייבר פלנרז). מדובר בגורמים מקרב ארגוני טרור ממוסדים, ביניהם 'המדינה האסלאמית' ואל־קאעדה בחצי האי ערב, אשר חלקם ניטרו כוונות רדיקליות של אנשים מוסלמים ברשת האינטרנט, יצרו איתם קשר אינטרנטי, וחלקם אף ליוו אותם לאורך תהליך ההקצנה שלהם עד מימוש שלב הג'האד וביצוע הפיגוע. בדרך כלל מתמצה ליווי כזה בהענקת סיוע מנטלי ורוחני וחיזוק דרכו של ה"שהיד", אך לעיתים, ובעיקר בשנים האחרונות, הם העניקו לפעילים הבודדים או לתא הטרור סיוע לוגיסטי לקראת המבצע, כמו מציאת מקורות מימון, אספקת אמצעי לחימה ומציאת מקומות מסתור.

אנואר אל־עולקי, במסגרת פעילותו בארגון אל־קאעדה בחצי האי ערב, היה הראשון שהרחיב את פעילותו, ומעבר לקריאה הכללית לביצוע פיגועי ג'האד הוא איתר אנשים באתרי הג'האד השונים ברשת האינטרנט וליווה אותם ואת תהליך ההקצנה שלהם, תוך חיזוק רוחם והחלטתם עד לביצוע הפיגוע. בלטו במסגרת זו :

א. רב־סרן נצ'אל חסן מאלכ – רופא בצבא ארצות הברית שעמד בקשר הדוק עם אל־עולקי עד שביצע פיגוע ירי בבסיס צבא ארצות הברית בפורט הוד בטקסס, שבו נהרגו 13 חיילים אמריקאים שהיו בדרך לתעסוקה מבצעית בעיראק.

ב. עמר פארוק עבד אל־מטלב – אזרח ניגרי שלמד כלכלה בבית הספר לכלכלה בלונדון London School of Economics ואותר על ידי אל־עולקי, גויס לשלוחת אל־קאעדה בחצי האי ערב, קיבל אימון והכשרה ייעודיים בתימן ונשלח לבצע פיגוע במטוס נוסעים אמריקאי באמצעות חומר נפץ שהוסלק בבגדיו בערב חג המולד 2009. הפיגוע נכשל בשל כשל טכני של המטען. מעבר לאיתור ולגיוס ליווה אל־עולקי את עמר פארוק עבד אל־מטלב לאורך כל שלב ההכנות לקראת ביצוע הפיגוע.

גם בשורות 'המדינה האסלאמית' פעלו מתכני סייבר שניטרו פעילים בפורומים ג'האדיים, יצרו עימם קשר וליוו אותם לאורך כל תהליך ההקצנה שלהם ממש עד לרגע ביצוע הפיגוע

בשם 'המדינה האסלאמית'. גורמי מודיעין שונים העריכו כי בשיא פעילותה של הישות הועסקו בה לא פחות מ-15 אנשים, אשר הפעילו ממקום מושבם בסוריה פעילי ג'האד בארצות הברית, במערב אירופה, באוסטרליה, בהודו ובמזרח הרחוק. החל משנת 2015 הוסיפה ארצות הברית מתכנני סייבר של 'המדינה האסלאמית' לרשימת היעדים לסיכול ממוקד. במסגרת מתכנני הסייבר של 'המדינה האסלאמית' בלטו:

- אבו ואום עיסא אל-אמריקי — זוג אמריקאים שפעלו מסוריה, ובין השאר גייסו והכוונו את פעילותו של עמנואל לוכטמן, אזרח ארצות הברית ותושב מדינת ניו יורק, בהכנות לביצוע פיגוע קטלני בפאב בעיר רוצ'סטר בצפון המדינה, שלא יצא לפועל בסופו של דבר (U.S. Department of Justice, 2016).
- ג'ונייד חוסיין וסאלי ג'ונס — זוג בריטים (ג'ונס התאסלמה) שהתגייסו לארגון דאע"ש ועברו לסוריה, שם פעלו במסגרת 'המדינה האסלאמית'. בין השאר פעלו השניים ברשת האינטרנט וגייסו פעילים חדשים, ואף פרסמו נתונים אישיים של חיילים אמריקאים שפעלו בעיראק וקראו לקהל העוקבים שלהם לפגוע בהם. במסגרת פעילותו עמד ג'ונייד בקשר הדוק עם אחד מהפעילים שביצעו את הפיגוע במרכז האירועים בעיר גרלנד (Garland) בטקסס במאי 2015, שבו נפצע איש ביטחון אמריקאי (Callimachi, 2015).
- רשיד קאסים — אזרח צרפתי ממוצא אלג'ירי שגויס לדאע"ש ועבר לסוריה בשנת 2015. הוא הכווין מגויסים של הארגון בצרפת לביצוע פיגועים, בהם רציחתם של בני זוג וכומר בקיץ 2016 וניסיון כושל לפוצץ מכונית תופת ליד כנסיית נוטרדאם בפריז בספטמבר אותה שנה (Gibbons-Neff, 2017).

הפיגועים בקטלוניה, 17-21 באוגוסט 2017

בשעות אחר הצהריים המוקדמות של יום חמישי, 17 באוגוסט 2017, החל אירוע טרור מתגלגל בחבל קטלוניה הספרדי, אשר נמשך כשלושה ימים וגרם למותם של 16 אזרחים ויותר מ-100 פצועים. הפיגוע — שבוצע על ידי תא טרור ג'האדי שהוקם בעירייה ריפול (Ripoll) שנתיים קודם לכן — נעשה תוך שימוש במאפייני טרור מקומי יזום וכלל, לכאורה, בעיקר דריסה, לצד כוונות לבצע פיגועי דקירה ורצח באמצעות סכינים וגרזינים, בשדרת רמבלס בברצלונה ובעיירות סמוכות.

מחקירת האירועים עולה כי הכוונות המקוריות של המפגעים היו הרבה יותר רציניות ומשמעותיות. למעשה התכוונו חברי התא לבצע שורה של פיגועים סימולטניים שיגרמו

למאות נפגעים, באמצעות פיצוץ של מכוניות תופת ביעדים איקוניים של ברצלונה, ובראשם כנסיית סגרדה פמיליה ואצטדיון הכדורגל קאמפ נואו, לצד שימוש במספר גדול של מחבלים מתאבדים. אולם "תאונת עבודה" שינתה לחלוטין את אופי הפיגוע המתוכנן. יממה לפני פיגוע הדריסה בברצלונה התפוצץ בעיירה אלקנאר בית מסתור ששימש "מפעל להכנת מטעני חבלה" של התא, אשר נמצאה בו כמות אדירה של חומרי גלם המספיקה להכנת כ־250 ק"ג של חומר נפץ מסוג אצטון פרוקסיד (TATP). "תאונת העבודה" שבה נהרגו ראש התא האימאם עבד אל־בקר א־סטי ופעיל נוסף (פעיל שלישי נפצע) התרחשה תוך כדי הכנת חומרי הנפץ, והביאה בסופו של דבר את מבצעיו לכיוון טרור עממי וביצוע פיגועי דריסה. תא הטרור האסלאמי שהתגבש בעיירה הקטנה ריפול היה למעשה כמעט תא משפחתי וכלל עשרה פעילים, בהם ארבעה זוגות אחים תושבי העיירה וסביבותיה, שחלקם אף היו בני דודים. האחים הצעירים בכל צמד גויסו לפעילות על ידי אחיהם הבוגרים. תשעה מפעילי התא היו תושבי העיירה ריפול וסביבותיה, צעירים ממוצא מרוקני, דור שני של מהגרי עבודה ממרוקו שהיגרו לספרד בגיל צעיר, ושניים מהם אף נולדו בה. כולם היו בוגרי מערכת החינוך של ספרד ולא גילו נטיות רדיקליות או אפילו דתיות. הם עבדו בעבודות רגילות או שהיו בשלב ההכשרה לעבודות כאלו.

השינוי הגדול בחייהם של חברי התא מריפול החל בשנת 2015, עם הגעתו לעיירה של האימאם עבד אל־בקר א־סטי, אזרח מרוקני המקורב לגורמים ג'האדיים באלג'יריה, במרוקו ובעיראק. כמו אסלאמיסטים קיצוניים רבים שהיה איתם בקשר, היה א־סטי נתון למעקב של יחידות המלחמה בטרור של ספרד, אך הוא מעולם לא נעצר או נחקר על רקע זה. תחת ידיו של האימאם א־סטי עברו תשעת הצעירים תושבי ריפול תהליך ארוך (יותר משנה) ויסודי של רדיקליזציה, ובשלב הסופי שלו, שלב ה'ג'האד, החלו בהכנות לביצוע הפיגועים בעיר. במסגרת ההכנות יצא א־סטי לבלגיה בחודשים ינואר–מארס 2017 ועמד בקשר עם אסלאמיסטים קיצוניים בשכונת וילוורדה בבריסל.

אזור קטלוניה וברצלונה במרכזו הפכו מאז המחצית השנייה של העשור הראשון של שנות ה־2000 למרכז הפעילות הסלפית בספרד. עובדה זו באה לידי ביטוי בגידול מואץ של מספר המסגדים והמרכזים האסלאמיים הסלפיים שפעלו בחבל, ובמספר הפעילים הסלפים שנעצרו בו. ברצלונה עצמה היוותה יעד לפיגוע גדול של מנגנון פיגועי החוץ של 'המדינה האסלאמית', אשר תוכנן להתבצע במקביל או בסמוך לפיגוע ההמוני שביצעה היחידה בפריז בנובמבר 2015 (Reinares & García-Calvo, 2018), ולא יצא בסופו של דבר אל הפועל.

מידת הקשר של 'המדינה האסלאמית' לפיגועים בברצלונה אינה ברורה. קבלת האחריות של דאע"ש לפיגועים הייתה בפורמט הכללי (Joscelyn, 2017), שיש בו כדי להעיד על מידה מועטה של מעורבות מעבר להשראה כללית, אם כי כעבור יומיים פרסמה הישות קומוניקט ייעודי שבו קיבלה אחריות רשמית לתקיפה. נוסף על כך, ככל שהתקרב המועד המתוכנן של הפיגועים ביצעו חברי התא נסיעות שמטרתן אינה ברורה ליעדים אחרים באירופה (פריז, ציריך) ובמרוקו. זאת ועוד, באחת מנסיעותיהם לפריז, שהתקיימה במחצית השנייה של שנת 2016, רכשו חברי התא מצלמת וידאו וצילמו את מגדל אייפל. קלטת זו נמצאה בהריסות הבית באלקנאר וכללה גם איום ישיר על ספרד.

מכלל הממצאים עולה כי ייתכן של'מדינה האסלאמית' הייתה מעורבות כלשהי בהכוונת הפיגוע בברצלונה. התכנון הראשוני, לצד יכולת השגת חומרי הגלם וההיערכות המקצועית להרכבת המטענים, עשויים להצביע על מעורבות זו. תכנוני הפיגועים הקודמים בברצלונה של עבד אל-יחכים אבעוד והקשר של מנהיג התא, עבד אל-בקר א-סטי, למרכזי ג'האד בבלגיה מחזקים תובנה זו. מכל מקום, ברור כי התכנון המבצעי הגרנדיוזי שובש באופן דרמטי בעקבות "תאונת העבודה" באלקנאר והפנה את המפגעים לביצוע פיגועים עם מאפיינים "עממיים". אין ספק שלולא השיבוש המבצעי, אילו הפיגועים היו יוצאים לפועל כמתוכנן, היו תוצאותיהם קשות בהרבה.

לא בכל המקרים הקשר בין המפגע הבודד או המפגעים הבודדים לג'האד העולמי ולבשורה הדתית שהוא מביא עימו הוא ברור, קוהרנטי, ממושך ומובהק. על אף העובדה שבמרבית המקרים של פיגועי הג'האד האישי ניתן לזהות את הזיקה בין המפגע לאידיאולוגיה הדתית, למפות את תהליך הרדיקליזציה האישי של כל מפגע בודד ואף לאתר את נקודת הזמן שבה הפך המוטיב הדתי, הג'האדי-הסלפי, לדומיננטי אצל אותם אנשים, הרי קיימים מספר אירועי טרור המיוחסים לג'האד העולמי, שבהם הקשר בין המפגע הבודד לאידיאולוגיית ג'האד – שאמורה להיות זו שבסופו של דבר מניעה אותו לפעולה – אינו ברור, מעורפל, ואולי אפילו לא קיים.

במהלך שנות פעילותו של הג'האד העולמי התרחשו ברחבי העולם מקרים רבים של רצח והרג המוני, אשר אירעו על רקע נפשי מעורער של המפגע או כל רקע אחר שאינו קשור לג'האד או לאסלאם. במסגרת זו בוצעו בשנים האחרונות, בין השאר, עשרות מקרי ירי והרג המוני בבתי ספר ובאוניברסיטאות בעיקר בארצות הברית. המקרה הקשה ביותר התרחש ברצועת המלונות המפורסמת של לאס וגאס באוקטובר 2017 כאשר סטיבן פאדוק, אזרח אמריקאי בן 64, ירה למוות ב-58 אזרחים ופצע יותר מ-800. מקרה נוסף היה של

אנדראס לוביץ, טייס של חברת התעופה הגרמנית ג'רמן ווינגז, שבמארס 2015 ריסק בכוונה תחילה את מטוסו במהלך טיסה מסחרית שגרתית והביא למותם של 150 הנוסעים ואנשי הצוות שהיו על סיפון. בחלק מהמקרים נעשה ניסיון ליצור קשר בין אירוע ההרג ההמוני לג'האד העולמי, למרות שלא ברור אם אכן קיים קשר כזה. כך קיבלה 'המדינה האסלאמית' אחריות רשמית לאירוע הירי בלאס וגאס (Smith, 2017), וגם הקשר בין עומר מאטין, מבצע ההרג ההמוני במועדון הלילה 'פולס' באורלנדו ביוני 2016, לגורמי הג'האד העולמי הוגדר על ידי ג'יימס קומי, המנהל הכללי של ה-FBI באותו זמן, כ"ביזארי, לא עקבי ולא ברור" (Bertrand & Engel, 2016).

הפיגוע בעיר הצרפתית ניס נמנה עם פיגועים מהסוג הזה, ו'המדינה האסלאמית' הזדרזה לנכסו לעצמה, כנראה בשל ההרג ההמוני שגרם – 86 בני אדם. הפיגוע בוצע ב־14 ביולי 2006 על ידי מחמד לחויג' בוהלאל (Lahouaiej Bouhlel), שבגיל 19 אובחן כמי שסובל מבעיות נפשיות הקשורות לסכיזופרניה, דיכאון ונטייה ל אלימות, ואף נהג ליטול באופן קבוע תרופות לטיפול בתופעות. הוא לא היה אדם מאמין ולא קיים אורח חיים מוסלמי. דומה שאת ההשראה למעשיו קיבל מסרטונים ומתמונות לא־מצונזרות שהפיצה 'המדינה האסלאמית' ברשתות החברתיות, אשר כללו תיעוד אותנטי ומלא של מעשי אונס, הרג המוני, עריפות ראשים ושריפת אנשים חיים. בחודשים שלפני הפיגוע בילה בוהלאל את מרבית זמנו בגלישה באינטרנט וברשתות החברתיות. מילות החיפוש שלו כללו בין השאר את הצירופים: Terrible deadly accident horrible deadly accident shocking video. במשך חודשים צפה בוהלאל בעשרות סרטים של עריפות ראשים והחזיק בתמונות רבות של גופות. זהות הקורבנות או מניעי הרוצחים כלל לא עניינו את בוהלאל. כל מראה טבח סיפק אותו. מקורם של מרבית הסרטונים ששוחזרו ממחשבו היו בעלי אופי של אלימות פוליטית, ורובם ככולם הופצו על ידי 'המדינה האסלאמית'. מעולם לפני כן לא היה עולם שלם של סדיזם לשמו זמין כל כך ברשתות, ואדם הנמשך למראות הזוועה לא נדרש לאידיאולוגיה הדתית של 'המדינה האסלאמית' על מנת לבוא על סיפוקו המעוות באמצעות תוצריה.

רק שבועיים לפני הפיגוע החל בוהלאל להביע עניין בדת האסלאם. הוא החל לגדל זקן והאזין לקלטות של הקוראן במכוניתו. ברשת האינטרנט חיפש בוהלאל מידע על הפיגוע של עומר מאטין באורלנדו אשר נקשר, לפחות בתקשורת הבינלאומית, ל'המדינה האסלאמית'. אלו היו גם הימים שבהם נערך בוהלאל לביצוע הפיגוע. הוא שכר משאית גדולה מחברה להשכרת רכב כשלושה ימים לפני הפיגוע, וביצע סיורים לאיסוף מודיעין ביעד הפיגוע.

בליל יום העצמאות של צרפת, 14 ביולי 2016, הוא יום חג הבסטייליה, נסע בוהלאל במשאית לטיילת בעיר ניס, עלה על המדרכה ושעט אל תוך ההמון שהיה שם. במשך ארבע דקות נסעה המשאית בקרב ההמון ורק לאחר שני קילומטרים הצליחו שוטרים שנכחו במקום לפגוע במשאית ולהרוג את בוהלאל. 86 הרוגים ו-434 פצועים נמנו בפיגוע. בתוך המשאית, לצד גופתו של בוהלאל, נמצאו אקדח אוטומטי תקני וסוגים שונים של אמצעי לחימה מדומים ובהם אקדח נוסף, שני רובי M-16 דמה ושני רימוני יד מפלסטיק. יומיים לאחר האירוע קיבלה 'המדינה האסלאמית' אחריות לפיגוע, בפורמט קבלת האחריות הכללית. הייתה זו הפעם הראשונה ש'המדינה האסלאמית' קיבלה אחריות לפיגוע ש"בוצע בידי אחד מחייליה", ללא כל קבלת אחריות או התייחסות רשמית לכך מצידו של המפגע.

בתוך ימים ספורים לאחר הפיגוע נעצרו חמישה אנשים שנחשדו בסיוע לבוהלאל ואף כונו בתקשורת "רשת הסיוע". בסך הכול נעצרו בקשר לפיגוע שמונה אנשים, שלושה מהם – רמזי ארפה, מחמד ג'ריב ושוכרי חפרוד – הואשמו בעבירות טרור בשל קשריהם לכאורה עם בוהלאל, בעוד שחמשת הנותרים הואשמו בסחר בלתי חוקי בנשק, ללא קשר לפיגוע בניס או לפעולות טרור בכלל. עם פתיחת משפטם בספטמבר 2022 הכחישו הנאשמים קשרים כלשהם לפיגוע ולטרור בכלל (Vaux-Montagny, 2022).

מכל מקום נראה שמעבר לנדבך הסלפייה-ג'האדייה, שדחף מפגעים יחידים לבצע פיגועים בשם 'המדינה האסלאמית' על רקע דתי-אידיאולוגי, קיים במורשתה רכיב נוסף – האלימות הקשה והסדיזם החולני ובעיקר נגישותם – אשר גרם לאנשים שהיו על הקצה מבחינה זו לחצות אותו. חשיבותו של פיגוע זה הוא ב"ציריות" של הפיכת כלי רכב רחב ממדים ורבעוצמה לכלי נשק קטלני, שלרוב משמש לפיגועי התאבדות כשהוא עמוס בחומרי נפץ. אישיותו הרעועה של המבצע, אופיו האלים ומשיכתו לסדיזם ולאלימות קשה הם שהפכו אותו למפגע המוני בשם אידאה דתית אסלאמית שבפרטיה לא היה בקיא כלל וש'המדינה האסלאמית', שידה לא הייתה במעל, הזדרזה לקבל אחריות על הפיגוע ולנכס אותו לעצמה.

שער רביעי

סוגיות רוחביות בסלפייה-ג'אדייה

לוחמת התודעה של ארגוני הסלפייה'ג'האדייה

אליקאעדה ודאע"ש שמו דגש על העברת המסרים שלהם כחלק ממערכת תודעה מתוכננת ומאורגנת שניהלו לא רק בדרך של "תעמולה באמצעות מעשה", קרי ביצוע פיגועים המוניים אכזריים שזכו להדהוד בתקשורת הבינלאומית, אלא גם בהקמת מערכי הסברה ותעמולה שהתבססו על טכנולוגיות מתקדמות. בכך הפכו שני ארגוני הטרור ושותפיהם, ובייחוד דאע"ש, כשהפך לישות טריטוריאלית עם הקמת 'המדינה האסלאמית' וניצל את השיפור הטכנולוגי וההתפתחות העצומה ברשתות החברתיות, למייצגים הנוכחיים והבולטים ביותר של "תיאטרון הטרור".

"התקפות טרור לעיתים קרובות מתכוננות בקפידה כדי למשוך את תשומת הלב של התקשורת האלקטרונית ושל העיתונות הבינלאומית", הסביר בריאן ג'נקינס במאמר שפרסם בשנת 1974 על התפתחות הטרור הבינלאומי, ובו טבע את המונח "תיאטרון הטרור". "טרור מכון לאנשים שצופים, לא לקורבנות האמיתיים. טרור הוא תיאטרון" (Jenkins, 1975). חוקרי טרור ותקשורת נוספים הסבירו כי מלבד העלאת המסרים של הטרוריסטים על סדר היום העולמי, הפיגועים גם נועדו לעורר פחד בקרב האוכלוסייה ב"מדינת הקורבן", וליצור הזדהות קולקטיבית ואמצעי לגיוס תמיכה בקרב הקהילה שממנה הגיעו ארגוני הטרור (ויימן, 2004).

ארגוני הטרור הפלסטיניים — 'החזית העממית לשחרור פלסטין' ו'ספטמבר השחור' של פתח — היו הראשונים שיישמו את רעיון "תיאטרון הטרור", עם חטיפת מטוסי הנוסעים למדבר הירדני ליד זרקא בספטמבר 1970 ועם ההשתלטות על משלחת ישראל באולימפיאדת מינכן כעבור שנתיים. בעקבות זאת, ארגוני טרור נוספים כדוגמת הצבא האירי הרפובליקני (IRA) והמחתרת הבאסקית (ETA) הבינו את הכוח שיש לפיגועים מתוקשרים המצטלמים היטב, וביצעו גם הם התקפות שהדהדו ברחבי העולם. לוחמת התודעה והלוחמה הפסיכולוגית היו תמיד אבן יסוד בהעצמת ההשפעה של פעילות הטרור הקינטית.

חוקר הטרור המוביל ברוס הופמן ציין כבר בשנת 2007 כי "כלי הנשק של הטרור כיום אינם רק הרובים והפצצות שתמיד היו בנמצא, אלא הם כוללים כעת גם את המצלמה הקטנה והווידאו-טייפ; חבילת עריכה ומתקני עריכה נלווים; תקליטורי CD-ROM ותקליטורי DVD; וקריטי מכול — המחשב הנייד ומחשבים שולחניים, צורבי תקליטורים וחשבונות דואר אלקטרוני, ורשת האינטרנט" (Hoffman, 2007, p. 5).

מתקפת הטרור של ה-11 בספטמבר גילמה באופן הדרמטי ביותר את המונח "תיאטרון הטרור" והיותה את שיא ההצלחה של אל־קאעדה. התמונות שהועברו בשידור חי לכל העולם והונצחו בתודעה העולמית לשנים רבות, בפרט השידור החוזר ונשנה של רגע הפגיעה של טיסה 175 של יונייטד איירליינס (המטוס השני) במגדל הדרומי של מרכז הסחר העולמי, ולאחר מכן של קריסת שני המגדלים, הפכו את אל־קאעדה ואת אוסאמה בן לאדן לשמות מוכרים בכל העולם, יותר מבכל פיגוע אחר. בעקבות המתקפה בארצות הברית והחרדה שאחזה בציבור האמריקאי התפתחה בתקשורת האמריקאית, וממנה התפשטה למקומות נוספים בעולם, תרבות החדשות המתפרצות ("ברייקינג ניוז"), שרק הגבירה את ההתמכרות לחדשות (Stoeffel, 2011).

על פי דוח ועדת החקירה של פיגועי ה-11 בספטמבר, הפרטים שמסר ח'אלד שיח' מחמד בחקירתו הצביעו על כך שהתוכנית המקורית של המתקפה כללה מרכיב תקשורתי ותעמולתי מובהק. מהדוח עולה כי הכוונה המקורית הייתה לחטוף עשרה מטוסים ולרסק תשעה מתוכם ביעדים אסטרטגיים ברחבי ארצות הברית. ח'אלד שיח' מחמד תכנן להיות במטוס האחרון שיועד לנחות באחד מנמלי התעופה, ולאחר שכל הנוסעים הגברים יוצאו להורג, ח'אלד שיח' מחמד תכנן לשאת נאום בשידור ישיר שבו יבקר את תמיכתה של ארצות הברית בישראל ובשליטים הערבים. הרעיון לא זכה לתמיכה מהנהגת אל־קאעדה בשל מורכבות הביצוע, וצומצם לתוכנית כפי שבוצעה לבסוף. הרעיון הגרנדיוזי הראשוני שעליו חשב ח'אלד שיח' מחמד ביטא את הלך הרוח שלו, שכן הוא ראה במבצע כלי בשירות המערכה התודעתית של אל־קאעדה (The 9/11 commission report, 2004, p. 154). לאחר שנלכד טען ח'אלד שיח' מחמד בחקירותיו כי מספר ההרוגים בפיגועים אינו חשוב לו כמו רצונו לעורר אימה בקרב האמריקאים, כדי שיבינו שממשלתם לא יכולה באמת להגן עליהם מפגיעתו של אל־קאעדה (McDermott & Meyer, 2012, pp. 61-62).

בן לאדן ראה בטרור המתאבדים לא רק ערך מבצעי וסמלי אלא גם כלי תעמולתי מהמדרגה הראשונה. על פי תפיסתו באשר לתרבות המערב, הוא ביקש לנצל את האימה שעורר חוסר הפחד של הלוחם המוג'אהד, ואפילו את השתוקקותו למות מות קדושים, כדי להעביר מסרים ברורים כי טרור המתאבדים הוא "כלי קורא תיגר" (Weapon of Defiance) על אורח החיים המערבי. באמצעות האפקט הפסיכולוגי שגורם הרג המוני חסר הבחנה הוא ביקש לאלץ את דעת הקהל במדינות המערב להפעיל על הממשלות לחץ לשנות את מדיניותן בהתאם להשקפת עולמו ולהיענות לתביעותיו השונות. הארגון השתמש בשיטות של תעמולה ובלוחמה פסיכולוגית המעצימה את האפקטים הפיזיים של הפגיעה באזרחים

חפים מפשע. לכן נהגו אל־קאעדה ולעיתים גם שותפיו לשגר זמן קצר אחרי פיגוע הודעות לעיתונות או קלטות שבהן חזרו והסבירו את הרקע להתקפותיהם ואיימו לחזור עליהן, וביתר שאת, אם המדינות המותקפות לא ישנו את מדיניותן. לעיתים אף הפנו את התעמולה ישירות לדעת הקהל, כדי לעודד אזרחים להפעיל לחץ על ממשלותיהם (שוויצר וגולדשטיין פרבר, 2005, עמ' 20–21).

יותר מכך, בן לאדן חולל מהפכה תפיסתית של "הפלישה התרבותית" למערב – תגובת נגד למה שתיאר כ"הפלישה התרבותית־מערבית למדינות ערב". בחזונו של בן לאדן, כשם שהמערב "פלש" למוחם של מנהיגי ערב, שיתק אותם והפך אותם לבובות עושות דברו עד כדי כך שהם "מבקשים מיוזמתם" שהמערב יכבוש אותם – כך גם עלינו לעשות: "לפלוש" תרבותית למערב, להיטמע בחברה המערבית, להתלבש ולהתנהג כמו מערבי ובכך להטמיע במערב את החשש התמידי כי הוא אינו חסין מפני הטרור. כל העת יחשוש נוסע הרכבת שמא הנוסע שלצידו, שנראה ממש כמוהו, הוא בעצם טרוריסט (Shavit, 2014, pp. 161–162). בעולם הערבי הלכה והתפתחה התנצחות תקשורתית אמוציונלית סביב דמותו ומורשתו של בן לאדן בעקבות מתקפת הפיגועים – שנחשבת לאקוטית ועוברת כחוט השני גם במסגרת השיח הרחב יותר בתקשורת הערבית על תנועות האסלאם הפוליטי והרדיקלי במזרח התיכון. עיתונאים, פרשנים ופובליציסטים מובילים התכתשו בטורי דעה ובמאמרי מערכת ביומונים ערביים מובילים ובעיתונות הדיגיטלית בשאלת הלגיטימיות של מתקפת הפיגועים, השלכותיה והשפעותיה על העולם הערבי ועל תדמיתה של דת האסלאם. חלק נכבד מהפולמוס התמקד בדמותו של בן לאדן עצמו, כשהיחס אליו נע בין התנערות וגינוי לאהדה והערצה – עד כדי שימוש במוטיבים מיניים והצהרות על כוונה להקים פסלים בדמותו (שרון, 2018).

ארגון אל־קאעדה החל להדהד את המסרים שלו באמצעות התקשורת כבר בשנת 1996, כאשר בן לאדן התראיין לכלי תקשורת מובילים ובהם רשת CNN, תוך ניצול הבמה על מנת לאיים במלחמה נגד ארצות הברית ואזרחיה. מחלקת התקשורת הייתה חלק ממועצת השורא של אל־קאעדה כבר בשלבים המוקדמים של הארגון בשנות ה־90, וחלק ממבנה הארגון שהוצג עם הקמתו באוגוסט 1988 (טריק אוסאמה עמ' 91–94, 136; United States v. Arnaout, 2002).

המחלקה הייתה אחראית על צילום סרטונים לצד הפקת תמונות סטילס, והפעילה מחלקת תרגום על מנת להתאים את החומרים לקהלי היעד במדינות שונות. זרוע התקשורת הראשית של אל־קאעדה, א־סחאב, הייתה אחראית מאז שנת 2000 על הפקת סרטוני

"התדמית" והקלטות המקצועיות – החל מנאומים והצהרות, דרך תיעוד פיגועים ועד צוואות של מחבלים לפני יציאתם לפיגועים. החומרים נשמרו על גבי התקנים ניידים שהופצו באמצעות שליחים לפעילים שהעלו אותם לאינטרנט, מפורומים המזוהים עם הג'האד ועד יוטיוב ופייסבוק. החומרים גם הופצו ברחבי העולם הערבי והמערבי, בעיקר באמצעות תחנת הטלוויזיה הקטרית אל־ג'זירה והיומון אל־קודס אל־ערבי שיוצא לאור בלונדון (Miles, 2005, pp. 107-137; Whitlock, 2008). ההעדפה שהעניק בן לאדן לאל־ג'זירה ולכתבים נבחרים ואוהדים כמו יוסרי פאודה (הכתב שזכה לראיון הבלעדי הראשון עם ח'אלד שיח' מחמד ועם יד ימינו רמזי בן א־שיבה, לקראת יום השנה הראשון למתקפת ה־11 בספטמבר) ואחמד זיידאן (כתב אל־ג'זירה בפקיסטן, שזכה לראיון פעמים מספר את בן לאדן באפגניסטן לפני המתקפה בארצות הברית), הייתה חלק ממדיניות תקשורתית מכוונת של בן לאדן. מדיניות זו נועדה לחזק את יוקרתם של אמצעי התקשורת הערביים, שנחשבו תמיד נחותים ולא מעניינים לעומת אמצעי התקשורת המערביים (שוויצר וגולדשטיין פרבר, 2005, עמ' 21-25; Zeidan, 2003, p. 15).

אל־קאעדה הקפיד להשתמש במדיה על כלל ערוציה כדי לנצל את פיגועי הטרור שביצעו הוא ובעיקר שותפיו, לשייך לעצמו ולרעיון הג'האד העולמי את ההצלחה המבצעית ולחזק את דימוי העוצמה של מסר ההקרבה למען האל. כך למשל בלטה הפקה של סדרה בת שלוש כתבות כבנות שעה כל אחת, בתוכנית 'זה היה סודי ביותר' של רשת אל־ג'זירה שיזם הארגון ושודרה בהנחיית הכתב יוסרי פאודה, אשר הוזמן על ידי ח'אלד שיח' מחמד לקראצ' כדי שיצלם אותה בסביבתו המוכרת והבטוחה ביום השנה הראשון לציון מתקפת ה־11 בספטמבר. תפקיד התקשורת בעיני אל־קאעדה ותפקידו של הכתב שבחר הארגון כדי להודיע על הכרתו באחריות משתקפים היטב במכתב שכתב ליוסרי פאודה רמזי בן א־שיבה, עוזרו של ח'אלד שיח' מחמד שנכח במקום בעת צילום הסדרה:

מכיוון שאתה עובד בתחום שיש ביכולתו להשפיע על דעת האנשים, אתה מחויב ומצופה ממך לפעול למען אללה ולא על מנת לספק את בני האדם או את הצורך האישי שלך בחומר ותהילה. עליך לשים את העימות הנוכחי בין מוסלמים לנוצרים ובין המערב למדינות האסלאם השונות בקונטקסט ההיסטורי והדתי – חשוב שאנשים יבינו את התמונה בכללותה. זוהי אחריות היסטורית לעומת מה שקרה בתקשורת עד כה, המציגה את המאבק באור לא נכון, כלומר כמאבק מוגבל בין אמריקה לאל־קאעדה (שוויצר וגולדשטיין פרבר, 2005, עמ' 21-25; Fouda & Fielding, 2004, p. 153).

החשיבות הרבה שייחס הארגון לתקשורת קיבלה ביטוי ארגוני בהקמתה של ועדת תקשורת, שבראשה עמדו אישים בכירים שונים ובהם גם ח'אלד שיח' מחמד, לפני שנעשה אחד המפקדים המבצעיים המובילים בארגון (שוייצר ואורג, 2014, עמ' 25). מעורבותו בתעמולה הרצחנית של אל-קאעדה באה לידי ביטוי גם בשלב מאוחר יותר, כאשר בפברואר 2002 הוא שיסף את גרוננו של העיתונאי היהודי-אמריקאי דניאל פרל שנחטף בפקיסטן, והסרטון שמתעד את הרצח הופץ ברשתות החברתיות (Kermani, 2021). שחקן מפתח נוסף בהוצאתה לפועל של האסטרטגיה התקשורתית של אל-קאעדה היה אדם ע'דן, אזרח אמריקאי עם שורשים יהודיים מקליפורניה שהתאסלם ועבר לאפגניסטן. ע'דן, שקיבל את הכינוי "עזאם האמריקאי", הופיע בסרטונים של אל-קאעדה מאז 2004 עד חיסולו בתחילת 2015 וסייע לקדם את המסרים של ארגון הטרור לקהל דובר אנגלית (חלילי, 2006, עמ' 2; Schmitt, 2015, p. A12).

בן לאדן עצמו היה מעורה מאוד בקבלת ההחלטות לגבי המדיניות התקשורתית של אל-קאעדה, גם בעת שהסתתר באבוטאבאד. באחד המכתבים שנתפסו לאחר חיסולו של בן לאדן הוא התייחס לצורך של הסניפים האזוריים של אל-קאעדה לשים דגש גם על פרסומים מקומיים שמטרתם "להפיץ מודעות בקרב בני האומה, לחלץ אותם מסטייתם של המנהיגים" (Letter from Usama Bin Laden, 2010, p. 7). בן לאדן גם הדגיש כי האחראי מטעם אל-קאעדה על מחלקות התקשורת האזוריות הוא שיבחן את הפרסומים לפני הפצתם כדי להבטיח שהם כוללים נאומים של מנהיגי הארגון, ותהיה לו סמכות "לעצור כל פרסום שכולל מונח שאינו נכלל במדיניות הכללית" (Letter from Usama Bin Laden, 2010 pp. 8-9).

בשבועות האחרונים לפני חיסולו במאי 2011 עסק בן לאדן בהכנות לציון יום השנה העשירי למתקפת ה-11 בספטמבר, והדגיש את חשיבות התהודה התקשורתית שלה. הוא התייעץ עם אנשיו לגבי העיתונאים וכלי התקשורת האמריקאיים שאליהם יוכל לפנות, ובין השאר הציע את עבד אל-בארי עטוואן ורוברט פיסק, שכבר ראינו אותו בעבר. הוא גם בחן אפשרות לסיקור בערוץ אל-ג'זירה, וזאת תוך שיתוף פעולה עם הכתב אחמד זיידאן, שסיפק ייעוץ תקשורתי לבכירי אל-קאעדה. כן התייעץ עם נשותיו וילדיו שהסתתרו עימו באבוטאבאד ואף קיים עימם אימונים וראיונות הכנה לקראת הופעות אפשריות בטלוויזיה (Bergen, 2021, pp. XXVI-XXVII; Lahoud, 2002, pp. 246-247).

הפרסום הבולט ביותר של הסניפים האזוריים היה המגזין האלקטרוני אינספייר בשפה האנגלית של אל-מלאחם, זרוע התקשורת של אל-קאעדה בחצי-האי ערב (AQAP).

המגזין, שיצא לאור משנת 2010 וכלל 16 גיליונות, פנה למוסלמים במדינות דוברות אנגלית במטרה לגייס אותם למאבק הג'האד גם בארצותיהם. שתי הדמויות המרכזיות שעמדו מאחוריו היו המטיף האמריקאי־תימני אנואר אל־עולקי וסמיר ח'אן, אף הוא אזרח אמריקאי, ששימש בתפקיד העורך עד שחוסל בתקיפה האווירית האמריקאית בתימן בסוף ספטמבר 2011, שבה נהרג גם אל־עולקי (Bunker & Bunker, 2018, pp. 12-17).

אל־עולקי זיהה את החשיבות של האינטרנט בכלל ושל הרשתות החברתיות בפרט בתור אמצעי לקידום המסרים של הג'האד, ואף פעל לעדכן באופן קבוע את החשבונות שלו באתרים חברתיים ובפורומים. אף שמרבית שנות ילדותו של אל־עולקי עברו עליו בתימן, הוא נולד בארצות הברית ולאחר מכן שב להתגורר בה לפני שנמלט שוב לתימן, והאנגלית הרהוטה שלו הפכה אותו לכוכב בקרב גולשים מוסלמים ברחבי העולם, עם סרטונים של הרצאות ודרשות ביוטיוב וברשתות חברתיות, בחנויות ספרים ועל גבי דיסקים שנמכרו ברחבי העולם. אל־עולקי עודד פעילות נגד המשטרים הערביים ונגד המערב, אך לא הסתפק בתעמולה אלא גם היה מעורב בהכוונה פעילה של פיגועים, כפי שהיה במקרים של נצ'אל חסן מאלכ ועמר פארוק עבד אל־מטלב (Jones, 2021, p. 47-48; Ross & Ferran, 2011). על פי נלי לחוד, שמו של אל־עולקי הועלה כמועמד להנהגת אל־קאעדה בחצי האי ערב, אולם בן לאדן פסל זאת בטיעון שאין לו ניסיון בשטח. בן לאדן גם לא הסתיר את יחסו המזלזל כלפי אל־עולקי כאשר כינה אותו "האדם הבלתי ממושמע האחר" במכתב לא־זוואהירי בדצמבר 2007 (Lahoud, 2022, p. 229).

המגזין אינספיייר כלל מאמרים של בכירי אל־קאעדה, חדשים או העתקים של פרסומים קודמים, אשר התייחסו לסוגיות אקטואליות לצד סוגיות אידיאולוגיות ואסטרטגיות כדוגמת המאבק במערב ובמשטרים ערביים והסברים על רעיונות הסלפייה־ג'האדיה. הפרסומים גם הכילו קבלת אחריות על התקפות ועסקו בפיגועים של הזרוע התימנית, ובראשם ניסיון הפלת מטוס בדטרויט באמצעות תחתוני נפץ וניסיון הפלת מטוסי מטען באמצעות מדפסות דיו ממולכדות (Landau, 2012).

אחד הנושאים המרכזיים במגזין היה הג'האד האיש, ועל כן הגיליונות הראשונים כללו קטעים מלאים מתוך 'הזמנה להתנגדות האסלאמית העולמית' של אבו מוסעב א־סורי, שעסקו בהיסטוריה של הג'האד ובתאוריות של "חזיתות פתוחות" ושל טרור אישי. לצורך כך המגזין גם סיפק כלים מבצעיים לקוראיו, כדי שיוכלו לבצע את הג'האד בעצמם עם הסברים של "השף של אל־קאעדה" כיצד להכין מטעני חבלה ולבצע התנקשויות או פיגועי דריסה (Landau, 2012; Reed & Ingram, 2017, pp. 4-6).

שתי דוגמאות בולטות הראו כיצד המגזין סיפק השראה ליישום הרעיון של הג'האד האישי. האחים שביצעו את הפיגוע במרתון בוסטון באפריל 2013 השתמשו במאמר שהסביר כיצד להפוך סירי לחץ למטעני חבלה. בגיליון מספר 10 ממארכ 2013 הופיעה רשימה של עשרה "מבוקשים" בשל ביקורתם נגד האסלאם, הנביא מוחמד והקוראן, ואחד מהם, סטפן שרבונייה ששימש העורך של המגזין הצרפתי שארלי הבדו, נרצח במתקפה על מערכת העיתון בינואר 2015. "מבוקש" שני, המאייר השוודי לארס וילקס, ניצל מניסיון רצח במהלך כינוס בקופנהגן חודש לאחר מכן. כמו כן, עותקים של המגזין התגלו אצל חשודים בתכנון פיגועים בארצות הברית (Anti-Defamation League, 2013; Joscelyn, 2015). ארגון התקשורת אליכתאבי, זרוע המדיה של א־שבאב בסומליה, סיפק דוגמה נוספת לאופן שבו שלוחה אזורית של אליקאעדה הדהדה את המסרים שלה. אליכתאבי פרסם סרטונים של השתלטות הארגון על שטחים בסומליה ועל האופן שבו יישם את חוקי השריעה ופעל לכאורה לשיפור חיי התושבים, וזאת לצד תיעוד של פיגועי הטרור, שהמפורסם שבהם היה המתקפה של קניון וסטגייט בניירובי בספטמבר 2013. התעמולה של א־שבאב באמצעות סרטונים, הקלטות והצהרות כתובות יצאה נגד אויבי הארגון והאסלאם שזכו לכינוי "בוגדים" והתמקדה בניסיון לגייס פעילים חדשים בתוך סומליה, אך גם בקרב המוסלמים בקניה השכנה (Anzalone, 2013; Menkhaus, 2021, p. 111).

מכונת התעמולה של דאע"ש

'המדינה האסלאמית' התבססה על התשתית התקשורתית שנבנתה על ידי אבו מוסעב א-זרקאוי בעיראק, עוד לפני שהקבוצה שלו הפכה לשלוחה הרשמית של אליקאעדה במדינה. הסרטון הבולט הראשון במסע התעמולה המתקשר של א־זרקאוי היה תיעוד הוצאתו להורג בעריפת ראש של ניקולס ברג האמריקאי, ולאחר מכן פורסמו סרטוני הוצאה להורג של בני ערובה נוספים, לצד סרטונים של התקפות שביצעה הישות ברחבי עיראק. מורה קונוויי ציינה כי השיתוף ברשת האינטרנט של סרטוני ההוצאה להורג באמצעות עריפת ראש סייע לא־זרקאוי להשיג אפקט של מכפיל כוח ותהודה רבה יותר בקרב בעלי בריתו ואויביו לעומת התקפות עם מאות קורבנות, ואף תרם להסכמה של בן לאדן להפוך את א־זרקאוי לנציגו הרשמי בעיראק (Conway, 2012, p. 2).

גוף התקשורת המרכזי של 'המדינה האסלאמית' בעיראק, עוד כאשר הייתה החזית של אליקאעדה במדינה, הוא מכון אל־פורקן (Al-Furqan) להפקת תקשורת. אל־פורקן, שנוסד בנובמבר 2006 וכלל סניפים ברחבי המדינה, אחראי לכל הקטעים המצולמים והמוקלטים

ולהודעות של הארגון. על פי 'המדינה האסלאמית', אל־פורקן הוקם כדי "לדאוג לניהול של הסכסוך מול הצלבנים ולחשוף את השקרים בתקשורת של הצלבנים" (Roggio, 2007). עם התרחבות הארגון לתחומי סוריה גדל גם היקף הפעילות התקשורתית שלו והוקמו גופים נוספים. בפברואר 2013 נוסד מוסד אל־אעתצאם שהפיק סרטונים מבצעיים, בינואר 2014 החל לפעול מוסד התקשורת אג'נאד שהפיץ שירי ג'האד ומוזיקה אסלאמית. במאי 2014 נוסד מרכז התקשורת אל־חיאא, שהיווה את הזרוע המרכזית של דאע"ש בסוריה ופנה בעיקר לקהל הזר עם הפקות בשפות מגוונות, בראש ובראשונה לקהל דובר אנגלית באמצעות קריינים שאנגלית היא שפת האם שלהם, אשר העבירו את המסרים המאיימים באופן ברור. לצידם פעלו סוכנות הידיעות הרשמית אעמאק ורדיו אל־ביאן (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2014, עמ' 177–179).

הגוף שהוביל את מערך התקשורת וההסברה הנרחב של דאע"ש הוא משרד ההסברה של 'המדינה האסלאמית', שניהל את גיבוש המסרים ואת הפקת חומרי התעמולה והפצתם, והיה אחראי על יחידות התקשורת של המחוזות והשלוחות ברחבי העולם. הדמות הבולטת ביותר במערך ההסברה הייתה של דובר הארגון אבו מחמד אל־עדנאני, שעמד מאחורי רבות מההודעות של דאע"ש ובכללן ההכרזה על הקמת הח'ליפות ב־29 ביוני 2014, שבה הצדיק את היותו של אל־בגדאדי הח'ליף החדש והסביר את הצורך בהתפשטות לאזורים נוספים. לצידו פעלו אבו מוחמד אל־פרקאן, שהיה אחראי להפקות הסרטונים, ואחמד אבו סמארה שהיה אחראי לבימוי הסרטונים ולהפצתם (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2018, עמ' 6, 10–12).

לצורך הפצת החומרים לקהל הרחב ביותר עשה דאע"ש שימוש נרחב ברשתות החברתיות. הארגון הפעיל חשבונות יוטיוב, פייסבוק וטוויטר שאליהם הועלו חומרי התעמולה, וכאשר ענקיות הטכנולוגיה החלו לחסום את החשבונות, נפתחו חשבונות חלופיים ונעשה מעבר לפלטפורמות חלופיות שנחשבות לחופשיות יותר מבחינת הפיקוח, כדוגמת טלגרם והרשת החברתית הרוסית VK. במקביל הפיצו הפעילים בחשבונות האישיים שלהם ברשתות החברתיות השונות דיווחים ורשמים משלהם מזירות הלחימה.

אחד הכלים היעילים של דאע"ש בהפצת המסרים היה יישומון בתוך טוויטר בשם Dawn of Glad Tidings. ברגע שהפעילים התחברו ליישומון הם העניקו לצוותי המדיה החברתית של דאע"ש שליטה מלאה כמעט על החשבונות האישיים שלהם בטוויטר, כולל גישה לפרטים האישיים ולפרטי המדיה כדוגמת סרטונים ותצלומים, והיתר לפרסם ציורים של הארגון גם ללא צורך במעורבות ישירה של בעלי החשבונות. כאשר דאע"ש הסתער

על מוסול בקיץ 2014, היישומון הפיץ כ־40 אלף ציוצים ביום, ובעיראק הודו כי הייתה לכך השפעה על המורל של החיילים והאזרחים (Berger, 2014; Atwan, 2015, pp. 15-19; Kingsley, 2014).

ההסתמכות של מערך ההסברה של דאע"ש על צוות של עיתונאים, צלמים, עורכים ואנשי צוות נוספים, חלקם הלא־מבוטל מהמערב, אשר התמחו בטכנולוגיות המתקדמות ביותר, העניקה לארגון הטרור יכולת להפיק סרטוני תעמולה באיכות שהשוותה לעיתים לסרטים הוליוודיים ולמשחקי מחשב. הסרטונים כללו תכנים גרפיים אכזריים משדות הקרב, ובהכנתם נעשה שימוש בזוויות צילום מגוונות, באפקטים ובפסקול ששילב קולות מוחשיים משדה הקרב עם מוזיקה דרמטית ופסוקים מהקוראן (German, 2015, p. 21; Atwan, 2015, p. 134).

אחת הדוגמאות הבולטות ביותר הייתה הסרט 'צלצול החרבות IV' שפורסם ב־17 במאי 2014. הסרט שנמשך כשעה נפתח בתצלום אוויר מרחפן מעל העיר פלוג'ה, שמזכיר סצנה מהסרט 'כוננות עם שחר', ותצלום נוסף של פיצוץ מטען חבלה מזכיר סצנה מהסרט 'מטען הכאב'. סרט התעמולה גם כולל הילוך איטי ומוזיקה אותנטית של צחצוח חרבות ופיצוצים, והוא נחשב לאחד הגורמים שהטילו פחד על כוחות הביטחון העיראקיים כאשר דאע"ש החל את ההשתלטות שלו על צפון עיראק כחודש לאחר מכן (Malterre, 2014; Bonenberger, 2014; Nasr, 2014).

יעד מרכזי של סרטי התעמולה של דאע"ש היה גיוס מתנדבים חדשים מרחבי העולם לזירות הלחימה המרכזיות בעיראק ובסוריה, ובהמשך גם לזירות הלחימה המשניות שבהן פועלות שלוחות הארגון. החומרים המצולמים שתיעדו את הפעילות הצבאית, כדוגמת פיגועי התאבדות ופיצוץ מטעני חבלה, הציגו נרטיב של הצלחה בשדה הקרב והתקדמות בלתי פוסקת של לוחמי 'המדינה האסלאמית', שמתוארים כ"אבירים" ו"גיבורים" מול יריביהם המוצגים בסטראוטיפים של "כופרים", "אויבי האל" או "אויבי האסלאם". בכך ביקשו יוצרי הסרטים לעורר בקרב המתנדבים הפוטנציאליים את התחושה כי גם הם יכולים להפוך לגיבורים ולזכות במות קדושים (פאייד, 2021, עמ' 6; Zelin, 2015, pp. 90-91).

מתוך הכרה בכך שלא כל תומכי הישות יוכלו להגיע לאזורי הלחימה, בין בשל צעדים של השלטונות ובין בשל קושי אישי, הסרטונים מעודדים את התומכים לבצע את חובת הג'האד האישי (פרצ' אל־עין) בארצותיהם כחיילים של הח'ליפות, יישום בפועל של הרעיונות שהתווה אבו מוסעב א־סורי. מלבד קידום הטרור חסר המעצורים של דאע"ש והרצון ללחוץ על מדינות הקואליציה להפסיק את התקפותיהן, הקריאה לטרור היחידים גם נועדה לערער את

הרקמה החברתית, בעיקר במדינות המערב, וליצור הפרדה בין המוסלמים לכל ה"אויבים" (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2014, עמ' 223–224; Mendelsohn, 2016).

דוגמה לסרטון של "קריאה לקרב" התפרסמה בדצמבר 2018. בסרטון הופיע צעיר שהזדהה בשם אבו אנואר אל־קנדי, ששמו האמיתי היה ג'ון מגוויר, תושב אוטווה שהגיע לסוריה בראשית 2013. מגוויר סיפר כיצד הפך מנער ששיחק הוקי וניגן בגיטרה למי שנענה "לקריאה האמיתית של הנביאים ושליחי אללה", ופנה לתושבי ארצו כדי שיבחרו להגיע לזירת הלחימה או לפעול בתוך קנדה. "או שתארזו את תיקיכם או שתכינו את מטעני החבלה שלכם", אמר באנגלית רהוטה, "או שתרכשו כרטיס טיסה או שתחדדו את הסכין שלכם" (Duffy & Hurley, 2015; Pedwell, 2014).

מטרה נוספת של סרטוני דאע"ש הייתה הטלת אימה על אויבי 'המדינה האסלאמית' – קרי המדינות החברות בקואליציה הבינלאומית, המשטרים הערביים וכל מי שאינם הולכים בדרך האסלאם, על פי הפירוש של דאע"ש. לא מדובר רק בסרטונים שמאיימים לפגוע בתוך מדינות האויב אלא בעיקר בסרטוני זוועה שנועדו להציג את האכזריות של דאע"ש כלפי מי שלא ייענו לדרישותיו, וזאת באמצעות הוצאות להורג או פיגועים המוניים. בסרטון מפברואר 2015, שנמשך חמש דקות וקיבל את הכותרת "מסר חתום בדם לאומת הצלב", נראו חמושים לבושים שחורים ונושאי מצ'טות מובילים בהילוך איטי אסירים לבושים במדים כתומים בחוף ים סלעי בלוב, ואז השבויים נאלצים לכרוע על החול, הטרוריסטים עורפים את ראשיהם והדם מכתים את מי הים. "הו, אנשים, לאחרונה ראיתם אותנו על גבעות א־שאם ובמישור של דאביק, קוצצים ראשים שנשאו את הצלב במשך זמן רב מדי", אומר הקריין באנגלית במבטא אמריקאי מובהק בסרטון של אל־ח'אית ממחוז טריפוליטניה של 'המדינה האסלאמית' בלוב. "היום אנחנו מדרום לרומא, על אדמת האסלאם בלוב, שולחים מסר נוסף" (Kirkpatrick & Callimachi, 2015).

כעבור חודשיים הגיע מלוב סרטון נוסף, הפעם באורך של 39 דקות ובהפקה של אל־פורקן. רוב הסרטון התרחש בסוריה ובעיראק ועסק בנוצרים שחיים תחת שלטון האסלאם וחייבים לשלם מיסים או להמיר את דתם לאסלאם. רגע השיא הגיע לקראת סוף הסרטון, עם צילומים מקבילים משתי זירות בלוב – קבוצת נוצרים אתיופים לבושים שחורים צועדים במדבר ואז החמושים יורים כדור בראשיהם, וקבוצה שנייה של נוצרים אתיופים לבושים במדים כתומים שראשיהם נערפו על חוף הים, בדומה לסרטון מפברואר. "לא תהיו בטוחים, אפילו בחלומות שלכם, עד שתקבלו את האסלאם", אומר הקריין, שוב במבטא אמריקאי, עם אקדח מכוון לעבר המצלמה. "לאומת הצלב: חזרנו שוב" (Kirkpatrick, 2015).

קמפיין תקשורתי שנועד להטיל אימה על מדינות הקואליציה קיבל תאוצה בקיץ 2014 עם סדרת הוצאות להורג של אזרחים זרים באמצעות עריפת ראשים מול המצלמה, הראשון שבהם היה של העיתונאי האמריקאי ג'יימס פולי ב־19 באוגוסט. בניגוד לעריפות ראשים מתועדות אחדות ומוקדמות יותר, שלרוב בוצעו בתוך חדר וצולמו בזווית אחת – הזכורות לשמצה היו של העיתונאי דניאל פרל על ידי אל־קאעדה בפקיסטן בשנת 2002 והוצאתו להורג של ניק ברג בעיראק על ידי א־זרקאוו בשנת 2004 – הסרטונים של דאע"ש היו הפקה שלמה ומוקפדת. הם צולמו בשטח פתוח, בדרך כלל באזור מדברי בסוריה, וכללו איומים של דאע"ש שהוקראו על ידי המוציא להורג, חמוש לבוש שחורים שזוהה בשם ג'ון הג'האדיסט, או על ידי הקורבן, וכללו גם צילומי התקפות נוספות של דאע"ש והצגה של הקורבן המיועד הבא (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2014, עמ' 217–223).

מאפיין חוזר בסרטוני ההוצאות להורג של דאע"ש היה השימוש בסרבול הכתום שלבשו הקורבנות – מגמה שהחלה בסרטון של רצח ניק ברג על ידי א־זרקאוו. הסרבול הכתום היה הלבוש של העצירים במתקן הכליאה לחשודים בטרור במפרץ גואנטנמו, והשימוש בו נועד להביע את הזעם של ארגון הטרור של המשך ההפעלה של מתקן גואנטנמו וליצור קשר ישיר בין העצורים שמוחזקים ללא משפט לבין בני הערובה שנידונו למוות (Lamothe, 2014). לצד עריפת הראשים של בני הערובה המערביים, הסרטון שעורר את התהודה הרבה ביותר היה תיעוד הוצאתו להורג בשריפה של הטייס הירדני מעאד' אל־כסאסבה, שנפל בשבי הארגון בסוריה בסוף 2014. הסרטון "לרפא את החזות של המאמינים" הופץ ב־3 בפברואר 2015 באמצעות חשבון טוויטר שמזוהה עם דאע"ש, ולאחר מכן הופצו הקישורים ברשתות החברתיות והגיעו לכלי התקשורת ברחבי העולם. בסרטון שנמשך 22 דקות הוצגו קטעים של מלך ירדן עבדאללה השני מביע תמיכה בקואליציה נגד דאע"ש, לצד ראיון עם הטייס שהתייחס למשימות שלו ולקשר בין ירדן לבין ישראל במאבק בדאע"ש. לאחר הצילומים של רגעי לכידתו של אל־כסאסבה הגיע רגע השיא של הסרטון, כאשר הטייס לבוש הסרבול הכתום מוכנס לכלוב וחמוש רעול פנים מצית אש עם לפיד. שריפתו של הטייס הצורח מתועדת מזוויות שונות עד שהוא מת, ולאחר מכן בולדוזר קובר את שרידיו (BBC News, 2015; Smith, 2015).

להוצאה להורג האכזרית ולהפצת התיעוד המזוויע היו מספר יעדים. ראשית, להטיל אימה על ירדן ולעורר תגובה ציבורית שתוביל את הממלכה ההאשמית לנטוש את הקואליציה, ואף תערער את יציבותו של בית המלוכה; שנית, לשלוח איום גם לטייסים אחרים שנוטלים חלק בהפצצות הקואליציה לגבי הגורל הצפוי להם, אם יפלו בשבי כמו אל־כסאסבה; שלישית,

להדגיש מחדש בפני קהל הצופים את האכזריות חוצת הגבולות של דאע"ש, שמוכן למעשים קיצוניים אף יותר מעריפות הראשים; רביעית, לספק עידוד ללוחמי הארגון ולתומכיו, בייחוד לנוכח ההישגים של כוחות הקואליציה. עם זאת, שריפתו של הטייס נעשתה תוך פרשנות מרחיבה וקיצונית במיוחד לדיני העונשין באסלאם ועוררה בירדן תגובה הפוכה מזו שהארגון ציפה לה, עם תמיכה גוברת של הציבור במאבק בדאע"ש, גינויים של אנשי דת והפצצות גוברות של חיל האוויר הירדני נגד יעדי דאע"ש בסוריה (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2015, עמ' 2-5; Nordland & Kadri, 2015; BBC News, 2015).

לצד הדגשת הפעילות הצבאית של דאע"ש, סרטוני התעמולה הציגו ממד אזרחי־דתי של החיים תחת שליטת 'המדינה האסלאמית', על מנת ליצור רושם של מנהל תקין ובר־קיימא שפועל למען התושבים. הסרטונים הציגו את בניית התשתיות הציבוריות לצד עדויות של תושבים על התרומה של דאע"ש להשבת היציבות והסדר, וזאת בניגוד למדינות הקואליציה, שהוצגו כמי שפוגעות בחפים מפשע עם ההפצצות שלהן. זאת ועוד, הסרטונים שמו דגש על הפעילות של משטרת הדת, שנאבקת בתופעות אנטי־אסלאמיות ומענישה בחומרה את מי שעוברים על החוקים, לצד תיעוד של הפעילות הקהילתית ושל הסיוע הרפואי שניתן הן ללוחמים והן לתושבים המקומיים (Zelin, 2015, pp. 91-93).

כמו כן, הסרטונים ביקשו ליצור מצג אוטופי של 'המדינה האסלאמית', שבה ניתן לחיות על פי האסלאם 'האמיתי' ולהגשים את החובה לג'האד, ובשל כך יש לעשות כל מאמץ כדי להגיע אליה. באוגוסט 2014, לקראת עיד אל־פיטר, התפרסם סרטון של אל־חיאת בשם "ברכות לחג מארץ הח'ליפות", בהשתתפות לוחמים זרים שעודדו מוסלמים אחרים להצטרף אליהם. "אני מרגיש שאני עדיין חולם", אמר לוחם שהגיע מטרינידד. "אתם צריכים להיות כאן כדי להבין על מה אני מדבר" (פאייד, 2021, עמ' 9; Krontz, 2019; Fields, 2014; p. 116). בסרטון הוצגו צילומים של ילדים שמחים ונופים מרגיעים, כפי שנעשה גם בסרטונים אחרים שנועדו לעודד הגירה לח'ליפות. ארון זלין הגדיר זאת בתור "אינסטגרמפיקציה" (Instagramification) שנועדה לפנות לקהל הצעיר (Zelin, 2015, p. 93).

לצד הסרטונים הוציא מערך ההסברה של דאע"ש גם מגזינים אינטרנטיים. הבולט שבהם היה מגזין דאביק של אל־חיאת, שנקרא על שם האזור בסוריה שבו לפי האמונה האסלאמית הקיצונית יתקיים קרב יום הדין, ואשר ניתן לראות בו את הפרסום המקביל של דאע"ש ל'אינספיר' של אל־קאעדה. המגזין בשפה האנגלית, שיצא לראשונה ביולי 2014 ופרסם 15 גיליונות עד יולי 2016, כלל דיווחים כתובים ומצולמים על הפעילות הצבאית והאזרחית, מאמרים על סוגיות אקטואליות, ראיונות עם בכירים ולוחמים בדאע"ש ומדריכים

שנועדו לסייע למוסלמים לבצע פיגועי יחידים ברחבי העולם (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2014, עמ' 180; Gambhir, 2014, pp. 26-32; Bunker & Bunker, 2018). ממשיך דרכו של 'דאביק' היה המגזין 'רומיה', שגם יצא מטעם אל-חיאית והתפרסם בין ספטמבר 2016 לספטמבר 2017, כאשר 'המדינה האסלאמית' הייתה בנסיגה בשל הצלחות הקואליציה הבינלאומית. המגזין התפרסם בתשע שפות שונות ושם דגש על פיגועי יחידים ועל לחימה בזירות אחרות מלבד סוריה ועיראק (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2018, עמ' 26; Bunker & Bunker, 2018, pp. 45-46).

סיכום: המסר כאמצעי לחימה

חוקר התקשורת מרשל מקלוהן טבע בשנת 1964 את המונח "המדיום הוא המסר", שלפיו האופן שבו מועבר התוכן חשוב יותר מהתוכן עצמו, והוא משנה את האופן שבו בני האדם מתנהלים (McLuhan, 1964, pp. 1-18). ארגוני הסלפייה ג' האדייה, תחילה אליקאעדה ולאחר מכן דאע"ש, אימצו את התפיסה של מקלוהן באופן התנהלותם. הם עשו שימוש בטכנולוגיות המדיה השונות בתור מכפילות כוח עבור המסרים שלהם, על מנת להביא אותם לקהל נרחב יותר וליצור מראית עין של איום גדול יותר. לכל אורך הדרך הייתה הפעילות התקשורתית חלק בלתי נפרד משיטת הפעולה (מודוס אופרנדי) של ארגוני הסלפייה ג' האדייה, לצד השימוש בפיגועי התאבדות.

אוסאמה בן לאדן ידע כי הכרזת המלחמה של אליקאעדה נגד ארצות הברית בשנת 1996 והקמת 'החזית הבינלאומית לג' האד נגד הצלבנים והיהודים' שנתיים לאחר מכן יישארו על הנייר אם הוא לא יציג אותן בפני הקהל המערבי בכלל, ובפני הקהל האמריקאי בפרט. על כן הוא בחר בעיתונאים זרים כדוגמת פיטר ברגן ורוברט פיסק, שהגיעו לראיין אותו באפגניסטן ולהציג אותו לראשונה לקהל המערבי עוד לפני שאלקאעדה ביצע את פיגועי הענק הראשונים בקרן אפריקה. בן לאדן המשיך להוביל את האסטרטגיה התקשורתית של אלקאעדה גם לאחר מתקפת ה-11 בספטמבר. הוא דאג להפיץ תמונות שבהן הוא נראה במקומות שונים באפגניסטן ואפשר לשני המובילים של הפיגועים, ח'אלד שיח' מחמד ורמזי בין אשיבה, להתראיין ליוסרי פאודה באלג'זירה כדי לקבל אחריות רשמית לפגיעה בתוך ארצות הברית. המעורבות של בן לאדן נמשכה גם בהיותו במסתור באבוטאבאד, כפי שעלה מהמסמכים שהתגלו לאחר חיסולו ב-2011. לפי פיטר ברגן, עד רגעיו האחרונים בן לאדן "ניסה ליצור משהו כמו ההתרגשות שליוותה את המסרים המוקלטים שלו בשנים

שעברו, כאשר מאות מיליוני בני אדם ברחבי העולם צפו בהצהרות שלו. הוא לא יכול היה להיות מחוץ לאור הזרקורים" (Bergen, 2021, p. XXVII).

האסטרטגיה התקשורתית של אל־קאעדה הסתמכה על ערוצי טלוויזיה ועל פורומים באינטרנט, כאשר המסרים הועברו באמצעות שליחים על גבי התקני זיכרון. אולם כאשר דאע"ש התפתח באמצע העשור הקודם כבר עמד לרשותו מדיום חדש שלא הצריך שליחים ואפשר להעביר את המסרים בזמן אמת – הרשתות החברתיות. המערכה התעמולתית שימשה אבן ראשה באסטרטגיית הפעולה של 'המדינה האסלאמית', שידעה להשתמש ברשתות החברתיות כדי להעצים את האלימות והאכזריות הייחודיות שלה ולבנות את תדמיתה כאיום על הדומיננטיות של המערב. לרשות 'המדינה האסלאמית' עמדו מרכזי תקשורת ובראשם אל־פורקן ואל־חיאת, עם כוח אדם מיומן שהפיק סרטוני תדמית ברמה הוליוודית משדות הקרב בלבנט, לצד סרטוני תעמולה שנועדו לעודד את התומכים במדינות המערב לבצע ג'האד אישי. חשיבות רבה הייתה גם לגדודי המתנדבים הזרים שהגיעו לסוריה ולעיראק, ואשר כל אחד מהם היה חמוש בטלפון חכם שלא רק שידר וצייץ מתוך זירות הלחימה אלא גם הציג את החיים ה"אוטופיים" שמציעה הח'ליפות, כדי למשוך עוד מגויסים חדשים.

טרור המתאבדים של ארגוני הסלפייה ג'האדייה

טרור המתאבדים המודרני הוא תקיפה פוליטית אלימה, המבוצעת על ידי יחיד או רבים המודעים למעשיהם וגורמים במכוון ובזדון למותם שלהם ושל מטרותיהם באמצעות פיצוץ חומר נפץ. מותם המובטח של המפגעים הוא תנאי מוקדם להצלחת משימתם (Schweitzer, 2001).

טרור המתאבדים בעידן החדש הופיע לראשונה בלבנון בראשית שנות ה־80, כאשר ארגון חזבאללה שיגר מחבלים מתאבדים בלבנון לפגיעה ביעדים ישראליים, אמריקאיים וצרפתיים. בעקבות התוצאות הקטלניות והרושם העז שהותירו פיגועי ההתאבדות של חזבאללה הבינו ארגוני טרור כי זהו דפוס הפעולה היעיל והקטלני ביותר העומד לרשותם לשם השגת יעדים אסטרטגיים, ליצירת דמורליזציה וחרדה בקרב יריביהם ולבניית דימוי העוצמה שלהם. מאז החלו ארגוני טרור נוספים בלבנון, ואחר כך גם במדינות כדוגמת סרי לנקה, טורקיה, ישראל ורוסיה, לצרף את טרור המתאבדים לרפרטואר הפעילות שלהם, והתופעה התפשטה עד שהגיעה לשיא ה"יעילות" וההשפעה במתקפת המתאבדים של ה־11 ספטמבר בארצות הברית. מתקפה זו היוותה נקודת מפנה שהובילה בהדרגה לגידול אקספוננציאלי בהיקף טרור המתאבדים ובהתפתחות תרבות ההתאבדות הטרוריסטית (אסתשהאדייה). מספר הקורבנות הגבוה וחסר התקדים, ההרס והנזק שנגרמו והמתאבדים הרבים שלקחו חלק בהתקפה בארצות הברית העניקו ממד חדש של הקרנת עוצמה, תהודה תעמולתית והשפעה פסיכולוגית לדפוס הפעולה הזה ולמחולליו. ההתקפה בארצות הברית שידרה מסר חד־משמעי כי לאל־קאעדה ולשותפיו לדרך אין רסנים ומגבלות באשר למספר המתנדבים העומדים לרשותם ומוכנים למות ולהרוג אלפי אנשים בפעולות התאבדות בשם האידאה הדתית־משיחית שלהם, וכי לא ניתן יהיה למנוע מהם לבצע פעולות דומות גם בעתיד.

בעקבות המתקפה יצאה ארצות הברית בראש קואליציה בינלאומית לשתי מערכות צבאיות ממושכות שהתנהלו באפגניסטן ובעיראק, שמותגו על ידי ארגוני הטרור מזרם הסלפייה ג'האדייה כמלחמות התנגדות נגד כיבוש של ארץ מוסלמית בידי פולש נוצרי זר. כך נפתחה תיבת פנדורה שהולידה גלים של טרור מתאבדים, שבהם פעלו אלפי מחבלים ברחבי העולם. מספרם הרב של המחבלים המתאבדים בלט בעיקר בזירות הלחימה המרכזיות בעיראק ובאפגניסטן, והם השפיעו גם על זירות אחרות ועיצבו במידה רבה את פני הטרור המקומי והבינלאומי כאחד.

תפיסת ההקרבה העצמית למען האל (אסתשהאד)

עבור ארגוני הטרור מזרם הסלפיה־ג'האדייה, פיגועי ההתאבדות שימשו לא רק כלי פרקטי יעיל וקטלני במיוחד אלא גם סמל ארגוני מלכד והוכחה לעליונותם המוסרית כמגשימי הציווי האלוהי, כפי שלפרשנותם כתוב בקוראן. בפיגועים שביצעו ארגון אל־קאעדה ושותפיו הם עודדו את הפיכתה בפועל של ה'אסתשהאדייה' (הקרבת החיים בדרך האל) למעין עיקר אמונה נוסף באסלאם. אל־קאעדה עצמו הוציא לפועל את מרבית פיגועיו באמצעות מחבלים מתאבדים. (שוויצר וגולדשטיין פרבר, 2005, עמ' 19–40). לימים אימצו גם 'המדינה האסלאמית' ושותפיה את דפוס טרור המתאבדים ואף הגבירו את השימוש בו, כשהם רואים בעצמם ממשיכי דרכו של אבו מוסעב א-זרקאוו, ששימש נציג אל־קאעדה בעיראק ונחשב למתווה הדרך ואסטרטגיית הפעולה של 'המדינה האסלאמית'. כך הפכה האסתשהאדייה לערך מבצעי עליון גם של 'המדינה האסלאמית', אשר אימצה גם את עריפת ראשי אויביה כסמל המסחרי שלה ושל שותפיה (Winter & Al-Saud, 2016).

כניסתו של אל־קאעדה למעגל מפעילי המתאבדים בשנת 1998 השפיעה באופן מהותי על מאפייני השימוש בדפוס פעולה זה ברחבי העולם. הארגון פעל להפצתה של האידיאולוגיה האסלאמית־הפונדמנטליסטית, הרואה בעולם כולו זירה לגיטימית למימוש הג'האד באמצעות פעילות טרור, בעיקר באמצעות פיגועי התאבדות. מתוקף תפיסת עולמו זו חתר אל־קאעדה להפצת תופעת ההתאבדות ולהפיכתה לבינלאומית. מגמה זו בלטה בייחוד על רקע העובדה כי רוב ארגוני הטרור שקדמו לו הגבילו בדרך כלל את פיגועי ההתאבדות שביצעו לזירה המקומית. תפיסת האסתשהאד כאמצעי לוחמה היא חלק מתפיסת עולם כוללת, הרואה בג'האד אקטיבי נגד מי שנתפסים כאויבי האסלאם עמוד תווך מרכזי ומופת ארגוני. הנכונות להקרבת החיים למען האל ובדרכו (פי סביל אללה) היא – על פי השקפת העולם של אל־קאעדה שהונחלה גם לשותפיו – ביטוי ליתרון המוסרי של הלוחם המוסלמי על יריביו. הקרבת החיים הפכה באל־קאעדה לערך עליון וחשיבותה הסמלית משתווה ואף עולה על ערכה הטקטי. אל־קאעדה אימץ את כלי ההתאבדות כסמל המסחרי של הג'האד העולמי והעלה את המרטירות האסלאמית (השהאדה) לדרגה של מעין עיקר אמונה. אל־קאעדה טיפח את רוח הארגון ובנה את האתוס שלו על ההתנדבות להקרבה עצמית ומימושה בביצוע פיגועי התאבדות, ושקד להנחיל אותה לחבריו הוותיקים ולמצטרפים החדשים לשורותיו כאחד. נכונותו של פעיל אל־קאעדה להקריב את עצמו הייתה לתכונה החשובה ביותר שהארגון חיפש אצל המתנדבים לשורותיו.

תפיסת הארגון באשר לסוגיית ההתאבדות למען האל, החוזרת חדשות לבקרים בהצהרותיהם של מנהיגיו, באה לידי ביטוי במה שהפך לסיסמתו: "אנו אוהבים את המוות יותר ממה שיריבינו אוהבים את החיים". ביטוי זה נועד להביע את חוסר היראה של לוחמיו מאובדן החיים עלי אדמות, הזמניים ממילא, לטובת חיי הנצח הטהורים בגן עדן. הוא נועד לבטא את עומק ושלמות האמונה של המוסלמים הטהורים מול חולשת הרוח, הנהנתנות וחוסר הערכים של יריביהם. על פי אליקאעדה, ההקרבה למען האל היא שתביא ניצחון המובטח של האסלאם על הכפירה, את ניצחון הרוח על החומר, הנפש על הגוף, ניצחון החיים שמעבר לעולם הזה על המציאות שבחיי היום-יום ובעיקר ניצחון הטוב על הרע. ההתאבדות מבטאת את תחושת ההשלמה הרגשית וההצדקה המוסרית של המעשה בעיני המבצעים ובעיני הארגון (שוויצר וגולדשטיין פרבר, 2005, עמ' 19–40; The 9/11 commission report, 2004, p. 234).

הצלחת הארגון להנחיל את אתוס האסתשהאד לרבים מחבריו ושותפיו לדרך קיבלה ביטוי בדברי אחד ממפקדיו הבכירים שהיה אחראי לשיגור מתאבדים רבים: "מעולם לא חסרו לנו מתאבדים פוטנציאליים — יש לנו מחלקה שנקראת 'מחלקת המתאבדים'". כשנשאל אם היא עדיין פעילה, ענה: "כן, והיא תמיד תהיה כל עוד אנחנו בג'האד נגד הכופרים והציונים" (שוויצר וגולדשטיין פרבר, 2005, עמ' 21). בן לאדן עצמו ביטא בבהירות באחד מראיונותיו את האתוס הארגוני שהנחיל לנוהים אחריו: "אני לא מפחד מהמוות. להפך, מות קדושים הוא תשוקתי. מות הקדושים שלי יוביל להולדתם של אלפי אוסאמות". גם המתנדבים שהתגייסו לארגונו של אבו מוסעב אֶזֶרְקָאוּי בעיראק בימי הפלישה האמריקאית למדינה זו הגיעו ברוב המקרים לבית ספר למחבלים מתאבדים, והם נקראו להקריב את חייהם כדי להשמיד מטרות ללא תכלית ייעודית מלבד הריגתם של אזרחים עיראקים. עבור אֶזֶרְקָאוּי פיגועי ההתאבדות היו "כלי הנשק הקטלניים ביותר שיש ברשותנו: כלי נשק שבהם אנחנו יכולים לפגוע באויב שלנו בצורה היעילה ביותר [...] כל זה למרות העובדה שמבצעים מסוג זה הם מאמץ קטן מבחינתנו. הם לא מסובכים ועלותם נמוכה" (ווריק, 2016, עמ' 171). חשוב לציין כי לא כל מי שעבר במחנות האימונים באפגניסטן גויס כחבר לארגון אל־קאעדה. ואולם אלה שהוחלט כי הם ראויים להיכלל בארגון נשאלו אם הם מוכנים לבצע פעולת התאבדות, ולנכונות זו ניתן מקום ראשון במעלה. עם בואם של המועמדים למחנות אל־קאעדה הם קיבלו שאלון שבו נדרשו מהם תשובות בנושאים האלה: מה הביאם למחנה, איך שמעו על המחנה, מה משך אותם לבוא, מהי השכלתם, איפה עבדו קודם, אם יש להם הכשרה מיוחדת וכמובן — אם הם מוכנים להתאבד. השאלון נועד להעריך את הפוטנציאל

של מועמדים חדשים, לסנן מרגלים ולזהות מועמדים בעלי כישורים יוצאי דופן (כך למשל אותר האני האנג'ור, הטייס שריסק את המטוס לתוך הפנטגון, משום שהיה בעל רישיון טיס כשהגיע לאפגניסטן וצורף כטייס הרביעי בשלב מאוחר יחסית של ההכנות למשימת ה-11 בספטמבר). ח'אלד שיח' מחמד אמר בחקירתו כי הדבר החשוב ביותר שחיפשו באל־קאעדה היה הנכונות להתאבד. מועמדים שענו בחיוב חד־משמעי על השאלה בנושא זה רואיינו אצל מחמד עאטף, המפקד הצבאי של הארגון, שבדק את מידת הסבלנות של המועמד כדי לראות אם יתאים לתכנונים ארוכי הטווח של אל־קאעדה. חשוב היה למגייסים גם למצוא מועמדים שלא היו מוכרים כפעילי אל־קאעדה, כדי למנוע אפשרות לזיהוי מוקדם שלהם. לפיכך הגיוס היה בנוי על מערך של כניסה פורמלית לארגון ויצירת "חוזה פסיכולוגי" של התקשרות אמוציונלית בין הצדדים, המבוססת על שותפות אינטרסים בעניין רעיון ההתאבדות (שוויצר וגולדשטיין פרבר, 2005, עמ' 27–40; The 9/11 commission report, 2004, p. 234).

במסגרת האימונים נחשפו המועמדים, כך לפי דברי ח'אלד שיח' מחמד, גם למבחנים פסיכולוגיים של עמידה בלחץ, כדי לבדוק את מסירותם לרעיון הג'האד ולרעיון מסירת הנפש. מדוח ועדת החקירה לאירועי ה-11 בספטמבר עולה כי בן לאדן היה מעורב אישית בגיוס המועמדים ובשיבוצם לפעילות המבצעית. הוא הסתובב במחנות ושוחח עם מועמדים לאחר שעברו את הסינון ראשוני. בן לאדן תואר כמי שדי לו בעשר דקות כדי לעמוד על טיבו של מועמד כמתאבד פוטנציאלי. בן לאדן הגיע למחנות הארגון כדי להרצות למתאמנים ולהסביר את עיקרי השקפת העולם של אל־קאעדה, ובמהלך ההרצאות נהג לפתח שיחות עם המשתתפים. התרשמות חיובית בעניין הנכונות להתאבד הייתה מובילה להצעה להישבע אמונים לבן לאדן לפני שנודע למועמד על המשימה. לאחר השבועה נשלח המועמד לצילומי וידאו, שהיוו חותמת אחרונה למוכנותו למות למען אללה בשירות הארגון. רוב מתאבדי ה-11 בספטמבר נבחרו בדרך זו.

אם כן, בתוך תהליך הגיוס של המתאמן לאל־קאעדה התנהל עיקר הדיאלוג עם המועמד ללא קשר ליכולתו המבצעית וליכולת עמידתו באימונים, אלא בהתאם לסופיות החלטתו למסור את נפשו ובהתאם להערכת יכולתו לממשה ברגע שייתן בן לאדן את ההוראה, בשם שבועת האמונים למנהיגותו. שבועת האמונים וגם צילומי הווידאו הם טקסים ברמה קמאית, המעוררים באדם את הרגשות ואת התפקוד הלא־רציונלי ברוח מה שתואר בעבר כ"חווייה דתית". המעבר לשיקול דעת תודעתי חדש ולתפקוד ברמה הרגשית, המגובה בהנמקות דתיות שמראות את עליונות השאהדה על הנהגות הארציות, כולל השליטה העצמית

שעליונות זו מביאה עימה, מבטיח יכולת לבצע במודע ובקור רוח את מעשה ההתאבדות (James, 1902, p. 534; The 9/11 commission report, 2004, pp. 235-236). שורשיה האידיאולוגיים של תפוצת טרור המתאבדים ב'מדינה האסלאמית' טמונים בימי אֶזְרַקְאוּוי. ביטוי לכך ניתן למצוא באחד מסרטוני התעמולה שהפיץ הארגון בשנת 2015 על אודות מוסדות הלימוד של לוחמיו – סרטון שעסק באחד ממקורות ההשפעה על אכזריות הארגון עוד מימי הלחימה שניהל אֶזְרַקְאוּוי בעיראק בשנות הפלישה האמריקאית. בסרטון הופיע מזכר ששימש מדריך לחימה הנושא את השם 'תחום שיפוט הדמים' (The Jurisprudence of Blood), שכתב הוגה צבאי מזרם הסליפייה הג'האדייה בשם אבו עבדאללה אל־מוהאג'ר, ששהה ולחם בעיראק. אל־מוהאג'ר, מצרי בוגר המלחמה באפגניסטן נגד הפולש הסובייטי, היה מקורב בעת ההיא גם לאיימן אֶזְוואהירי ולאוסאמה בן לאדן, ובשנת 2000 הצטלבה דרכו גם עם אבו מוסעב אֶזְרַקְאוּוי. אֶזְרַקְאוּוי עצמו הושפע רבות מכתביו של אל־מוהאג'ר ואף השתמש בהגותו כדי להצדיק מבחינה הלכתית את חוסר בררנותו לגבי פיגועי התאבדות שקורבנותיהם היו אזרחים מוסלמים עיראקים חפים מפשע. על פי אל־מוהאג'ר, אסתשהאדייה שנועדה להרוג אינה רק מעשה שפוי ורציונלי מבחינה תיאולוגית, אלא היא גם מעשה ראוי לשבח שיש להוקיר ולחגוג את קיומו, ללא קשר לקורבנותיו המשיניים. טיעונו היה כה משכנע שאֶזְרַקְאוּוי – שעל פי עדותו שלו נטה בתחילה "להאמין שאין היתר דתי לפעולות אסתשהאדייה" – ציטט את השפעתו של אל־מוהאג'ר כסיבה היחידה לאימוץ הסיטוני של הטקטיקה הזו ויישומה בעיראק בשנות ה־2000. למעשה בפתיחת מדריך הלחימה 'תחום שיפוט הדמים', בפרסומו מחדש על ידי 'המדינה האסלאמית', נעשה שימוש בקטע מתוך אותו נאום בדיוק שנשא אבו מוסעב אֶזְרַקְאוּוי ובו הגיב להאשמות שהעלה נגדו אביו הרוחני, אבו מוחמד אל־מקדיסי, על אכזריותו בזירה העיראקית:

כשהשתחררנו מהכלא ונסעתי שוב לאפגניסטן, נפגשתי עם שיח' אבו עבדאללה אל־מוהאג'ר. התנהלה בינינו שיחה על פסיקת מבצעי אסתשהאדייה. השיח' סבר שהם מותרים. קראתי את המחקר החשוב שלו בנושא והאזנתי לרבות מהקלטות שלו. בסופו של דבר, אללה פתח את לבי לעמדתו כך שלא רק שראיתי בהם מותרים אלא גם רצויים (Winter & Al-Saud, 2016).

מאז אותה תפנית אידיאולוגית, אֶזְרַקְאוּוי ויורשיו עשו שימוש חופשי בעבודתו של אל־מוהאג'ר כדי לנרמל את השימוש בטקטיקות התאבדות עד כדי הפיכתן לשיטה הצבאית־הטרוריסטית

החשובה ביותר, הגנתית או התקפית, שהפעיל דאע"ש והמשיכה 'המדינה האסלאמית' לאורך כל שנות פעילותה. בעיקרו של דבר, אל־מוהאג'ר הציע תיקון תיאולוגי המאפשר לכל מי שחפץ בכך לעקוף את צווי הקוראן נגד התאבדות, ועמדו מסתכמת בבחירת "מטרה וכוונה" של המתקפה. התאבדות מתוך כוונה לסיים את הצער האישי, הוא קבע, אסורה משום שהיא מרמזת שהאדם הנדון לא ידע בכוונת מכוון את רחמיו של אלוהים. ואולם אם הכוונה היא "לתמוך" ואף "לקיים" את הדת, אותו מעשה של התאבדות הופך למשהו מכובד ומותר. משפטנים רבים העלו טיעונים דומים לגבי טקטיקות התאבדות, רבים מהם לפני מוהאג'ר, אשר קבעו כי פעולות התאבדות מותרות אם כוונתו של המתאבד נכונה, המבצע מתרחש כמוצא אחרון במצב מלחמה ויש לו משמעות סמלית־משמעותית המהווה תועלת לקהילה המוסלמית. אל־מוהאג'ר למעשה הוריד את הרף וצמצם את הקריטריונים לקבוע מהי "תועלת". מבחינתו לא נדרשו תוצאות שמשנות פני מלחמה כדי להתיר פיגועי התאבדות, התוקף רק היה צריך לרצות למות מסיבה "נכונה" (Winter & Al-Saud, 2016).

מאפיינים ודרכי התפתחות של פיגועי התאבדות בעולם

מראשית שנות ה־80 של המאה הקודמת ועד סוף שנת 2022 בוצעו ברחבי העולם כ־5,900 פיגועי התאבדות. ראוי לציין את הפער הבולט בין נתוני שני העשורים הראשונים של פיגועי ההתאבדות לבין שני העשורים שאחרי מתקפת ה־11 בספטמבר. במהלך שני העשורים הראשונים, מראשית שנות ה־80 ועד שנת סוף שנת 2000 היו כ־180 פיגועים בלבד. בעשור שלאחר מכן, 2001–2010, בוצעו כבר כ־2,600 פיגועים, ובעשור אחריו יותר מ־3,000 פיגועי התאבדות, רובם בעיראק ובאפגניסטן. בשנתיים האחרונות (2021–2022) בוצעו קצת יותר ממאה פיגועי התאבדות.

הפלישה האמריקאית לעיראק בחודש מארס 2003 הובילה להקמת תאי הטרור ברשת החשאית שהקים אבו מוסעב א־זרקאוי בעיראק, ואלה נערכו מבעוד מועד לביצוע פיגועי טרור ובראשם פיגועי ההתאבדות רבי הנפגעים, שהפכו לסמל המסחרי של ארגונו של א־זרקאוי והכלי הקטלני והיעיל ביותר שעמד לרשותו בקידום אסטרטגיית הכאוס שלו בעיראק, שנועדה ללבות מלחמה עדתית בין סונים לשיעים ולבסס את דימוי העוצמה של ארגונו. א־זרקאוי הניע מערכת טרור מתאבדים קטלנית במיוחד באמצעות ארגונו 'א־תווחיד ואל־ג'האד', ובשלהי אוגוסט 2003 יזם שורה של פיגועי התאבדות ביעדים בעלי פרופיל תקשורתי גבוה ובהם שגרירות הירדנית ומשרדי האו"ם בבגדאד, וכן במסגד האימאם עלי,

מן האתרים המקודשים ביותר לאסלאם השיעי. אסטרטגיית הפעולה שלו ובבסיסה שנאתו לשיעים הוסברה על ידו כך:

אם נצליח להנחית עליהם [השיעים] מכות כואבות בזו אחר זו עד שיצטרפו ללחימה, נוכל לטרוף את הקלפים. בשלב זה כבר לא יהיה לממשל הזמני [שהוקם לאחר הפלת סדאם חוסיין] כל ערך או השפעה, וכך גם לאמריקאים, שיפתחו חזית נוספת מול השיעים. זה מה שאנחנו רוצים, ולאזורים סוניים רבים לא תהיה ברירה אלא להתייצב לצד המוג'אהדין (Zarqawi, 2004).

האסטרטגיה של אִזְרַקְאוּוי, שאומצה במלואה על ידי ממשיכי דרכו בשורות 'המדינה האסלאמית', קיבלה זרקור כשמונה שנים לאחר חיסולו (ביוני 2006), כאשר במהדורות הראשונה של המגזין דאביק (מגזין 'המדינה האסלאמית' המקוון בשפה האנגלית, שיועד לקהל המערבי), נפרסה האסטרטגיה שהתווה אִזְרַקְאוּוי לימי הלחימה נגד האמריקאים בעיראק:

השיח' אבו מוסעב יישם את האסטרטגיה והטקטיקות הדרושות לו כדי להשיג את מטרת הח'ליפות במהרה. בקיצור, הוא שאף ליצור כאוס גדול ככל האפשר באמצעים המקובלים לפי השריעה, דרך התקפות שלעיתים כונו מבצעי אִנְכַאִיָּה [התשה] שהתמקדו בגרימת מוות, פציעה ונזק לאויב. באמצעות הכאוס הוא רצה למנוע ממשטרים כופרים להשיג מידה של יציבות שתאפשר להם להשיג סטטוס קוו דומה למתקיים באדמות המוסלמים הנשלטות על ידי המושחתים מזה עשורים. להשגת הכאוס המרבי התמקד השיח' בכלים היעילים ביותר ליצירת כאוס: מכונות תופת, מטענים מאולתרים ואסתשהאדייה (מק'קאנטס, 2016, עמ' 25–26).

טרור המתאבדים במערכה שניהל אִזְרַקְאוּוי בעיראק היה מהגורמים המרכזיים לביסוס מחדש של דימוי העוצמה של אל־קאעדה, באמצעות שלוחתו בעיראק. הדבר בלט שבעתיים על רקע המפלה שספגו אל־קאעדה והטאליבאן באפגניסטן, כאשר שני הארגונים הוכו קשות וסולקו מאפגניסטן בתוך חודשיים בשלהי שנת 2001. בעקבות הסטת המשאבים ותשומת הלב של ארצות הברית מאפגניסטן לעיראק הצליחו הטאליבאן ואל־קאעדה להתאושש מתבוסתם ולשוב בהדרגה לפעילות טרור וגרילה במדינה זו. במסגרת זו הם הכניסו למערכה הצבאית שניהלו בערי אפגניסטן גם את טרור המתאבדים, שעד אותה עת לא היה דפוס פעולה מוכר במדינה זו. כך, בין השנים 2005–2010 בוצעו באפגניסטן

יותר מ־500 פיגועי התאבדות.²⁴ גם בפקיסטן השכנה, שאירחה את הארגונים, החל שימוש גובר בדפוס זה וחלה קפיצה במספר פיגועי ההתאבדות במהלך עשור.²⁵

בעשור שלאחר מכן, בשנים 2011–2020, נרשמה עלייה נוספת במספר פיגועי ההתאבדות בעולם, מ־2,630 לכ־3,075 פיגועים. הדבר נבע בין היתר מהופעתה של 'המדינה האסלאמית' ומלחמותיה בסוריה ובעיראק בעיקר, וכן הפצת פיגועי ההתאבדות בידי שותפיו באזורים נוספים בעולם. בעשור זה מספר פיגועי ההתאבדות בסוריה ועיראק לבדן נאמד בכ־1,200. עיראק שבה להיות מרכז טרור המתאבדים העולמי עם כ־800 פיגועים רק בתחומה, וגם בסוריה, שהייתה מרכז מבצעי חשוב עבור 'המדינה האסלאמית' בימי השיא שלה, היו כ־320 פיגועי מתאבדים לאורך העשור. שנת 2014, שנת ההכרזה על הקמת 'המדינה האסלאמית', הייתה גם שנת השיא במספר פיגועי ההתאבדות במהלך העשור – כ־590 פיגועים.

כמו בעשור הקודם, אפגניסטן המשיכה להיות מרכז לתפוצת פיגועי ההתאבדות בעולם. במהלך השנים 2011–2020 בוצעו באפגניסטן 658 פיגועי התאבדות, המהווים כ־21.5 אחוזים מכלל פיגועי העשור.²⁶ מתוך כלל הארגונים שפעלו במדינה, ביניהם נמנים לצד הטאליבאן גם לשכר א־טויבה, רשת חקאני וצבא שחרור בלוצ'יסטן הפועל נגד מעורבות סינית במדינה ולמען עצמאות המחוז, היה הטאליבאן הארגון הדומיננטי בשיגור מתאבדים והאחראי לאורך העשור על כ־366 פיגועים – למעלה ממחצית הפיגועים שבוצעו באפגניסטן. השלוחות של אל־קאעדה ושותפיו וגם שלוחות 'המדינה האסלאמית' ושותפותיה אימצו את פיגועי ההתאבדות כהוכחה לנאמנותם ולהזדהותם של המתאבדים עם תפיסת עולמם ועם תרבותם הארגונית, והדבר בא לידי ביטוי בעלייה במספר פיגועי ההתאבדות שביצעו לאורך השנים במדינות שבהן פעלו (מנדלבאום ועמיתיו, 2021).

בשנים האחרונות קיימת מגמת ירידה ניכרת במספר פיגועי ההתאבדות בעולם, שניתן לשייכה לתבוסתה הצבאית של 'המדינה האסלאמית', לחולשת מחנה אל־קאעדה וליכולות סיכול משופרות של כוחות הביטחון. גורם נוסף שתורם לירידה בשימוש בפיגועי ההתאבדות הוא צמצום משמעותי בנוכחות של כוחות צבא זרים במדינות מוסלמיות, שהיוותה מוקד משיכה לגיוס המוני של פעילים, בטענה של לחימה נגד "כיבוש זר". במקום זאת כוונ פיגועי

24 בשנת 2005 בוצעו באפגניסטן 15 פיגועי התאבדות וב־2006; 90 – 2007; 107 – 2008; 103 – 2009; 99 – 2010; 90.

25 בשנת 2006 בוצעו בפקיסטן כעשרה פיגועי התאבדות וב־2007; 55 – 2008; 59 – 2009; 87 – 2010; 56.

26 בשנת 2011 בוצעו באפגניסטן 39 פיגועי התאבדות וב־2012; 63 – 2013; 65 – 2014; 124 – 2015; 69 – 2016; 53 – 2017; 67 – 2018; 83 – 2019; 43 – 2020; 52.

ההתאבדות נגד השלטונות המוסלמיים המקומיים, שהואשמו גם הם בכפירה או בשיתוף פעולה עם הכופרים הזרים, או שהפיגועים הופנו נגד מיעוטים יריבים אתניים ודתיים. עם זאת, אין בכך כדי לקבוע באופן קטגורי כי דפוס הפעולה של פיגועי ההתאבדות איבד מיתרו המעשי והסמלי עבור ארגוני הטרור. אם יבשילו התנאים הסביבתיים והצרכים הארגוניים לשוב ולהשתמש בנשק המתאבדים, היעיל והסמלי עבורם, ייתכן שנחזה בצמיחה מחודשת של התופעה המחרידה הזו, שליוותה את עולם הטרור בעשורים האחרונים.

לסיכום, מכל הנתונים שנאגרו על פיגועי ההתאבדות בעולם משנת 1981 עד שנת 2022 ולמרות הקושי בציון מספר מדויק שלהם, בשל קשיי איסוף ודיווח במדינות שונות, ניתן לומר כי עד סוף שנת 2022 בוצעו ברחבי העולם כ-5,900 פיגועי התאבדות (שוויצר ואבלגון, 2023). אלו בוצעו על ידי יותר מ-8,300 מתאבדים (בהם כ-700 נשים מתאבדות), ונהרגו בהם כ-60 אלף בני אדם ויותר מ-130 אלף בני אדם נפצעו. הפיגועים בוצעו ב-60 מדינות בידי יותר מ-100 ארגונים שונים.²⁷

תקופה זו נחלקת לשתי תקופות ברורות: בשני העשורים הראשונים היה השימוש במתאבדים בהיקפים נמוכים יחסית לזה של שני העשורים האחרונים, שבהם בלטה נוכחות מובהקת של ארגוני הטרור המזוהים עם זרם הסלפייה הג'האדייה. אלה הגדילו את מספר המתאבדים ממאות אחדות לאלפים. בחמש השנים האחרונות מסתמנת ירידה הדרגתית ועקבית במספר פיגועי ההתאבדות. בשנת 2021 בוצעו כ-74 פיגועים, לעומת פי שישה כמעט בחמש השנים שקדמו לתקופה זו (מנדלבאום ועמיתיו, 2021), ובשנת 2022 בוצעו כ-31 פיגועי התאבדות ברחבי העולם, מה שביטא את מגמת הירידה הזו בצורה מובהקת עוד יותר. עם זאת, לנוכח יעילותו של דפוס פעולה זה, ובעיקר חשיבותו הערכית-סמלית עבור ארגוני הטרור מזרם הסלפייה הג'האדייה, ניתן להעריך כי דפוס זה עודנו שמור בארגז הכלים שלהם, וכי הוא ימשיך לשמש אותם לקידום ולביסוס האידיאולוגיה והאינטרסים שלהם גם בעתיד, בעיקר אם יתקיימו נסיבות תומכות חיצוניות, כדוגמת כיבוש זר של אדמה מוסלמית, או פנימיות, כדוגמת מאבק אלים נגד משטרים מקומיים במדינות אסלאמיות, הנתפסים ככאלה שאינם שומרים בקפדנות על חוקי השריעה ומשתפים פעולה עם המערב. ארגוני הטרור מזרם הסלפייה הג'האדייה שפעלו בעיקר לאחר מתקפת ה-11 בספטמבר (למרות שאל-קאעדה ביצע ארבעה פיגועי התאבדות טרם המתקפה, וכך עוד כמה ארגונים שותפים לדרך) היו הגורם המרכזי בגידול היקפו של טרור המתאבדים בעשורים שחלפו.

27 פיגועי ההתאבדות נספרים במכון למחקרי ביטחון לאומי באורח שוטף, מגובים על ידי שני מקורות בלתי תלויים ונשענים עליהם.

בשני העשורים שלאחר ה-11 בספטמבר היו ארגוני הטרור שמזוהים עם הסלפייה־ג'האדייה אחראים על יותר מ־90 אחוזים מפיגועי ההתאבדות, אך חשוב לציין כי על כ־54 אחוזים מהפיגועים שום ארגון לא קיבל אחריות פורמלית. ואולם על פי מיקומם, שיטת הפעולה והארגונים הפעילים באזור שבו בוצעו ניתן לשייכם בוודאות גבוהה לארגוני הסלפייה־ג'האדייה.

ישראל והג'האד העולמי

מדינת ישראל נלחמת נגד איומי טרור מגוונים המאיימים על ביטחונה הלאומי במשך יותר מ־70 שנות קיומה. הניסיון המעשי שצברה ישראל בשנות לחימתה בטרור הפכו אותה למדינה בעלת כישורים ויכולות המהווים נכס גם עבור מדינות שותפות ברחבי העולם. בין שלל האויבים של ישראל נמצאים גם ארגוני טרור מן הזרם האידיאולוגי של הסלפייה־ג'האדיה. כך, למרות שהאיום מצד הג'האד העולמי על ביטחונה הלאומי של ישראל נמצא על סדר יומם של קברניטיה, בעיקר כשהאיום גובר, הוא אינו נמצא בראש סדר העדיפויות שלהם. קודמים לו איומים ביטחוניים אסטרטגיים כדוגמת פעילותה של איראן בתחומי הנשק הבלתי קוננוציונלי ופיתוח הטילים ארוכי הטווח, וכן חתרנותה האזורית ותמיכתה הפעילה בסיוע לארגוני טרור כדוגמת חזבאללה, מיליציות שיעיות בסוריה, בעיראק ובתימן, ולארגוני הטרור הפלסטיניים ובראשם חמאס והג'האד האסלאמי בפלסטין.

אתגר הג'האד האסלאמי הסוני הפונדמנטליסטי העולמי שניצב מול מדינת ישראל חייב אותה לפעול. לשם כך היה עליה ללמוד ולהבין את האידיאולוגיה המניעה את ארגוני הג'האד העולמי ואת מאפייני פעילותם של אל־קאעדה ושותפיו, את תרבותם הארגונית וסדרי העדיפויות שלהם, ומאחר יותר גם את אלה של דאע"ש ו'המדינה האסלאמית' ושותפיהם. ישראל בחנה והבינה את הפער הקיים בין האידיאולוגיה והרטוריקה הארסית שלהם נגד היהודים וישראל לבין הפרקטיקה שנקטו, ונערכה בהתאם. היא לא ויתרה על היערכות לאתגר, וכאשר המצב החמיר והקצין היא התמודדה עימו ביעילות.

אל־קאעדה ו'המדינה האסלאמית' נגד היהודים וישראל – הרטוריקה ארסית מהפרקטיקה

על פי תפיסתו האידיאולוגית של ארגון אל־קאעדה, שהוביל במשך כשני עשורים וחצי את מחנה הג'האד העולמי, היהדות וישראל הם חלק מהברית העוינת ה'יהוד־צלבנית', הפוגעת בערכי האסלאם ומאיימת על המוסלמים. בהצהרותיהם של בן לאדן וא־זוואהירי יורשו הם לא הפרידו בין היהודים לבין הצלבנים, אך הציבו במוקד פעילותם את ארצות הברית משום היותה מעצמה ומנהיגת המערב כולו, אשר נתפס בעיניהם כאויב העיקרי של האסלאם. השניים תיארו את מרכיבי הברית היהוד־צלבנית כשותפים אקטיביים ותוקפניים המשפילים את המוסלמים, עושקים את אוצרותיהם ומבקשים לדכא את אמונתם, ולכן קבעו כי המלחמה נגדם היא מלחמת הגנה. דוגמה לתפיסה זו ניתנה בהכרזת המלחמה שפרסם

בן לאדן בשנת 1996 ואשר הסתיימה בקריאה אל כלל המוסלמים שייפנו אל החרב, מאחר ש"אנשי האסלאם סבלו מתוקפנות, מרשעות ומאי־צדק המופנים כלפיהם מצד הברית הציונית־צלבנית, שהדומיננטית בה היא ארצות הברית, ומצד אלו המשתפים פעולה עם ברית זו" (Bin Laden, 1996).

בהצהרה ספציפית נגד ישראל לרגל חגיגות 60 שנים לייסודה טען בן לאדן כי

השתתפות המנהיגים המערביים בחגיגות היהודים מאששת את תמיכת המערב בכיבוש היהודי של אדמתנו, וכי הם עומדים לצד הישראלים נגדנו, אנו נמשיך, ברשות אללה, להילחם נגד הישראלים ויתר בעלי בריתם [...] ולא נוותר על סנטימטר מפלסטין כל עוד ישנו מוסלמי אמיתי אחד על פני האדמה (Noueihed, 2008).

בהזדמנות אחרת, ימים מספר לאחר ציון יום השנה השמיני להתקפות ה־11 בספטמבר אמר בן לאדן בנאום שיועד לקהל האמריקאי כי "הסיבה לסכסוך [שלנו] איתכם היא תמיכתכם בבעלת הברית שלכם – ישראל, הכובשת את אדמת פלסטין [...] הגיעה השעה שתשחררו עצמכם מהפחד ומהטרור האידאולוגי של הנאו־שמרנים והלובי הישראלי" (Cole, 2009). ב־13 במאי 2018, בצל החלטת נשיא ארצות הברית דאז דונלד טראמפ להעביר את השגרירות האמריקאית מתל אביב לירושלים, פורסם בערוצי התעמולה של ארגון אל־קאעדה ומוסד התקשורת של הארגון א־סחאב נאום מפי א־זוואהירי בשם "תל אביב היא גם אדמת המוסלמים". טראמפ "היה ברור לחלוטין. הוא חשף את פרצופה האמיתי של הצלבנות המודרנית, שאין טעם לסגת מולה ולהפסיק את הלחימה נגדה, ושההתנגדות היחידה מולה היא באמצעות דעווה וג'האד". הוא הוסיף כי בן לאדן הכריז כי "ארצות הברית היא האויבת הראשונה במעלה של המוסלמים, ונשבע שהיא לא תחלום על ביטחון עד שאנו נחיה אותו כעובדה קיימת בפלסטין, ועד שכל הצבאות הכופרים יצאו מאדמת מוחמד" (France 24, 2018).

למרות הרטוריקה המיליטנטית והעוינת של בכירי ארגון אל־קאעדה, באופן מעשי לא השקיעו ארגון אל־קאעדה ושותפיו, ואחריהם גם 'המדינה האסלאמית' ושותפיה, מאמצים ממוקדים רבים כדי לבצע פיגועים נגד ישראל והיהודים. באל־קאעדה התמקדו בעיקר בפגיעה ב"צלבנים", קרי בארצות הברית ובאזרחי המערב, משום שכולם נתפסו בעיניהם כשותפים למערכה לדיכוי ולהשפלת האסלאם. ישראל נחשבה כשלוחה של ארצות הברית ולכן יצאו באל־קאעדה מתוך הנחה שחיסולה של ישראל כמדינה ימומש לאחר שארצות הברית תיפגע קשות, תיסוג ממעורבותה במזרח התיכון ותסיר ממנה את חסותה.

אומנם בתקופות שונות היו לאל-קאעדה ולשותפיו, ובהמשך גם ל"מדינה האסלאמית", לשותפיה ולפעילים המזדהים עם רעיונותיה תוכניות וניסיונות לפגוע בפועל ביעדים יהודיים וישראלים במדינות שונות ברחבי העולם ובישראל, אולם רובם המכריע סוכלו ורק מקצתם מומשו. 'המדינה האסלאמית' ושותפיה הפנו עוד פחות תשומת לב ומשאבים לפגיעה בישראל וביהודים, והדבר בלט בייחוד בתקופה שבה היא לחמה בגבולות ישראל וגם כשעברה לפעול בזירה הבינלאומית.

בתקופה שלאחר מתקפת הטרור בארצות הברית, כאשר ח'אלד שיח' מחמד פיקד על יחידת מבצעי החוץ של אל-קאעדה והיה אחראי באופן בלעדי כמעט על פיגועי הארגון בזירה הבינלאומית, מכיוון שרוב בכירי הארגון האחרים היו עסוקים בהימלטות מפני המרדף של ארצות הברית אחריהם, הוא שדרג באופן חריג את המיקום והחשיבות של הפגיעה ביעדים ישראלים ויהודיים בסדר העדיפויות של אל-קאעדה. בתקופה זו תכנן אל-קאעדה שורה של ניסיונות לפגוע ביעדים ישראלים, בעיקר נגד שגרירויות, יעדי תעופה ותיירים ישראלים ברחבי העולם, לצד ניסיונותיו להמשיך לתקוף יעדים מערביים, אך תוכניות אלו ברובן המכריע לא מומשו.²⁸

לאורך השנים הותקפו יעדים ישראלים על ידי גורמי הסלפייה ג'האדיה בעיקר לאורך גבולות ישראל בסיני,²⁹ מירדן³⁰ ומסוריה, ועל ידי התארגנויות טרור אד הוק של ערבים אזרחי ישראל בצפון הארץ.³¹

מוסדות יהודיים ברחבי העולם נכללו אף הם בין היעדים לתקיפה, וביניהם בלטה תקיפת בית חב"ד במומבאי על ידי ארגון לשכר א-טויבה, אחד משותפיו הקרובים של אל-קאעדה. בית חב"ד היה חלק ממספר יעדים שתקף הארגון ברחבי מומבאי כמו מלונות וקורה ויעדי תיירות בעיר, שנפגעו בשרשרת פיגועים שנמשכו כשלושה ימים עד שנבלמו בידי הכוחות ההודיים. נוסף על כך הייתה תקיפה סימולטנית שביצעה יחידת פיגועי החוץ של אל-קאעדה

28 בין השאר תוכננו בתקופתו של ח'אלד שיח' מחמד פיגועים נגד יעדים ישראלים בדרום-מזרח אסיה – בסינגפור, בתאילנד ובפיליפינים – נוסף על אוסטרליה, תוניסיה, מרוקו, טורקיה, ובהמשך גם באוזבקיסטן ובמאוריטניה.

29 פיגועים סימולטניים נגד יעדי תיירות ישראלים בסיני (מלון טאבה וחוף ראס א-שטאן) במהלך חגי תשרי בשנת 2004; הפיגוע בכביש 12 וניסיון החדירה לשטח ישראל שביצע ארגון אנצאר בית אל-מקדס באוגוסט 2011 ובאוגוסט 2012, בהתאמה.

30 ירי רקטות על העיר אילת, אשר בוצע מירדן בקיץ 2005 על ידי חוליה מארגונו של אבו מוסעב א-זרקאוי.

31 פיגוע ירי שביצע אזרחי תושב הכפר ערערה בצפון בפאב 'הסמטה' בתל אביב בינואר 2016, ובו נהרגו שני ישראלים; והתארגנות של חוליית טרור באזור נצרת שרצחה נהג מונית ישראלי וניסתה לרצוח ישראלים נוספים בצפון (אמיר, 2016; ראב"ד ועינב, 2010).

נגד שני בתי כנסת באמצעות משאיות תופת באיסטנבול בנובמבר 2003, וכן שורת פיגועי הרצח שביצע האזרח הצרפתי מוחמד מראח בעיר הצרפתית טולוז באביב 2012, "זאב בודד" שפעל בהשראת הסלפיה־ג'האדיה. תקיפה זו הסתיימה ברצח ארבעה יהודים ושלושה חיילים צרפתים.³²

אירועי האביב הערבי וצמיחת 'המדינה האסלאמית', שהביאו לנפילת משטרים ערביים במזרח התיכון ולמלחמות אזרחים, גרמו לנהירה של אלפי מתנדבים מוסלמים מרחבי העולם אל הלבנט, ולבריחה ושחרור של אלפי חברים בארגוני ג'האד מבתי הכלא. אירועים אלו הגבירו את הסכנה הפוטנציאלית ליציבות מדינות האזור, ובכך איימו גם על ביטחונה של מדינת ישראל לנוכח האפשרות כי יתבטאו בפיגועי טרור שיזלגו לתחומה.

התהליכים האזוריים קירבו את מחנה הסלפיה־ג'האדיה לגבולות ישראל, והסכנה לביטחונה הלאומי גברה בשל מיקומן של מפקדותיו ולוחמיו בעיראק, ואחר כך גם ובעיקר בסוריה, וכן תשתיות מבצעיות שהקים בחצי האי סיני. מאז שארגון 'מחוז סיני' נשבע אמונים ל'מדינה האסלאמית' בנובמבר 2014 הוא ביצע פיגועים ספורדיים לאורך הגבול הישראלי־מצרי, כולל ירי רקטות לעיר אילת. למרות שאיומי מחוז סיני לפעול נגד ישראל עודם נמשכים,³³ הארגון ממוקד בלחימתו העיקרית בצבא מצרים במרחבי סיני. בעקבות אירועי האביב הערבי ומלחמת האזרחים בסוריה התמקם בגבולה הצפוני של ישראל ברמת הגולן הארגון הג'האדי 'שוהאדא אל ירמוכ', אך פעילותו המבצעית נגד ישראל הייתה שולית. למרות התגברות הנוכחות הצבאית של 'המדינה האסלאמית' ושותפיה לאורך גבולותיה של ישראל, הדאגה הישראלית מהשפעות הישות הייתה נתונה בעיקר להקשר האזורי הרחב, כשהחשש המרכזי היה מפני נפילת משטרים במדינות הגובלות בה והשתלטות של גורמי הג'האד העולמי על אחת מהן, ובראשן האפשרות לנפילת המשטר ההאשמי בירדן. חשש נוסף היה מנפילת כלי נשק בלתי קונוונציונליים בידי מוסלמים קיצונים במקרה של נפילת

32 פיגועים בולטים נוספים נגד יעדים יהודיים בוצעו בבית הכנסת באי התוניסאי ג'רבה (אל־קאעדה – אפריל 2002); בקזבלנקה (מאי 2003, התארגנות מקומית בהשראת אל־קאעדה) ובמרקש (אפריל 2011); במוזיאון היהודי בבריסל (דאע"ש, מאי 2014); בכלבו 'היפר כשר' בפריז (יחידים בהשראת דאע"ש, ינואר 2015); ובבית כנסת בקופנהגן שבו נרצח מאבטח הקהילה (יחידים בהשראת דאע"ש, פברואר 2015).

33 ביטוי לאיומים ספציפיים הושמע באוקטובר 2015, עת פורסם סרטון של פעיל בארגון דאע"ש בסוריה המאיים בשפה העברית על ישראל (קייס, 2015), ובמאי 2016, כאשר החל קמפיין תעמולתי שנועד לתמוך בשלוחת הארגון בסיני ולהעברת מסרים מאיימים לישראל, שכן בראייתם לסיני יש חשיבות רבה בהיותה קרש הקפיצה לכיבוש ירושלים (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2015).

משטר אסד, ומן האפשרות להשפעתו של אירוע כזה גם על לבנון והשלכות על היציבות בגבולה עם ישראל.

וכך, למרות שרוב פעילות הטרור שביצעו 'המדינה האסלאמית' ושותפיה לא הייתה מכוונת לישראל, האיומים ששוגרו לעברה על ידי דוברים בכירים מטעם 'המדינה האסלאמית' היו רבים ומגוונים. כך לדוגמה אמר דובר 'המדינה האסלאמית' אבו מחמד אל-עדנאני בנאומו מה-21 במאי 2016:

התוגה לכם, הו הצלבנים, והתוגה לכם, הו היהודים. בכל אשר תרימו ראשכם, מצעד, דיכוי וחריגה [במעשיכם], אללה יבוא אליכם ממקום שלא תצפו את בואו, כפי שעבדיו מסבים לכם את הנורא בעיניים [...] אמריקה האימפוטנטית, יחד עם בעלות בריתה, חושבת שהיא יכולה להפחיד את המאמינים או לנצח את המוג'אהדין. ודאי שלא! (Kamolnick, 2016).

גם לאחר שאל-עדנאני חוסל, התבטא מחליפו אבו חמזה אל-קרשי בנאומו נגד ישראל והיהודים, ובנאום שנשא ב-18 באוקטובר 2020 על רקע חתימת 'הסכמי אברהם' בין ישראל לאיחוד האמירויות ובחריין, ואשר הופץ ברשתות חברתיות, הוא הבהיר את עמדת ארגונו כלפי ההסכמים ובמשתמע – את הצורך לפגוע בהם ולהכשילם, הגם שהפנה את עיקר טענותיו כלפי המוסלמים שבגדו בדתם (Orton, 2020).

פעילות אליקאעדה בישראל

ארגון אליקאעדה לא פעל בישראל, למעט במקרים נדירים, ורוב הפעולות לא צלחו. הסלפייה-ג'האדיה כרעיון לא קנתה לה אחיזה נרחבת בקרב ארגוני הטרור הפלסטיניים. פלסטינים שכן אימצו אותה פעלו לרוב במסגרת תנועת הג'האד העולמי וארגון אליקאעדה באפגניסטן. הדוגמאות הבולטות היו עבדאללה עזאם, פלסטיני מהכפר סילת אל חרתיה שבנפת ג'נין, שהיה מייסדה של תנועת הג'האד העולמי והאידיאולוג הראשי שלה, ופעיל פלסטיני אחר, אבו זוביידה, שהשתלב בתפקיד מנהל המשרד הראשי להשמת המתנדבים ולשיגורם למחנות האימונים באפגניסטן. בקרב הפלסטינים בגדה המערבית הייתה בעיקר התגייסות של פעילים יחידים שהזדהו עם האידיאולוגיה של הארגון, אך הם נתפסו בטרם עלה בידם לבצע פיגועים (שוויצר ושי, 2002, עמ' 50–51). השב"כ גם חשף מספר תאים של ערבים ישראלים שפעלו בהשראת אליקאעדה, לעיתים בשל התעמולה באינטרנט,

ואשר אספו מודיעין על יעדים אפשריים לפיגועים או תכננו בעצמם פיגועים באתרים שונים בישראל (Shapiro, 2012, pp. 245-248).

הפעולה החמורה ביותר שבוצעה בתוך ישראל ושהייתה מזוהה באופן עקיף עם "מחנה" אל־קאעדה הייתה פיגוע ההתאבדות בפאב 'מייק'ס פלייס' בטיילת בתל אביב ב־30 באפריל 2003, שבו נהרגו שלושה ישראלים ונפצעו כחמישים מבאי הפאב (צדקא, 2014, עמ' 27-44). פיגוע זה בוצע על ידי שני אזרחים בריטים, אסיף מוחמד חניף ועומר חאן שריף, אשר נמנו עם התשתית המבצעית של אל־קאעדה בבריטניה. בראיון שפרסם העיתונאי הישראלי רונן ברגמן עם עלי סופאן, מחוקרי ה־FBI ולימים מייסד 'קבוצת סופאן', חשף האחרון מידע שעלה בחקירתו של אבו זוביידה, שלדבריו אל־קאעדה תכנן מתקפה משולבת על מספר מועדונים בישראל, אך הדבר נמנע בעודו באיבו (ברגמן, 2021). המידע לא אומת אולם ידוע כי גם ריצ'רד ריד, המחבל המתאבד בנעלי הנפץ, ביקר בישראל ואסף מודיעין מטעם הארגון, וגם כי קבוצת פקיסטנים נכנסה לישראל במסווה של תיירים למטרות דומות, אולם אלה לא הבשילו לכלל פיגועים.

כמו כן, לאור המורשת שהותירו אחריהם פאזול ונבהאן, שעמדו בראש הכוח שתקף את ישראל במומבסה בנובמבר 2002, הכריז הארגון במהלך קיץ 2009 על הקמת כוח מיוחד וייעודי בשם 'כוח קודס' ללחימה בישראל. בסוף 2009 נתפסו במעבר הגבול בין קניה לסומליה שני ערבים ישראלים מאזור נצרת, שהיו בדרכם למחנות אימונים של הארגון בסומליה. השניים נמנו עם חוליית טרור של ערבים אזרחי ישראל מאזור נצרת, שהתארגנה לביצוע פיגועים בשם הג'האד העולמי ואף הייתה אחראית לרצח נהג מונית ישראלי בצפון הארץ (שוויצר ואורג, 2014, עמ' 36-40).

פעילות 'המדינה האסלאמית' בישראל

בישראל גופא, כמו במקרה של אל־קאעדה, 'המדינה האסלאמית' לא הצליחה לקנות לה אוהדים ולגייס מתנדבים רבים מקרב הרשות הפלסטינית או בקרב האזרחים הישראלים ממוצא ערבי. עובדה זו באה לידי ביטוי בדבריו של ראש השב"כ יורם כהן בסיום כהונתו, כי בהשוואה למדינות אחרות במערב, שמספר המוסלמים בהן נמוך מזה שבישראל, ואשר מהן יצאו הרבה יותר מתנדבים לשדות הקטל של סוריה ועיראק, השפעת דאע"ש על ערביי ישראל הייתה זניחה (מלמן, 2016). בישראל נכלאו בשנים 2014-2016 בסך הכול כ-80 אנשים שנקשרו ל'מדינה האסלאמית' ולא־ל־קאעדה. אולם ברובם המכריע של המקרים הם נעצרו בעיקר משום שעמדו בקשרים באמצעות האינטרנט עם פעילי

דאע"ש מחוץ לישראל, או משום שניסו לצאת לסוריה או לעיראק כדי להילחם בשורות 'המדינה האסלאמית'. חלקם נעצרו עם שובם מזירות הלחימה וחלקם נעצרו משום שהיו מעורבים בתכנון או בביצוע פיגועי טרור בישראל בשם 'המדינה האסלאמית', אך לא בהכרח בהפעלתה הישירה (הראל, 2017).

למרות ההצלחה המועטה של 'המדינה האסלאמית' להכות שורש בקרב ערביי ישראל ובשטחי הרשות הפלסטינית, נרשמו פיגועים בשטח ישראל בשם האידאולוגיה של ארגון הטרור ובהשראתו. דוגמה לכך הייתה גל הפיגועים בשנים 2015–2016, שכונה בישראל "אינתיפאדת היחידים" ובמהלכו בוצעו מספר פיגועים על ידי פלסטינים תושבי השטחים שפעלו בהשראת 'המדינה האסלאמית', ובהם בלט פיגוע ירי במסעדה במתחם שרונה בתל אביב, שבו נרצחו ארבעה ישראלים (פולבר וכהן, 2016).³⁴

פעילות חריגה במעורבות של המזדהים עם דאע"ש התנהלה כחלק מגל טרור שפקד את ישראל גם בחודש מארס 2022. שניים מששת הפיגועים שגרמו למותם של 19 ישראלים בוצעו בידי שלושה פעילים שהזדהו עם 'המדינה האסלאמית'. בפיגוע בבאר שבע (22 במארס) נרצחו ארבעה בני אדם בידי פעיל בודד חמוש בסכין, ושני שוטרי משמר הגבול נרצחו בפיגוע שעשו שני מחבלים בחדרה (27 במארס). ארגון דאע"ש קיבל אחריות לפיגועים אלה שבוצעו על ידי ערבים אזרחי ישראל, שחלקם אף ריצו עונשי מאסר בשל שיוכם לארגון קודם לכן (שויצר ועמיתיו, 2022). בעקבות אירועים אלה התרחבה פעילות שירותי הביטחון הישראלי ונחשפו תשתיות של פעילים תומכי דאע"ש. באוגוסט 2022 דיווח השב"כ על מעצרים של שני צעירים מאום אל פחם בשל חשד שהצטרפו לדאע"ש ותכננו להצטרף ללחימה של הארגון באפריקה ולבצע פיגוע בשם דאע"ש, ובמקביל נעצר תושב הפזורה הבדואית בחשד לביצוע עבירות בהשראת דאע"ש (זיתון ואל-חי, 2022). בספטמבר 2022 נעצרה חוליה של שישה צעירים ערבים-ישראלים מנצרת, שפעלו בהשראת דאע"ש והביעו הזדהות עם הרעיונות של ארגון הטרור. הם הואשמו בתכנון לפוצץ בית ספר תיכון שבו נלמדו שיעורי חינוך מיני, בשל זעמם על הפריצות המוסרית המנוגדת לתפיסת העולם של דאע"ש, וגם תכננו לתקוף תחנת משטרה ומרכז מזון גדול (מושקוביץ, 2022).

34 פיגועים נוספים במסגרת זו כוללים את רצח החייל עמרי לוי ז"ל בתחנה המרכזית בבאר שבע באוקטובר 2015 (בוחבוט ויגנה, 2015); דקירת חייל באשקלון בפברואר 2016 בידי אזרח סודאני, אשר הסתגן לישראל מספר שנים לפני הפיגוע שבוצע בהשראת דאע"ש (זיתון, 2016); פיגוע דריסה שביצע תושב מזרח ירושלים בארמון הנציב שבירושלים בינואר 2017, ובו נהרגו ארבעה צוערים מבית הספר לקצינים של צה"ל שהיו בסיור במקום (גבור ובנדל, 2017).

באפריל 2022 נעצר וסים א־סעיד תושב חברון, והואשם ברצח של בני הזוג יהודה ותמר כדורי בשכונת ארמון הנציב בירושלים בינואר 2019, ברצח של אזרח מולדובה בדירה בשכונת ארנונה בירושלים במארס 2022 ובניסיונות רצח נוספים בעיר. א־סעיד הודה כי הוא ביצע את הפיגועים כדי לקדם את האידיאולוגיה של דאע"ש, ובדיעבד התברר כי הוא אף ריצה מאסר בשנים 2015 עד 2018 בשל חברות בתשתית דאע"ש (גולן ועמיתיו, 2023; פרידסון והלר, 2022). ב־23 בנובמבר 2022 נרצחו שני אזרחים ישראלים ונפצעו כעשרים בני אדם נוספים בפיצוץ של מטעני חבלה בשתי תחנות אוטובוס בירושלים. כעבור שישה ימים נעצר המחבל שפעל לבדו – אסלאם פרוח', מהנדס מכונות בן 26 מכפר עאקב שבמזרח ירושלים, שהזהדה עם האידיאולוגיה של דאע"ש ולמד להרכיב מטעני חבלה מהאינטרנט, לאחר שהושפע מדברי התעמולה של דאע"ש ברשת (גולן ועמיתיו, 2023; MEMRI, 2022). רצף פעולות אלה יצר תחושה כי מתחת לפני השטח יש אהדה לרעיונות הקיצוניים של הארגון, אולם פעילותם של המחבלים הייתה יוזמה עצמית ונותרה שולית ביחס לזו של ארגוני הטרור האחרים הפעילים בישראל, בגבולותיה ומחוצה לה.

ביטוי נוסף לשוליות המערכה בישראל על פי תפיסת ארגוני הסלפייה־ג'האדייה ניתן היה למצוא בהתייחסות של דוברים של אל־קאעדה וכמה משותפיהם מא־שבאב הסומלי ומאל־קאעדה במגרב, ולצידם גם דברים של דאע"ש בהתייחס לסבב הלחימה שהתקיים בין חמאס לבין ישראל בחודש מאי 2021, אשר עלו בערוצי התעמולה של הארגונים. דוברי אל־קאעדה התייחסו בזלזול לניסיונו של חמאס להציג עצמו כמגן אל־אקצא ומוביל המערכה על שחרור ירושלים. הם אומנם שיבחו את הלוחמים מהזרוע הצבאית של חמאס, גדודי עז א־דין אל־קסאם, אך התעלמו במפגיע מהארגון עצמו. הם הבהירו כי המערכה על ירושלים היא חלק ממערכה כוללת שהם מקיימים במקומות שונים בעולם, ולא מערכה נבדלת. הצהרת דאע"ש אף הגדילה לעשות וטענה כי חמאס אינו מייצג את זרם הסונה. היא השוותה אותו לארגון האחים המוסלמים בפלסטין, לנוצרים וליהודים, וקבעה כי הוא ארגון כופר שמשותף פעולה עם כופרים, תוך רמיזה לקשרי חמאס עם חזבאללה ואיראן. מדברים אלה מתחזקת ההבנה כי בראיית ארגוני הסלפייה־ג'האדייה הפתרון לבעיית ישראל יגיע כאשר הג'האד העולמי ישיג את מטרותיו בהבסת הצלבנים, ואז גם יגיע קיצו של בעל הברית היהודי וסוגיית פלסטין תגיע לפתרונה הסופי.

המענה הישראלי לאיום הסלפייה'ג' האדייה

במהלך שני עשורים כמעט מאז הקמתו של אל־קאעדה, העיסוק בטרור הסלפייה'ג' האדייה העולמי כאיום על אינטרסים ישראלים ויהודיים ניצב באופן יחסי בשולי סדר העדיפויות של הממסד המודיעיני־ביטחוני בישראל, כפי שקרה גם אצל עמיתיהם בממסד האמריקאי, לפחות עד המחצית השנייה של שנות ה־90 של המאה ה־20.

גם מיעוט ההתקפות נגד יעדים ישראלים ויהודיים הוביל לכך שבישראל לא ראו בג'האד העולמי איום ראשון במעלה בין שלל הסיכונים החמורים והאקוטיים יותר שעימם התמודדה. רמת סיכון נמוכה יחסית זו נבחנה לנוכח התפתחויות ואירועים שהתרחשו לאורך השנים, ולאור המידע המודיעיני ההתרעתי או לנוכח פעילות קונקרטיה שתוכננה או בוצעה נגד יעדים ישראלים ויהודיים ברחבי העולם.

גופים שונים בקהילת המודיעין של ישראל עסקו בנושא הסלפייה'ג' האדייה ברמות שונות של אינטנסיביות, בהתאם לתחומי העיסוק שלהם ולמידת הפנאי שהייתה לכל אחד מהגופים הללו לטפל בכך, בין שאר המטלות הביטחוניות שהעסיקו אותם. כפי שתיאר אחד הבכירים שבהם, "מה שמיוחד בקהילת המודיעין והביטחון הישראלית, שבכל פעם שריר אחר שלה פועל יותר מהאחרים, על פי מידת הרלוונטיות של האיום ליכולותיו וליתרונותיו היחסיים" (ד' פלטי, ראיון, 20 במאי 2021). חלק מהגופים הביטחוניים עסקו במעקב ובניתוח של ההיבטים האידיאולוגיים של תופעת האסלאם הסוני הפונדמנטליסטי במגוון רבדיו הרעיוניים, וחלקם שמו דגש רב יותר על ההיבטים המבצעיים מודיעיניים, אשר גם הם השתנו במהלך השנים, בהתאם למידת בולטותם בסדר האיומים על ישראל. כל אלה השתלבו בסופו של דבר למאמץ מערכתי אינטגרטיבי ולתוצרים מודיעיניים ומבצעיים של המוסדות האמונים על כך.

במודיעין הישראלי עקבו אחרי פעילות אל־קאעדה כבר בשלביה הראשונים, כתופעה אידיאולוגית אסלאמית פונדמנטליסטית־סונית מאיימת (במקביל למעקב פעיל אחר המקבילה השיעית של איראן וחזבאללה, אשר היוו יריב מרכזי ומאיים הרבה יותר של ישראל), לצד גילויי האלימות והטרור שנלווה להיבטיה האידיאולוגיים.

מעקב מחקרי צבאי ואזרחי התנהל אחר התפתחות תופעת "בוגרי אפגניסטן" כבר מראשיתה, ובישראל התגבשה הבנה על איום מתפתח מצד גורמי הטרור הסוני־פונדמנטליסטי (סופר, 2006). אולם מהות האיום והסכנה שהוא מהווה לישראל לא הבשילה לכדי קבלת מקום בולט בסדר הקדימויות שלה, בשל מיעוט איומים אקוטיים. אנקדוטה לעניין המחקרי־אקדמי על התופעה התרחשה כאשר ד"ר יגאל כרמון, ששימש יועץ של ראש הממשלה

למאבק בטרור, ביקר בארצות הברית, נפגש עם עמיתים בממסד הבטחוני בווישינגטון בבוקר ה־26 בפברואר 1993 וסיפר להם על האיום הסוני־פונדמנטליסטי הנרקם באופק. בצוהרי אותו יום התרחש הפיגוע הראשון במגדלים התאומים בניו יורק, וכרמון התקשה לשכנע חלק ממארחיו כי ישראל לא ידעה מראש דבר וחצי דבר על הפיגוע.

חשיפת רשת הטרור של רמזי יוסף ושותפיו בניו יורק, אשר ביצעה את הפיגוע הראשון במגדלים התאומים ואת רצח הרב מאיר כהנא, ואף תכננה לבצע התקפה רבת נפגעים בגשרים המובילים לניו יורק בחסות פסקי הלכה של השיח' עומר עבד אל־רחמן, הובילה את אנשי המודיעין בישראל להעלות את נושא האיום הסוני־פונדמנטליסטי על סדר יומם. בגופי המודיעין ניתחו כיצד האיום בא לידי ביטוי במטרה להעריך את המגמות, וזאת תוך מעקב ושיתופי פעולה דו־צדדיים לסיכול טרור של קבוצות המשתייכות לזרם הרעיוני.

ככל שהשנים חלפו והתברר כי אל־קאעדה נכנס בעצמו לפעילות טרור בינלאומי שכוונה בעיקר נגד האמריקאים, החל מהפיגועים בשגרירויות ארצות הברית בקניה ובטנזניה באוגוסט 1998 ועד השיא של מתקפת ה־11 בספטמבר, גברה בישראל ההבנה כי הכרחי להקדיש לנושא תשומת לב מיוחדת. אולם בשלב זה השדרוג של הטיפול באל־קאעדה ובשותפיו התבטא בעיקר בשינוי מבני ובהקמת ענפים ייעודיים שעסקו באופן אקסקלוסיבי במעקב מודיעיני אחרי אל־קאעדה ושותפיו לג'האד העולמי (Shapiro, 2012, p. 243).

נקודת מפנה בהיערכות ממוקדת למתן מענה מודיעיני ומבצעי לאתגר הישיר שהציב אל־קאעדה בפני ישראל הייתה התקפת הטרור במומבסה בנובמבר 2002, אשר כוונה נגד מטוס נוסעים ישראלי ומלון שבו השתכנו תיירים ישראלים. ההתקפה הפתיעה את ישראל בעיקר בעיתוי, בגזרת התרחשותה, בדפוס הפעולה ובפוטנציאל הקטלני שלה, אשר רק בנס לא התממש במלוא חומרתו. הפיגוע חידד בישראל את ההבנה כי האיום הגלובלי כולל מעתה גם איום ישיר וכבד משקל על יעדים ישראלים ויהודיים ברחבי העולם. הפיגוע במומבסה היה ההתקפה הקשה ביותר נגד יעדים ישראלים מצד טרור הסלפייה־ג'האדייה עד כה. רק בנס הסתיים הפיגוע ללא הרג המוני, כפי שתכננו מבצעיו. הפיגוע אילץ את מערכת הביטחון הישראלית לבחון מחדש את דרכי ההתמודדות עם האתגר שנחשב שולי יחסית לשאר האיומים על ישראל. אל־קאעדה הצליח להפתיע את ישראל ולפגוע בה ללא התרעה מוקדמת, והדבר היווה תזכורת לכך שארגוני טרור הסלפייה־ג'האדייה, שלא הסתירו את שאיפתם לפגוע בישראל וביהודים, עלולים גם לנסות לפגוע למרות שבפועל ניסיונותיהם לתקוף יעדים ישראלים היו מועטים ושוליים.

התגובה הישראלית לאתגר הייתה היערכות מחדש במישור המודיעיני, האבטחתי והבירוקרטי. אולם בשל מיקומה המרוחק של מפקדת אל-קאעדה באפגניסטן ובאזורי פעולה הנמצאים מחוץ לטווח הטבעי של פעילות המודיעין הישראלי על שלוחותיו במזרח התיכון, בחרה ישראל לפצות על חוסר היערכות המתאימה בהידוק שיתופי פעולה עם שירותי מודיעין וביטחון רלוונטיים, בעיקר ברמה הדו-צדדית אך גם ברמה רב-צדדית, בפרט עם שותפים אזוריים. ישראל הידקה את שיתופי הפעולה הללו עד כדי יצירת מבצעים משותפים, שבהם בא לידי ביטוי יתרונו היחסי של כל צד. לפי פרסומים זרים, מתנקשים של המוסד חיסלו את אבו מחמד אל-מצרי, מספר 2 באל-קאעדה, יחד עם בתו מרים, אלמנתו של חמזה בן לאדן, בנו של אוסאמה בן לאדן, בעת שנסעו ברחוב בטהראן באוגוסט 2020, וזאת על פי בקשה של הממשל האמריקאי (Goldman et al., 2020).

ישראל, שחוותה פיגועי טרור מסוגים שונים וניהלה מלחמה ממושכת בטרור, גם חלקה את ניסיונה העשיר בתחום עם מדינות ידידותיות מערביות ואחרות, לעיתים אף כאלה שלא קיימה עימן יחסים פורמליים, במטרה למגר את האיום הגובר שנשקף מצד אל-קאעדה ושותפיו לביטחון המשותף. עיקר התרומה הישראלית באה לידי ביטוי בקשריה המודיעיניים עם שכנותיה הערביות, אבל גם בסיוע לבעלות בריתה מהמערב. לדוגמה, ניסיונה הייחודי של ישראל בהתמודדות עם טרור המתאבדים הועמד לרשות בעלות בריתה, שנאלצו להתמודד עם טרור המתאבדים המסיבי של אל-קאעדה בעיראק והפנו בקשות קונקרטיות ללמוד מדרכי הפעולה שישראל פיתחה במאבקה בתופעת טרור המתאבדים במהלך האינתיפאדה השנייה. בתקופות מאוחרות יותר הדבר חזר על עצמו, לאור יתרונותיה המודיעיניים והמבצעיים של ישראל, כדי להסתייע בהם בעימות עם 'המדינה האסלאמית'. ישראל יזמה ותרמה לשותפיה על פי יתרונותיה היחסיים הבולטים אל מול ההתרחשויות בזירת הטרור האזורית והעולמית.

הופעתה של 'המדינה האסלאמית' צירפה ממד נוסף לאיום הסלפייה-ג'האדיה על ישראל. אף שכמו במקרה של אל-קאעדה, גם הפעם התברר כי קיים פער ניכר בין הרטוריקה של ישות הטרור לבין מימושה בתכנון ובהוצאה לפועל של פיגועים בתוך ישראל, בגבולותיה ונגד יעדים ישראליים ויהודיים ברחבי העולם. החשש העיקרי בישראל היה מפני ערעור יציבות המשטרים במדינות השלום השכנות, ירדן ומצרים, והשלכות אזוריות אפשריות שעלולות להתעורר במקרה של השתלטות גורמים ג'האדיסטיים על השלטון בדמשק או על אזורים הסמוכים לגבולותיה. בשל כך עקבה ישראל אחר התקרבותו של איום הטרור.

המודיעין הישראלי מיקד את פעילותו בעיקר בנטרול ובבלימה של התארגנויות המזוהות עם 'המדינה האסלאמית' בקרב ערביי ישראל; בפעילות תקיפה, הרתעה וסיכול בגבולה הצפוני נגד ארגונים שהזדהו עם 'המדינה האסלאמית' או שנשבעו לה אמונים, כמו ארגון 'שוהאדא אל ירמוכ' בסוריה; ובסיוע פעיל למערכה שמנהל צבא מצרים נגד 'מחוז סיני', השלוחה של 'המדינה האסלאמית' בגבולה הדרומי. שיתוף הפעולה עם מצרים וירדן, שעמן יש לישראל הסכמי שלום, סייע לשתי המדינות לסכל טרור בתחומיהן, ובכך מנע זליגה אפשרית לתוך ישראל ותרם להידוק הקשרים הביטחוניים.

לנוכח הזוועות שביצעה 'המדינה האסלאמית' והבנת חשיבותה של המערכה לבלימת הטרור הבינלאומי החליטה ישראל כי היא נרתמת באופן פעיל לסייע לקואליציה הבינלאומית בהובלת ארצות הברית, שפעלה למיגורה הצבאי של הישות, וכי היא משקיעה בכך משאבים ותשומות ניכרות למרות האיום השולי יחסית. מאחר שהקצאת משאבי זמן, כוח אדם ויכולות מודיעיניות מחייבת את הסטתם מעיסוק ביריבים המרכזיים המאיימים על ביטחונה של ישראל, ההחלטה על הסיוע למאבק ב'מדינה האסלאמית' התקבלה לאחר דיון בדרגים הצבאיים הגבוהים ובאישור הדרג המדיני.

ישראל ניצלה את היתרונות היחסיים, המודיעיניים והמבצעיים שיש לה ואת קרבתה הגיאוגרפית למוקד פעילותה של 'המדינה האסלאמית' בלבנט לאיסוף מידע שיאפשר לארצות הברית ולשכנות אזוריות לפגוע ביעדים של גורמים המזוהים עם 'המדינה האסלאמית' ליד גבולותיה, בעיקר מול כוחות שוהאדא אל ירמוכ בסוריה ו'מחוז סיני' של המדינה האסלאמית במצרים. ביטוי פומבי לפעילות זו של ישראל נשמע מפיו של הרמטכ"ל הישראלי לשעבר גדי איזנקוט, שאמר כי ישראל אכן פועלת נגד דאעִש ואף "מנהלת מלחמה בכל רחבי המזרח התיכון, אנחנו פועלים בשיתוף פעולה עם צבאות רבים, באין ספור מבצעים מיוחדים, ופוגעים בדאעִש בהיקף נרחב מאוד. אני יכול להעריך שבפעילות שלנו נהרגו מאות פעילי דאעִש ומעל אלף פצועים, הושמדו מתקנים ותשתיות והושגו הישגים רבים". הפעילות הישראלית, לפי איזנקוט, בוצעה "בהרבה מקומות, קרובים ורחוקים, בצפון, בדרום, איפה שרק תגיד, בסוריה הייתה לנו איתם מלחמה עקובה מדם, תקיפות בעומק וגם במרחק כמה ק"מ. מבצעים מיוחדים, תקיפות אוויריות, כטב"מים, רחפנים, השתמשנו בכל האמצעים והכוח שעומדים לרשותנו [...] פעילות ישירה, אש מנגד, צלפים" באמצעות כוחות קומנדו ישראליים (כספית, 2022).

במקביל הוקצו כוחות מודיעיניים כדי לעקוב אחר פעילות הטרור של 'המדינה האסלאמית' מעבר לגבולות הלבנט, וישראל שימשה ציר מודיעיני סיכולי חשוב במערכה למניעת פיגועי

טרור במדינות במערב. ביטוי לתוצאת המאמץ הזה ניתן היה למצוא בדברי ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו, שציין בנסיבות שונות את העובדה כי ישראל סייעה למדינות אירופיות ואחרות לסכל עשרות פעולות טרור ולהציל חיים של אזרחים רבים (גויכמן, 2019). דוגמה אחת לשיתוף פעולה כזה זכתה לפירוט פומבי ונגעה לסיכול כוונת פיגוע במטוס של חברת התעופה איתחאד בטיסה מסידיני לדוחא, ותוכנית לבצע התקפה באמצעות חומר לחימה כימי (חל"כ) שתוכננה והופעלה ממטה הארגון באוסטרליה. המתכנן הראשי היה אחיהם של ראשי החוליה בסידיני, ששיגר אליהם הנחיות להכנת חומר הנפץ ממקום מושבו בא־רקה, "בירת הח'ליפות" בסוריה. ישראל שזיהתה את הכוונה העבירה את המידע לשלטונות באוסטרליה, אשר עצרו את החוליה באוסטרליה ומנעו בכך הרג המוני (Gross, 2018).

הירתמותה של ישראל למערכה הבינלאומית לסיכול פעילות הטרור של אל־קאעדה ושל 'המדינה האסלאמית' תרמה רבות להצלחתה, זכתה לשבחים ולתודות מפי גורמי ממשל ומודיעין ממדינות שונות בעולם והדגישה את חשיבותה של ישראל במערכה נגד הטרור הבינלאומי בכלל ונגד טרור הסלפייה־ג'האדיה בפרט. למרות הבסתה הצבאית של 'המדינה האסלאמית', דאע"ש ושותפיו בלבנט ואף מעבר לו נותרו איום על המערכת הבינלאומית, ובכלל זה גם על ישראל, וכך גם האיום הנמשך מצד אל־קאעדה ושותפיו, אף שהם נמצאים עדיין בשלב של היערכות מחדש. גם בישראל מבינים כי איום זה מחייב המשך מעקב צמוד כדי למנוע פעילות טרור נגד האינטרסים שלה, והפיגועים בישראל בהשראת דאע"ש במהלך שנת 2022 הגבירו את הערנות המודיעינית מול האיום. זו גם הזדמנות להביא לידי מימוש את היתרונות היחסיים שיש לישראל על פני שותפיה בתחום הלוחמה בטרור, כדי להיערך לאפשרות שתהיה שוב התפרצות והסלמה בפעילות הטרור מצד גורמים אלה בעתיד.

מאחר שישראל הרחיבה את הסכמי השלום והיחסים הדיפלומטיים עם מדינות מוסלמיות נוספות במרחב, ואלה מהוות אויב מסורתי עבור ארגוני הסלפייה־ג'האדיה, לכל המעורבים במערכה יש אינטרס לשותף פעולה כדי למנוע את צמיחתו מחדש. לישראל יש בכך תפקיד חשוב ויתרונות ברורים לתרום תרומה מודיעינית ומבצעית למאמץ זה.

לסיכום ניתן לומר כי למרות היותה של ישראל מדינה קטנה ושולית לכאורה במערכה נגד הג'האד העולמי, אשר אינו נמצא במוקד העיסוק שלה, היא נחשבת בעיני מדינות רבות למומחית בתחום הלחימה בטרור גם כאשר אינה מצויה בעין הסערה. הצורך הקיומי הפך את ישראל בעל כורחה למומחית בתחום הטרור. אילוצי המציאות הפכו את ישראל למדינה בעלת יכולת תגובה מהירה לאיומים המשתנים של הטרור בפרקי זמן קצרים יחסית.

ישראל נחשבת למקורית ובעלת יוזמה בתחום פיתוח של שיטות לחימה, יכולות טקטיות ופיתוחים טכנולוגיים שהפכו אותה ליעד מבוקש לשיתוף פעולה מודיעיני ביטחוני לצורכי לימוד, אימונים וייעוץ בתחום הלוחמה בטרור על ידי שירותי ביטחון ומודיעין ממדינות שונות ברחבי העולם.

בעקבות הבסתה הצבאית של 'המדינה האסלאמית' זכתה ישראל לשבחים רבים, פומביים וחשאיים מצד עמיתים, על סיועה הצבאי והמודיעיני יקר הערך שתרם להצלחה בבלימת האיום על היציבות האזורית ועל ביטחונם של אזרחי העולם – איום שחרג מאיומי הטרור שהיו מוכרים עד הופעתה של 'המדינה האסלאמית'. למרות הירידה הנוכחית בבולטותו של איום הג'האד הסלפי הסוני בזירה הבינלאומית, ולאור העובדה כי יש עליות וירידות באיום זה במשך יותר משלושה עשורים של פעילותו, ישראל ושותפיה הבינלאומיים צריכים להיערך לאפשרות כי ישוב לאיים על מדינות באזור, ובכלל זה ישראל. חשוב מאוד ששירותי המודיעין והביטחון של ישראל ינהלו מעקב מודיעיני רצוף, כדי שביום שבו ידרש הידע הזה, כמו בעבר, הוא יוכל לשרת את האינטרסים שלה ושל בעלות בריתה ויאפשר לה לבלום איומים באופן מקצועי, כפי שעשתה כל השנים.

שער חמישי

הסלייה-ג'האדייה – לאן?

קוו ואדיס?

עיון בתולדות תנועות זרם הסלפייה-ג'האדייה, בעיקר בפעילותם של הארגונים שהתלכדו סביב אל-קאעדה ובהמשך סביב 'המדינה האסלאמית' ודאע"ש ב-30 השנים האחרונות ואף יותר מכך, מלמד אותנו כי היו להן תקופות של גאות ושפל וכי ידעו להשתקם מתקופות השפל ולגלות כושר עמידה ויכולות התאוששות גבוהים (שוויצר, 2021).

בשנים האחרונות נמצא הג'האד העולמי בתקופה של שפל יחסי. רמת העניין הציבורי שהוא מעורר בדעת הקהל המערבית פחתה במידה ניכרת, לאחר שבתקופות שונות הוא מיקד תשומת לב ציבורית, פוליטית וביטחונית הרבה מעבר לכוחו הממשי, ובשל האיום שהוקרן מפעילותו והועצם באמצעות מערכת תודעה תקשורתית מתוחכמת שניהל. הסיבה העיקרית לירידה בתשומת הלב הציבורית נובעת מהמיעוט היחסי של פעולות טרור בינלאומי במדינות המערב – תולדה של המערכה הבינלאומית נגד הטרור שנפתחה לאחר פיגועי ה-11 בספטמבר ונמשכה ביתר שאת בעקבות הקמת 'המדינה האסלאמית'.

כיום, בחלוף יותר מ-20 שנה אחרי פיגועי ה-11 בספטמבר, עיני העולם מופנות שוב לעבר אפגניסטן. ארצות הברית, שפלשה למדינה 20 שנה קודם לכן כדי להכות בארגון אל-קאעדה ולהפיל את שלטון הטאליבאן שהעניק חסות לארגון הטרור, השלימה את נסיגתה מהמדינה בצל הקריסה המהירה של המשטר הפרו-מערבי בקאבול ושל כוחות הביטחון שלו, וההשתלטות המחודשת של הטאליבאן על אפגניסטן. העובדה כי הנסיגה האמריקאית התבצעה בצילה של שליטת הטאליבאן בקאבול הבירה זכתה לתגובות נלהבות מצד ארגוני הטרור מזרם הסלפייה-ג'האדייה ותומכיהם (וגם על ידי יריביהם מהמחנה השיעי), שראו בנסיגה עדות לחולשה האמריקאית, הוכחה מחודשת ליכולתם של לוחמי הג'האד להשיג את מטרותיהם וחיזוק לאמונתם כי האמונה הדתית והסבלנות הם המפתח לניצחון (Byaruhanga, 2021; Katz, 2021; The Economist, 2021). שנה לאחר הפלישה נדרשה ארצות הברית לפעול מחדש באפגניסטן, הפעם כדי לחסל את מנהיג אל-קאעדה אימן א-זוואהירי, אחרי שהתברר כי הוא התגורר בבית מחסה בקאבול, וזאת בניגוד להסכם בין ארצות הברית לבין הטאליבאן, שבו התנועה האסלאמית התחייבה שלא תהפוך שוב את אפגניסטן לבסיס פעולה עבור אל-קאעדה.

שאלת השפעתם של האירועים באפגניסטן על המשך דרכו של טרור הסלפייה-ג'האדייה היא אחת הסוגיות שבהן נעסוק בפרק זה. אחרי שסקרנו בפרקים הקודמים את אבני הדרך של טרור הסלפייה-ג'האדייה לאורך יותר משלושה עשורים, ובייחוד מאז פיגועי ה-11

בספטמבר, אנחנו מבקשים לבחון את המצב הנוכחי ובעיקר להתבונן קדימה לעבר עתיד הג'האד העולמי הסוני הפונדמנטליסטי. בפרק זה נתמקד במגמות המרכזיות ובתהליכי הליבה שנראה כי ישפיעו על זירות הפעולה העתידיות של טרור הסלפייה הג'האדייה ועל מאפייני פעילותו העתידיים ברחבי העולם, תוך הבנה חדה ומפוכחת שעלולה להתפתח דינמיקה שתחולל תפניות עקב אירועים מעצבים שיתרחשו, ושאננם ניתנים לצפייה מראש.

הג'האד העולמי בין תקוות לאכזבות

כאשר אוסאמה בן לאדן העניק ראיון לעיתון אל-ג'זירה בחלוף שלושה חודשים ממתקפת ה-11 בספטמבר, הוא סיפק מעין תחזית לגבי עתיד הג'האד:

ברצון האל, סופה של אמריקה מתקרב. סופה אינו תלוי בהישרדותו של עבדאללה זה או אחר (אבו עבדאללה הוא הכינוי המוכר של בן לאדן עצמו). לא משנה אם אוסאמה נהרג או שרד – ההתעוררות החלה, השבחים לאל. זו הייתה המטרה של המבצעים האלה (Gunaratna & Oreg, 2015, p. XIX).

בראיתם של בן לאדן וחסידי, מתקפת ה-11 בספטמבר יצרה ציר זמן ברור ובלתי ניתן לשליטה בידי בני אנוש, אשר משמש נתיב יחיד לקראת העתיד. לשיטתם, הפיגועים בניו יורק ובווישינגטון יצרו תהליך שבסופו הבלתי נמנע תתרחש מלחמה כוללת, מעין מלחמת עולם שלישית בין מוסלמים ללא-מוסלמים, שבה האסלאם ינצח משום בחירתו בדרך של אללה. הדרך לתוצאה הסופית הזו ארוכה וכוללת אבני דרך, היא סטיכית ואינה ניתנת לשינוי. פיגועי ה-11 בספטמבר היו אחת מאבני הדרך הראשונות של התהליך, שנדרשה כדי ליצור התעוררות מוסלמית.

אבן הדרך הבאה בתהליך נועדה לגבש אחדות מוסלמית ולכידות מלאה בין כל המוסלמים ברחבי העולם. אחדות שורות כזו תושג על ידי יצירת קו מפריד חד וברור בין מוסלמים ללא-מוסלמים. הממד הדתי יהיה היחיד שיגדיר את זהותו של אדם, שכן כל הממדים האחרים והזהויות האחרות של הפרט לא יהיו רלוונטיים. כאשר כל המוסלמים בתוך הקהילה המוסלמית הכלל-עולמית (האומה) ישיגו את התודעה הדתית-הפנימית הזו, המשימה תושלם וההתנגשות העולמית הבלתי נמנעת תפרוץ.

על פי נקודת המבט הג'האדיסטית, פיגועי הטרור של גורמי הג'האד ייצרו ברחבי העולם הקצנה וקיצוניות בקרב דעת הקהל המערבית ונבחריה, אשר רק יעבו וידגישו את הקו המפריד בין מוסלמים ללא-מוסלמים. העולם המערבי, כך האמינו הג'האדיסטים

בראשית המילניום, יתיישר לימין הקיצוני הפוליטי ויגדיר את כלל המוסלמים, הן כקהילה והן כיחידים, כטרוריסטים וכאויבים אשר יש לנהל נגדם מלחמת חורמה. או אז, כאשר תכה ההכרה כי "העולם כולו נגדנו", יתאחדו כל המוסלמים בעולם לישות קהילתית אחת ותתרחש המלחמה הכלל־עולמית אשר תוצאותיה, כאמור, ידועות מראש.

במחצית השנייה של העשור השני של המילניום נראה היה, לפחות בעיני הג'האדיסטים, כי תחזית זו קורמת עור וגידים. המשך המשברים במזרח התיכון ותמונות הזוועה של פעילות גורמי ג'האד כמו 'המדינה האסלאמית' ודאע"ש, שהגיעו באמצעות הרשתות החברתיות וללא סינון, חיזקו במערב את הגישה שמדובר ב"התנגשות של ציוויליזציות"³⁵, ולא רק שאין עם מי לדבר בצד השני, גם לא קיים ולא יכול להתקיים מכנה משותף ערכי, ולו על הבסיס הנמוך ביותר, בין מוסלמים ואחרים (Tharoor, 2015).

גל הפיגועים של הג'האד באירופה, שהגיע לשיאו במהלך 2015 ו־2016, לצד משבר הפליטים שפקד את האיחוד האירופי, הביאו להתחזקות של מפלגות וארגוני ימין ברחבי היבשת אשר הציבו במרכז את "הפחד מהזר" וקראו להקשחת הצעדים נגד ההגירה. המגמה הגיעה לשיא בשני אירועים דרמטיים: משאל העם על ה'ברקזיט' ביוני 2016, שהביא לפרישת הממלכה המאוחדת מהאיחוד האירופי, ובחירתו של דונלד טראמפ לנשיא ארצות הברית בנובמבר 2016.

ג'האדיסטים ברחבי העולם התרגשו מניצחונם של דונלד טראמפ וחגגו את ניצחונם, ובמסגדים סלפיים קיצוניים חולקו ממתקים וחטיפי שוקולד בין המתפללים. באחד מהפורומים הג'האדיים הבולטים נקבע כי "[פיגועי] ה־11 בספטמבר (11.9) היו תחילת הרנסנס של האומה המוסלמית. ה־9 בנובמבר (9.11) — היום שבו הוכרזו התוצאות הסופיות של בחירות 2016 וניצחון טראמפ) הוא תחילת נפילתו של השטן (אמריקה) בעידן זה" (Callimachi, 2016; Tharoor, 2016).

בראית הג'האד העולמי, ניצחונו של טראמפ חשף את פרצופה האמיתי של ארצות הברית ומוסלמים מתונים, אשר האמינו בהתמזגות ובהשתלבות כמוסלמים בתוך החברה המערבית, ואלו שהעדיפו פרשנויות מתונות של הקוראן ודחו את חוקי השריעה ופרשנותם לפי טהרנות הסלפייה־הג'האדיה, ייאלצו כעת לממש את תודעתם הדתית המוסלמית, לנטוש בהדרגה את מתינותם ובסופו של דבר לאמץ את "הפרשנות האמיתית" היחידה

35 'התנגשות הציוויליזציות' היא תאוריה שגיבש פרופסור סמואל הנטינגטון, שכיהן כראש בית הספר ללימודים בינלאומיים באוניברסיטת הרווארד בארצות הברית. בליבת התאוריה נטען כי הזהות התרבותית והדתית היא המקור העיקרי של הסכסוכים בעולם שאחרי המלחמה הקרה (הנטינגטון, 2003).

של האסלאם, שהיא הסלפייה והג'האד. ציוץ של תומך הג'האד המופנה ישירות אל אותם מתונים מסכם את בחירתו של טראמפ על פי הנרטיב והפרספקטיבה האסלאמית:

אתה חושש מטרמפ יותר מאללה [...] בחירתו של טראמפ לנשיא היא סוג של צדק פואטי [...] אני אומר את זה כי כמה פעמים הזהרנו מפני מעורבות עמוקה עם הממשלה הזו (כל ממשלה אמריקאית), שהיא רק ממשלת כופרים? כמה פעמים הזהרנו מפני גישת "המלומדים שלכם לכאורה", אשר גרמו לכם להאמין שזו [ההשתלבות] היא הדרך הנכונה, שארצות הברית היא המולדת האמיתית שלכם ושאתם יכולים לחיות בה כמוסלמים פטריאטים גאים ואמיתיים? כמה פעמים נאמר לכם לבצע הג'רה (להגר מארצות הברית) וסירבתם בבוז ובכעס? (O'Connor, 2016).

כל האירועים והתהליכים הללו הוכיחו לאלה המאמינים בדרך הג'האד כי התהליך הבלתי נמנע נמשך ומתקדם בכיוון הנכון, לקראת האחדת התודעה וההוויה המוסלמית כציון דרך חשוב לקראת מלחמת גוג ומגוג. תהליכים אחרים במסגרת הג'האד העולמי שהתפתחו בתקופה זו, כמו אובדן הטריטוריה המסיבי של 'המדינה האסלאמית' עד כדי התמוססותה כישות גיאוגרפית, נתפסו בהיבט ההיסטורי הכללי כלא יותר מאשר "מכה קלה בכנף", מבחן אמונה.

עם זאת יודגש כי בפרספקטיבה היסטורית ובראייה לאחור, ברור כי תקוותם הגדולה של תומכי הג'האד העולמי מתקופת כהונתו של דונאלד טראמפ כעידן מאחד כלל־מוסלמי נכזבה בסופו של דבר. למרות מדיניותו האנטי־מוסלמית המוצהרת של טראמפ, לא הצליחו ארגוני הג'האד העולמי להרחיב בשנים אלו באופן משמעותי את גיוס תומכיהם מקרב המוסלמים בעולם או להשפיע על שינוי בגישה הכללית שלהם, כפי שקיוו. זאת ועוד, עידן טראמפ הסתיים אחרי ארבע שנים והוא הפסיד בבחירות 2020 ליריבו מהמפלגה הדמוקרטית ג'ו ביידן, אשר נוקט מדיניות הפוכה מזו של קודמו. הוא מתווה מדיניות שונה ומאוזנת יותר כלפי האסלאם, המבדלת את הג'האד הסלפי מרובם המכריע של המוסלמים. מטרת גישה זו היא להוביל את הרוב הפרגמטי בעולם המוסלמי, לגרום לדחיקתם של תומכי גישת הג'האד לשוליים ולסייע למנוע את פעילותם האלימה.

ארגון אל־קאעדה, שאחראי על מתקפת הטרור הקשה בהיסטוריה, המשיך לנצל את התנופה בעשור הראשון עם פיגועים המוניים, כדוגמת הפיגועים באי באלי בשנת 2002, במדריד ב-2004 (שמידת מעורבותו הישירה של אל־קאעדה בו טרם הוכחה עד תום) ובלונדון ב-2005. היו גם מזימות שסוכלו, כדוגמת התוכנית להפיל מספר מטוסי נוסעים

עם נעלי נפץ ולאחר מכן באמצעות חומרי נפץ נוזליים בקיץ 2006. אולם המערכה הצבאית באפגניסטן, שהביאה לאובדן בסיס הפעולה המרכזי ולבריחת הנהגתו, לצד מעצרים רבים וסיכולים ממוקדים שפגעו בדרגים הבכירים ביותר, ערערו בהדרגה את יכולותיו של הארגון לרשום הישג דומה לזה של הפיגועים ב־2001.

חיסול בן לאדן במאי 2011 הוציא מהמשוואה את המייסד והמנהיג הבלתי מעורער של הארגון. הירש אימן א־זוואהירי, שנחשב לפחות כריזמטי ופחות אהוד מבן לאדן, נאלץ להתמודד עם מציאות מורכבת שכללה אתגרים לא פשוטים בדמות מרידות האביב הערבי, פרישת 'המדינה האסלאמית', מחלוקות עם פעילי הג'האד בסוריה וחיסולים של פעילים בכירים בהתקפות אמריקאיות. א־זוואהירי היה צריך לנווט את "ספינת אל־קאעדה" במים הסוערים ולדאוג שהיא לא תתפרק ושתישאר רלוונטית עבור מאבק הג'האד, מול התהודה הבינלאומית שקיבלה 'המדינה האסלאמית'.

אף שא־זוואהירי הצליח לשמר את הרשת תוך סיכול מרבית הניסיונות של אל־בגדאדי ודאע"ש לפתות את פעילי אל־קאעדה לחצות את הקווים, והצטרפות של שלוחות וארגונים נוספים, בתקופת א־זוואהירי הייתה למעשה התחזקות של הארגונים האזוריים המסונפים על חשבון ההנהגה המרכזית של אל־קאעדה. השלוחות הצליחו לבצע פיגועים משמעותיים, כולל נגד יעדים מערביים, כאשר ההתקפות הבולטות ביותר היו של ג'מעת נוסרת אל־אסלאם ואל־מוסלימין, שפגעו במלונות ששהו בהם אזרחים זרים במדינות הסאהל, ושל אל־קאעדה במגרב האסלאמי, עם ההתקפה במערכת העיתון שארלי הבדו בפריז בינואר 2015 (Zelin, 2017, pp. 2-5).

כמו כן, הפיצולים בתוך אל־קאעדה, בפרט סביב פרישת דאע"ש ולאחר מכן ההתרחקות של אל־ג'ולאני ואנשיו, העידו על מאבקים פנימיים שאפיינו פחות את תקופתו של בן לאדן ועוררו תהיות בדבר יכולת השליטה של א־זוואהירי ובדבר הנכונות של פעילי אל־קאעדה לקבל באופן מלא את הנהגתו של א־זוואהירי (שוויצר ועמיתיו, 2018, עמ' 3).

למרות זאת, א־זוואהירי המזדקן והחולה נותר עד חיסולו ב־2022 אחד הדוברים הבולטים של אל־קאעדה עם הצהרות על ענייני השעה, אף שתדירות הופעותיו הפומביות ירדה באופן ניכר בשנים האחרונות. יום השנה ה־20 לפיגועי ה־11 בספטמבר סיפק עדות לחולשה הנוכחית של הנהגת אל־קאעדה. האירוע יכול היה לספק הזדמנות לאל־קאעדה להניף מחדש את נס הג'האד העולמי, אולם א־זוואהירי הסתפק בפרסום ספר חדש בן 852 עמודים, ארוך כדרכו של המחבר, ובו עיסוק בסוגיות עקרוניות על דרך הג'האד, לצד קלטת חדשה בשם 'ירושלים לא תיוהד', שכמעט לא עסקה במורשת שיצרה המתקפה

אלא שמה דגש על המאבק למען הפלסטינים ועל מאבקים נוספים של הג'האד ברחבי העולם (Joscelyn, 2021).

ב־31 ביולי 2022 הצליחה ארצות הברית להשלים את המצוד הממושך אחרי א־זוואהירי וחיסלה אותו בירי טילים מכלי טיס בלתי מאויש לעבר בית המסתור שבו התגורר בקאבול, אחרי שלפי ההערכות הוא שב לאפגניסטן חודשים ספורים קודם לכן, בחסות הטאליבאן (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2022, עמ' 2–3). החיסול שב והציב בפני אל־קאעדה אתגר סביב זהותו של המנהיג הבא, השלישי מאז ייסוד הארגון. המועמד הטבעי להתמנות למנהיג הוא סייף אל־עאדל, איש המבצעים הבכיר של הארגון ומאחורוני השורדים בני הדור הוותיק של מנהיגי אל־קאעדה. אל־עאדל היה כלא מספר שנים באיראן, שוחרר ב־2015 ולאחר מכן חי שם בחסות איראן, כאשר לא ברור אם הוא נותר באיראן או עבר לאפגניסטן. אם אל־עאדל יהיה היורש הנבחר הוא עלול לקחת את הארגון לפעילות מבצעית רבה יותר, בהתאם לרקע המקצועי והאישי שלו, ולהפוך מחדש את הנהגת אל־קאעדה לזרוע של הכוונת פיגועי טרור גם בארצות הברית ובמדינות המערב, אחרי שבשנים האחרונות הארגון התמקד ב"מדינות הפריפריה" (הסאהל, אפריקה, דרום אסיה ודרום־מזרח אסיה). גם ארגון דאע"ש, שנותר להוביל את מחנה הסלפייה־ג'האדייה אחרי תבוסתה הצבאית של 'המדינה האסלאמית', נמצא כיום בשפל לעומת שנות השיא של 'המדינה האסלאמית' לאורך שנות שלטונה. שלילת ה"תמכין", הטריטוריה שבה הפעילה ויישמה 'המדינה האסלאמית' את שלטונה הדתי, אובדן הנכסים הכלכליים שהעשירו את קופתה והפגיעה במנגנוני הפיגועים שלה לצד חיסול מנהיגיה — הח'ליף אל־בגדאדי באוקטובר 2019, יורשו אבו אבראהים אל־האשמי אל־קוריישי בפברואר 2022 והיורש הבא, אבו אל־חסן אל־האשמי אל־קוריישי באוקטובר 2022 — כל אלה גרמו לפגיעה קשה בישות. עם זאת, חרף אתגר החיסול של שני מנהיגי הישות בפרק זמן קצר, ההערכה היא שאין לכך השפעה של ממש על הפעילות בזירה המרכזית של הישות בלבנט, וכי היא "נותרה איום עקשן ובעלת יכולת התאוששות, בשל המבנה המבוזר שלה ויכולתה לארגן התקפות מורכבות" (United Nations Security Council, 2022, pp. 11-12).

ואולם ראוי לשים לב כי למרות המכות שספגו ארגוני טרור הסלפייה־ג'האדייה — דאע"ש, אל־קאעדה, שלוחותיהם ושותפיהם — הם ממשיכים עדיין לבצע מדי חודש עשרות פעולות טרור וגרילה ברחבי העולם, רובן במקומות רחוקים מהעין ומהאוזן הציבורית של המערב. אם אינן חורגות מרמת הקטלניות הגבוהה המוכרת שלהם הן אף אינן זוכות לכיסוי גורף ורב־תהודה.

אחד המאפיינים הבולטים בפעילות דאע"ש ושותפיו, גם לאחר התפרקותה של 'המדינה האסלאמית', היה ונותר עקרון הפעולה של פריצת החומות של בתי הכלא ושחרור פעילים כלואים, והדבר בולט בייחוד בהשוואה לאל־קאעדה, שלא הרבה בפעילות מסוג זה. מבחינה מעשית, המבצעים הצבאיים נגד בתי הכלא כחלק מאסטרטגיית הפעולה של הארגונים מביאים לשחרורם של פעילים ותיקים בעלי ידע ויכולת מבצעית, המהווים תוספת כוח אדם מקצועי לשורותיהם, עם מוטיבציה מוגברת ומחויבות רבה לארגון שהשקיע מאמץ ומסכן לוחמים כדי לשחררם, ולעיתים גם רצון לנקמה באויב. ברמה הסמלית יש בכך כדי לקרוא תיגר ולהוכיח לאויביהם כי הם צפויים להתקפות נוספות מצד הארגון, שלא רק לא נכנע אלא גם ממשיך לדבוק בפעולותיו הצבאיות ובמחויבותו לאנשיו. רוב הפעולות שביצעו דאע"ש ושותפיו בסוריה, בעיראק, באפגניסטן ובאפריקה נעשו בשיתוף פעולה בין כוחות הפריצה לבין הכלואים והביאו לשחרורם של מאות טרוריסטים כלואים. הארגון גם הדגיש את העיקרון הזה בפרסומים שונים שלו, כדי לבטא את חשיבותו העליונה של עקרון פעולה זה בעיני הנהגתו (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2022, עמ' 2; MEMRI, 2022).

תופעת הגאות והשפל המתוארת לעיל מעוררת חשש כי למרות השפל היחסי של ארגוני הטרור מהסלפייה ג'האדייה ומצב פעילותם והשפעתם הנוכחי בזירה הבינלאומית, הם עלולים לשוב ולהתעורר מחדש ולהיות שוב גורם משפיע שלילי מרכזי בזירה הבינלאומית. הנסיגה האמריקאית מאפגניסטן וחזרת הטאליבאן מעוררות שאלות כגון: האם אפגניסטן עלולה להפוך שוב לבסיס אימונים והתארגנות עבור ארגוני הג'האד ופעילי ג'האד בכלל, ולאל־קאעדה ודאע"ש בפרט? עוד לפני הנסיגה האמריקאית שהו באפגניסטן מאות פעילי אל־קאעדה שפעלו ב־12 פרוינציות בשליטת הטאליבאן, לצד ארגוני ג'האד עולמי כדוגמת הארגונים האוזבקיים והקשמיריים, ומאות פעילי ג'האד זרים נוספים ממוצא מזרח־תיכוני, קווקזי, סיני ואחרים, ובהם סעודי, עיראקי, סורי, תימני, לובי, אויגורי וצ'צ'ני, ואנשים ממדינות נוספות מרחבי העולם המוסלמי (United Nations Security Council, 2020). כעת, כאשר הטאליבאן שולט שוב באפגניסטן, שאותה הוא מכנה "האמירות האסלאמית של אפגניסטן", עלולה המדינה להפוך יעד להג'רה (הגירה) עבור אנשי אל־קאעדה, בעיקר מסוריה, שם הארגון נמצא תחת לחץ מצד הכוחות הסוריים, הרוסיים והאמריקאיים, ומצד ארגוני ג'האד יריבים (Katz, 2021).

שאלה נוספת היא אם אפגניסטן תהפוך שוב לבסיס יציאה לפיגועי טרור בינלאומי — מה שעלול להוות מנוע לצמיחה מחדש של הג'האד העולמי. על פי הערכות המודיעין האמריקאי שפורסמו מייד לאחר הנסיגה, התשובה הייתה חיובית. ראש המטות המשולבים

הגנרל מארק מיילי ציין בסוף ספטמבר 2021 כי יש סבירות שאל־קאעדה, דאע"ש או שניהם גם יחד יחדשו את פעילותם באפגניסטן בתוך שישה עד 36 חודשים (Mitchell, 2021). תת־מזכיר ההגנה לענייני מדיניות קולין קאהל אמר באוקטובר 2021 כי ההערכה היא שארגון דאע"ש יוכל לתקוף את ארצות הברית משטח אפגניסטן בתוך חצי שנה, בעוד שארגון אל־קאעדה יוכל לעשות זאת בתוך שנה עד שנתיים (Deyoung, 2021). ניכר כי אין אחדות דעים בנושא זה בארצות הברית, והשאלה נותרה פתוחה להתרחשויות בעתיד. חיסולו של איימן א־זוואהירי בלב קאבול סיפק חיזוק להערכות המודיעין האמריקאי לפחות בכל הנוגע להפיכת אפגניסטן לארץ מחסה, אך לא בהכרח לגבי הפיכתה לבסיס אימונים ייעודי כלל־עולמי כבעבר, או לבסיס שיגור למעשי טרור בזירה הבינלאומית (Schmitt, 2022). הסכם דוחא שנחתם בין ארצות הברית לבין הטאליבאן בפברואר 2020 קבע במפורש כי ממשל הטאליבאן יסלק את אל־קאעדה מאפגניסטן וימנע פעילות טרור נגד המערב. לכן, לאחר חיסול א־זוואהירי הממשל האמריקאי האשים את הטאליבאן כי הפר את ההסכם, אפשר למנהיג אל־קאעדה לשוב לאפגניסטן וסיפק לו את בית המחסה בקאבול (Bennett, 2022). מנגד, דוברי ממשל הטאליבאן הכחישו את הטענות האמריקאיות על הימצאותו של א־זוואהירי באפגניסטן והאשימו את ארצות הברית בהפרת הסכם דוחא, ועם זאת המשיכו להצהיר כי הם עדיין מחויבים ליישום ההסכם על כל סעיפיו (Constable, 2022). מוקדם עדיין לנסות להעריך את מהות היחסים העתידיים בין הטאליבאן לבין אל־קאעדה, על אף הזהות האידיאולוגית־דתית המסורתית, המתבססת על חוקי השריעה האסלאמית כבסיס בלעדי לניהול חיי מדינה, ושיתוף הפעולה ההדוק והממושך בזירה האפגנית בין ארגון הטאליבאן וארגוני הג'האד העולמי, ובעיקר אל־קאעדה. מצד אחד, הטאליבאן לא צפוי לנהוג אחרת כלפי אירוח אנשי אל־קאעדה בארצו במידת הכנסת האורחים על פי עקרון ה'פשטון־ואלי', כפי שנהג לפני מתקפת הטרור בארצות הברית וגם אחריה. מצד שני, הטאליבאן זקוק לסיוע זר כדי לקיים כלכלה במדינתו, שהיא מהעניות בתבל, ומעוניין בלגיטימציה בינלאומית למשטרו, בפרט לאחר שבקדנציה הראשונה שלו היה מנודה וזכה להכרה כזו רק משלוש מדינות, נכון למועד כתיבת שורות אלו, ולכן בהחלט אפשר כי יציב הגבלות על פעילות הארגון, יגביל את החופש שלו באירוח ובאימון של ארגונים ופעילי טרור בינלאומיים וימנע מאל־קאעדה להוציא לפועל פיגועים משטח אפגניסטן, בוודאי נגד מטרות מערביות.

בגיליון המיוחד של המגזין 'אומה אחת' (One Ummah) שהוציאה זרוע התקשורת של אל־קאעדה, א־סחאב, לציון יום השנה ה־21 למתקפת ה־11 בספטמבר, נאמר כי "אנחנו

רוצים להבטיח לאומה האסלאמית שאף כי התקפות שמכוונות נגד מבצר הציונות – אמריקה – הפסיקו לצאת מאדמת אפגניסטן, הג'האד המבורך הזה נגד אימפריית הרשע יימשך מחלקים אחרים של העולם" (Al-Sahab, 2022, p. 9). ההצהרה משקפת את ההבנה של אל־קאעדה כי הארגון אינו יכול לסכן פעם נוספת את שלטון הטאליבאן באפגניסטן, והעובדה שכיום יש לארגון שלוחות פעילות באזורים נוספים של העולם – בניגוד למצב בשנת 2001, כאשר אפגניסטן שימשה בסיס הפעולה היחיד שלו – מאפשרת לאל־קאעדה לגלות את הגמישות הנדרשת שתואמת גם את האינטרס של הטאליבאן.

לקחי התוצאה המרה של ההתכחשות לפעילות הטרור שאל־קאעדה ביצע מתוך אפגניסטן ללא ידיעת הטאליבאן, ובוודאי ללא אישורם, כנראה חקוקים בתודעת מנהיגי הטאליבאן, שאיבדו את השלטון בשנת 2001 כתוצאה מהפלישה האמריקאית. המשך ההבטחות של דוברים מטעם הטאליבאן כי הם מחויבים לשמירה על ההסכם עם ארצות הברית שלא להפוך את אפגניסטן לבסיס שיגור מחודש של פיגועי טרור נגד המערב, ואף הכחשת נוכחות של אנשי אל־קאעדה במדינה – אלה חייבות להיבחן בדקדקנות כדי להבין לעומק אם השילוב בין לקחי אל־קאעדה ולקחי הטאליבאן עשוי למנוע את צמיחת אפגניסטן כבסיס טרור חדש כלפי המערב.

גורם ג'האד עולמי נוסף שכבר פעיל באפגניסטן הוא מחוז ח'וראסאן של המדינה האסלאמית, חלק מארגון דאע"ש. ארגון זה הוא יריב מר של הטאליבאן, מתנגד להגמוניה שלו באפגניסטן ורואה בטאליבאן ארגון כופר המשתף פעולה עם ארצות הברית ועם מדינות נוספות באזור, ולכן הוא מחויב לפגוע בו ובזרים שנמצאים במדינה, וייתכן אף מחוץ לגבולותיה. מחוז ח'וראסאן של דאע"ש הוכיח כבר את כוונותיו ויכולותיו לפעול באפגניסטן כאשר ביצע פיגוע התאבדות רב נפגעים בנמל התעופה בקאבול בזמן הנסיגה האמריקאית, שבו נהרגו 183 בני אדם, בהם 13 נחתים אמריקאים. לאחר השלמת הנסיגה, כאשר ממשל הטאליבאן כבר שלט באפגניסטן, המשיך מחוז ח'וראסאן בפיגועים קשים נגד כוחות ומתקנים של הטאליבאן ונגד המיעוט השיעי במדינה (Blue et al., 2021; Mir, 2021).

לקחי ה־11 בספטמבר

בחלוף יותר מ־20 שנה ממתקפת ה־11 בספטמבר נלמדו פרטים רבים והופקו תובנות לגבי ההתרחשויות מאחורי הקלעים, על אופן קבלת ההחלטות ועל האנשים שעמדו מאחורי מערכת הטרור, שהמשיכה להתעצם בעקבות המתקפה. במקביל נלמדו פרטים על ההתרחשויות מאחורי הקלעים בצד האמריקאי — בהנהגה ובמערכות המודיעין לפני הפיגוע ואחריו, ועל המשך ניהול המערכה נגד הטרור.

הכישלון במניעתה של מתקפת ה־11 בספטמבר הכניס את המערכת האמריקאית למצב של כאוס ופאניקה עקב תחושת החירום שלפיה פעלו, ואלה משלו בכיפה במשך חודשים רבים אחריה. למרות תחושת האיום האקוטי של המשך גל התקפות טרור צפוי, נמשכו התחרות הבין־ארגונית וחוסר התיאום ושיתוף הפעולה המלא החיוני בין ה־CIA לבין ה־FBI. למרות שניתן לכך מענה בירוקרטי מבני, שכלל הקמת צוותי עבודה משותפים במרכזי לוחמה בטרור. ה"חומה" המסורתית בין הארגונים נותרה על כנה בשל ההבדלים בדפוסי הפעולה, בתרבות הארגונית, בייעוד, בשיטות הפעולה ובמשימות השונות של הארגונים. ארגון אל־קאעדה, כך התברר מאז מתקפת ה־11 בספטמבר, התגלה כשונה ממה שחשבו עליו רבים, ובראשם שירותי המודיעין ברחבי העולם. הם הכירו את המבנה הארגוני הפורמלי שלו, אך כשלו בהבנת המבנה הבלתי פורמלי שלו, אשר נוהל על בסיס שבטי־חמולתי וגם על בסיס קשרי נישואין בין חברי הקבוצה ומקורביהם מחוץ לארגון, וכן על רשת קשרים אישיים וחברויות שנרקמו במהלך המלחמה באפגניסטן בעשור של שנות ה־80 ובמחנות האימונים שהקים אל־קאעדה באפגניסטן בשנות ה־90. מערכת זו גובתה על ידי מוסדות צדקה אסלאמיים וחברות כלכליות, שאפשרו לפעילי הארגון לפעול ברחבי העולם בלי להיחשף, להיתפס ולהישפט, ואף סיפקו לאנשיו מסתור בעת צרה. כל אלה הקנו לאל־קאעדה יכולת שחרגה מזו של ארגון קטן בן מאות אחדות של חברים. גורמי המודיעין המערביים התקשו לעקוב ולדייק בזיהוי אנשי אל־קאעדה ושותפיו, משום שנשאו שמות מרובעים (כנהוג במדינות ערביות ומוסלמיות), וכן היו בעלי כינויים ('קוניה') כמו אבו (אביו של) בצירוף שמות הבנים הבכורים, ולעיתים קרובות גם בתוספת ארץ המוצא (למשל אבו מחמד אל מאוריטאני, אבו עבדאללה אל מצרי, אבו בסיר אל ימאני וכדומה). הדבר סייע להם לבלבל את שירותי המודיעין במערב, שחסרו להם אנשים בעלי שליטה בשפה הערבית והבנה של התרבות האסלאמית. הדבר הקשה מאוד על המעקב אחר פעילות חברי הארגון וסייעניו. הצגת הארגון בתקשורת ותפיסתו בתודעה הציבורית, ולעיתים גם

בקרב גורמי המודיעין והאכיפה, כמעין מעצמת טרור כול יכולה שקשה עד בלתי אפשרי לעצור בעדה מלבצע פיגועי טרור רבי נפגעים בשרשרת, התבררו בחלוף השנים כמוגזמות ביותר, וכאשר התגבשה מולו קואליציה בינלאומית יעילה, הארגון נבלם והוכה קשות. כך קרה גם מול 'המדינה האסלאמית' בהמשך הדרך.

אל־קאעדה מנה לאורך השנים מאות אחדות של חברי ארגון, שנשבעו אמונים לבן לאדן והיו כפופים למרותו. במקביל היו במחנות האימונים שהתקיימו באפגניסטן מפקדים ולוחמים שנבדלו מהארגון ולא נשבעו אמונים לבן לאדן, רובם לא היו תחת שליטתו אך קיימו קשרים הדוקים עם אל־קאעדה וגם קיבלו מהארגון מדריכים, אמצעי לחימה וסיוע לוגיסטי וכספי. לדוגמה, במחנה ח'לדון שלא היה שייך לאל־קאעדה פעלו אנשים כמו אבו זוביידה, שלמרות זיהויו בטעות כבכיר אל־קאעדה מעולם לא היה חבר בארגון, אך קיים עימו זיקה הדוקה וסייע רבות לפעילות הארגון עד לכידתו במאוס 2002. הטעות בזיהויו ובהבנת תפקידו היא דוגמה אחת לחוסר ההבנה הבסיסי שבו לקו שרותי המודיעין כלפי מבנה הארגון, קשריו וזיקותיו. הכישלון בזיהויו שיוכו הארגוני ובהבנת תפקידו ומעמדו של ח'אלד שיח' מחמד באל־קאעדה נבע גם הוא, בין השאר, מחוסר הבנה דומה. כך היה גם לגבי הבנת תפקידו בארגון של אבו מוסעב א־סורי, האסטרטג הסורי שפיתח את דוקטרינת הג'האד הצבאי והאישי, שהצדיקה טרור ורציחות. א־סורי לא ראה בבן לאדן מצביא או מנהיג העולה עליו ביכולותיו, הוא חלק על אסטרטגיית הפעולה של אל־קאעדה ואף התנגד להתקפה בארצות הברית. כמו במקרה של ח'אלד שיח' מחמד, לא ברור כלל אם נשבע אמונים לבן לאדן, אולם הוא נתפס תמיד כחבר בכיר באל־קאעדה. בין שהיה חבר פורמלי בארגון בשלב כלשהו ובין שלא, השפעתו על בן לאדן ותומכי הג'האד העולמי הייתה ונותרה משמעותית ביותר, והוא סייע לפעילות הארגון והשפיע עליה. דוגמה נוספת לפער זה היא המקרה של עומר שיח', בריטי ממוצא פקיסטני שפעל בפקיסטן, ולמרות שלא היה מעולם חבר באל־קאעדה הוא סייע לשותפי אל־קאעדה בחטיפת בני ערובה במחצית שנות ה-90, ולימים היה זה שפיתה את דניאל פרל, העיתונאי האמריקאי היהודי שהגיע לקראצ'י במסגרת מחקרו על מנהיג ארגון טרור מקומי, חטף ומכר אותו למפקדי אל־קאעדה. ח'אלד שיח' מחמד רצח את דניאל פרל בפברואר 2002.

ארגון אל־קאעדה תואר לפרקים בתקשורת כארגון הרמוני ומגובש הנתון לפיקודו הבלעדי והכול יכול של בן לאדן. בן לאדן תואר כבן דמותו המיתולוגית של 'בלוףד' (הנבל מסרטי ג'יימס בונד), רק במקרה שלנו עם טורבן, שרוואל קמיז וקלצ'ניקוב מיטלטל על כתפו, המנהל בהינף אצבע את זרועות התמנון של כלל ארגוני הטרור האסלאמיים הפרוסים

בעולם ועומדים הכן לפקודתו. תיאור זה התברר כרחוק מהמציאות ומחיי השגרה של הארגון, כפי שהיטיבה לתאר נלי לחוד בספרה על מסמכי בן לאדן. כמו בכל ארגון וחברת בני אדם, התקיימו באל־קאעדה מאבקי כוח, מחלוקות וסכסוכים, שנאות וקנאות שברבות השנים סייעו להחלשתו. אפילו מתקפת ה־11 בספטמבר, שהייתה לפסגת ההישגים של אל־קאעדה, לא זכתה לקונצנזוס בשורות הנהגתו בטרם יצאה לפועל, כולל מצד אלה שצהלו לרגע מההצלחה המבצעית. בצמרת אל־קאעדה התגלעו חילוקי דעות ונשמעו דברי ביקורת על עצם ההחלטה לבצע את ההתקפה בארצות הברית. חלק מהבכירים חששו לגורל שלטון משטר הטאליבאן וחלק דאגו בעטיה של הפרת שבועת האמונים הדתית שנתנו למולא עומר ולאובדנה הצפוי של האמירות האסלאמית באפגניסטן (Scott-Clark & Levy, 2017, pp. 46-47). היו גם כאלה שביקרו את התנהלותו של בן לאדן לאחר שארצות הברית פתחה במתקפה נגדית ואילצה את אנשי אל־קאעדה לנוס על נפשם, משום שבן לאדן הפקיר את אנשיו ונמלט על נפשו (Scott-Clark & Levy, 2017, p. 53).

למרות היחסים המתוחים בין מולא עומר לבן לאדן, העובדה כי הטאליבאן אירח תחת חסותו את ארגון אל־קאעדה גרמה למנהיג הטאליבאן להימנע מכניעה ללחצי המערב ומתווכים מוסלמים שביקשו ממנו להסגיר את בן לאדן, אף שאל־קאעדה לא עדכן מראש את הנהגת הטאליבאן על כוונתו, ובוודאי לא על פרטי תוכניתו לבצע את הפיגוע בארצות הברית. חוסר ההבנה של הפער התרבותי והדתי בין הטאליבאן לבין ארצות הברית בא לידי ביטוי בעמדתו העיקשת והנחושה של מולא עומר, אף שהופתע מההתקפה ודרש הוכחות למעורבות הארגון בהתקפות שיוחסו לו. מנהיג הטאליבאן הביע נכונות לשפוט את האחראים להם אך ורק על פי חוקי השריעה ובבית משפט מוסלמי. מולא עומר לא היה מוכן להפר את הקוד התרבותי האפגני של ה'פשטון־ואלי', הקובע כי אורח שחסה בצילו לא יופקר ולא יימסר לידי אויביו, ובוודאי כאלה שאינם מוסלמים. משמעות המבנה השבטי־חמולתי אצל הטאליבאן וגם בארגון אל־קאעדה, המבוסס בעיקרו על רשת קשרים וזיקות אישיות משפחתיות, התבררה כחזקה אף מהקשר הפורמלי ביניהם לפני הגירוש מאפגניסטן, ובוודאי בשל קשרי הדם והדמים שהתקמו בין לוחמי הארגונים הללו במהלך המשבר שחוו שניהם ב־20 השנים האחרונות באפגניסטן ובפקיסטן. העדות לקשר המתמשך בין הצדדים באה לידי ביטוי באירוח אנשי אל־קאעדה לאורך השנים בארצם, ובוודאי במתן המחסה לאיימן א־זואהירי עד לחיסולו בבית המסתור בקאבול.

בן לאדן דגל מראשית דרכו של ארגון אל־קאעדה בחיבור עם שותפים שבהם ראה מכפיל כוח. למרות שניהל את ארגונו באופן היררכי והקפיד על צייתנות ושבועה אישית

של נאמנות, ולפי עדות מקורביו היה קצר רוח כלפי המתנגדים להחלטותיו (Scott-Clark & Levy, 2017, p. 5), בן לאדן ניהל פוליטיקה ארגונית מתוחכמת, ובמסגרת זו גם איחד את אל־קאעדה עם הג'האד האסלאמי המצרי, ארגונו של איימן א־זוואהירי. יחסי בן לאדן עם ארגוני הטרור השותפים היו מורכבים. בן לאדן עצמו היה ספון בבית המסתור שלו באבוטאבאד משנת 2006, מנותק במידה רבה מארגונו, למעט מכתבים שנשלחו אליו וממנו בידי שליחים, וניהל אותו מרחוק עם השפעה חלקית בלבד על הארגונים השותפים. ערב חיסולו באבוטאבאד היה בן לאדן על סף גירוש מהאחוזה בידי נאמנו ושליחו האישי אבו אחמד אל־כווייתי ואחיו, כאשר השניים ונשותיהם היו מרוטי עצבים בשל חיי השעבוד שנגזרו עליהם על ידי האורח ומשפחתו, שבפועל השתלטו על חייהם. הפשיטה של כוח הקומנדו האמריקאי הקדימה רק במספר חודשים את המעבר המתוכנן של בן לאדן למקום מחבוא אחר בחסותם של אנשים אחרים.

הזרוע השנייה של הסלפייה־ג'האדיה, 'המדינה האסלאמית', הייתה ישות שקמה להגשמת החזון של "ח'ליפות עכשיו" – קרי מאמץ להקים ח'ליפות אסלאמית לאלתר – ניסיון היסטורי שכשל בהשגת תכליתו אך הותיר מאחוריו מאגר פוטנציאלי רחב של לוחמים להמשך המאבק, שבראיתם לא ייפסק לעולם. מזה כעשור פועל מחנה הג'האד העולמי בשני ראשי חץ, השותפים לחזון אך גם יריבים באשר לאסטרטגיה ולדרך הנכונה לממשו. המערכה התודעתית הנרחבת שניהלה 'המדינה האסלאמית' כישות דתית פונדמנטליסטית, שהביטה כ־1,400 שנים לאחור אך התבססה על טכנולוגיה מודרנית, נועדה להקים אימפריה מוסלמית שתכליתה להחזיר את האסלאם לימי תהילתו מהעבר. היא נהגה בברוטליות קיצונית, קוראנית (ג'אהלית) במאפייניה האכזריים ובהנמקותיה אשר השתקפו בקמפיין התקשורתי שלה. המערכה התודעתית השיטתית שנקטה 'המדינה האסלאמית' נלוותה לפעילותה הקינטית וסייעה בידה לבנות ולהקרין דימוי עוצמה שהטיל אימה בקרב אויביה שנלחמו בה ועורר חשש אמיתי בקרב הציבור במערב, בתיווכן של התקשורת והרשתות החברתיות, כי ביכולתה לממש את איומיה להרחיב את כיבושיה למרות פערי הכוחות בינה לבין מדינות המערב, ולבצע פיגועי טרור רבים וקטלניים במערב בלי שניתן יהיה לבלום אותם. קשה להפריז בכישורים התקשורתיים וביכולתה של 'המדינה האסלאמית' לנצל באופן יעיל ומרשים את המאפיינים התקשורתיים של הרשת החברתית העכשווית ואת הטכנולוגיה כדי לנפח את עוצמתה.

אף שאל־קאעדה מייצג את התפיסה הסונית של האסלאם, ולמרות היריבות ההיסטורית המובנית בין הסונים לבין השיעים, התקיים שיתוף פעולה אד הוק בין אל־קאעדה לבין

איראן, הכוח המניע של הטרור השיעי ברחבי העולם. קשריהם של שני הצדדים התבססו לאורך השנים על צורכי השעה ההדדיים והתנהלו על פי העיקרון "כבדהו חשדהו". היחסים התפתחו במהלך השנים וידעו עליות ומורדות. בתקופת השהות של הארגון בסודאן מראשית שנות ה-90 עד מחציתן התקיימו יחסים של שיתוף פעולה צבאי, שבאו לידי ביטוי בפגישות, באימונים ובייעוץ מבצעי צבאי שהעניקו משמרות המהפכה לבכירי אל-קאעדה, שהיו בראשית דרכם. בהמשך, ובעיקר לאחר מתקפת ה-11 בספטמבר בארצות הברית, העניקה איראן מקום מקלט למשפחות של בכירי הארגון וביניהן לבני משפחת בן לאדן, אולם רוב בכירי הארגון ובני משפחותיהם נאלצו לשהות במחנות סגורים, לעיתים בתנאי מעצר בית, ותנועתם אל מחוץ לשטח התחום הוגבלה. חלק מבכירי הארגון, כדוגמת סייף אל-עאדל ועוד בכירים, אף נכלאו בבתי כלא. למרות התנאים הקשים שמהם סבלו הגולים באיראן ובהיעדר אלטרנטיבה טריטוריאלית שתעניק להם ביטחון ומקום מקלט, נאלץ הארגון לקבל את המציאות הקשה שנכפתה על אנשיו. כאשר האיראנים הכבידו את לחצם על השוהים בתחומם יתר על המידה ביצע אל-קאעדה חטיפות של דיפלומטים איראנים וכפה על איראן לשחרר את עצוריו מהכלא ולשפר את תנאי מעצר הבית של אנשיו ובני משפחותיהם. למרות העליות והמורדות ביחסים בין שני הצדדים, המשיכו בכירי הארגון לחסות באיראן זמן ממושך ופעולותיהם אף זכו לעיתים לסיוע מצד שלטונות איראן, כך על פי הכרזות של משרד האוצר האמריקאי ולפי דבריו של מזכיר המדינה מייק פומפאו, ערב חילופי הממשל עם פרידתו מתפקידו בראשית שנת 2021 (Pamuk & Joscelyn, 2011; Bunzel, 2021; Spetalnick, 2021). עדות נוספת לשהותם של בכירי אל-קאעדה באיראן נחשפה בספטמבר 2022, כאשר קבוצת ההאקרים אנונימוס פרסמה תצלום שבו נראו סייף אל-עאדל, אבו מחמד אל-מצרי ואבו ח'יר אל-מצרי בטהראן. גורמי מודיעין אמריקאיים אישרו את אמינות התמונה וב-FBI ציינו כי היא צולמה בשנת 2012 (Roggio, 2022).

יחסי אל-קאעדה עם פקיסטן היו ונתרו מורכבים גם הם, חרף העובדה כי פקיסטן היא מדינה מוסלמית סונית ובה מפלגות שחלקן הגדול מזדהה עם רעיונות האסלאם הסוני הסלפי, ושחלקן תמכו בטאליבאן והזדהו עם טינתו של אל-קאעדה לארצות הברית ולמערב. בקרב העם הפקיסטני הייתה לאל-קאעדה תמיכה רבה וכך גם לתקיפתו את ארצות הברית, ופקיסטנים רבים האמינו לתאוריית הקונספירציה שלפיה מי שביצע את התקיפה ב-11 בספטמבר היו סוכני מודיעין אמריקאים והמוסד הישראלי. בן לאדן ראה בעם הפקיסטני ידיד, אך במקביל ראה בממשל הפקיסטני אויב ולא בטח גם בארגון המודיעין הפקיסטני,

ה־ISI. הקשרים של הממסד הפקיסטני הבכיר עם ארצות הברית היו עבורו מקור קבוע לדאגה, כפי שהדבר בא לידי ביטוי במסמכי אבוטאבאד.

ראוי לציין כי הפער בין הרטוריקה האנטי־ישראלית והאנטי־יהודית, השקועה עמוק בחינוך ובתפיסת העולם של כלל ארגוני הסלפייה־ג'האדייה, לבין המיעוט היחסי של פעילותם נגד יעדים ישראלים ויהודיים ממשיך להיות שאלה מסקרנת עבור רבים מחוקרי התופעה. בהקשר זה ראוי להאיר את ניסיונותיהם של פעילים מאל־קאעדה וסביבתה, אשר נולדו למשפחות עם שורשים פלסטיניים וגדלו והתחנכו במדינות ערביות, שהיו בעלי מוטיבציה מוגברת לנקום בישראל בשל העוול ההיסטורי האיש־משפחתי שנגרם על ידי מי שהם ראו כשלוחה של אמריקה הצלבנית. הארגון עצמו היה עסוק בתכנוני פגיעה ביעדים רבים, אולם היו אלה פעילים בעלי רקע פלסטיני שדחפו לפעילות נגד יעדים ישראלים ויהודיים, או כאלה שנתפסו כמזוהים עימם. כך היה במקרה של מוראד, אחד משותפיו של רמזי יוסף, שבמענה לבקשתו למצוא לו יעדים יהודיים בארצות הברית הציע לו את המגדלים התאומים כמקום שבו נמצאים יהודים רבים. גם באחד מפיגועי המילניום בירדן (2005) היו שלושה פעילים בעלי רקע פלסטיני, ראיד חג'אזי, אבו זוביידה וחליל דיק (Soufan, 2020, pp. 132-133), שהיו מעורבים בתכנון שכלל פגיעה בתיירים ישראלים המבקרים בהר נבו שבו קבור משה רבנו, ובמעבר הגבול בין ישראל לירדן.

ח'אלד שיח' מחמד תרגם את שנאת ישראל והיהודים הטבועה בו למשימות קונקרטיות לפגיעה בהם. במסגרת זו שיגר אישית מתאבד לפיגוע בבית הכנסת העתיק בג'רבה באפריל 2002, אולם לאכזבתו איש מ־21 ההרוגים לא היה ישראלי או יהודי. כמו כן, כאשר ח'אלד שיח' מחמד שיגר את הארון פאזול למזרח אפריקה בשנת 2001, לקראת ההכנות לפיגוע במומבסה, הוא הדגיש בפניו כי חלומו לפגוע בישראל עומד להתגשם. גם כאן, לאכזבתו, ההרג ההמוני שתכנן לא התממש מבחינת מספר הנפגעים, כפי שקיווה. ח'אלד שיח' מחמד המשיך במאמציו הממוקדים כאשר שיגר את אנשיו לפגוע בשגרירות ישראליות ובנוסעי חברת התעופה אל על בדרום־מזרח אסיה, שסוכלו בעוד מועד. לאחר מעצרו בוצעו פיגועים נגד יעדים המזוהים עם ישראל בידי ממשיכיו בטורקיה, במרוקו, במאוריטניה ובאוזבקיסטן, אולם שוב – בהצלחה חלקית בלבד.

המיתוס של ניצחון הטאליבאן על ארצות הברית באפגניסטן והשלטתה מחדש של 'האמירות האסלאמית באפגניסטן' ב־2021, בחלוף 20 שנה בלבד מהפלישה האמריקאית, שהם עבור ארגוני הסלפייה־ג'האדייה בקושי ניד עפעף של ההיסטוריה, משמשים בעיניהם אות ומופת לשביעות רצון האל מדרכם. הבסת האימפריה האמריקאית בראשית המאה

ה-21, בהמשך להבסת האימפריה הנוצרית של ברית המועצות במאה ה-20 ושל האימפריה הבריטית במאה ה-19, היא ביטוי לעליונותו המובטחת של האסלאם על פני כל אויביו. מנגד, ההצלחות הצבאיות והמערכות נוגדות הטרור של המערב במלחמה נגד אל-קאעדה, 'המדינה האסלאמית', דאע"ש ושותפיהם אינן מצליחות להאפיל על כישלון הברור בניהול לוחמת התודעה נגד אידיאולוגיית הסלפיה-ג'האדייה, ועל חוסר ההצלחה בניצול הסכסוכים והפערים האידיאולוגיים בתוך הארגונים כדוגמת אל-קאעדה, ובין הארגונים לבין עצמם. שתי המשימות האלה הוזנחו בשל האתגר למצוא דרכים יעילות להשיגן, והקושי למדוד את יעילותן והצלחתן אינו יכול להצדיק את זניחתן, שעה שהן חייבות להוות חלק מהותי בניסיון למנוע, למתן ולהקטין את הקצב ואת היקף צמיחת הדור הבא של הג'האד העולמי ושל נאמני הסלפיה-ג'האדייה. הדבר מחייב רתימה של מדינות מוסלמיות ושל בוגרי ארגוני ג'האד שחזרו בתשובה ומצטרפים למאבק האידיאולוגי נגד חבריהם לשעבר, המתבסס על היכרותם לעומק את הקוראן כהלכתו, את נקודות החולשה בטיעוני הנמנים עם הזרם, את הסטייה שלהם מצווי הקוראן, את מרכיבי התעמולה שלהם ואת המציאות העכורה והסכסוכים הקיימים בקרבם. הבקיאות בדת ובתרבות האסלאם הם צורך חיוני ונקודת מפתח לבניית ערוצים אלטרנטיביים עבור צעירי האסלאם.

אחד הכלים היעילים ביותר במערכה האמריקאית נגד הטרור הוא הסיכול הממוקד מהאוויר, כך גם על פי עדותו של בן לאדן, כפי שעלה ממסמכים שנאספו מביתו באבוטאבאד בפשיטה האמריקאית שהסתיימה בחיסולו. באמצעות דפוס פעולה זה הצליחה ארצות הברית לחסל את בכירי הארגון ושותפיו, ואחר כך גם את בכירי 'המדינה האסלאמית'. חיסולו של איימן א-זוואהירי באמצעות טילים ששוגרו מכטב"ם לעבר בית המסתור בקאבול, שנה לאחר שארצות הברית נסוגה מאפגניסטן, הוכיח את השילוב המוצלח של יכולות מודיעיניות עם יכולות פגיעה "מעבר לאופק" ללא צורך בכוחות על הקרקע. יודגש כי הסיכול הממוקד הוא רק אחד הכלים שבהם משתמשים בלחימה בטרור, והוא מלווה בבעייתיות מעשית ומוסרית הנוגעת לפגיעות אגביות הנגרמות בעטיו. פעולות אלה הובילו לפעולות נקם מצד הארגונים, בני משפחות וחבריהם של הנפגעים, הניעו אותם לפעולות נקם ואף להצדקתן והיו חלק ממעגל הדמים שהתנהל בין ארגוני הטרור לבין המדינות הלוחמות בו.

אל-קאעדה הוכיח את עצמו כארגון בעל יכולת הישרדות, לנוכח האתגרים הרבים שעמדו בפניו והמכות הקשות שניחתו עליו, והוא שרד יותר מ-30 שנה. לעומתו, 'המדינה האסלאמית' התפרקה אחרי חמש שנות פעילות אך ממשיכה לפעול באמצעות דאע"ש ושותפיו מימי הח'ליפות, שנשבעו אמונים (ביעה) לאבו בכר אל-בגדאדי ושבּו על השבועה

גם עם שלושת המנהיגים הבאים – אבו אברהמים אל־האשמי אל־קוריישי, אבו אל־חסן אל־האשמי אל־קוריישי ואבו אל־חוסין אל־חוסין אל־קוריישי (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2022א, 2022ב).

תרשים 5: הח'ליפים של דאע"ש

אבו בכר אל-בגדאדי

(יוני 2014 - אוקטובר 2019)

חוסל בידי צבא ארצות הברית

אבו אברהמים אל-האשמי אל-קוריישי

(אוקטובר 2019 - פברואר 2022)

חוסל בידי צבא ארצות הברית

אבו אל-חסן אל-האשמי אל-קוריישי

(פברואר 2022 - אוקטובר 2022)

חוסל במבצע צבאי שנוהל על ידי ארגון הצבא הסורי החופשי

אבו אל-חוסין אל-קוריישי

(נובמבר 2022 - ?)

אל־קאעדה ראה עצמו כארגון חלוץ אליטיסטי ההולך לפני המחנה והוא צמצם את מספר חברי הארגון למאות אחדות, בעוד 'המדינה האסלאמית' פתחה את שעריה לכל מי שנשבע אמונים לח'ליף והביע נאמנות לו ולציוויו, ובמקביל עודדה מתנדבים מחוץ לשורותיה לפעול בשמה. 'המדינה האסלאמית' פעלה להקמת ח'ליפות לאלתר, ואילו אל־קאעדה ראה בח'ליפות חזון עתידי וביקש להכשיר לבבות ולהמתין למועד שבו התנאים יבשילו כדי שניתן יהיה להקים את הח'ליפות. ההבדל העיקרי בין שני הארגונים היה בהתייחסות לסוגיית התכפיר. 'המדינה האסלאמית' הכריזה שכל מי שלא ציית לח'ליף ולדרכו הוא כופר, ובכלל זה גם אל־קאעדה עצמו, שיעים ומיעוטים אתניים, וכמובן בני דתות אחרות. מנגד, אל־קאעדה ראה בכל בני הדתות האחרות כופרים בני מוות, מכיון שהם הכריזו על מלחמה באסלאם ודחקו מסדר יומם את העיסוק בשאלת השיעים, וכדוגמה גינה את ההתנהלות הרצחנית של א־זרקאווי כלפי השיעים.

שאלת האיחוד מחדש בין המחנות של אל־קאעדה ודאע"ש נותרה מרחפת באוויר. בעבר נאמר כי כל עוד שני המנהיגים הניצים בחיים, פשרה כזו אינה אפשרית. אבו בכר אל־בגדאדי נעלם מהזירה וא־זוואהירי, שהיה תמיד הפשרן שקרא לאיחוד השורות, חוסל ביולי 2022, ועדיין לא ברור כיצד ינהג המנהיג הבא. אולם בשלב זה נראה כי שני המחנות פועלים בנפרד, על פי אסטרטגיית מאבק שונה לחלוטין, וממשיכים לפעול במקומות שונים וגם זה מול זה, כפי שהדבר בולט במיוחד באפגניסטן. לצד התחרות הבין־ארגונית על ההגמוניה והטינות האישיות נראה כי המחלוקות העקרוניות נותרו בעינן, וכי סוגיית הדבקות של דאע"ש ושותפיו בעקרון התכפיר, בעוד אל־קאעדה ושותפיו נוטים למדיניות של התקרבות והתערות בקרב האוכלוסיות המקומיות, מצביעה על כך שהשסע ביניהם יימשך בעתיד הנראה לעין. מנגד קיימת אפשרות של שיתופי פעולה אד הוק בין קבוצות טרור מקומיות, ובוודאי של אנשים או תאים בודדים, לביצוע פעילות טרור קיימת, בעיקר אל מול אתגרים משותפים המחייבים זאת.

קיימת חשיבות בהכרה ובהפנמה כי תופעת הסלפייה־ג'האדייה והמערכה של הארגונים הדבקים בדרך זו לבין שאר העולם היא מערכה אמונית־דתית הנשענת על תפיסתם לגבי העליונות הברורה והבלתי מתפשרת של הסונה — דרכו של הנביא על פי פרשנותם — היא הנכונה באופן בלתי ניתן לערעור, כנגד כל האחרים אשר לדידם שבויים בכפירתם ובבורותם. לפי תפיסה זו, כדי להחזיר את הסדר האלוהי על כנו כל האמצעים כשרים, ובלבד שאינם סוטים מהמצווה עליהם בדת, בדרך האל. לכן מבחינתם גם אם יש רגעים של גאות ובעיקר של שפל בדרך, בהחלט ייתכן כי השפל הנוכחי הוא זמני, והגאות צפויה להגיע. כך למשל, בקרב ארגוני הסלפייה־ג'האדייה ההצלחה במערכה באפגניסטן נגד ארצות הברית והקואליציה המערבית שנמשכה כ־20 שנה, אשר החזירה את שלטון האמירות האסלאמית של הטאליבאן, כבר טשטשה את התבוסה הצבאית הרגעית של אל־קאעדה, ואפילו את תבוסת 'המדינה האסלאמית'.

מחפשים את מרכז הג'האד הבא

קשה עד בלתי אפשרי לחזות היכן עלולה להתהוות זירת הג'האד הבא, כפי שלימדו אותנו אירועי האביב הערבי. למרות הפיתוי להניח שהמזרח התיכון הוא הזירה הנחשקת ביותר עבור גורמי הג'האד הסלפיסוני, מסתמנות כיום זירות נוספות ורחוקות יותר שבהן מתקיימת פעילות הג'האד העולמי. יבשת אפריקה נראית עתה אזור פעיל במיוחד, וגם מדינות באסיה. בחרנו להציג את המדינות שבהן קיימת פעילות כזו מבלי לנסות לנחש היכן, אם ומתי עלולה להתפתח שוב זירת ג'האד.

לעומת אפגניסטן ניתן לציין מספר זירות אחרות, שעל אף מיקומן בשולי המזרח התיכון הן בעלות פוטנציאל להפוך למרכז הטריטוריאלי (hub) הבא של הג'האד העולמי, בשל קיום תנאי יסוד של אזורים נטולי חוק (Lawless Land) שמאפשרים לארגוני הסלפייה ג'האדייה לשגשג: משילות מוגבלת ובלתי לגיטימית, שחיתות שלטונית, כלכלה בעייתית ובלתי שוויונית, מחסור באפשרויות תעסוקה לצעירים, חסימת אפשרויות למוביליות חברתית, אפליה חברתית על רקע עדתי, אתני ולאומי.

לוב הייתה זירה אטרקטיבית לג'האדיסטים בעקבות אירועי האביב הערבי והפלת שלטון קד'אפי בראשית העשור שעבר, והפכה ל"טריטוריה של כנופיות" ללא שלטון מרכזי אפקטיבי. שבטים מקומיים, כנופיות חמושות, מצביאים קטנים ואילי מלחמה מקומיים שולטים באזורים ובמחוזות שונים של המדינה, והקמתה של ממשלה מרכזית אפקטיבית בלוב אינה נראית אפשרית בעתיד הקרוב. לוחמי ג'האד רבים הגיעו ללוב במהלך העשור הקודם, לחמו נגד כוחות קד'אפי וחלקם נשארו בלוב גם לאחר הפלת הרודן והצטרפו למיליציות המקומיות השונות שצמחו כפטריות לאחר הגשם, חלקן נשארו נאמנות לאל-קאעדה וחלקן תמכו ב'מדינה האסלאמית'. התשתית של 'המדינה האסלאמית' בלוב זלגה למדינות השכנות ועמדה מאחורי שתי מתקפות קטלניות בתוניסיה בשנת 2015 – הראשונה התבצעה ב-19 במאי 2015, כאשר שני טרוריסטים תקפו את המוזיאון הלאומי בארדו בבירה תוניס, ו-21 אזרחים זרים ושני תוניסאים נרצחו. ההתקפה השנייה התבצעה ב-26 ביוני 2015, כאשר מחבל תוניסאי פתח באש באתר הנופש פורט אל-קנטאווי ליד העיירה סוסה, ו-38 תיירים נרצחו (Zelin, 2020, p. 50).

תימן גם היא בעלת פוטנציאל להפוך למרכז מוביל של פעילות הסלפייה ג'האדייה. מאז אירועי האביב הערבי בשנת 2011 צומצמה במידה ניכרת סמכותה של הממשלה התימנית המקומית. ואולם עוד קודם לכן, בשל ההטרונגניות הדמוגרפית של האוכלוסייה

התימנית והקיטוב בין האוכלוסיות השונות המרכיבות אותה, בדיוק כמו בעיראק ובסוריה, השליטה הממשלתית הייתה שברירית. מאז שנת 2014 מתנהלת בתימן מלחמת אזרחים בין פלגים שונים, כולל גורמי ג'האד ובראשם אל-קאעדה בחצי האי ערב, אשר למרות הפסדיו הטריטוריאליים בשנים האחרונות עודנו שולט בפועל בשטחים משמעותיים במרכז תימן (l'Auclair, 2018).

אל-קאעדה בחצי האי ערב מתמקד כיום בלחימה בתוך תימן מול החות'ים השיעים ומול השלוחה המקומית של דאע"ש, אולם הוא עדיין מהווה איום גם מחוץ לערב הסעודית, בשל ניסיונו המוכח בהוצאה לפועל ובהכוונה של פיגועים במערב, כולל בתוך ארצות הברית. הדוגמה הבולטת לכך התרחשה בפיגוע הירי שביצע מחמד סעיד א-שמרני, טייס מחיל האוויר הסעודי ששהה באימון מיוחד של טייסים סעודים נבחרים בבסיס פנסקולה בפלורידה ב־6 בדצמבר 2019. בפיגוע נרצחו שלושה בני אדם ונפצעו שמונה. לאור ניסיון העבר נראה כי ככל שהארגון יוכל הוא ינסה להמשיך במאמציו לבצע פעילות בזירה הבינלאומית, תוך התמקדות במומחיותו בתחום הטרור האווירי, כדוגמת פיצוץ מטוסים (טיסות נוסעים ומשא) ואפילו במתווים מורכבים יותר, בניסיונות לבצע פיגועים נגד יעדי תעופה או באמצעות מטוסים או כלי טיס בלתי מאוישים, אשר פוטנציאל ההרג שלהם גבוה.

לצד מוקדי הג'האד המתפתחים, מוקדם עדיין לסתום את הגולל על נוכחות הג'האד בלבנט, שהיה זירת הפעולה המרכזית בעשור האחרון. קרוב ל־30 מיליון אזרחים ערבים סונים נשארו במיקומם הנוכחי לאורך שני הנהרות בעיראק ובסוריה לאחר תבוסת המדינה האסלאמית, והם עלולים להיות נתונים להטרדות ונקמה מצד "הכוחות המנצחים", השיעים בעיראק והעלוויים בסוריה, שייצרו גל נוסף של פליטים וסבל אנושי המהווה קרקע פורייה לשימורן של רדיקליות אסלאמית וקיצוניות דתית.

לכך ניתן להוסיף את עתודות כוח האדם עבור ארגוני הג'האד שנותרו בלבנט. פעילים זרים מארגוני טרור שונים – צ'צ'נים, אלבנים, אויגורים ואחרים – שוהים במרחב אדליב, חלקם קשורים בארגון היאת תחריר א-שאם (ג'בהת א-נצרה לשעבר) וחלקם עם ארגון חוראס א-דין המזוהה עם אל-קאעדה, בעוד שגם בעיראק יש עדיין תאים פעילים של דאע"ש. הכוחות הכורדיים בסוריה מחזיקים בפעילי ג'האד בכירים, והם מפעילים את מחנה אל-הול שמהווה חממה לגידול דור העתיד של הג'האד בחסות העוני, הפשע והמצוקה במחנות, עם אימהות שמגדלות את ילדיהן בחוסר כול עם אידיאולוגיה קיצונית. לצידם נמצאים ילדי הדור האבוד הפוסט־טראומטיים בסוריה, שגדלו ללא חינוך ובתנאי מצוקה ועלולים להיתפס ולהישבות בקסמי אינדוקטרינציה המאשימה את המערב במצבם, ולא את אסד.

לצד מרכזי הג'האד החדשים יש זירות מקומיות שימשיכו להיות פעילות בשל נוכחות השלוחות של אל־קאעדה ודאע"ש. שלוחת אל־קאעדה באפריקה, ארגון א־שבאב אל־מוג'אהדין הסומלי, ממשיכה לשלוט על שטחים נרחבים מול חולשת הממשל במוגדישו, שנשען על סיוע של כוחות האיחוד האפריקאי ושל פיקוד אפריקה של צבא ארצות הברית. הארגון הסומלי צפוי להמשיך למקד את פעילותו המבצעית בקרן אפריקה, בראש ובראשונה נגד יעדים השייכים לכוחות של משימת האיחוד האפריקאי בסומליה (AMISOM), שפועלים במדינה מאז 2007 במטרה לסייע לממשלה אך גם נגד יעדים מערביים, יעדים צבאיים ויעדים אזרחיים במדינות קרן אפריקה – קניה, אוגנדה וטנזניה (Githing'u & Hamming, 2021, pp. 9-16; Robinson, 2021). שתי דוגמאות מעידות על שאיפתו של הארגון להוציא לפועל גם פיגועים מורכבים יותר, כולל בזירה הבינלאומית: בפברואר 2016, מחבל מתאבד שנשא מחשב נייד ממולכד תכנן לפוצץ טיסה מסומליה לג'יבוטי, אולם הוא היה הקורבן היחיד והמטוס נחת בשלום ללא נפגעים נוספים (Manuf & Joseph, 2018, pp. 273-274); במהלך שנת 2020 נחשפה כוונת פיגוע חריגה של הארגון נגד יעדי תעופה בארצות הברית, בניסיון לחקות את מאפייני הפיגועים של ה־11 בספטמבר. במסגרת ההכנות לשלחו פעילים של הארגון לעבור אימוני טיס בבתי ספר אזרחיים לטיסה בפיליפינים ובאפריקה, שם נעצרו (Weiser, 2020).

בצפון־מזרח ניגריה פעילים שני ארגונים יריבים: מחוז דאע"ש במערב אפריקה ובוקו חראם – שגם אחראים להתקפות במדינות נוספות במרחב של ימת צ'אד: קמרון, צ'אד וניז'ר (Hansen, 2021; Seldin, 2021). מחוז מרכז אפריקה ביצע את ההתקפה הראשונה ברפובליקה הדמוקרטית של קונגו באפריל 2019, ובהדרגה הרחיב את פעילותו גם למוזמביק, לטנזניה ולאוגנדה, לרוב תוך התבססות על ארגונים מקומיים (Githing'u & Hamming, 2021, pp. 25-52; Reuters, 2021).

גם מאלי היא כיום זירת פעילות עבור ארגונים המזוהים עם אל־קאעדה ועם דאע"ש. ג'מאעת נוסראת אל־אסלאם ואל־מוסלימין (JNIM), השלוחה של אל־קאעדה במאלי מאז 2017, היא ברית שכוללת את אל־קאעדה במערב האסלאמי (AQIM) עם אנצאר א־דין, אל־מוראביטון והתנועה לשחרור מאסינא. במקביל פועל דאע"ש במסגרת מחוז הסהרה הגדולה (Islamic State in the Greater Sahara), שהוקם בשנת 2015 אחרי פיצול מאל־קאעדה במערב האסלאמי. שני הארגונים אחראים לפיגועים במאלי, בניז'ר ובבורקינה פאסו, כולל נגד יעדים מערביים ואתרי נופש (AFP, 2021; Eizenga & Williams, 2020). נסיגת הכוחות הצרפתיים ממאלי באוגוסט 2022, תשע שנים אחרי תחילת ההתערבות הצבאית

(מבצע ברחאן' — Barkhane) לאחר שכוחות ג'האד המזוהים עם אל-קאעדה השתלטו על צפון המדינה, בשילוב עם חוסר היציבות הפוליטית במדינה, עלולים להוות תמריץ עבור הארגונים להגביר את פעילותם (Lespiaut, 2021; Poncet, 2021; Traoré, 2021). נוסף על זירות הפעילות הקיימות כיום עלולות לצמוח זירות חדשות במדינות נוספות, אם יתפתחו בהן תנאי היסוד הנדרשים. כאשר לגורמים הללו מצטרפים גם כיבוש של מדינה מוסלמית (או כזו שיש בה אוכלוסייה מוסלמית מדוכאת) בידי פולש זר, בעיקר כזה שאינו מוסלמי, וצמיחה של מנהיג כריזמטי שיודע לנצל זאת כדי להוביל פעילות ג'האד צבאי, התוצאה עלולה להיות גיוס המוני של מתנדבים מוסלמים מרחבי העולם ולהביא לפתיחת זירה חדשה ברוח הג'האד העולמי. מהניסיון ההיסטורי עד כה אין ספק שכיבוש מדינה מוסלמית בידי כובש זר הוא גורם התסיסה המרכזי שעלול להצית מחדש התגייסות המונית לטובת פעילות ג'האד, יצירת ארץ בסיס המספקת מחסה ומקום לאימון, וכן יצירת מאגר לוחמי ג'האד המהווים עתודה לביצוע טרור עולמי.

לצד הפעילות של השלוחות והארגונים המסונפים המזוהים עם אל-קאעדה ועם דאע"ש ברמה המקומית והאזורית, שני ארגוני הסלפייה הג'האדייה המובילים מתקשים בהוצאה לפועל של פיגועים רבי נפגעים ברחבי העולם. יחידת המבצעים המיוחדים של אל-קאעדה שאחראית על פיגועי החוץ של הארגון סובלת ממצוקה אופרטיבית כבר יותר מעשור ומחצה, על רקע חיסול המפקדים וחשיפת תאים ברחבי העולם. למעשה מאז חיסולו של בן לאדן חדלו הניסיונות של ארגון אל-קאעדה לבצע פיגועים גדולים במדינות המערב. גם היכולות של יחידת פיגועי החוץ של דאע"ש נפגעו במידה רבה בעקבות אובדן הטריטוריה והבסיס המרכזי של הח'ליפות בסוריה ובעיראק וחסול אל-בגדאדי, ובפברואר 2022 גם חיסולם של הח'ליף המחליף 'אבו עובידה', אבראהים אל-קוריישי, ובכירים נוספים. ההערכה היא כי כל עוד אל-קאעדה ודאע"ש לא יתבססו בזירת ג'האד חדשה, הם לא צפויים לחדש בקרוב מערכת טרור אינטנסיבית במדינות המערב.

לנוכח חולשת הארגונים הממוסדים בזירה הבינלאומית צפויה להתגבר המגמה של הג'האד האישי מצד פעילים המזדהים עם ארגוני הסלפייה הג'האדייה או עם האידאולוגיה שלה. ההתפתחות הטכנולוגית והמעבר הבולט מאוד לגיוס, להפעלה ולהכשרה חבלנית באמצעות הרשתות החברתיות תורמים לביזור של פעילות הטרור, בעיקר במדינות המערב, וזאת תוך יישום דוקטרינת "אלף החתכים" של אבו מוסעב א-סורי. "זאבים בודדים" ותאי טרור מקומיים צפויים להמשיך לבצע פעילות מבצעית ספורדית, המבוססת על יכולותיהם ויזומתם האישית. רובם המוחלט של פיגועים אלה ימשיכו להתקיים במתכונת

המבצעית המסורתית של פיגועים עממיים ויכללו השתתפות בהפגנות אלימות, שריפות צמיגים, יידוי אבנים, יידוי בקבוקי תבערה, הצתות ופגיעה בנכסים מקומיים ורשמיים (כלי רכב משטרתיים). גם אם היקף הפיגועים מסוג זה נמוך ורובם המכריע אינם קטלניים, הם נוטים להטיל אימה ברחובות וליצור אווירה של פחד בשכונות ובקהילות שלמות, בייחוד בקרב קהילות מעורבות ובשכונות בעלות רוב מוסלמי. באירועים חריגים מסוגלים מפגעים של הג'האד האישי לשדרג את פעילותם האופרטיבית ולבצע פיגועים קטלניים הרבה יותר. במסגרת זו אנו צופים שבערים מערביות יתרחשו מעת לעת פיגועי דקירה, פיגועי ירי ופיגועי דריסה, בפרט במקומות צפופים ובאירועים מיוחדים כגון ימי חג לאומי או דתי, על מנת לגרום לנפגעים רבים ככל האפשר.

דפוסי פעולה מתפתחים

לצד הפיגועים ה"שכיחים" שואפים ארגוני הג'האד העולמי לבצע פיגועים רבי נפגעים, החל מפיגועי טרור נגד יעדי תחבורה, בעיקר פיצוץ מטוסים במהלך טיסתם, תקיפה והטבעת מכליות נפט ואוניות והסטת רכבות נוסעים ממסלולן, דרך הפעלת כלי נשק להשמדה המונית ועד ניצול הטכנולוגיות המתקדמות לדפוסי פעולה חדשניים על מנת להשיג תשומת לב ולהטיל אימה ופחד על קהלי יעד רחבים.

נשק בלתי קונונציונלי

מניתוח כל הנתונים המודיעיניים שהתקבלו מסוכנויות האיסוף השונות בשני העשורים האחרונים עולה כי כבר בראשית המילניום עסק ארגון אל-קאעדה בהיערכות מבצעית לקראת ביצוע התקפה שוברת שוויון בתחום הבלתי קונונציונלי. על פי מסמכים שהודלפו באתר ויקיליקס, שני מפקדים בכירים באל-קאעדה טענו בחקירתם כי במהלך 2004 פעל ארגון אל-קאעדה להעברת מתקן גרעיני אל אדמת ארצות הברית, אחרי שהשיג אותו מפריקט הגרעין הפקיסטני. שני המפקדים העצורים הוסיפו בחקירתם כי להערכתם תופעל הפצצה על אדמת ארצות הברית כנקמה על מבצע גדול כמו חיסולו של בן לאדן, שבאותו זמן עדיין היה בחיים (Department of Defense, 2008). יצוין כי מעבר לשאיפה לבצע פיגוע בלתי קונונציונלי ולאישור ההלכתי לאל-קאעדה להשתמש בנשק בלתי קונונציונלי, לא נמצאו עדויות ממשיות על קרבה למימוש האיום הגרעיני.

בעיני ממשל אובמה איום הטרור הגרעיני נתפס כאיום הגדול ביותר על ביטחון המולדת, ולכן הוא נתן עדיפות ראשונה לפיתוח שיטות אימונים ולרענון מדריכי חירום פדרליים רלוונטיים. בפסגה מיוחדת של מנהיגי העולם שכינס אובמה בווישינגטון באפריל 2016 ואשר עסקה אך ורק באיום הגרעין העולמי, הדגיש הנשיא האמריקאי את חששותיו: "האיום מצד טרוריסטים המנסים לפתוח במתקפה גרעינית שתשנה את עולמנו הוא אמיתי" (BBC News, 2016).

ארגוני הטרור הג'האדיים השקיעו מאמצים רבים גם בתחום הלוחמה הביולוגית. אל-קאעדה עסק בפיתוח יכולות לחימה ביולוגיות מאמצע שנות ה-90 והיה בשלבים מתקדמים של תהליך לייצור נבגי אנתרקס, שאותם רצה לפזר בארצות הברית (Ananthan & Dass, 2009; Pita & Gunaratna, 2009, pp. 3-11). בשנת 2011 הביעו גורמי ביון אמריקאיים חשש כי ארגון אל-קאעדה בחצי האי ערב משקיע מאמצים בפיתוח הרעל הקטלני ריצין

(Schmitt & Shanker, 2011). גם 'המדינה האסלאמית' ניסתה להוציא לפועל פיגועים בלתי קונוונציונליים. סימנים לשימוש בנשק כימי זוהו בזירות הלחימה בעיראק ובסוריה, וכן סוכלו ניסיונות של פעיליה לבצע פיגועים כימיים וביולוגיים במדינות המערב (Ananthan & Dass, 2021b, pp. 11-20).

תוצאותיה של מגפת הקורונה העולמית וההשפעות הכלכליות־חברתיות־בראותיות על מדינות העולם מאז שנת 2020 עלולות להוות זריקת עידוד ומקור השראה לארגוני הטרור – לנסות לחדש את ניסיונותיהם לפעול בתחום הבלתי קונוונציונלי, בייחוד בתחומי הטרור הכימי, הרדיולוגי והביולוגי (Ananthan & Dass, 2021a). אף שארגוני הסלפייה־ג'האדייה טרם הצליחו להוציא לפועל פיגוע בלתי קונוונציונלי, השאיפות המוצהרות שלהם וניסיונות לאורך השנים לפתח את היכולות או להשיג גישה ליכולות מתוך מאגרים מדינתיים מעידים על כך שהאיום עודנו קיים ומצריך היערכות מצד הרשויות לסיכול כוונות אלה. בהקשר זה ראוי לתת את הדעת לדבריו של אחד מחוקרי הטרור הוותיקים והמוערכים בעולם, ברוס הופמן, שחזר והזכיר את האקוטיות של הסכנה הטמונה בפיגועים מסוג זה (The Jamestown Foundation, 2022).

פיגועי סייבר

אל מול הקושי בהוצאה לפועל של פיגועים המוניים – קונוונציונליים או בלתי קונוונציונליים – פותח מרחב הסייבר עבור ארגוני הטרור ערוץ קל ונגיש לביצוע פעולות שיחבלו בשגרת החיים של אזרחים ברחבי העולם מרחוק, ללא נוכחות במקום וללא שימוש בחומרי נפץ, תוך השגת תוצאות קטלניות בהיקף נרחב. התקפות סייבר ופריצה למערכות מחשבים שבהן מאוחסנים פרטים אישיים של אזרחים הן תופעות שחווים רבים ברחבי העולם, הן ברמה האישית והן ברמה הארגונית, המוסדית ואפילו הלאומית. אם ארגוני הטרור יצליחו להשיג יכולות השתלטות מרחוק על תשתיות המפעילות אמצעי תחבורה כמו רכבות ומטוסים וכן רמזורים, וישתלטו גם על ניהול תשתיות אנרגיה וחשמל, רפואה ומוסדות פיננסיים, תוך עקיפת אמצעי ההגנה הקיימים על תשתיות חיוניות ועל מערכות מחשבים במגזר הציבורי והפרטי, התוצאה עלולה להיות פגיעה שנזקיה יעלו בהיקפם על פיגועי ה־11 בספטמבר. לא מדובר בתסריט דמיוני. כבר באמצע שנות ה־2000 בדקו פעילים הקשורים לאל־קאעדה את אמצעי הגישה למערכות ההפעלה של סכר גדול בארצות הברית, על מנת לחדור אליהם מרחוק ולגרום להצפה ענקית ולעשרות אלפי נפגעים באזור (Harden, 2002).

כטב"מים

בתחום הקינטי ניתן להעריך כי כלי הטיס הבלתי מאוישים והחמושים יהפכו למכפיל כוח שכיח בארגז הכלים של צבאות הטרור והגרילה של אל־קאעדה, דאע"ש ושותפיהם, לצורך ביצוע פיגועים, איסוף מודיעין ותעמולה (DeLaurentis, 2022). מזימות של אל־קאעדה להשתמש ברחפנים ממולכדים נגד יעדים בולטים כדוגמת הפרלמנט הבריטי ונגד גבעת הקפיטול והפנטגון נחשפו כבר בעשור הראשון של המילניום. 'המדינה האסלאמית' החלה להשתמש בכלים בלתי מאוישים בעיראק בשנת 2013, תחילה למטרות איסוף מודיעין וסיוור אווירי ובהמשך להתקפות חמושות, וארגוני המורדים הג'האדיסטים בסוריה הפעילו כלי טיס חמושים בלתי מאוישים נגד יעדים של המשטר ושל הכוחות הזרים במדינה (Chavez & Swed, 2020; Rassler, 2018). לצד התקפות בזירות הלחימה, ההתפתחות שחלה בהפעלת רחפנים בשוק הפרטי והציבורי למטרות אזרחיות עלולה לשמש פעילי טרור, הן ברמה היחידנית והן כתאים וכארגונים, לביצוע פיגועים נגד יעדים גם בתוך הערים.

חדשות כזב (פייק ניוז) וטכנולוגיית דיפ־פייק

זווית שלילית נוספת של הטכנולוגיה המודרנית, שיכולה לשמש את ארגוני הטרור בכלל ואת ארגוני הסלפיה־הג'האדיה בפרט היא המדיה החברתית, ובעיקר ההיבטים של קידום חדשות כזב (פייק ניוז) ואמת אלטרנטיבית, כפי שכבר נעשה בשיטות התעמולה של 'המדינה האסלאמית'. אלה ישרתו היטב את התעמולה, ערעור הסדר הציבורי, הטלת אימה על הציבור ותקיעת טריז בינו לבין ממשלתו, תוך יצירת חוסר אמון במוסדות השלטון וביכולתו להגן עליהם ולשרת את צורכיהם. היכולת של ארגוני טרור לשחרר מידע כוזב באמצעות סרטונים הנראים אותנטיים, לשתול מסרים בפיהם של מנהיגים ומובילי דעה (דיפ־פייק) ולהפיץ מידע כוזב שישרת את תעמולתם היא רק אחד מהיתרונות הזמינים כיום בזכות הטכנולוגיה החדשה (עילם, 2023, עמ' 41). כל מחזיק טלפון חכם יכול כיום להפיק סרטוני זוועה שמעצימים את המראות המחרידים של פיגועי טרור ולהדהד אותם ברשת החברתית. זהו מכפיל כוח לבניית דימוי העוצמה שלהם, החורג מעוצמתם הסגולית של הארגונים שאותם הם משרתים.

אפילוג

מול איום הטרור המתמשך, הקהילה הבינלאומית בהובלתה של ארצות הברית צפויה להמשיך להשתמש במגוון כלים – צבאיים, מודיעיניים, דיפלומטיים, משפטיים וכלכליים – שבהם נעשה שימוש בשני העשורים האחרונים בניסיון לצמצם, אם לא למנוע לחלוטין, את יכולתם של ארגוני הסלפייה-הג'האדייה ותומכיהם להוציא לפועל פיגועים גדולים, בייחוד בסדר הגודל של מתקפת ה-11 בספטמבר.

יש חשיבות רבה להמשך המעקב אחר יזמי טרור פרטניים ואחר רשתות המפיצות את טרור הסלפייה-הג'האדייה. רמזי יוסף וח'אלד שיח' מחמד, יזמי ומחוללי טרור עצמאיים עם זיקות וקשרים לאקוסיסטם של הג'האד, וכך גם רשתות טרור כדוגמת אלו בברצלונה וסרי לנקה, שגרמו או שתכננו רציחות המוניות בשם הסלפייה-הג'האדייה, חייבים לשמש אות אזהרה לגבי העתיד. השראה דתית או אידיאולוגית המשולבת ברגשות נקם, בתחושות השפלה, בקיפוח ובאמונה כי האמת המוחלטת היא שלהם, לצד עימות עם מי שמתוארים על ידם ככוחות האופל החוטאים והכופרים הקוראים תיגר על ייחוד והגשמת דרך האל, הם הכוח המניע יחידים, תאים, רשתות וארגוני טרור מזרם הסלפייה-הג'האדייה להמשיך לבצע פיגועי טרור ברחבי העולם ללא ריסון או רתיעה. אחת הבעיות הקיימות במערב נוגעת להבנת המשמעות של התרבות מבוססת הדת והפולקלור שהתפתח סביבה בעיני האסלאמיסטים. כך למשל, אמונתם העמוקה במשמעות החלומות והאמונה ב־72 הבתולות הממתינות לאסתשהאדי (המקריב עצמו כעד לעליונות האל), בחנינה ל־70 מבני המשפחה מייד אחרי הקרבת נפשו, תפיסת המועמרה (המזימה) כעובדת חיים שאינה זקוקה לביסוס באמצעות עובדות מוצקות ותפיסת הזמן והסבלנות, אורך הרוח וההתמדה של המאמינים, השונה מזו הנהוגה במערב, התכליתי וקצר הרוח – כל אלה מסייעים למערכת ההתשה שמנהלים אל־קאעדה, דאע"ש ושותפיהם נגד המערב. הם עלולים גם לסייע לארגוני הסלפייה-הג'האדייה להתאושש ולחדש את פעילותם כדי לשוב לימי ה"גאות" של הפעלת טרור במערב.

על מדינות המערב שבהן קיימת נוכחות רבה של קהילות מוסלמיות לפעול להגברת ההשקעה והמאמץ בלימוד האסלאם בגרסתו המתונה במסגרות המדיניות (בתי ספר, אוניברסיטאות). זאת על מנת שלא להשאיר את המרחב החינוכי-לימודי פתוח לאידיאולוגיות הקיצון של הסלפייה-הג'האדייה ברשתות החברתיות. במקביל, על מדינות המערב לאמץ מדיניות נוגדת הקצנה אל מול הקהילות המוסלמיות בארצותיהן, שהן מקור האיתור והגיוס

העיקרי לביצוע פיגועים במערב עבור גורמי הטרור של הסלפיה'ג' האדייה. זאת באמצעות הקצאת משאבים פרטנית, הקמת מערך מודיעיני ייעודי לאיסוף מידע על סימנים להקצנה אצל אנשים, ובמקביל הקמת מערך לטיפול (קודם כול קהילתי-חינוכי-שיקומי, ורק בשלב הסופי טיפול סיכולי-מניעתי) באותם אנשים שאותרו. על מדינות המערב לשלב אנשים מקרב אותן קהילות מוסלמיות בכל הדרגים הפועלים ליישום ולהוצאה לפועל של מדיניות זו. נקודת כישלון נוספת המחייבת שיפור, בצד הלחימה בארגוני הסלפיה'ג' האדייה, נוגעת לניצול השסעים, המחלוקות, המחנאות והיריבויות בין הארגונים המרכיבים את הברית של מחנה אל-קאעדה לבין מחנה 'המדינה האסלאמית' ודאע"ש, ובתוך הארגונים עצמם. היכרות קרובה עם סלעי המחלוקת הדתית-הלכתית, חילוקי הדעות באשר לאסטרטגיית המאבק המנוגדות והבנת המחלוקות באשר לפרשנות הדתית והנמקתה מאפשרות להעמיק סכסוכים, ללבות לחימה, לגייס סוכנים ולהעמיק בקיעים ברשתות החברתיות כחלק ממערכה תודעתית נגדית. זהו שדה רחב ומבטיח, שנראה כי עד כה לא נוצל מספיק. הנסיגות הנוכחיות מאפגניסטן ומעיראק הן יישום של החלטה אמריקאית לצמצם התערבות ישירה והצבת חיילים בשטח (boots on the ground). עם זאת ארצות הברית צפויה להמשיך לשלב סיוע לכוחות מקומיים באימונים ובמודיעין, לדוגמה בעיראק ובחלק ממדינות אפריקה, עם פעילות צבאית ממוקדת במדינות שבהן קיים איום על יציבותן וסכנת חריגה לרמה האזורית או העולמית, כפי שנעשה בתקיפות אוויריות נגד יעדי טרור בסוריה, בתימן ובסומליה, או במבצעים של כוחות אמריקאיים מיוחדים (Lubold & Strobel, 2019; Turse et al., 2020).

לצד זאת, המלחמה בטרור תמשיך להטיל מעמסה כלכלית על מדינות היעד, שייאלצו להשקיע סכומי עתק של מיליארדי דולרים במטרה להציב מגננות מול איומי טרור, אשר עלות הוצאתם לפועל עשויה להסתכם במאות או באלפי דולרים בלבד. מתקפת ה-11 בספטמבר והמזימה שסוכלה בשנת 2006 להפלת מטוסי נוסעים בין בריטניה לבין ארצות הברית באמצעות חומרי נפץ נזליים הביאו לשינויים קיצוניים באמצעי האבטחה בשדות התעופה ברחבי העולם. השימוש הגובר במדפסות תלת-ממד עלול להוביל לייצור כלי נשק ואמצעי חבלה שיכולים להתחמק ממערכות הזיהוי הנוכחיות, והדבר יצריך פיתוח של מערכות מתקדמות יותר (Josephs, 2021; Miotto, 2021).

כפי שהוכח בשני העשורים שחלפו מאז מתקפת הטרור של ה-11 בספטמבר 2001, ההתמודדות עם איום הסלפיה'ג' האדייה היא מרוץ לטווח ארוך. זאת מאחר שארגוני הטרור ופעילי הטרור המזוהים עם הזרם הסלפיה'ג' האדיסטי מוכנים לפעול בכל מחיר להשגת היעד

של ח'ליפות אסלאמית כלל־עולמית, ולא משנה להם כמה שנים יעברו עד הגשמתו וכמה ניסיונות ייעשו כדי לעצור אותם. למרות שארגוני הסלפייה־ג'האדייה נמצאים כעת בתקופת שפל, האידיאולוגיה הדתית המוצקה שלהם מחכה לנסיבות מתאימות שייצרו את התנאים להתגייסות של מתנדבים רבים לשורותיהם ולביצוע גלי טרור, כולל במערב. זו תוכל להיות תוצאה של שינויים גיאופוליטיים, כיבוש זר של אדמה מוסלמית או עלייתו של מנהיג חדש, לצד גורמים שעדיין אינם ניתנים לחיזוי כדוגמת משבר אקלים ומחסור במים, שיובילו להגירה המונית וייצרו תהליכי הקצנה חברתיים, תרבותיים ודתיים. קיימת אפשרות להתפרצות של אלימות פנימית במדינות המערב מול מיעוטים מוסלמיים, ותחושת דחק בקרב אוכלוסיות של מהגרים בני הדור השני והשלישי לנוכח פגיעה דתית וחברתית, או התגברות גזענות של תנועות לאומניות של הימין הפוליטי, בעוד שגם הפיכה במדינות שהן כיום שותפות של המערב – כדוגמת ערב הסעודית, ירדן, מצרים ואף פקיסטן הגרעינית – עלולה להביא להקצנה ולעוינות שיעוררו פיגועי טרור בשם האידיאולוגיה הסלפית־ג'האדיסטית.

נספח 1: האידיאולוגיה הסלפית-ג'האדית וראשיתו של אל-קאעדה

המאה ה-14 — פעילותו של תקי א-דין אבן תיימיה, שפיתח את האסכולה (מדהב) **החנבלית**.

המאה ה-18 — הקמת תנועת **הוואהבייה** בערב הסעודית, המתבססת על פיתוחיו של אבן תיימיה.

המאה ה-19 — פיתוח **הסלפיזם** באוניברסיטת אל-אזהר בקהיר, המתבסס בעיקר על **הוואהבייה**.

1928 — חסן אל-בנא מקים את הארגון הסלפי **האחים המוסלמים** במצרים.

1955 — **סייד קטב** נעצר ונשלח לכלא, שם הוא מפתח את רעיונות **הסלפייה-ג'האדייה**.

1966 — סייד קטב מוצא להורג. תומכיו יוצרים גלי טרור מתמשכים נגד השלטון המצרי.

1979 — ברית המועצות פולשת לאפגניסטן.

1981 — **עבדאללה עזאם** מכריז על אפגניסטן **זירת ג'האד** וקורא לג'האד שם כחובה אישית (פרצ' אל-עין); רצח נשיא מצרים **סאדאת**, ובתגובה נעצרים רבים מתומכי **הסלפייה-ג'האדייה**.

1984 — **אוסאמה בן לאדן** מגיע לאפגניסטן ומקים עם עזאם את **משרד השירותים (מכתב אל ח'דמאת)**, לטיפול במתנדבים הזרים שנענו לקריאתו של עזאם.

1985 — **איימן א-זוואהירי** משתחרר מהכלא המצרי ומגיע לאפגניסטן.

1988 — **בן לאדן** מקים את ארגון **אל-קאעדה**, המבוסס על המתנדבים הזרים במחנה אל-מסאדה באפגניסטן.

אפריל 1989 — סיום המלחמה באפגניסטן: נסיגת הסובייטים ופרוץ מלחמת האזרחים.

נובמבר 1989 — עבדאללה עזאם נרצח בפשוואר.

1989-1991 — ארגון אל-קאעדה משתתף במלחמת האזרחים האפגנית.

1991 — ארגון אל-קאעדה עובר לסודאן ומקים מחנות אימונים לפעילי ג'האד מרחבי העולם.

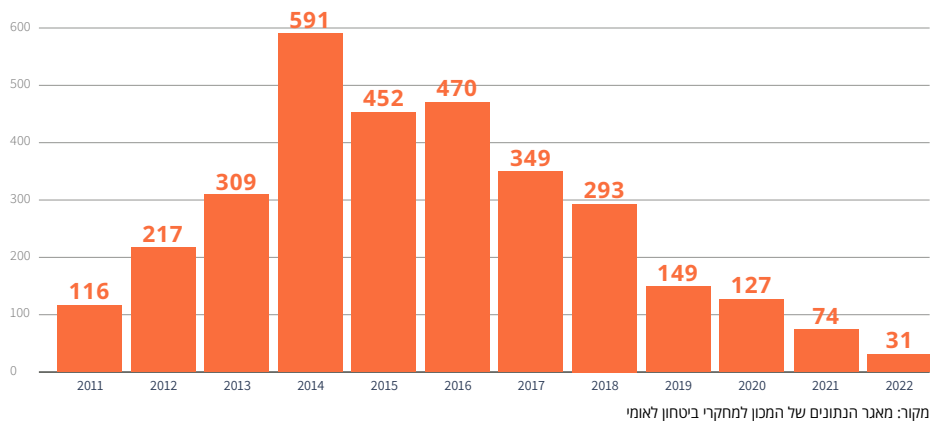
1993 – **פרויקט סומליה** של אל־קאעדה – חיל חלוץ נשאר לצורך הקמת תשתית מבצעית בקרן אפריקה.

1994 – הקמת ארגון **הטאליבאן** וכניסתו למלחמת האזרחים האפגנית.

1996 – אל־קאעדה עוזב את סודאן, חוזר לאפגניסטן וחובר לטאליבאן שהשתלט על מרבית שטחי המדינה.

פברואר 1998 – הקמת **החזית האסלאמית למלחמה ביהודים ובנוצרים** והכרזה על ג'האד נגד המערב.

נספח 2: פיגועי התאבדות בעולם

רשימת אישים

אבו בכר (אל-עיראקי), חאג'י (סמיר עבד אל-מחמד אל-ח'לפוי) – איש צבא עיראקי, מנאמניו של נשיא עיראק לשעבר סדאם חוסיין. אבו בכר יזם את התוכנית להשתלטות מחודשת של נאמני סדאם חוסיין על עיראק בשיתוף פעולה עם גורמי ג'האד עיראקיים, והניח את הבסיס המבצעי להקמת ארגון דאע"ש ולהצלחותיו המבצעיות. הוא חוסל בידי מיליציה סורית בשנת 2013.

אבו זוביידה (זיין אל-עבדין מחמד חוסיין) – סעודי-פלסטיני שנלכד בפקיסטן במארס 2002, ובסוכנויות הביון האמריקאיות האשימו אותו בטעות כי הוא משמש מספר 3 באל-קאעדה. היה בעל ידע על פיגועים מתוכננים אחרים, וזאת אף שמעולם לא היה חבר בארגון. עם זאת הוא פעל בשיתוף פעולה עם בכירי אל-קאעדה והיה מעורב בצד הלוגיסטי של ניסיונות פיגוע בארצות הברית, בירדן ובישראל. אבו זוביידה היה העצור הבכיר הראשון בתחום הטרור שהועבר לאתר סודי של ה-CIA בתאילנד והראשון שנגדו הופעלו עינויים בחקירות, כולל עשרות מקרים של הטבעה מדומה. בשל כך זכה המקרה שלו לכיסוי תקשורתי רחב בביקורת על הממשל האמריקאי בעניין השימוש בעינויים. הוא הועבר למתקן גואנטנמו בשנת 2006 ועודנו מוחזק שם ללא הגבלת זמן, אף שלא הוגש נגדו כתב אישום.

אבו יזיד, מצטפא (שיח' סעיד) – פעיל מצרי של ארגון אל-קאעדה, חבר בכיר במועצת השורא של הארגון. היה בין המתנגדים לפיגועי ה-11 בספטמבר. שימש ראש ועדת הכספים והאדמיניסטרציה של הארגון, ומאמצע העשור שלאחר פיגועי ה-11 בספטמבר נטל לעצמו גם חלק מסמכויות סגן המנהיג. חוסל על ידי כוחות ארצות הברית בשנת 2008.

אבו לוקמן (עמד עלי ג'ומעה א-שוואח) – פעיל סורי של ארגון דאע"ש ו'המדינה האסלאמית' שמונה כאחראי על יחידת הביטחון אמני (EMNI) לאחר חיסולו של אבו מחמד אל-עדנאני. לפי ההערכות, אבו לוקמן היה אחראי לתכנון של פיגוע ההתאבדות שביצע פעיל הארגון סלמאן עבדי בקונצרט של הזמרת האמריקאית אריאנה גרנדה בארנה של מנצ'סטר במאי 2017. אבו לוקמן נהרג בסוריה בשנת 2018.

אבעוד, עבד אל-חמיד אבעוד (אבו עמר אל-בלג'יקי) – אזרח בלגי שעבר בצעירותו תהליך הקצנה אסלאמי, ובסיומו הגיע ל"זירת הג'האד" בסוריה וגויס לארגון דאע"ש. אבעוד גייס לארגון פעילים רבים מבלגיה והיה אחראי המבצעים של 'המדינה האסלאמית'.

באירופה. הוא גם היה המוח המבצעי והמתכנן של הפיגוע שביצעה 'המדינה האסלאמית' בפריז בנובמבר 2015. אחר בדירת מסתור בשכונת סן דני בפריז, שם חוסל.

אל-בגדאדי, אבו בכר (אבראהים עואד אבראהים עלא אל-בדרי) — אזרח עיראקי שהקים את ארגון דאע"ש והחזיק בתואר 'הח'ליף של המדינה האסלאמית' בסוריה ובעיראק. אל-בגדאדי מונה לעמוד בראש ארגון ISI בעיראק לאחר חיסול המנהיג הקודם, אבו עמר אל-בגדאדי, בשנת 2010. בשנת 2013 הוא הקים את ארגון דאע"ש ('המדינה האסלאמית בעיראק ובא-שאם'), וביוני 2014 הכריז על הקמת 'המדינה האסלאמית' בשטחים שבהם החזיק דאע"ש בסוריה ובעיראק, והכתיר את עצמו כח'ליף החדש. חוסל בפעולה של כוחות מיוחדים אמריקאיים בסוריה באוקטובר 2019.

אל-בגדאדי, אבו עמר (חמיד דאוד מחמד ח'ליל א-זאוי) — אזרח עיראקי שהיה ראש ISI לאחר חיסולו של אבו מוסעב א-זרקאוי בשנת 2006. חוסל בשנת 2010 יחד עם המפקד הצבאי של ISI, אבו חמזה אל-מוהאג'ר.

אל-בנא, חסן — ייסד את תנועת האחים המוסלמים במצרים בשנת 1928 כתנועה פוליטית המתבססת על האסלאם וקוראת להחלת השריעה (ההלכה המוסלמית) כחוקת המדינה, אך ללא שימוש באמצעים אלימים אלא בדרכי נועם ושכנוע. נרצח בקהיר בשנת 1949.

אל-ג'ולאני, אבו מחמד — מנהיג ארגון היאת תחריר א-שאם בסוריה (לשעבר ג'בהת א-נצרה). פעיל סורי של ארגון ISI שנשלח לסוריה עם פרוץ מלחמת האזרחים ב-2011 כדי להקים שלוחה של הארגון העיראקי. שנה לאחר מכן הקים את ארגון ג'בהת א-נצרה, שהתנתק מדאע"ש ושימש הזרוע של אלקאעדה בסוריה. החלטתו של אל-ג'ולאני לאמץ קו לאומני סורי על חשבון הקו הסלפי-ג'האדי הובילה לפרישת הארגון ממערכת הבריתות של אלקאעדה ב-2016 ולהקמת ג'בהת פתח א-שאם, שבהמשך הפך להיות תחריר א-שאם.

אל-וחישי, נאצר (אבו בסיר אל-ימאני) — פעיל אלקאעדה בכיר מתימן שעמד בראש שלוחת הארגון בחצי האי ערב. אל-וחישי שימש מזכירו האישי של בן לאדן באפגניסטן בשנות ה-80. בשנת 2006 הקים את ארגון אלקאעדה בתימן וכעבור שנתיים, לאחר מיזוג עם השלוחה בערב הסעודית, מונה למנהיג ארגון אלקאעדה בחצי האי ערב. בשנת 2011 מונה לסגנו של מנהיג אלקאעדה החדש איימן א-זוואהירי — תפקיד שבו שימש עד חיסולו בשנת 2015.

אֶזְוָאֵהִירִי, אֵיִמָן – רופא מצרי ששימש המנהיג השני של אל־קאעדה, נכלא בגלל המעצרים לאחר רצח נשיא מצרים סאדאת באוקטובר 1981. לאחר שחרורו מהכלא בשנת 1986 עזב לאפגניסטן, שם הכיר את בן לאדן והפך לרופאו האישי. אֶזְוָאֵהִירִי היה בין החותמים על הקמת 'החזית האסלאמית הבינלאומית לג'האד נגד היהודים והצלבנים' ב־1998, ובקיץ 2001 הוא מונה רשמית לסגנו של בן לאדן. לאחר מתקפת ה־11 בספטמבר והפלישה האמריקאית לאפגניסטן נמלט אֶזְוָאֵהִירִי למקום מסתור, אולם המשיך לשמש אחד הקולות הבולטים של אל־קאעדה. הוא מונה למנהיג אל־קאעדה החדש ביוני 2011, לאחר חיסול בן לאדן, ושימש בתפקיד עד שחוסל בתקיפה אמריקאית באפגניסטן ביולי 2022.

אֶזְרַקָאוּי, אָבו מוּסַעַב (אֶחְמַד פַּאד'ל אֶנְזַאל אַל חַלַּאִילָה) – ירדני ממוצא פלסטיני שהקים את שלוחת אל־קאעדה בעיראק. אֶזְרַקָאוּי הגיע לאפגניסטן בשנת 1999 לאחר שריצה מאסר בירדן והתאמן במחנה של אל־קאעדה עד הפלישה האמריקאית לאחר פיגועי ה־11 בספטמבר. הוא הגיע לעיראק, שם החל לבצע פיגועי טרור קשים נגד הצבא האמריקאי ונגד הממשל החדש, שהוקם בסיוע אמריקאי לאחר הפלת משטרו של סדאם חוסיין. בן לאדן מינה אותו לראש שלוחת אל־קאעדה בעיראק באוקטובר 2004, ואֶזְרַקָאוּי המשיך במסע טרור עקוב מדם שגבה את חייהם של עשרות אלפי בני אדם, עד שחוסל בתקיפה אמריקאית ביוני 2006. אֶזְרַקָאוּי גם אחראי למתקפה במלונות בעמאן באוקטובר 2005, שבה נהרגו 60 בני אדם.

אַל־לִיבִי, אָבו פֶּרַאג' (מַצְטַפָּא אַל־עוּזַאִיתִי) – פעיל לובי של ארגון אל־קאעדה. מונה לראש הזרוע הצבאית של הארגון בשנת 2003, תפקיד שבו שימש עד למעצרו בשנת 2005. מוחזק כיום במעצר במתקן גואנטנמו.

אַל־מוֹגֶרְבִי, עַבְד אַל רַחְמָאן – יליד מרוקו, מבוגרי המלחמה באפגניסטן ומקרב דור הוותיקים של הנהגת אל־קאעדה. לאחר הפלישה האמריקאית לאפגניסטן נמלט אל־מוֹגֶרְבִי לאיראן, משם המשיך לשמש אחראי על תחום המדיה בארגון.

אַל־מַצְרִי, אָבו אֵיּוֹב (עַבְד אַל־מַנַּעַם עַז אֶדִין עַלָּא אַל־בַּדוּ), כוֹנָה גַם אָבו חַמְזָה אַל־מוֹהַאג'ר – אזרח מצרי שמונה לראש שלוחת אל־קאעדה בעיראק לאחר חיסולו של אֶזְרַקָאוּי בשנת 2006. אל־מַצְרִי יזם את הקמת 'המדינה האסלאמית של עיראק' (ISI) כארגון גג שאיחד את הפעילות המבצעית של כל גורמי הסלפייה־הג'האדייה שנלחמו באמריקאים בעיראק, והיה המפקד הצבאי של הארגון עד לחיסולו בשנת 2010.

אל-מצרי, אבו ח'יר (עבדאללה מחמד רג'ב עבד אל רחמאן) – שימש חבר בכיר במועצת השורא של אל-קאעדה ועמד בראש הוועדה המדינית של הארגון. יצא בשנת 2003 לגלות באיראן, ולאחר מכן שימש יועצו המדיני של מנהיג הארגון א-זוואהירי ושליחו האישי. חוסל בסוריה בשנת 2017.

אל-מצרי, אבו מחמד (עבדאללה אחמד עבדאללה) – פעיל צבאי של ארגון אל-קאעדה. היה האחראי הראשון של יחידת המבצעים המיוחדים האחראית לפיגועי חוץ לאחר הקמתה, וכן היה אחראי לייזום ולניהול מתקפת הטרור בקניה ובטנזניה באוגוסט 1998. לאחר פלישת כוחות ארצות הברית לאפגניסטן הגיע אל-מצרי לאיראן, שם חוסל בשנת 2020 בפעולה שפרסומים זרים ייחסו למוסד הישראלי.

אל-מצרי, אבו עוביידה – פעיל מצרי של אל-קאעדה ששימש ראש יחידת המבצעים המיוחדים האחראית לפיגועי החוץ של הארגון אחרי חיסולו של חמזה רביע בשנת 2005. במסגרת תפקידו הנחה אל-מצרי את הפיגועים ואת ניסיונות הפיגוע של רשיד ראון בבריטניה. מת ממחלה בשנת 2007.

אל-מקדיסי, אבו מחמד (עצאם מחמד אל ברקאווי) – איש דת ירדני ממוצא פלסטיני שנחשב לאחד מהאידיאולוגים המשפיעים ביותר בקרב פעילי הסליפייה-ג'האדייה. אל-מקדיסי היה המנטור הרוחני של א-זרקאווי, שאותו הכיר בעת שריצו מאסר בכלא בירדן, ונדרש להתערבות בסכסוכים אידיאולוגיים שפרצו בין ארגוני ג'האד בסוריה. חי כיום בירדן.

א-נשירי, עבד אל רחים מחמד עבדאללה – פעיל סעודי של אל-קאעדה שהיה אחראי לפעילות המבצעית של שלוחת הארגון במדינה. שימש ראש זרוע הים של יחידת פיגועי החוץ של הארגון והיה מעורב בפיגועים נגד המשחתת האמריקנית קול (2000) ומכלית הנפט הצרפתית לימבורג (2003) בים האדום. נעצר בדובאי בשנת 2002 ומוחזק מאז במתקן גואנטנמו.

א-סורי, אבו מוסעב (מצטפא בן עבד אל-קאדר סת מרים נצאר) – סורי שהיה פעיל בארגוני ג'האד בארצו בראשית שנות ה-80. בהמשך שימש יועץ לבן לאדן באפגניסטן וסייע לו לקדם את התעמולה של אל-קאעדה בתקשורת המערבית. א-סורי הגה את דוקטרינת "מוות בעזרת אלף חתכים", אשר הניחה את הבסיס ל"ג'האד האישי" ואומצה

רשמית כדוקטרינת הפעולה של אל־קאעדה ושלוחותיה, ובהמשך גם של דאע"ש. לפי דיווחים בלתי מאומתים הוא נמצא במעצר בסוריה.

אל־עאדל, סייף (מחמד סלאח א־דין זידאן) – פעיל מצרי של ארגון אל־קאעדה, שהיה חבר במועצת השורא של הארגון ואחראי הוועדה הביטחונית. אל־עאדל החליף את מוחמד עאטף כראש הוועדה הצבאית של הארגון לאחר מותו בשנת 2001, ושימש בתפקידו עד צאתו לגלות באיראן כעבור שנתיים. אל־עאדל הוחזק מעצר בית באיראן במשך קרוב לעשר שנים, ולאחר שחרורו שב לשורות הארגון אף שהמשיך לשהות באיראן. אל־עאדל הוא אחרון השורדים מבין חברי מועצת השורא בזמן פיגועי ה־11 בספטמבר, היה בין המתנגדים לביצוע ההתקפות. נחשב למנהיג המיועד של אל־קאעדה בעקבות חיסול איימן א־זוואהירי.

אל־עדנאני, אבו מחמד (טהא צובחי פלחה) – היה דוברו הרשמי של ארגון דאע"ש ובהמשך של 'המדינה האסלאמית'. נחשב למספר 2 תחת אבו בכר אל־בגדאדי ושימש גם אחראי על מנגנון הביטחון 'אמני' ועל פיגועי החוץ של הישות עד חיסולו בסוריה בשנת 2016.

אל־עולקי, אנואר – איש דת מוסלמי־אמריקאי. עמד בראש המסגדים בוורג'יניה שבהם התפללו ארבעת הטייסים של פיגועי ה־11 בספטמבר בזמן ההכנות לביצוע המתקפה. עזב את ארצות הברית בשנת 2002 וכעבור שנתיים הגיע לתימן, שם הפך לאחד הפעילים הבולטים ביותר בתחום התעמולה. הוא הפך למוקד השראה והשפעה על מבצעי 'הג'האד האישי' בזרם הג'האד העולמי באמצעות דרשות באינטרנט ובזכות המגזין האינטרנטי אינספייר. אל־עולקי גייס פעילים רבים עבור ביצוע פיגועים, הבולטים שבהם היו עבד פארוק אל־מטלב, שניסה לרסק מטוס נוסעים אמריקאי בדצמבר 2009, ונד'אל חסן מאליק, רב־סרן בצבא האמריקאי, שהרג 13 חיילי נחתים במחנה פורט הוד בטרם צאתם לעיראק בנובמבר 2009.

בן לאדן, אוסאמה – מייסד אל־קאעדה ומנהיגו הראשון. בן למשפחת קבלנים עשירה מערב הסעודית, הגיע לאפגניסטן בשנות ה־80 כדי להצטרף למאבק נגד הצבא הסובייטי. הוא חבר לעבדאללה עזאם בהקמת "משרד השירותים" ובניהולו. בן לאדן הקים את ארגון אל־קאעדה בשנת 1998, ועשור לאחר מכן הכריז על תחילת הג'האד נגד המערב ויזם פיגועים קשים ברחבי העולם, ובהם מתקפת ה־11 בספטמבר. לאחר הפלישה האמריקאית לאפגניסטן נמלט בן לאדן לפקיסטן וחוסל בפשיטה של כוחות מיוחדים אמריקאיים במאי 2011.

בנשירי, אבו עוביידה (עלי אמין אל רשידי) – פעיל מצרי בכיר של אל־קאעדה, שימש ראש הוועדה הצבאית הראשון שלה. את תהילתו המבצעית קנה בקרבות הארגון בעמק פנשיר (מקור כינויו – בנשירי) באפגניסטן נגד הסובייטים. נשלח לעמוד בראש חיל החלוץ ששלח הארגון למלחמת האזרחים בסומליה, ולאחר מכן נשאר בקרן אפריקה והיה מעורב בהקמתו של תא אל־קאעדה באזור. טבע למוות באסון מעבורת בימת ויקטוריה בשנת 1996.

חמבאלי (עצאם רדואן א־דין) – אינדונזי שעמד בראש הזרוע הצבאית של ארגון ג'מאעה אסלאמיה (JI) בדרום־מזרח אסיה. היה בעל קשרים קרובים לח'אלד שיח' מחמד והעמיד את יכולותיו המבצעיות של הארגון לרשות יחידת מבצעי החוץ של אל־קאעדה. חמבאלי היה מעורב בניסיונות פיגוע של אל־קאעדה בדרום־מזרח אסיה ובפיגועים של הג'מאעה אסלאמיה נגד יעדים מערביים בבאלי (2002), בקואלה לומפור (2003) ובג'קרטה (2004). נעצר במלזיה בשנת 2003 ומוחזק במתקן גואנטנמו.

יוסף, רמזי (עבד אל־באסט כרים) – המתכנן של "פיגוע התאומים" הראשון. פקיטני ממוצא בלוצ' ואחיינו של ח'אלד שיח' מחמד, היה האחראי המבצעי לפיגוע הראשון במרכז הסחר העולמי בשנת 1993 ולתוכנית הפיגוע השאפתנית 'בוג'נקה' להפלת מטוסי נוסעים במזרח הרחוק כעבור שנתיים. נעצר בשנת 1995 בפקיסטן והוסגר לארצות הברית, שם הועמד לדין. נידון למאסר עולם, שאותו הוא מרצה בכלא אמריקאי ברמת האבטחה הגבוהה ביותר.

מחמד, ח'אלד שיח' – ההוגה, היוזם, המתכנן והאחראי המבצעי של פיגועי ה־11 בספטמבר בארצות הברית. החל בפעילות טרור בראשית שנות ה־90 עם אחיינו רמזי יוסף. צורף לאל־קאעדה בשנת 1998 ומונה לראש יחידת המבצעים המיוחדים של הארגון. מחמד היה מעורב בפיגועים ובניסיונות פיגוע נוספים של אל־קאעדה עד מעצרו בפקיסטן בשנת 2003. הוא הוחזק במתקנים סודיים של ה־CIA ועבר עינויים לפני שהועבר למתקן גואנטנמו, שם הוא מוחזק כיום.

מיר, סאג'ד – פקיטני שמשמש ראש יחידת פיגועי החוץ של הארגון הקשמירי לשכר א־טויבה. במסגרת פעילותו היה אחראי לתכנון ולביצוע מתקפת הטרור שביצע הארגון בעיר מומבאי בהודו בשנת 2008, אשר במהלכה נרצחו יותר מ־160 אזרחים, מרביתם זרים, ובהם שישה ישראלים.

סופאת, יזיד – מיקרובילוג מלזי שהיה מקורב לחמבאלי ולח'אלד שיח' מחמד. אירח בביתו בקואלה לומפור את "פגישת ההתנעה" של פיגועי 11 בספטמבר. סופאת שימש ראש צוות פרויקט האנתרקס של ארגון אל־קאעדה. נעצר במלזיה בשנת 2001, אך שוחרר בהמשך ונמצא במעצר בית באינדונזיה.

עאטף, מחמד (סוכחי עבד אל עזיז אבו סיטא) – פעיל מצרי של ארגון אל־קאעדה. במשך שנים רבות היה חבר בכיר במועצת השורא וראש הזרוע הצבאית של הארגון, ומתוקף תפקידו היה אחראי לפעילות הצבאית והמבצעית שלה באפגניסטן ומחוצה לה. נהרג בהפצצת כוחות ארצות הברית על ביתו בקאבול בנובמבר 2001.

ע'דן, אדם יחיא (אדם פרלמן), כונה גם "עזאם האמריקאי" – פעיל אל־קאעדה אמריקאי, יליד קליפורניה, שסבו מצד אביו היה יהודי וציוני עם משפחה בישראל. הוא התאסלם בשנת 1995 בהיותו בן 17, וכעבור שלוש שנים עבר לפקיסטן ולאפגניסטן, שם הצטרף לאל־קאעדה. ע'דן שימש מתורגמן ויועץ של בן לאדן, והחל משנת 2004 הופיע בסרטוני תעמולה של הארגון בשפה האנגלית ובין השאר קרא לפיגועים נגד מטרות אמריקאיות ויהודיות. רשויות החוק בארצות הברית האשימו אותו בבגידה והוא חוסל בתקיפה אווירית באזור הגבול שבין פקיסטן לאפגניסטן בינואר 2015.

עבד אל־רחמן, שיח' עטיה (ג'מאל אבראהים אשתיווי אל מיסראתי) – פעיל אל־קאעדה ממוצא לובי. היה סגנו של ראש מועצת השורא מצטפא אבו יזיד, ולאחר חיסולו החליף אותו בתפקיד. היה מקורב מאוד לבן לאדן ולא־זוואהירי ושימש איש הקשר ביניהם לבין שלוחות הארגון, בעיקר מול א־זרקאווי בעיראק, בחצי האי ערב ובאלג'יריה. חוסל באזור השבטי של וזיריסטן בפקיסטן באוגוסט 2011.

עזאם, עבדאללה – איש דת ממוצא פלסטיני והמנטור של בן לאדן. בשנת 1984 פרסם פסק הלכה שבו הכריז כי אפגניסטן היא זירת ג'האד, קרא לצעירים המוסלמים למלא את חובתם האישית (פרצ' אל־עין) ולהצטרף לג'האד נגד הצבא הסובייטי, ובכך הפך לאידיאולוג של תופעת הג'האד העולמי. הקים יחד עם בן לאדן את "משרד השירותים", שהיה אחראי לטיפול במתנדבים הזרים שנענו לקריאתו. נרצח בפקיסטן בנובמבר 1989, ככל הנראה במסגרת המאבק על המשך הג'האד לאחר המלחמה באפגניסטן.

פאזול, הארון (פאזול עבדאללה מחמד) – אזרח איי קומורו באוקיינוס ההודי שהצטרף לאל-קאעדה בסוף שנות ה-90. נמנה עם חיל החלוץ ששלח הארגון לסומליה ונשאר שם כאחראי הבכיר בפועל של התא שהקים הארגון בקרן אפריקה. במסגרת תפקידו היה פאזול האחראי בשטח לפיגועים שביצע הארגון בקניה ובטנזניה (1998), ונגד יעדים ישראליים במומבסה (2002). לאחר הפיגועים במומבסה עבר פאזול לסומליה, חבר לארגון א-שבאב אל-מוג'אהדין והיה אחראי לגיוס ולאיומן של פעילים זרים. בשנת 2010 עמד פאזול מאחורי פיגוע שביצע הארגון הסומלי באוגנדה במהלך שידור גמר גביע העולם בכדורגל. פאזול נהרג בחילופי אש בין כנופיות בפאתי מוגדישו בשנת 2011.

קטב, סייד – איש דת מצרי. פעיל בולט של האחים המוסלמים שייסד את זרם הסלפייה-ג'האדיה במצרים, המבקר את הפסיביות של האחים המוסלמים וקורא למאבק מזוין נגד שליטים מוסלמים שסרחו. סלל את הדרך לתומכים רדיקלים (הקטביים), אשר הניפו את נס המרד והקימו ארגוני טרור סלפיים-ג'האדיים שפועלים במצרים מאמצע שנות ה-70. נעצר על ידי משטר נאצר בשנת 1954 והוצא להורג בשנת 1966.

ראוף, רשיד – פעיל אל-קאעדה בריטי יליד פקיסטן, ששימש איש הקשר בין ראשי יחידת המבצעים המיוחדים של אל-קאעדה והתשתיות המבצעיות של הארגון בבריטניה. במסגרת זו היה ראוף אחראי לגיוסם ולתיאום אימוניהם של בריטים שביצעו את הפיגועים במערכת התחבורה הלונדונית ביולי 2005, ואשר היו חברים בתשתית הארגון שתכננה לרסק מטוסי נוסעים מערביים בשמי האוקיינוס האטלנטי באוגוסט 2006.

רביע, חמזה – פעיל מצרי של ארגון אל-קאעדה שהחליף את ח'אלד שיח' מחמד כראש יחידת המבצעים המיוחדים של הארגון לאחר מעצרו בשנת 2003. רביע היה אחראי לפיגועים שביצע אל-קאעדה במערכת התחבורה הלונדונית ב-7 ביולי 2005. חוסל בנובמבר 2005 בתקיפה אמריקאית באזור השבטי של וזיריסטן בפקיסטן.

שחזאד, פייסל – אזרח פקיסטן שביצע את ניסיון הפיגוע בטיימס סקוור בניו יורק ב-2010. הגיע לארצות הברית לצורך לימודים ועם סיומם החל בתהליכים של הגירה והשתקעות במדינה לצמיתות. במקביל עבר שחזאד תהליך הקצנה אסלאמית, שבסיומו התגייס לארגון הטאליבאן הפקיסטני. בהנחיית הארגון הכין מכונית תופת והחנה אותה בטיימס סקוור במנהטן במאי 2010, אך כשל בהפעלת המטען. ימים מספר לאחר מכן נעצר ונידון למאסר עולם ללא אפשרות חנינה, והוא מרצה את עונשו בכלא מאובטח בארצות הברית.

תא המבורג – תא ג'האד שהורכב מאזרחים ערבים שהגיעו ללמוד בגרמניה, ולאחר תהליך הקצנה אסלאמית שעברו בנפרד התגבשו לתא ג'האדי בעיר המבורג. שלושה מחברי התא – **מחמד עטא** המצרי, **מרוואן א־שיח'** מאיחוד האמירויות ו**זיאד ג'ראח** הלבנוני – גויסו לאל־קאעדה והשתתפו כטייסים בפיגועי ה־11 בספטמבר. החבר הרביעי בתא, **רמזי אבן אל שיבא** מתימן, שימש איש הקשר בין שלושת הטייסים לבין הנהגת אל־קאעדה באפגניסטן ובפקיסטן.

מקורות (לפי פרקים)

הקדמה

Will, G.F. (2002, January 27). 'Events, dear boy, events'. *Newsweek*.
<https://bit.ly/3V8g3fd>

היסודות האידיאולוגיים והמבניים של אל-קאעדה

ליטבק, מ' (דצמבר 2015). רדיקליזם וטרור אסלאמי – רקע היסטורי. בתוך י' שוייצר וע' עינב (עורכים), **המדינה האסלאמית: דגל שחור מתנוסס מעליה** (עמ' 31-38).

המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/2wd4ABx>
מליח, א' (2012). עבדאללה עזאם – המורה הרוחני של אוסאמה בן לאדן. בתוך י' קוסטינר (עורך), **הג'האד – שורשים אידיאולוגיים** (עמ' 41-69). אוניברסיטת תל אביב, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה.

מליח, א' ושי, ש' (2009). **מכאבול לירושלים – אל-קאעדה, הג'האד האיסלאמי העולמי והעימות הישראלי-פלסטיני**. מטר הוצאה לאור בע"מ.

קארה, א' (1989). מאל-בנא עד קוטב וה"קוטביים": רדיקליזציה וחשיבה פונדמנטליסטית תחת שלושה משטרים [תרגום: ד' זאבי]. **זמנים: רבעון להיסטוריה**, 32, 46-53. החברה ההיסטורית הישראלית: האוניברסיטה הפתוחה.

<http://www.jstor.org/stable/23435723>

שוייצר, י' ואורג, א' (2014). **האודיסיאה של אל-קאעדה אל הג'האד העולמי**, מזכר 132. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3UW1hZi>

Al-Tamimi, A.J. (2019, November 3). Jihadism 101: 'The Neglected Duty', *aymennjawad.org* [blog post]. <https://bit.ly/3GAktr4>

Associated Press. (2003, August 19). Charity leader tied to terrorism gets prison term. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3Av7dA5>

Bergen, P. (2006). *The Osama bin Laden I know: An oral history of al Qaeda's*. Free Press.

Combating Terrorism Center. (n.d.). *Mustafa Hamid's analysis of Mujahidin activities*. Reference Number: AFGP-2002-600088. <https://bit.ly/3Xhdt8w>

- Gunaratna, R., & Oreg, A. (2015). *The Global Jihad movement*. Rowman & Littlefield Publishers.
- The Court Reporters Office, Southern District of New York. (2001a, February 6). United States of America v. Usama Bin Laden, et al. Cryptome. <https://bit.ly/3Z77l3x>
- The Court Reporters Office, Southern District of New York. (2001b, March 1). United States of America v. Usama Bin Laden, et al. Cryptome. <https://bit.ly/3ZaiYqn>
- United States v. Arnaout, 231 F. Supp. 2d 797 (N.D. Ill. 2002). Justia US law. <https://bit.ly/3Vau5Nd>
- Watts, C., Shapiro, J. & Brown, V. (2007, July 2). Al-Qa'ida's (mis)adventures in the Horn of Africa. *Combating Terrorism Center*. <https://bit.ly/3hWtSiq>

שער ראשון – מכות הפתיחה של אל־קאעדה

ה'טיוטה'

- ברגמן, ר' (2011, 26 באוגוסט). המפץ הפרסי. שבעה ימים, ידיעות אחרונות, עמ' 23-30.
- שוויצר, י' ואורג א' (2014). האודיסיאה של אל־קאעדה אל הג'יהאד העולמי, מזכר 132. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3UW1hZi>
- Anonymous. (2002). *Through Our Enemies' Eyes: Osama bin Laden, Radical Islam, and the Future of America* Brassey's, Inc.
- Bin Laden, O. (1996, September 2). *Declaration of Jihad against the Americans occupying the land of the Two Holy Mosques*. Al Islah.
- CNN News. (2001, December 27). Bin Laden calls Sept. 11 attacks 'blessed terror'. CNN News. <https://cnn.it/3hYDEAu>
- Combating Terrorism Center. (n.d.). Declaration of Jihad against the Americans Occupying the Land of the Two Holiest Sites, in CTC's *Harmony Program*, Reference Number: AFGP-2002-003676. <https://bit.ly/3HkLclg>
- Cullison, A. (2004, September). *Inside Al Qaeda's hard drive*. The Atlantic. <https://bit.ly/3EN81Dd>

- FBIS. (2004, January). *Compilation of Usama Bin Laden statements 1994 – January 2004*. <https://bit.ly/3Er4Hfs>
- Gunaratna, R., & Oreg, A. (2010, December). Al Qaeda's organizational structure and its evolution. *Studies in Conflict and Terrorism*, 33(12), 1043-1078. DOI:10.1080/1057610X.2010.523860
- Hegghammer, T. (2008). Deconstructing the myth about al-Qa'ida and Khobar. *CTC Sentinel*, 1(3), 20-22. <https://bit.ly/3hVjnfh>
- Interview Osama Bin Laden*. (1998, May). Frontline. <https://to.pbs.org/2QeTnIH>
- Silber, M.D., & Bhatt, A. (2007). *Radicalization in the West: The homegrown threat*. NYPD Intelligence Division, The New York City Police Department. <https://bit.ly/2HUvlu0>
- Soufan, A. (2017). *Anatomy of terror – From the death of Bin Laden to the rise of The Islamic State*. W.W. Norton & Company.
- The Court Reporters Office, Southern District of New York. (2001a, February 6). United States of America v. Usama Bin Laden, et al. Cryptome. <https://bit.ly/3Z77l3x>
- The Court Reporters Office, Southern District of New York. (2001b, March 1). United States of America v. Usama Bin Laden, et al. Cryptome. <https://bit.ly/3ZaiYqn>
- Watts, C., Shapiro, J. & Brown, V. (2007, July 2). Al-Qa'ida's (mis)adventures in the Horn of Africa. *Combating Terrorism Center*. <https://bit.ly/3hWtSiq>

הפיגוע הראשון: קניה וטנזניה – 6 באוגוסט 1998

- Muhammad, F.A. (2009, February 26). *The war against Islam: The story of Fazul Harun, Part 1*. Combating Terrorism Center [in Arabic]. <https://bit.ly/3EJ3DVD>

הפיגוע במשחתת קול – 12 באוקטובר 2000

- אורג, א' (אחראי תוכן ותחקיר), סומרשף, א' (במאית ומפיקה), צימרמן, ה' (במאי ומגיש) ואביבי, ג' (מפיק). (2016). **ג'יהאד עכשיו** [סדרה דוקומנטרית] Vice Versa Films.

אל־בואבה. (2000, 12 בנובמבר). *الهجوم على المدمرة "كول" كلف 10 آلاف دولار* [ההתקפה על המשחתת "קול" עלתה 10 אלפים דולר]. <https://bit.ly/3WL2x1F>.
שווייצר, י' ושי, ש' (2002). **הפתעה צפויה – מתקפת הטרור בארצות הברית ב־11 בספטמבר, 2001 והשלכותיה**. הוצאת מפעלות המרכז הבינתחומי הרצליה.
McDermott, T., & Meyer, J. (2012). *The hunt for KSM – Inside the pursuit and takedown of the real 9/11 mastermind – Khalid Sheikh Mohammed*. Back Bay Books – Little, Brown and Company.
Morell, M. (Host). (2021, September 8). Remembering 9/11 part 5: Gina Bennett (No. 210) [Audio podcast episode]. In *Intelligence Matters*. <https://apple.co/3gskC58>

מתקפת ה־11 בספטמבר 2001

Borger, J. (2001, December 14). The Bin Laden video: Is this the clinching evidence? *The Guardian*. <https://bit.ly/3Xd4wgB>
Lahoud, N. (2022). *The Bin Laden papers: How the Abbotabad raid revealed the truth about Al-Qaeda, its leader, and his family*. Yale University Press.

תגובת הממשל האמריקאי

אורג, א' (אחראי תוכן ותחקיר), סומרשף, א' (במאית ומפיקה), צימרמן, ה' (במאי ומגיש) ואביבי, ג' (מפיק) (2016). **ג'יהאד עכשיו** [סדרה דוקומנטרית]. Vice Versa Films.
איסרוביץ, ח' (2019). **להכריז ולחסום – הצו הנשיאותי 13224 ומשמעותו במסגרת המאבק במימון הטרור**. עבודת מחקר במסגרת מלגת קרן רגוניס. המכון למדיניות נגד טרור (ICT). <https://bit.ly/3tLJ1UX>.
רייט, ל' (2007). **המגדלים הגבוהים – 11 בספטמבר, אלקאעידה וכישלון המודיעין האמריקני** [תרגום: נ' ור' אור]. כנרת, זמורה־ביתן.

A nation challenged: President Bush's address on terrorism before a joint meeting of congress. (2001, September 21). *The New York Times*. <https://nyti.ms/2L5Ku2F>
Andrews, W., & Parlapiano, A. (2014, December 9). A history of the C.I.A.'s secret interrogation program. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3grVrzH>

- Audit of the Federal Bureau of Investigation's and the National Security Division's Efforts to Coordinate and Address Terrorist Financing – Audit Report 13-17.* (2013, March 26). U.S. Department of Justice Office of the Inspector General, Audit Division. <https://bit.ly/3XjVjTy>
- Banka, A., & Quinn, A. (2018). Killing norms softly: US targeted killing, quasi-secrecy and the assassination ban. *Security Studies*, 27(4), 665–703. <https://doi.org/10.1080/09636412.2018.1483633>
- Bergen, P., & Sterman, D. & Salyk-Virk, M. (2021, June 17): *America's counterterrorism wars: Tracking the United States's drone strikes and other operations in Pakistan, Yemen, Somalia, and Libya.* New America. <https://bit.ly/3giYQRm>
- Blum, G., & Heymann, P. B. (2010). Law of policy of targeted killing. *Harvard National Security Journal*, 1, 145-170. <https://bit.ly/3tJemsT>
- Bravin, J., & Jaffe, G. (2004, June 10). Rumsfeld approved methods for Guantanamo interrogations. *The Wall Street Journal*. <https://on.wsj.com/3Xlh3yz>
- Bush, G.W. (2010). *Decision Points*. Crown Publishing Group.
- Clarke, R.A. (2004). *Against all enemies: Inside America's war on terror*. Free Press.
- Clinton, W.J. (1996, August 5). *Remarks on international security issues at George Washington University*. The American Presidency Project. <https://bit.ly/3EMybWs>
- CNN News. (2001, September 24). *Bush: 'We will starve the terrorists'*. <https://cnn.it/3AtGiEM>
- Debusmann, B. (2022, August 5). *Obituary: Gary Schroen, the CIA spy sent to get Osama Bin Laden*. BBC news. <https://bbc.in/3GwzfyY>
- Executive Order No. 13224. (2001, September 23). U.S Department of State. <https://bit.ly/3EryiVY>
- Fox News. (2006, September 24). *Transcript: William Jefferson Clinton on 'FOX News Sunday'*. <https://fxn.ws/3EKsBnG>

- Hetherington, M.J., & Nelson, M. (2003). Anatomy of a Rally Effect: George W. Bush and the war on terrorism. *PS: Political Science & Politics*, 36(1), 37-42. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1049096503001665>
- King, R. (2022, August 1). Gary Schroen, officer who led CIA's first incursion into Afghanistan after 9/11, dies at 80. Washington Examiner. <https://washex.am/3hWZqoz>
- Lichtblau, E. (2008, July 10). Senate approves bill to broaden wiretap powers. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3tJ89gr>
- Maclin, T. (2007). The Bush administration's terrorist surveillance program and the fourth amendment's warrant requirement: Lessons from Justice Powell and the Keith Case. *UC Davis Law Review*, 41, 1259-1326. <https://bit.ly/3UTZfIX>
- Malkasian, C. (2021). *The American war in Afghanistan: A history*. Oxford University Press.
- Mazzetti, M. (2014, December 9). Panel faults C.I.A. over brutality and deceit in terrorism interrogations. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3ViE5nv>
- Office of the Director of National Intelligence (n.d.). <https://www.dni.gov/PDD-PresidentialDecisionDirective/NSC-39-U.S.policyoncounterterrorism>. (1995, June 21). The White House. <https://bit.ly/3OkY9n6>
- PDD – Presidential Decision Directive/ NSC-62 – Protection against unconventional threats to the Homeland Americans overseas (U). (1998, May 22). The White House. <https://bit.ly/3XmKMXy>
- Perl, R. (2006). *Terrorism and national security: Issues and trends*. Congressional Research Service, the Library of Congress. <https://bit.ly/3WWW2OV>
- President Bush's Speech on Terrorism. (2006, September 6). *The New York Times*. <https://nyti.ms/3TU3Qd0>
- Rashid, A. (2001). *Taliban – Militant Islam, oil and fundamentalism in Central Asia*. Yale University Press.
- Rosenberg, C. (2021, October 28). For first time in public, a detainee describes torture at C.I.A. black sites. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3EmGcA1>

- Roth, J., Greenburg, D., & Wille, S. (2004). *Monograph on terrorist financing – Staff report to the commission*. National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States. <https://bit.ly/3UVqrXT>
- Savage, C. (2020a, August 14). McConnell appears set to quietly suffocate long-debated F.B.I. surveillance bill. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3TNI5M1>
- Savage, C. (2020b, December 3). U.S. used Patriot Act to gather logs of website visitors. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3hZJFGw>
- Schmitt, E. (2015, June 8). A raid on ISIS yields a trove of intelligence. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3GxThcH>
- Seelye, Q. K. (2002, January 12). First 'unlawful combatants' seized in Afghanistan arrive at U.S. base in Cuba. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3EOPjLt>
- Senate Select Committee on Intelligence & Feinstein, D. (2014). *The Senate Intelligence Committee report on torture: Committee study of the Central Intelligence Agency's Detention and Interrogation Program*. Melville House.
- Terrorism and Financial Intelligence*. (n.d.). U.S. Department of the Treasury Website. <https://bit.ly/3Ep94Yy>
- The 9/11 commission report: Final report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States (9/11 Report)*. (2004, July 22). National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. <https://bit.ly/3OrWgW4>
- The New York Times. (2023, February 23). The Guantánamo docket. <https://nyti.ms/3glB8Ef>
- The USA Patriot Act: Preserving life and liberty: Uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism*. (2001). U.S. Department of Justice. <https://bit.ly/3VaMaen>
- TSA – Transportation Security Administration Website. <https://www.tsa.gov/>
- U.S Department of Homeland Security Website. (n.d.). <https://www.dhs.gov/>

- Yoo, J.C. (2012). Assassination or targeted killings after 9/11. *New York Law School Law Review*, 56(1), 57-79. <https://bit.ly/3XiSemO>
- Zarate, J. (2013). *Treasury's war: The Unleashing of a new era of financial warfare*. Public Affairs.

שער שני – עשור של טרור

- 'These young men have done a great deed' (2001), December 29). *The Washington Post*. <https://wapo.st/3foJU3O>

אל-קאעדה ומנגנון פיגועי החוץ

- שווייצר, י' (2021). הסלפייה-ג'האדייה בעשור של טלטלת 'האביב הערבי' – 'מבירא עמיקתא לבירא עמיקתא'. **עדכן אסטרטגי, 24(1)**. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3Eub5CE>
- שווייצר, י' ואורג, א' (2014). **האודיסיאה של אל-קאעדה אל הג'יהאד העולמי**, מזכר 132. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3UW1hZi>
- Department of Defense. (2006, December 8). *Combatant status review tribunal input and recommendation for continued detention under DoD control (CD) for Guantanamo detainee*, ISN: US9KU-010024DP (S). <https://bit.ly/3GxZVzo>
- Department of Defense. (2008, September 10). *Recommendation for Continued Detention Under DoD Control (CD) for Guantanamo Detainee*, ISN US9LY-010017DP (S). <https://bit.ly/3AxmNeJ>
- Deposition in U.S. v. Adis Medunjanin*. (2012, March 29). *The Washington Post* app. <https://wapo.st/3GkCfOo>
- Getman, R.E. (2002, November 20). *Al Qaeda, Anthrax and Ayman – Means, opportunities, motive, and modus operandi*. <https://bit.ly/3UWMoWr>
- Gunaratna, R., & Oreg, A. (2015). *The Global Jihad Movement*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Lahoud, N. (2022). *The Bin Laden Papers: How the Abbotabad raid revealed the truth about Al-Qaeda, its leader, and his family*. Yale University Press.

- McVeigh, K. (2014, April 28). Former al-Qaida operative turned informant testifies in Abu Hamza trial. *The Guardian*. <https://bit.ly/3AwvllS>
- Muhammad, F.A. (2009, February 26). *The war against Islam: The story of Fazul Harun part 2*. Combating Terrorism Center. [in Arabic]. <https://bit.ly/3GxSGaG>
- Singapore Ministry of Home Affairs. (2003, January 7), *White Paper: The Jemaah Islamiyah Arrests and the Threat of Terrorism* Singapore, pp. 3-4. <https://bit.ly/3jpgG6t>
- Stiglitz, J.E. (2011, September 1). *The Price of 9/11*. Project Syndicate – The World's Opinion Page. <https://bit.ly/3AyciHQ>
- Stiglitz, J.E., & Bilmes, L.J. (2010, September 5). The true cost of the Iraq war: \$3 trillion and beyond. *The Washington Post*. <https://wapo.st/3GDaDon>
- Trombetta, V. (2004, September 15). *Canadian Intelligence Report: Al Qaeda Claimed, in May 2002, Flight 587 Had First Shoe Bomber*. U.S.Read. <https://bit.ly/3jkduZK>
- Watson Institute for International and Public Affairs. (2021, August). *U.S. costs to date for the war in Afghanistan, in \$ billions FY2001-FY2022*. <https://tinyurl.com/yn9pjt3f>

אבו מוסעב א־זרקאוי והתעוררות של אל־קאעדה בעיראק

- ווריק, ג' (2016). *דגלים שחורים – העלייה של דאעש* [תרגום: ש' בוזגלו]. ידיעות ספרים.
- Al-Saud, A.B.K. (2017, June). The Spiritual Teacher and His Truants: The Influence and Relevance of Abu Mohammad al-Maqdisi. *Studies in Conflict and Terrorism*, 41(9), 736-754.
- Bakos, N. (with Cuburn, D.) (2019). *The targeter: My life in the CIA, hunting terrorists and challenging the White House*. Little, Brown and Company.
- Breslow, J.M. (2016, May 17). *Colin Powell: U.N. Speech 'Was a Great Intelligence Failure*. PBS. <https://to.pbs.org/3PSz0AZ>
- Bush, G.W. (2006, June 8). *Statement by the President on Death of Abu Musab al-Zarqawi*. The White House. <https://bit.ly/3i1GODR>

- CNN. (2003, February 6). *Transcript of Powell's U.N. presentation – Part 9*. <https://cnn.it/3hTmLHO>
- Combating Terrorism Center. (2013a, October). *Atiyah's Letter to Zarqawi* (translation). <https://bit.ly/3TV09lt>
- Combating Terrorism Center. (2013b, October). *Zawahiri's Letter to Zarqawi*. (translation). <https://bit.ly/3UNMtfb>
- Cosgrove-Mather, B. (2003, March 10). *Face the nation*, 3/9/03. CBS News. <https://cbsn.ws/3hWG17h>
- Draper, R. (2020). *To start a war: How the Bush ADMINISTRATION TOOK America into Iraq*. Penguin Press.
- Gellman, B., & Linzer, D. (2006, February 7). Top Counterterrorism Officer removed amid turmoil at CIA. *The Washington Post*. <https://wapo.st/3Eu8j0n>
- Husayn, F. (2006, June 10). *Al-Zarqawi: The second generation of Al-Qa'ida*. Act2005 [blog post]. <https://bit.ly/3TPq93D>
- Reuters Staff. (2011). *Timeline: Timeline of Iraq war*. Reuters. <https://reut.rs/3EQZzTk>
- Ridolfo, K. (2005, November 10). *Iraq: Al-Zarqawi brings Al-Qaeda's Jihad to Jordan*. Radio Free Europe/Radio Liberty. <https://bit.ly/3VcnxOe>
- Urban, M. (2010). *Task Force Black: The explosive true story of the secret special forces war in Iraq*. Little, Brown Ome.
- Woodward, B. (2004). *Plan of attack: The definitive account of the decision to invade Iraq*. Simon & Schuster.

יחידת פיגועי החוץ לאחר מעצרו של ח'אלד שיח' מחמד

- The U.S. Department of Justice Office of Public Affairs. (2012, May 1). *Al Qaeda Operative Convicted by Jury in One of the Most Serious Terrorist Plots Against America since 9/11*. <https://bit.ly/3UWNLEy>

- פעילי אל-קאעדה – ביסוס בריתות עם ארגונים שותפים**
 רייט, ל' (2007). **המגדלים הגבוהים – 11 בספטמבר, אלקאעידה וכישלון המודיעין האמריקני**. [תרגום: נ' ור' אור]. כנרת, זמורה-ביתן
- שוויצר, י' ואורג, א' (2014). **האודיסיאה של אל-קאעדה אל הג'יהאד העולמי**, מזכר 132. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3UW1hZi>
- שוויצר, י' ושי, ש' (2002). **הפתעה צפויה – מתקפת הטרור בארצות הברית ב-11 לספטמבר, 2001 והשלכותיה**. הוצאת מפעלות המרכז הבינתחומי הרצליה.
- Barry, E. (2014, September 4). Al Qaeda opens new branch on Indian Subcontinent. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3U27HES>
- BBC News. (2006, September 14). Al-Qaeda 'issues France threat'. <https://bbc.in/3C0Ty4J>
- Byman, D.L. (2015). *Al Qaeda, the Islamic State, and the Global Jihadist Movement – What everyone needs to know*. Oxford University Press.
- Cole, M. (2010, October 31). Al Qaeda promises U.S. death by a 'thousand cuts'. ABC News. <https://abcn.ws/3gqHj9X>
- Cordesman, A.H., & Obaid, N. (2005, January 26). *Al-Qaeda in Saudi Arabia – Asymmetric threats and Islamist extremists*. CSIS – Center for Strategic & International Studies. <https://bit.ly/3EwsHOx>
- Department of Defense. (2006, December 8). *Combatant status review tribunal input and recommendation for continued detention under DoD control (CD) for Guantanamo detainee, ISN: US9KU-010024DP (S)*. <https://bit.ly/3GxZVzo>
- Fantz, A. (2012, May 4). *Bin Laden's letters reveal a terrorist losing control*. CNN News. <https://cnn.it/3TVwFWr>
- Harnisch, C. (2010, February 12). *The terror threat from Somalia: The internationalization of al Shabaab*. Critical Threats. <https://bit.ly/3ERdbxN>
- Hegghammer, T. (2008). Islamist violence and regime stability in Saudi Arabia. *International Affairs*, 84(4), 701–715. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2008.00733.x>

- Hegghammer, T. (2010, February 25). *The Failure of Jihad in Saudi Arabia* [Occasional Paper Series]. CTC – Combating Terrorism Center at West Point. <https://bit.ly/3i4LAQM>
- IPT News. (2010, November 22). Al-Qaeda's Inspire Magazine – Special Edition. *The Investigative Project on Terrorism*. <https://bit.ly/3vwH6G2>
- Jain, M. (2011, May 24). Read: David Headley's NIA interrogation report. News 18. <https://bit.ly/3PWrbzY>
- Lahoud, N. (2022). *The Bin Laden papers: How the Abbottabad raid revealed the truth about Al-Qaeda, its leader, and his family*. Yale University Press.
- Lahoud, N., Caudill, S., Collins, L., Koehler-Derrick, G., Rassler, D., & Al-'Ubaydi, M. (2012, May 3). *Letters from Abbottabad: Bin Ladin sidelined?* CTC – Combating Terrorism Center at West Point. <https://bit.ly/3Ozj6uL>
- Mazzetti, M., & Shane, S. (2010, May 5). Evidence mounts for Taliban role in bomb plot. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3VetJFs>
- MEMRI. (2009, August 20). *Al-Qaeda second-in-command Ayman Al-Zawahiri threatens France, states: Obama no different than Bush ... Obama has no religion; he was born to a Muslim father, then converted to Christianity, and recently, prayed the Jewish prayers*. <https://bit.ly/3VrwXoN>
- Muhammad, F.A. (2009, February 26). *The war against Islam: The story of Fazul Harun part 2*. Combating Terrorism Center. [in Arabic]. <https://bit.ly/3GxSGaG>
- Reuters. (2003, November 23). *Riyadh bombing 'ordered from Iran'*. Al-Jazeera. <https://bit.ly/3UWQez1>
- Roggio, B. (2006, September 18). *Suicide strikes in Somalia*. Long War Journal. <https://bit.ly/3XkOIz9>
- Roggio, B. (2011, December 31). Shabaab leader recounts al Qaeda's role in Somalia in the 1990s. *Long War Journal* [blog post]. <https://bit.ly/3gqOv5X>
- Thompson, P., & the Center for Cooperative Research Foreword by Peter Lance. (2004). *The Terror Timeline – Year by year, day by day, minute by*

- minute : A comprehensive chronicle of the road to 9/11 – and America's response.* Harper Collins Publishers.
- Thornberry, W., & Levy, J. (2011, September 1). *Al Qaeda in the Islamic Maghreb*. CSIS – Center for Strategic & International Studies. <https://bit.ly/3i5HFDh>
- Worth, R.F. (2010, July 6). Is Yemen the next Afghanistan? *The New York Times*. <https://nyti.ms/3V80Qe6>
- Zimmerman, K. (2013, September 18). *Testimony: AQAP's role in the al Qaeda network*. Critical Threats. <https://bit.ly/3Xrwg0P>

חיסול בן לאדן

אורג, א' (אחראי תוכן ותחקיר), סומרשף, א' (במאית ומפיקה), צימרמן, ה'. (במאי ומגיש), ואביבי, ג' (מפיק) (2016). **ג'יהאד עכשיו** [סדרה דוקומנטרית]. Vice Versa Films.

שער שלישי – הסלפייה-ג'האדיה בעשור של אביב ערבי וחורף אסלאמי

איימן א-זוואהירי

- א-זוואהירי, א' (2001). *فرسان تحت راية النبي* [אבירים תחת דגלו של הנביא]. א-סחאב. מרכז המידע למודיעין ולטרור (2011, 19 ביוני). **השיח' אימן אלט'ואהרי, יורשו של אסאמה בן לאדן כמנהיג אלקאעדה: קווים לדמותו, להגותו ולפעילותו**. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית. <https://bit.ly/3i4esbQ>
- רייט, ל' (2007). **המגדלים הגבוהים – 11 בספטמבר, אלקאעידה וכישלון המודיעין האמריקני**. [תרגום: נ' ור' אור]. כנרת, זמורה-ביתן.
- AFP. (2010, July 21). *Zawahiri slams Arab leaders as 'Zionists' in new tape*. Egypt Independent. <https://bit.ly/3ACz9SG>
- al-Zawahiri, A. (2013b, n.d.). *General guidelines for Jihad*. <https://bit.ly/3OtWA6t>
- al-Zawahiri, A. (2007). Loyalty and enmity. In R. Ibrahim, *The Al Qaeda Reader* (pp. 63-115). Broadway Books.
- al-Zawahiri, A. (2013, August 2). *The dried dates idol of democracy*. <https://bit.ly/3gnk6pl>

- Al-Zayyat, M. (2004). *The road to Al-Qaeda: The story of Bin Laden's right-hand man* [Translated by Ahmed Fekry] Pluto Press.
- AP Archive. (2015, July 30). CUTS 15 12 82 Muslim Extremists trial [Video]. YouTube. <https://bit.ly/3PWZ9i6>
- Associated Press. (2005, February 20). *Al Qaeda tape: Show us respect*. CBS News. <https://cbsn.ws/3EtAdcX>
- Associated Press. (2011, September 13). Al-Qaida leader seeks credit for Arab spring. *The Guardian*. <https://bit.ly/3UZnVjn>
- BBC News. (2005, November 16). *Text: Zawahiri berates Queen*. <https://bbc.in/3TVux0L>
- BBC News. (2008, November 19). *Al-Qaeda vows to hurt Obama's US*. <https://bbc.in/3VvKT4r>
- BBC News. (2011, June 8). *Al-Qaeda posts fresh warning from al-Zawahiri to US*. <https://bbc.in/3Gy5Ep7>
- BBC News. (2014, September 4). *Al-Qaeda chief Zawahiri launches al-Qaeda in South Asia*. <https://bbc.in/3gofq2g>
- CNN. (2002, April 16). *New bin Laden tape surfaces*. <https://cnn.it/3i3XHhd>
- France 24. (2017, March 3). *Three jihadi groups active in Mali announce merger*. <https://bit.ly/3i516fu>
- Gohel, S. M. (2017). Deciphering Ayman Al-Zawahiri and Al-Qaeda's strategic and ideological imperatives. *Perspectives on Terrorism*, 11(1), 54-67.
- Joscelyn, T. (2013, August 2). *US closes diplomatic facilities in response to al Qaeda threat*. Long War Journal. <https://bit.ly/3grHqCi>
- Joscelyn, T., & Roggio, B. (2012, February 9). *Shabaab formally joins al Qaeda*. Long War Journal. <https://bit.ly/3UYBwaM>
- Mansfield, L. (2006). *His OWN WORDS: Translation and analysis of the writings of Dr. Ayman Al Zawahiri*. Lulu.com.
- Reuters. (2004, October 1). *Al Qaeda tape urges Muslims to hit US allies*. ABC News Australia. <https://ab.co/3tOjNqn>

- Roggio, B. (2011, June 16). *Al Qaeda appoints Ayman al Zawahiri successor to bin Laden*. Long War Journal. <https://bit.ly/3VgJKuv>
- Schmitt, E., & Mazzetti, M. (2013, August 5). Qaeda Leader's edict to Yemen affiliate is said to prompt alert. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3AAOkM9>
- Soufan, A. (2017). *Anatomy of terror – From the death of Bin Laden to the rise of the Islamic State*. W. W. Norton & Company.
- Soufan, A. (2021). Al-Qa'ida's soon-to-be third Emir? A profile of Saif al-'Adl. *CTC Sentinel*, 14(2), 1-22. <https://bit.ly/3AAnwf9>
- The 9/11 commission report: Final report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States (9/11 Report)*. (2004, July 22). National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. <https://bit.ly/3OrWgW4>
- Union Agreement between Jama'at Qaedat Ansar Allah (The Base Group of Allah Supporters) and Jama'at Al-Jihad (Jihad Group)*. (n.d.). <https://bit.ly/3Xl3QFV>
- Whitaker, B., Campbell, D., & Cowan, R. (2005, August 5). A chilling message to Britons. *The Guardian*. <https://bit.ly/3i4xfnn>

הקמת דאע"ש

- אורג, א' (אחראי תוכן ותחקיר), סומרשף, א' (במאית ומפיקה), צימרמן, ה'. (במאי ומגיש) ואביבי, ג' (מפיק) (2016). **ג'יהאד עכשיו** [סדרה דוקומנטרית]. Vice Versa Films.
- הראל, ע' (2011, 11 בדצמבר). ברק מעריך: אסד ייפול בשבועות הקרובים. **הארץ**. <https://bit.ly/3GT7AZB>
- פודה, א' ווינקלר, א' (עורכים). (2021). **בין יציבות למהפכה: עשור לאביב הערבי**. כרמל.
- שויצר, י' ואורג, א' (2014). **האודיסיאה של אליקאעדה אל הג'יהאד העולמי**, מזכר 132. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3UW1hZi>
- שויצר, י' ושטרן, ג' (2011, יולי). "מלאכתם של צדיקים נעשית בידי אחרים": אליקאעדה והמהפכנות במזרח התיכון. **עדכן אסטרטגי**, 14(2), 27-36. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3i5UAoL>

- ACAPS. (2013, January 28). *Regional analysis Syria*. Relief Web. <https://bit.ly/3PWZMbs>
- Al-Khafaji, H. (2021, February 27). *The role of ethnicities, religions, and sects in Iraq*. Al-Bayan Center for Planning & Studies. <https://bit.ly/3TY7eU0>
- Barrett, R. (2014, November 8). *The Islamic State*. The Soufan Center.
- Burns, J.F., & Filkins, D. (2006, June 13). A Jihadist web site says Zarqawi's group in Iraq has a new leader in place. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3GG5Y54>
- CNN Wire Staff. (2010, April 25). *Al Qaeda confirms death of 2 top leaders*. CNN News. <https://cnn.it/3Xs3mho>
- Gollob, S., & O'hanlon, M., E. (2020). *Iraq Index – Tracking variables of reconstruction and security in post-Saddam Hussein Iraq (Report)*. Brookings institute. <https://brook.gs/3i49U5x>
- Nawafid 1. (2013, September 15). *Jihadi media platform. Windows from the Land of Epics, Part 1* [Video File]. Internet Archive. <https://bit.ly/3GAQX4g>
- Pope, C. (2004, September 28). *Cheney changed his view on Iraq*. Seattlepi. <https://bit.ly/3hRwmhZ>
- Reuter, C. (2015, April 18). *Secret files reveal the structure of Islamic State*. Spiegel International. <https://bit.ly/2Juj4Dg>
- Zelin, A.Y., Kohlmann, E., & al-Khouri, L. (2013, June 3). *Convoy of martyrs in the Levant*. The Washington Institute for Near East Policy. <https://bit.ly/3ACrzrr>

המרידות באל־קאעדה

- Agence France Presse. (2013, April 10). *Al-Nusra commits to al-Qaida, deny Iraq branch 'Merger'*. Naharnet. <https://bit.ly/3V1AMSm>
- al-Zawahiri, A. (2018a). *The Islamic Spring, part 1*. In D. Holbrook (Ed.). *Al-Qaeda 2.0 – A Critical Reader* (pp. 185-202). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190856441.003.0013>

- al-Zawahiri, A. (2018b). General Guidelines for the Work of Jihad. In D. Holbrook (Ed.). *Al-Qaeda 2.0 – A Critical Reader* (pp. 51-58). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190856441.003.0005>
- Joscelyn, T. (2015a, September 9). Zawahiri argues Islamic State's caliphate is illegitimate in newly released message. *Long War Journal* [blog post]. <https://bit.ly/3GCrhEM>
- Joscelyn, T. (2015b, November 2). Al Qaeda chief calls for jihadist unity to 'liberate Jerusalem'. *Long War Journal* [blog post]. <https://bit.ly/3GCJSRc>
- Joscelyn, T. (2021, March 12). Al Qaeda leader threatens Myanmar in new video. *Long War Journal* [blog post]. <https://bit.ly/3hTa4wk>
- Lister, C. (2016, July). *Profiling Jabhat al-Nusra*. Brookings Institution's Analysis Paper No. 24. <https://brook.gs/2U2TVnu>
- Lister, T. (2015, September 15). *Al Qaeda leader to ISIS: You're wrong, but we can work together*. CNN. <https://cnn.it/3VgpNE1>
- MEMRI. (2013, April 8). ISI confirms that Jabhat Al-Nusra is its extension in Syria, declares 'Islamic State of Iraq and Al-Sham' as new name of merged group. Special Dispatch No.5264. <https://bit.ly/3GFT5rJ>
- Roul, A. (2019, July 26). *Al-Qaeda's Ayman al-Zawahiri invokes Kashmir again, calls for 'One' Jihad*. The Jamestown Foundation. <https://bit.ly/3U1lf3o>
- Soufan, A. (2017). *Anatomy of terror – From the death of Bin Laden to the rise of the Islamic State*. W. W. Norton & Company.
- Youssef, M., & Associated Press. (2012, July 22). Al-Qaida: We're returning to old Iraq strongholds. *The San Diego Union-Tribune*. <https://bit.ly/3GC26BZ>
- Zelin, A.Y. (2016a, January 13). *New video message from Dr. Ayman al-Zawahiri: "The Islamic Spring #8: The sun of victory shines from Nusantara"*. Jihadology [blog post]. <https://bit.ly/3WZonib>
- Zelin, A.Y. (2016b, July 2). *New video message from Dr. Ayman al-Zawahiri: "The Islamic Spring #9: "Turkistan: Patience and then victory"*. Jihadology. [Web Blog Post]. <https://bit.ly/3vBQWqp>

Zelin, A.Y. (2018, March 18). *New video message from Dr. Ayman al-Zawahiri: "The Islamic Spring #10: "East Africa: The fortified stronghold of Southern Islam, Part 1"*. Jihadology. [Web Blog Post]. <https://bit.ly/3ljxVAH>

ה"סטייה" של ג'בהת אל־נצרה

מרכז המידע למודיעין ולטרור (2016, 5 באוגוסט). **הקמת חזית פתח אלשאם במקום ארגון ג'בהת אלנצרה, שלוחת אלקאעדה בסוריה: רקע, סיבות ומשמעויות**. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית. <https://tinyurl.com/3f7wxzbzf>
מרכז המידע למודיעין ולטרור (2017, 6 בדצמבר). **מחלוקת חריפה בין המטה לשחרור אלשאם לבין אלקאעדה**. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית.

<https://bit.ly/3ucAmg7>

מרכז המידע למודיעין ולטרור (2018, 11 במרס). **פילוג בקרב שלוחת אלקאעדה בסוריה, על רקע חילוקי דעות קשים באשר לאופי הקשרים עם אימן אלט'ואהרי, מנהיג אלקאעדה**. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית.

<https://tinyurl.com/6byp972f>

קוך, א' (יולי 2016). קבוצת "ח'וראסאן". **צבא ואסטרטגיה**, 8(1), 83-96. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3gvqTwY>

שוויצר, י (2016, 4 באוגוסט). **מג'בהת אלנוסרה לג'בהת פתאח אלשאם – היהפוך נמר חברבורותיו?** מבט על, גיליון 843. המכון למחקרי ביטחון לאומי.

<https://bit.ly/3XpZqgU>

Al-Jazeera. (2015, May 28). *Nusra leader: Our mission is to defeat Syrian regime*. <https://bit.ly/3i8xsGs>

BBC News. (2015, May 28). *Al-Qaeda 'orders Syria's Al-Nusra Front not to attack west'*. <https://tinyurl.com/39nbjvwm>

BBC News. (2016, July 29). *Syrian Nusra Front announces split from al-Qaeda*. <https://bbc.in/3YQPTQK>

Bunzel, C. (2017, March 29). *Diluting Jihad: Tahrir al-Sham and the concerns of Abu Muhammad al-Maqdisi*. *Jihadica – Documenting the Global jihad* [blog post]. <https://tinyurl.com/2p95tkpm>

- Frontline. (2021, June 1). *Interview with Abu Mohammad al-Jolani*. <https://to.pbs.org/3ExXeLA>
- Hussain, M. (2015, May 28). *Al Qaeda Syria boss says that his "so-called Khorasan group doesn't exist"*. The Intercept. <https://tinyurl.com/2uj5fvfe>
- Joscelyn, T. (2016, July 28). *Analysis: Al Nusrah Front rebrands itself as Jabhat Fath Al Sham*. Long War Journal. <https://tinyurl.com/yys3suve>
- Joscelyn, T. (2017, December 2). *Analysis: Ayman al Zawahiri calls for 'unity' in Syria amid leadership crisis*. Long War Journal. <https://bit.ly/3EMNsWa>
- Lister, C. (2015, May 31). *An internal struggle: Al Qaeda's Syrian affiliate is grappling with its identity*. The Huffington Post. <https://bit.ly/3Ox8Dji>
- Lister, C. (2016, July). *Profiling Jabhat al-Nusra*. Brookings Institution's Analysis Paper No. 24. <https://brook.gs/2U2TVnu>
- Lister, C. (2018). *How al-Qa'ida lost control of its Syrian Affiliate: The inside story*. CTC Sentinel, 11(2), 1-9. <https://bit.ly/2Ctuy11>
- Reuters/AFP. (2015, May 28). *Syria conflict: Leader of Al Qaeda affiliate Al Nusra Front says group aims to take Damascus, fall of President Bashar al-Assad 'not far away'*. ABC News. <https://tinyurl.com/2p94up5v>
- Taylor, A. (2015, July 22). *Hey, remember the Khorasan group? Its leader is dead*. The Washington Post. <https://tinyurl.com/2p9d6vdy>
- Zelin, A.Y. (2022a, May 9). *The Age of political Jihadism: A study of Hayat Tahrir al-Sham*. The Washington Institute for Near East Policy. <https://bit.ly/3AD8p4y>
- Zelin, A.Y. (2022b, August 29). *Jawlani's "State of the Union"*. The Washington Institute for Near East Policy. <https://bit.ly/3ESblgj>

‘המדינה האסלאמית’

אורג, א’ (אחראי תוכן ותחקיר), סומרשף, א’ (במאית ומפיקה), צימרמן, ה’ (במאי ומגיש) ואביבי, ג’ (מפיק) (2016). **ג'יהאד עכשיו** [סדרה דוקומנטרית]. Vice Versa Films.

ולנסי, כ' (2015). היבטי משילות והתבססות אזרחית של "המדינה האסלאמית". בתוך י' שוייצר וע' עינב (עורכים), **המדינה האסלאמית: דגל שחור מתנוסס מעליה** (עמ' 71-76). המכון למחקרי ביטחון לאומי.

ynet. (2014, 17 ביוני). **אל־קאעידה בדרך לבגדד: מי נגד מי בעיראק?**
<https://tinyurl.com/499pu7a2>

Almohammad, A.H., & Speckhard, A. (2017, April 23). *The operational ranks and roles of female ISIS operatives: From assassins and morality police to spies and suicide bombers*. The International Center for the Study of Violent Extremism. <https://bit.ly/3ViSWi3>

Barrett, R. (2014, November). The Islamic State. *The Soufan Group*. Retrieved from: <https://tinyurl.com/7sb28vbp>

Brisard, J., & Jackson, K. (2016). The Islamic State's external operations and the French-Belgian nexus. *CTC Sentinel*, 6(9), 8-15. <https://bit.ly/3tUig25>

Callimachi, K. (2016, August 3). How a secretive branch of ISIS built a global network of killers. *The New York Times*. <https://nyti.ms/2Ha2GoA>

Chevillard, T. (2020, December 17). *Attaque du Thalys: Ayoub El Khazzani condamné à la prison à perpétuité*. 20 Minutes. [in French].
<https://bit.ly/3Vjpl2p>

Greater Manchester Police. (2020). *Salman ABEDI walks onto the main concourse at Victoria Train Station, from the Metrolink platforms, May 22, 2017* [CCTV Picture]. <https://bit.ly/3tYsRsM>

Joscelyn, T. (2017, January 21). Pentagon: Bombs struck Islamic State's 'external plotters' in Libya. *Threat Matrix* [blog post]. <https://bit.ly/3gugT7j>

Reuter, C. (2015, April 18). *Secret files reveal the structure of Islamic State*. Spiegel International. <https://bit.ly/2Juj4Dg>

Saal, J. (2017). The Islamic State's Libyan external operations hub: The picture so far. *CTC Sentinel*, 10(11), 19-23. <https://bit.ly/3iaQMTa>

Speckhard, A., & Yayla, A. S. (2017). The ISIS Emni: Origins and inner workings of ISIS's intelligence apparatus. *Perspectives on Terrorism*, 11(1), 2-16.
<https://bit.ly/3ADN2js>

- Stroobants, J. (2015, November 16). Molenbeek, la plaque tournante belge du terrorisme islamiste. *Le Monde*. [in French]. <https://bit.ly/3Ou6BR0>
- Sutherland, J.R. (2017, November 8). How is ISIS able to commit acts of terror as it loses territory? *The National Interest*. <https://bit.ly/3Os111L>
- Van Ostaeyen, P. (2016). Belgian radical networks and the road to the Brussels attacks. *CTC Sentinel*, 9(6), 7-12. <https://bit.ly/3VmFKbQ>
- Van Ostaeyen, P., & Van Vlieden, G. (2017, February). *The role of Belgian fighters in the Jihadification of the Syrian war. From plotting early in 2011 to the Paris and Brussels attacks*. European Foundation for Democracy & Counter Extremism Project. <https://bit.ly/3Oxlz8Z>
- Van Vlieden, G. (2015). Profile: Paris attack ringleader Abdelhamid Abaaoud. *CTC Sentinel*, 8(11), 30-33. <https://bit.ly/3EUScu4>
- Zeidel, R. (2017, August). The Dawa'ish: A collective profile of IS commanders. *Perspectives on Terrorism*, 11(4), 16-28. <https://bit.ly/3ExqF0p>

המחוזות ('וילאיתים') של 'המדינה האסלאמית'

- Al Jazeera. (2019, April 25). *Sri Lanka bombings: Who are the National Thowheed Jamath?* <https://bit.ly/3U5GT6G>
- Amarasingam, A. (2019). Terrorism on the Teardrop Island: Understanding the Easter 2019 attacks in Sri Lanka. *CTC Sentinel*, 12(5), 1-10. <https://bit.ly/2WzHNyy>
- Hanna, J., Martinez, M., & Deaton, J. (2015, November 19). *ISIS publishes photo of what it says is bomb that downed Russian plane*. CNN. <https://cnn.it/3gvjeyU>
- Hansen, S.J. (2021, November 3). *The fractious future of the Islamic State in West Africa*. War on the Rocks. <https://bit.ly/3ESepJl>
- Jacinto, L. (2014, September 24). *Hollande blasts 'cowardly' murder of French hostage in Algeria*. France 24. <https://bit.ly/3Vmsvls>
- Rahmani, B., & Tanco, A. (2016, February 19). *ISIS's growing Caliphate: Profiles of affiliates*. Wilson Center. <https://bit.ly/3EUT5CU>

- Miller, R.M., & Ortiz, J. L. (2019, April 22). Sri Lanka bombings were 'in retaliation' for Christchurch attack, defense minister says. *USA Today*. <https://bit.ly/3i5x2jY>
- Roul, A. (2019, September 10). Sri Lanka Struggles to Solve the Islamic State-Local Network Puzzle. *Terrorism Monitor*, 17(17), 5-7. <https://bit.ly/3X3bOSY>
- Srinivasan, M. (2019, May 25). The inside story of the 9 suicide bombers behind Sri Lanka's savage Easter attacks. *The Hindu*. <https://bit.ly/2JGyfM3>
- Zahid, F. (2014). *The expanding world of ISIS: Affiliates and associates*. Centre for Research and Security Studies. <https://bit.ly/3ViVDAb>

יזמות מקומית ו"זאבים בודדים"

- אל־בואבה. (2006, 2 בפברואר). أبو مصعب السوري ألقى عام 2000 محاضرات عن هجمات انتحارية بطائرات [אבו מוסעב א־סורי נשא בשנת 2000 הרצאות על פיגועי התאבדות עם מטוסים]. <https://bit.ly/3CeXmiH>
- אל־חי, ע"ע (2019). استراتيجيات الجهاد عند أبي مصعب السوري [אסטרטגיות הג'יהאד אצל אבו מוסעב א־סורי]. אל־מעדה אל־מצרי ללדראסאת.
- א־סורי, א"מ (2004). دعوة المقاومة الإسلامية العالمية [קריאה להתנגדות האסלאמית העולמית]. <https://bit.ly/3VD8oWD>
- שוויצר, י' ואורג, א' (2014). האודיסיאה של אל־קאעדה אל הג'יהאד העולמי, מזכר 132. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3UW1hZi>
- Bertrand, N., & Engel, P. (2016, June 13). *The FBI director painted a bizarre picture of the man behind the worst mass shooting in US history*. Insider. <https://bit.ly/3GJCqDE>
- Callimachi, R. (2015, May 11). Clues on Twitter show ties between Texas gunman and ISIS network. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3EwxLCn>
- Cruickshank, P., & Ali, M. H. (2007). Abu Musab Al Suri: Architect of the New Al Qaeda. *Studies in Conflict & Terrorism*, 30(1), 1-14.
- Cullison, A. (2004, September). *Inside Al-Qaeda's Hard Drive*. The Atlantic. <https://bit.ly/3Vimuwe>

- Gibbons-Neff, T. (2017, February 10). Rachid Kassim, ISIS recruiter and failed rapper, targeted in U.S. airstrike. *The Washington Post*. <https://wapo.st/3Osl6VH>
- Gunaratna, R., & Oreg, A. (2015). *The Global Jihad Movement*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Hamid, M., & Farrall, L. (2015). *The Arabs at war in Afghanistan*. Hurst Publishers.
- Hassan, H. (2013, March 6). *Jihadis grow more dangerous as they conquer hearts in Syria*. The National. <https://bit.ly/3U0FLBk>
- Irujo, J.M. (2006, October 15). *El rastro oculto de Mustafá*. El Pais [in Spanish]. <https://bit.ly/3ADkneB>
- Irujo, J.M. (2015, August 2). *Residente en España, mediador de Al Qaeda*. El Pais. [in Spanish]. <https://bit.ly/3it1c0T>
- Joscelyn, T. (2017, August 17). *Islamic State claims its 'soldiers' responsible for Barcelona attack*. Long War Journal. <https://bit.ly/3i01RGF>
- Lia, B. (2008). *Architect of Global Jihad: The life of Al-Qaeda strategist Abu Mus'ab Al-Suri*. Columbia University Press.
- Reinares, F. (2016). *Al-Qaeda's revenge: The 2004 Madrid Train bombings*. Woodrow Wilson Center Press.
- Reinares, F., & García-Calvo, C. (2018, January). "Spaniards, you are going to suffer:" The inside story of the August 2017 attacks in Barcelona and Cambrils. *CTC Sentinel*, 11(1), 1-11. <https://bit.ly/3EvolBO>
- Rej, A. (2016, August 2016). *The strategist: How Abu Mus'ab al-Suri inspired ISIS*. ORF Occasional Paper 96. <https://bit.ly/3V2ZBNI>
- Rubio, A. (2015, March 20). *Un español en la cima de Al Qaeda*. El Mundo. [in Spanish]. <https://bit.ly/3tVhQsw>
- Ryan, M.W. (2014, August 1). *Hot issue: Dabiq: What Islamic State's new magazine tells us about their strategic direction, recruitment patterns and guerrilla doctrine*. The Jamestown Foundation. <https://bit.ly/3i7md0U>
- Shatz, A. (2008, March 20). Laptop Jihadi. *London Review of Books*, 30(6). <https://bit.ly/3Ox5LmL>

- Smith, S. (2017, October 3). *Las Vegas shooting: ISIS claim of responsibility is sign of desperation*. NBC News. <https://nbcnews.to/3Osnf3H>
- Stalinsky, S. (2011, June 21). *Al-Qaeda military strategist Abu Mus'ab Al-Suri's teachings on Fourth-Generation Warfare (4GW), Individual Jihad and the future of Al-Qaeda*. Inquiry & Analysis Series No. 698, Memri. <https://bit.ly/3AFQ2Mu>
- U.S. Department of Justice. (2016, August 11). *New York man pleads guilty to conspiracy to provide material support to ISIL in connection with planned New Year's Eve attack*. <https://bit.ly/3UTIIVz>
- Vaux-Montagny, N. (2022, September 7). *Suspects in Bastille Day attack trial deny terrorist ties*. Associated Press. <https://bit.ly/3ACyhxm>
- Zuloaga, J.M. (2020, February 21). "The redhead" Setmarián, Syrian Hispanic terrorist, has been arrested [in Spanish]. La Razón. <https://bit.ly/3YSTE1G>

שער רביעי – סוגיות רוחביות בסלפייה'ג' האדייה

לוחמת התודעה של ארגוני הסלפייה'ג' האדייה

- ויימן, ג' (2004). "תאטרון הטרור" – אתגרה הקשה של הדמוקרטיה. בתוך א' קזימירסקי, נ' גרוסמן־אלוני וא' סרי (עורכות). **היבטים על טרור ומאבק בטרור** (עמ' 17-39). משרד הביטחון – ההוצאה לאור.
- חלילי, י' (2006, 17 בספטמבר). הבוגד מספר 1. **ידיעות אחרונות – 24 שעות**. עמ' 2-3. מרכז המידע למודיעין ולטרור (28 נובמבר 2014). **דאעש: דיוקנו של ארגון טרור**. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית. <https://bit.ly/2Qr1XVs>
- מרכז המידע למודיעין ולטרור (11 בפברואר 2015). **מבט לג'יהאד העולמי (5-11 בפברואר 2015)**. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית. <https://bit.ly/3jB3ITj>
- מרכז המידע למודיעין ולטרור (25 בינואר 2018). **מאפייני מערך ההסברה של דאעש בעידן שלאחר נפילת המדינה האסלאמית**. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית. <https://bit.ly/3ViegnO>

פאייד, א' (2021, 1 ביולי). *تأثير الصورة: كيف يستغل تنظيم "داعش" العالم المرئي?* [אפקט תמונה: כיצד מנצל "דאע"ש את המדיה החזותית?] מרכז אל-אהראם לדראשאת א-סיאסיה ואל-אסטרטיגיה.

שוויצר, י' וגולדשטיין פרבר, ש' (2005). *אל-קאעדה והגלובליזציה של טרור המתאבדים*, מזכר 76. אוניברסיטת תל אביב: מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים. <https://bit.ly/3EA4Xcf>

שרון, ת' (2018). *בן לאדן ואל-קאעדה בשיא ובשפל: ניתוח השוואתי של הפולמוס בתקשורת הערבית בעקבות אירועי 11 בספטמבר 2001 וחיסול אסאמה בן לאדן במאי 2011* [חיבור לשם קבלת תואר שני]. אוניברסיטת תל אביב.

Anti-Defamation League. (2013, April 22). *Inspire Magazine: A staple of domestic terror*. <https://bit.ly/3VnhSow>

Anzalone, C. (2013, March). Al-Shabab's tactical and media strategies in the wake of its battlefield setbacks. *CTC Sentinel*, 6(3), 12-16. <https://bit.ly/3AAaDS7>

Atwan, A. B. (2015). *Islamic State: The digital Caliphate*. California University Press.

BBC News. (2015, February 3). *Jordan pilot hostage Moaz al-Kasasbeh 'burned alive'*. <https://bbc.in/3VegDbu>

Bergen, P. (2021). *The rise and fall of Osama Bin Laden*. Simon & Schuster.

Berger, J. (2014, June 16). *How ISIS games Twitter*. The Atlantic. <https://bit.ly/3AEphb3>

Bonenberger, A. (2014, July 2). Movie review: Clanking of Swords IV. *The Hooded Utilitarian* [blog post]. <https://bit.ly/3ibi8Zm>

Bunker, R.J., & Bunker, P. L. (2018). *Radical Islamist English-Language online magazines: Research guide, strategic insights, and policy response*. U.S. Army Press.

Conway, M. (2012). From al-Zarqawi to al-Awlaki: The emergence and development of an online radical milieu. *Combating Terrorism Exchange*, 2(4), 1-10. <https://bit.ly/3ETm6Pk>

Duffy, A., & Hurley, M. (2015, February 7). From JMag to Jihad John: The radicalization of John Maguire. *Ottawa Citizen*. <https://bit.ly/3GWRrCr>

- Fields, L. (2014, August 3). *Islamic State releases 'Eid Greetings' video purporting to show foreign fighters*. Vice News. <https://bit.ly/3EX0amu>
- Fouda, Y., & Fielding, N. (2003). *Masterminds of Terror*. Arcade Publishing.
- Gambhir, H.K. (2014, August 15). *Dabiq: The strategic messaging of the Islamic State*. Institute for the Study of War. <https://bit.ly/3U1TffW>
- German, K. (2019). Video vérité in the age of ISIS. In M. Krona, & R. Pennington (Eds.), *The media world of ISIS* (pp. 125-144). Indiana University Press.
- Hoffman, B. (2007). Countering terrorist use of the web as a weapon. *CTC Sentinel*, 1(1), 4-6. <https://bit.ly/3Vu5Wkl>
- Jenkins, B.M. (1975). *International terrorism: A new mode of conflict*. Crescent Publications.
- Jones, S.G. (2021). The evolution of Al-Qaida: 1988 to present day. In M. A. Sheehan, E. Marquardt, & L. Collins (Eds.), *Routledge handbook of U.S. counterterrorism and irregular warfare operations* (pp. 41-53). Routledge.
- Joscelyn, T. (2015, September 11). *AQAP's Inspire magazine contains 'military analysis' of Charlie Hebdo massacre*. Long War Journal. <https://bit.ly/3i0iSk1>
- Kermani, S. (2021, January 28). *Daniel Pearl: Pakistan court acquits men accused of murder*. BBC News. <https://bbc.in/3XvunjJ>
- Kingsley, P. (2014, June 23). Who is behind Isis's terrifying online propaganda operation? *The Guardian*. <https://bit.ly/2FobmX7>
- Kirkpatrick, D.D. (2015, April 19). ISIS video appears to show executions of Ethiopian Christians in Libya. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3ibm0Kg>
- Kirkpatrick, D.D., & Callimachi, R. (2015, February 15). Islamic State video shows beheadings of Egyptian Christians in Libya. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3EyDVlk>
- Krona, M. (2019). ISIS's media ecology and participatory activism tactics. In R. Pennington, & M. Krona (Eds.), *The media world of ISIS* (pp. 101-124). Indiana University Press.

- Lahoud, N. (2022). *The Bin Laden papers: How the Abbotabad raid revealed the truth about Al-Qaeda, its leader, and his family*. Yale University Press.
- Lamothe, D. (2014, August 28). Once again, militants use Guantanamo-inspired orange suit in an execution. *The Washington Post*. <https://wapo.st/3gvAuUK>
- Landau, E. (2012, May 26). "And Inspire the Believers". International Institute for Counter-Terrorism. <https://bit.ly/3gBXj94>
- Letter from Usama Bin Laden to 'Atiyatullah Al-Libi. (2010, August 27). Combating Terrorism Center. <https://bit.ly/3Vhyazm>
- Malterre, S., & Nasr, W. (2014, June 13). *ISIS jihadists put out Hollywood-style propaganda film*. France 24. <https://bit.ly/3ViHlj0>
- McDermott, T., & Meyer, J. (2012). *The hunt for KSM – Inside the pursuit and takedown of the real 9/11 mastermind – Khalid Shikh Mohammed*. Little, Brown and Company.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding media: The extensions of man*. McGraw-Hill.
- Mendelsohn, B. (2016, August 25). *ISIS' Lone-Wolf Strategy, and how the West should respond*. Foreign Policy. <https://fam.ag/3tQdNO9>
- Menkhaus, K. (2021). Al-Shabaab and the Horn of Africa. In M. A. Sheehan, E. Marquardt, & L. Collins (Eds.), *Routledge handbook of U.S. counterterrorism and irregular warfare operations* (pp. 105-116). Routledge.
- Miles, H. (2005). *Al Jazeera: The inside story of the Arab news channel that is challenging the West*. Grove Press.
- Nordland, R., & Kadri, R. (2015, February 3). Jordanian pilot's death, shown in ISIS video, spurs Jordan to execute prisoners. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3Vk8BgV>
- Pedwell, T. (2014, December 7). *Purported Islamic State video calls for attacks on Canadian targets*. The Canadian Press. <https://bit.ly/3tSvGW3>
- Reed, A., & Ingram, H. J. (2017, June 19). *Exploring the role of instructional material in AQAP's Inspire and ISIS' Rumiyah*. ICCT. <https://bit.ly/3ETMuc0>
- Roggio, B. (2007, October 28). *US targets al Qaeda's al Furqan media wing in Iraq*. Long War Journal. <https://bit.ly/3GL1V7P>

- Ross, B., & Ferran, L. (2011, October 1). *How Anwar Al-Awlaki inspired terror from across the globe*. ABC News. <https://abcn.ws/3AENzBU>
- Schmitt, E. (2015, April 23). Adam Gadahn was propagandist for Al Qaeda who sold terror in English. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3Eq0skc>
- Shavit, U. (2014). *Islamism and the West: From "Cultural Attack" to "Missionary Migrant"*. Routledge
- Smith, M.S. (2015, February 3). *Da'ish: 'Healing the Believers' Chests"*. Downrange. <https://bit.ly/3ExHOHt>
- Stoeffel, K. (2011, September 6). *Ticker taped: The 9/11 new crawl*. Observer. <https://bit.ly/3EWsXrl>
- The 9/11 commission report: Final report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States (9/11 Report)*. (2004, July 22). National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. <https://bit.ly/3OrWgW4>
- United States v. Arnaout, 231 F. Supp. 2d 797 (N.D. Ill. 2002). (2002, November 22). <https://bit.ly/3AGH3dM>
- Whitlock, C. (2008, June 24). Al-Qaeda's growing online offensive. *The Washington Post*. <https://wapo.st/3GFDUi7>
- Zeidan, A. (2003). *Bin Laden unmasked: Meetings whose publication were prohibited by the Taliban*. The World Book Company.
- Zelin, A.Y. (2015). Picture or it didn't happen: A snapshot of the Islamic State's official media output. *Perspectives of Terrorism*, 9(4), 85-97. <https://bit.ly/3hWSrf6>

טרור המתאבדים של ארגוני הסלפייה־ג' האדייה

ווריק, ג' (2016). **דגלים שחורים – העלייה של דאעש** [תרגום: ש' בוזגלו]. ידיעות ספרים

מנדלבאום, א', שוייצר, י' ורז, ע' (2022, 6 בינואר). **פיגועי ההתאבדות בשנת 2021 ברחבי העולם – מגמת הירידה נמשכת**. מבט על, גיליון 1547, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3gp7A8R>

מק'קאנטס, ו' (2016). **סוף העולם על פי דאעש – חזון אחרית הימים של ארגון המדינה האסלאמית** [תרגום: א' שור]. דני ספרים הוצאה לאור.

שוויצר, י' ואבלגון, מ' (2023, 30 בינואר). **פיגועי ההתאבדות בעולם בשנת 2022**. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3lDpQxs>

שוויצר, י' וגולדשטיין פרבר, ש' (2005). **אל-קאעדה והגלובליזציה של טרור המתאבדים**. מזכר 76. אוניברסיטת תל אביב: מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים. <https://bit.ly/3EA4Xcf>

James, W. (1902). *The varieties of religious experience: A study in human nature*. Longmans, Green and Co. <https://doi.org/10.1037/10004-000>

Schweitzer, Y. (2001). Suicide terrorism: Development and main characteristics, in *Countering Suicide Terrorism* (pp. 77-88). Herzliya, Israel, International Policy Institute for the Counter-Terrorism PH.

The 9/11 commission report: Final report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States (9/11 Report). (2004, July 22). National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. <https://bit.ly/3OrWgW4>

Winter, C., & Al-Saud, A.B.K. (2016, December 4). *The obscure theologian who shaped ISIS*. The Atlantic. <https://bit.ly/3tSyUz4>

Zarqawi letter. (2004, February). U.S. Department of State Archive. <https://bit.ly/3WzrVlc>

ישראל והג'האד העולמי

אמיר, נ' (2016, 8 בינואר). **המחבל מדיזנגוף, נשאת מלחם, נורה ונהרג במהלך חילופי אש עם הימ"מ בוואדי ערה**. מעריב און-ליין. <https://bit.ly/3TVNvoh>

בוחבוט, א' ויגנה, י' (2015, 19 באוקטובר). **החייל שנרצח בפיגוע בבאר שבע הוא סמל עומרי לוי, בן 19 מהשרון**. וואלה! <https://news.walla.co.il/item/2898533>

ברגמן, ר' (2021, 3 בספטמבר). **אחרי התאומים: ארה"ב סיכלה מגה-פיגוע במועדונים בת"א**. Ynet. <https://bit.ly/3Otqqbj>

גבור, א' ובנדל, נ' (2017, 8 בינואר). **ג'בל מוכבר: שכונה עם היסטוריה עשירה של טרור**. nrg חדשות. <https://bit.ly/3GFZl2T>

גויכמן, ר' (2019, 26 ביוני). נתניהו בשבוע הסייבר: "הייתי מעדיף פחות אקזיטים ויותר חברות שיצמחו בישראל". **TheMarker**. <https://bit.ly/3CiJDro>

גולן, ר' (מפיק ראשי), גל, א' (עורך ראשי), גרוס, ר' ופינס, א' (במאים ראשיים). (2023, 4 בינואר). **זמן אמת 6, פרק 18 – אויב בתוכנו** [סדרה דוקומנטרית]. כאן 11. <https://bit.ly/3QYiekz>

הראל, ע' (2017, 26 בפברואר). עלייה במספר המעצרים של תומכי דאעש. **הארץ**. <https://bit.ly/3UXPERw>

זיתון, א' (2016, 26 בפברואר). **בהשראת דאעש: סודני דקר חייל באשקלון**. Ynet. <https://bit.ly/3EVMJ6d>

זיתון, י' ואל-חי, ל' (2022, 15 באוגוסט). **התאמנו במטווחי ירי: 2 תושבי אום אל פחם הואשמו בכוונה להצטרף לדאעש באפריקה**. Ynet. <https://bit.ly/3EAMVXa>

כספית, ב' (2022, 29 בינואר). **איזנקוט יצטרף לפוליטיקה? כשהמדינה תלך לבחירות יהיה אפשר לדבר על זה שוב**. מעריב און-ליין. <https://bit.ly/3Vnd6HO>

מושקוביץ, י' (2022, 21 בנובמבר). **"רצינו לפוצץ תיכון שמלמד חינוך מיני": תמלילי החקירות של פעילי דאעש מנצרת**. Ynet. <https://bit.ly/3lIRMz1>

מלמן, י' (2016, 7 במאי). **סיכום כהונת יורם כהן כראש השב"כ והפצצה שהטיל פרס**. מעריב און-ליין. <https://bit.ly/3VndcPG>

מרכז המידע למודיעין ולטרור (2015, 21 באוקטובר). **קמפיין הסתה של דאעש הקורא לרצח יהודים, כשברקע גל הטרור הפלסטיני**. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית. <https://bit.ly/3WLqDd9>

סופר, ר' (2006, 24 בינואר). **"הזהרנו את ארה"ב מבין לאדן כבר ב-1998"**. Ynet. <https://bit.ly/3EANCzK>

פולבר, ש' וכהן, ג' (2016, 4 ביולי). **המחבלים בשרונה פעלו בהשראת דאעש ותכננו לבצע פיגוע המוני ברכבת**. **הארץ**. <https://bit.ly/3i8sqcK>

פרידסון, י' והלר, ש' (2022, 18 באפריל). **חיפש יהודים כדי לרצוח: מחבל דאעש הואשם ברצח בני הזוג כדורי ואזרח זר ממולדובה**. וואלה! <https://bit.ly/3wdlRtl>

צדקא, ש' (2014). **ג'יהאד על הטיילת – מתל אביב ועד ניו יורק: כיצד הפכה בריטניה ליצואנית טרור איסלאמי**. ספריית מעריב.

קייס, ר' (2015, 23 באוקטובר). **דאעש מאיים בעברית: "נחייב אתכם על כל פשע"**. Ynet. <https://bit.ly/3U2ciGY>

- ראב"ד, א' ועינב, ח' (2010, 28 ביוני). **מחבלים בצפון: רצחו נהג מונית בהשראת בן לאדן**. <https://bit.ly/3EySGVg>. Ynet.
- שויצר, י' ואורג א' (2014). **האודיסיאה של אל-קאעדה אל הג'יהאד העולמי**, מזכר 132. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3UW1hZi>
- שויצר, י' ושי, ש' (2002). **הפתעה צפויה – מתקפת הטרור בארצות הברית ב-11 לספטמבר, 2001 והשלכותיה**. הוצאת מפעלות המרכז הבינתחומי, הרצליה בע"מ.
- שויצר, י', לביא, א' ואלרן, מ' (2022, 13 באפריל). **מה לדאע"ש ולישראל ולאזרחיה הערבים? מבט על, גיליון 1591**. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3UXAfKj>
- Bin Laden, O. (1996). *Declaration of war against the Americans occupying the land of the Two Holy Places*. CTC. <https://bit.ly/3X2RXTX>
- Cole, J. (2009, September 15). *Transcript: The latest Bin Laden statement (September 2009)*. EAWorldView. <https://bit.ly/3V0JT5C>
- France 24. (2018, May 14). *Al-Qaeda leader calls for jihad on eve of US embassy move to Jerusalem*. <https://bit.ly/3Q3f4f6>
- Goldman, A., Schmitt, E., Fassihi, F., & Bergman, R. (2020, November 13). *Al Qaeda's no. 2, accused in U.S. embassy attacks, was killed in Iran*. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3VipMzz>
- Gross, J.A. (2018, February 21). *IDF reveals it thwarted attempted Islamic State bombing of Australian flight*. Times of Israel. <https://bit.ly/2Cfx16W>
- Kamolnick, P. (2016, July 2). *Abu Muhammad Al-Adnani's May 21, 2016 speech: More evidence for extreme marginalization, implosion, and the Islamic State organization's certain future as a hunted underground ultra-takfiri terrorist criminal entity*. Small Wars Journal. <https://bit.ly/3Vf3aA3>
- MEMRI. (2022, December 28). *After Israel arrests perpetrator of Jerusalem double bombing, ISIS supporters highlight bomber's ties to organization, Al-Qaeda supporters accuse pro-Iran media of falsely taking credit*. Special dispatch No. 10398. <https://bit.ly/3HdXFNU>
- Noueihed, L. (2008, May 16). *Bin Laden marks Israel anniversary with combat vow*. Reuters. <https://reut.rs/3GAXyfe>

- Shpiro, S. (2012). Israeli Intelligence and al-Qaeda. *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 25(2), 240-259. <https://doi.org/10.1080/08850607.2012.652527>
- Orton, K. (2020, October 25). Saudi Arabia and prison breaks: Islamic State's spokesman outlines the group's priorities. *Kyle Orton's Blog* [blog post]. <https://bit.ly/3Vitqtf>

שער חמישי – הסלפיה־ג' האדייה לאן?

קוו ואדיס

- הנטינגטון, ס' (2003). **התנגשות הציביליזציות** [תרגום: ד' בן־נחום]. הוצאת שלם.
- מרכז המידע למודיעין ולטרור (2022, 15 בספטמבר). **דובר דאעש קורא למוסלמים להצטרף לארגון ומטיח ביקורת בארגונים אסלאמיים אחרים**, עמ' 9-13. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית. <https://bit.ly/3AD3lgs>
- שוויצר, י' (2021). הסלפיה־ג' האדייה בעשור של טלטלת 'האביב הערבי' – 'מבירא עמיקתא לבירא עמיקתא'. **עדכן אסטרטגי**, 24(1). המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3Eub5CE>
- שוויצר, י', לוזון, מ' ומנדלבאום, א' (2018, 12 ביוני). האם זוואהירי שולט באל־קאעדה בסוריה ומעבר לגבולותיה? מבט על, גיליון 1067, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3GEzKXQ>
- Al-Sahab. (2022, September). "Verily, We Have Given You a Manifest Victory". *One Ummah* (Fourth Issue), pp. 4-11.
- Bennett, B. (2022, August 3). The Zawahiri strike revealed how the Taliban has given Al-Qaeda 'VIP treatment' in Afghanistan. *Time*. <https://bit.ly/3Eu4FDL>
- Blue, V.J., Gibbons-Neff, T., & Goldbaum, C. (2021, November 3). ISIS poses a growing threat to new Taliban Government in Afghanistan. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3TVjGUM>
- Byaruhanga, C. (2021, August 21). *Africa's jihadists: What Taliban takeover of Afghanistan means*. BBC News. <https://bbc.in/3VcodTQ>

- Callimachi, R. [@rcallimachi]. (2016, November 9). *As expected, pro-ISIS accounts are pointing to the US election as a victory. One user calls Trump's election "poetic justice"* [Tweet] Twitter. <https://bit.ly/3tSph3J>
- Constable, P. (2022, August 4). Taliban denies knowing of al-Qaeda presence after Zawahiri killed in Kabul. *The Washington Post*. <https://wapo.st/3GFOPZ9>
- Deyoung, K. (2021, October 26). Pentagon officials, unable to secure basing near Afghanistan, warn of terrorist threat. *The Washington Post*. <https://wapo.st/3gyhLS3>
- Gunaratna, R., & Oreg, A. (2015). *The Global Jihad Movement*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Joscelyn, T. (2021, September 11). *Ayman al Zawahiri promotes 'Jerusalem Will Not Be Judaized' campaign in new video*. Long War Journal. <https://bit.ly/3XtEXba>
- Katz, R. (2021, September 13). *The Taliban's victory is Al Qaeda's victory*. Foreign Policy. <https://bit.ly/3gwrV5u>
- MEMRI. (2022, September 13). *ISIS Spokesman: Attacks on Prisons Are Top Operational Priority; Praises Prison Breaks in Africa, Calls On Muslims In East Asia, Indian Subcontinent, Africa To Join ISIS*. MEMRI, Special Dispatch No.10206.
- Mir, A. (2021, October 8). *The ISIS-K resurgence*. Wilson Center. <https://bit.ly/3Hi5jr5>
- Mitchell, E. (2021, September 29). *Milley: 'Real possibility' terrorist groups could rebuild as soon as early spring in Afghanistan*. The Hill. <https://bit.ly/3GFRXEx>
- O'Connor, T. (2016, November 9). *ISIS reacts to Trump election: Islamic State Group followers predict end of United States*. International Business Times. <https://bit.ly/3GBn4kF>
- Schmitt, E. (2022, August 13). *U.S. says Al Qaeda has not regrouped in Afghanistan*. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3EASoxc>
- Tharoor, I. (2015, December 7). *Donald Trump is helping the Islamic State*. *The Washington Post*. <https://wapo.st/3U3Bhd0>

- Tharoor, I. (2016, November 9). Islamist extremists celebrate Trump's election win. *The Washington Post*. <https://wapo.st/3EUIRUm>
- The Economist. (2021, August 28). *America's flight from Afghanistan will embolden jihadists around the world*. <https://econ.st/3EXvxxg>
- United Nations Security Council. (2020, May 27). *Letter dated 19 May 2020 from the Chair of the Security Council Committee established pursuant to resolution 1988 (2011) addressed to the President of the Security Council*. <https://bit.ly/3VDN6bp>
- United Nations Security Council. (2022, July 15). *Letter dated 11 July 2022 from the Chair of the Security Council Committee pursuant to resolutions 1267 (1999), 1989 (2011) and 2253 (2015) concerning Islamic State in Iraq and the Levant (Da'esh), Al-Qaida and associated individuals, groups, undertakings and entities addressed to the President of the Security Council*. <https://bit.ly/3GHCaFg>
- Zelin, A. Y. (2017, June 28). Introduction. In A. Y. Zelin, *How al-Qaeda survived drones, uprisings, and the Islamic State* (pp. 2-5). The Washington Institute for Near East Policy. <https://bit.ly/3XuXdRe>

לקחי ה־11 בספטמבר

מרכז המידע למודיעין ולטרור (2022, א, 1 בדצמבר). **דאעש הכריז רשמית על מות מנהיג הארגון ומינוי מנהיג חדש**. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית.

<https://bit.ly/3GxS84g>

מרכז המידע למודיעין ולטרור (2022, ב, 17 בדצמבר). **מבט לג' האד העולמי 7-1 בדצמבר 2022**. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית. <https://bit.ly/3Z3UTlb>

Bunzel, C. (2021, February 11). *Why are Al Qaeda leaders in Iran?* Foreign Affairs. <https://fam.ag/3GEapgv>

Joscelyn, T. (2011, July 28). *Treasury targets Iran's 'secret deal' with al Qaeda*. Long War Journal. <https://bit.ly/3EAKnZ4>

Pamuk, H., & Spetalnick, M. (2021, January 12). *Pompeo says Iran gives al Qaeda new 'home base,' analysts skeptical*. Reuters. <https://reut.rs/3V1EgUI>

- Roggio, B. (2022, September 2). *Rare photo surfaces of top Al Qaeda leaders inside Iran*. Long War Journal. <https://bit.ly/3OuZTKM>
- Scott-Clark, C., & Levy, A. (2017). *The exile: The stunning story of Osama Bin Laden and Al Qaeda in flight*.: Bloomsbury.
- Soufan, A. (2020). *The Black Banners – declassified: How torture derailed the war on terror after 9/11*. W.W Norton & Company.

מחפשים את מרכז הג'האד הבא

- AFP. (2021, September 16). *French troops kill leader of Islamic State group in Sahel, Macron says*. France 24. <https://bit.ly/3Vklmn4>
- Eizenga, D., & Williams, W. (2020, December 1). *The puzzle of JNIM and militant Islamist groups in the Sahel*. Africa Center for Strategic Studies. <https://bit.ly/3EzCUd1>
- Githing'u, B.M., & Hamming, T. R. (2021). "The Arc of Jihad": The ecosystem of militancy in East, Central and Southern Africa. ICSR – International Centre for the Study of Radicalization. <https://bit.ly/3VmM6lj>
- Hansen, S.J. (2021, November 3). *The fractious future of the Islamic State in West Africa*. War on the Rocks. <https://bit.ly/3guxKHd>
- l'Auclair (Hall), C. (2018, March 5). *Al-Qaeda is rising in the wake of the Yemen crisis*. Middle East study center, The Ohio State University. <https://bit.ly/3ETBCd5>
- Lespiaut, A.F. (2021, October 14). *French forces begin northern Mali drawdown: 'The idea is not to create a vacuum'*. France 24. <https://bit.ly/3XvY302>
- Manuf, H., & Joseph, D. (2018). *Inside Al-Shabaab: The secret history of Al-Qaeda's most powerful ally*. Indiana University Press.
- Poncet, G. (2021, January 11). *Sahel: la moitié des Français opposés à la présence française*. Le Point [in French]. <https://bit.ly/3VIEAgT>
- Reuters. (2021, November 16). *Factbox: Who are Islamic State's affiliates in Central Africa?* <https://reut.rs/3U8OTDP>

- Robinson, C. (2021, August 10). *The African Union Intervention Force will stay in Somalia, but with whose troops?* RUSI – Royal United Services Institute. <https://bit.ly/3V4dr2i>
- Seldin, J. (2021, October 22). *Still dangerous, Boko Haram hanging on in West Africa*. VOA – Voice of America. <https://bit.ly/3B4iUyj>
- Traoré, A. (2021, October 30). *“C’est aux Maliens de décider de leur sort”: manifestation de soutien aux autorités de transition*. RFI [in French]. <https://bit.ly/3EYVRqQ>
- Weiser, B. (2020, December 16). Kenyan planned 9/11-style attack after training as pilot, U.S. says. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3gx4nUB>
- Zelin, A.Y. (2020). *Your sons are at your service*. Columbia University Press.

דפוסי פעולה מתפתחים

- עילם, ע' (2023). **מוסקבה מאיימת**. כנרת, זמורה, דביר – מוציאים לאור בע"מ.
- Ananthan, R., & Dass, S. (2021a, March). Bioterrorism: Lessons from the COVID-19 pandemic. *International Centre for Political Violence and Terrorism Research*, 13(2), 16-23. <https://bit.ly/3Oz1ChZ>
- Ananthan, R., & Dass, S. (2021b). Jihadists' use and pursuit of weapons of mass destruction: A comparative study of Al-Qaeda and Islamic State's Chemical, Biological, Radiological and Nuclear (CBRN) weapons programs. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1-35. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2021.1981203>
- BBC News. (2016, April 2). *Nuclear terrorist attack would 'change our world', says Obama*. <https://bbc.in/3Ox4v2S>
- Chavez, K., & Swed, O. (2020). Off the shelf: The violent nonstate actor drone threat. *ASPJ – Air & Space Power Journal*, 34(3), 29-43. <https://bit.ly/3XslUxR>
- DeLaurentis, J. (2022, August 31). *Remarks at a UN Security Council Arria-formula meeting on transnational activities of terrorist groups*. United States Mission to the United Nations. <https://bit.ly/3VkdM2T>
- Harden, T. (2002, June 28). Al Qaeda plans cyber attacks on dams. *The Telegraph*. <https://bit.ly/3Xox86F>

- Pita, R., & Gunaratna, R. (2009). Revisiting Al-Qa'ida's Anthrax Program. *CTC Sentinel*, 2(5), 1-4. <https://bit.ly/3U5svLA>
- Rassler, D. (2018, July 11). *The Islamic State and drones: Supply, scale, and future threats*. US Military Academy Combating Terrorism Center. <https://bit.ly/3XsYfgl>
- Schmitt, E., & Shanker, T. (2011, August 12). Qaeda trying to harness toxin for bombs, U.S. officials fear. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3VnOnDb>
- The Jamestown Foundation. (2022, December 15). Terrorism watch week: Panel 1 – The future of al-Qaeda after Zawahiri [Video]. YouTube. <https://bit.ly/3vxEqbq>
- U.S. Department of Defense. (2008, September 10). *Recommendation for continued detention under DoD control (CD) for Guantanamo detainee, ISN US9LY-010017DP (S)*. <https://bit.ly/3EY7LRJ>

אפילו

- Josephs, L. (2021, September 11). *How the Sept. 11 terrorist attacks forever changed air travel*. CNBC. <https://cnb.cx/3VmRBXt>
- Lubold, G., & Strobel, W. P. (2019, May 9). Secret U.S. missile aims to kill only terrorists, not nearby civilians. *Wall Street Journal*. <https://on.wsj.com/2DXKTBT>
- Miotto, N. (2021, August 25). *The role of online communities in supporting 3D-printed firearms*. The Global Network on Extremism and Technology. <https://bit.ly/3OBI0Kb>
- Turse, N., Mednick, S., & Sperber, A. (2020, August 11). *Exclusive: Inside the secret world of US commandos in Africa*. Mail & Guardian. <https://bit.ly/3guCJHV>

היום הנורא שנצרב בזיכרון האנושי ובדפי ההיסטוריה – ה-11 בספטמבר 2001 – היווה צומת דרכים מרכזי בהתמודדות הבינלאומית עם הטרור של ארגוני הסלפייה-ג'האדייה. הפיגועים המחרידים וחסרי התקדים בניו יורק ובוושינגטון הפכו את "הג'האד העולמי" מתופעה שולית בזירה הבינלאומית לאיום הטרור העיקרי מאז ועד היום.

מתקפת הטרור היא שינתה את ההתייחסות של ארצות הברית ושל מדינות המערב כלפי האיום הגלובלי המתפתח, והן הפעילו נגדו מגוון אמצעים צבאיים, פוליטיים, משפטיים, דיפלומטיים וכלכליים ואף יצאו לשלוש מלחמות באפגניסטן, בעיראק ובסוריה בשם "המלחמה בטרור העולמי". מדינת ישראל, שצברה ניסיון רב בלחימה בטרור הפלסטיני והשיעי, נדרשה לבצע התאמות במדיניות הביטחון שלה למול הטרור הג'האדיסטי הסוני, שכוון נגד יעדים ישראלים ויהודיים בתוך ישראל, לאורך גבולותיה ומחוצה לה.

ספר זה הוא הראשון שנכתב בעברית ובוחן במבט לאחור את פיגוע הטרור החמור ביותר בהיסטוריה ואת תוצאותיו בחלוף יותר משני עשורים. הוא כולל ניתוח נרחב של התפתחות ציר הטרור הסלפי-ג'האדי מהקמת אל-קאעדה ועד ארגון דאע"ש, שבשיאו קמה "המדינה האסלאמית" כישות מדינתית קצרת ימים, ששלטה על שטחים נרחבים בעיראק ובסוריה וגייסה אלפי מתנדבים מרחבי העולם למאבק אל מול ציר בינלאומי שלחם נגדה.

הספר מתאר כיצד למרות אובדן הטריטוריה הגיאוגרפית של "המדינה האסלאמית" ועל אף ההצלחות בחיסול מנהיגי אל-קאעדה ודאע"ש, הגחלים של תופעת "הג'האד העולמי" עודן לוחשות במזרח התיכון, בערבות אפריקה ובכרכים הגדולים של אסיה, והעשן העולה מהן מרחף גם מעל מדינות המערב. פעילי הג'האד מצפים להתאוששות ולבואו של דור חדש שיפיח את להבות הטרור הסלפי-ג'האדי בצומת הבא.